नं: ७४ ८१

बृहत महाचन्त्र [illegible]

~~पातञ्जल [illegible] [illegible] सर्व [illegible]~~

ही०नं० ११२५ ४५६८

दराग्नौ येद्दिवरात्म[illegible]नुः छायायामंधकारे वा रात्रावहनि वा द्विजः
यथासुखमुखः कुर्यात्प्राणबाधाभयेषु च कालकूसेजलोदित्यां [illegible]
कैर्गिरिप्रसाके देवालयेनदीतीरे दर्भेषु पुष्पेषु शाड्वले सेनुः [illegible]
देषु मः — गोष्ठावुभस्मसु अग्नौ चविष्ठं गच्छं चविष्ठामूत्र जयनोत्सृ
जेत् वायव्यान्यर्कगोसोममेध्यांबुस्त्रीद्विजन्मनः पश्येन्न — मुख
श्रेनानविश्वामूत्रं चैनोत्सृजेत् मनुः ग्रवरायेनुदकेराज्ञो — रव्याल
कुलेपथि नत्वामूत्रपुनीषंचंदुव्यहस्तोनकुर्व्यति कर — दिवात्वपा ३
नस्तुममेध्यानिर्मजीविच कंदमूलफलांगादैर्नास्थ्य ध्यानिर्मृजीतवै
इति मूत्रपुरीषोत्सर्गविधिः अथ शौचविधिः शौचे यत्नः सदा
कार्यः शौचमूलो द्विजः स्मृतः शौचाचारविहीनस्य समस्ता निष्फलाः
क्रियाः नीर्थे शौचं न कुर्वीत कुर्वीतोद्धृतवारिणा रालिमा[illegible]
[illegible]शौर्यचमनं [illegible] शौचेद्धृते [illegible]मूत्रशौचे पञ्चा[illegible]
वं कुर्यादिति चंद्रिकायां साधितं गंधलेपक्षयकरं शौचं प्रोक्तं मनी

षिभिः अंतर्जलेदेवगृहेवल्मीकेमूषकस्थले न्यत्तशौचावशिष्टा शौचा

१

मृत्तयग्राह्याः पंचमृत्तिकाः दक्षः आहरेन्मृत्तिकांविप्रः कूलात्स
सिकतकूलयोः शुद्धदेशेतुसंवीक्ष्य पूर्वकृताघमाविवर्जिता विप्रैः शुक्ला
ग्राह्याणिकेचित् उक्तामृत्तिकायाश्चाभावेयस्मिन्देशेग्राह्यामृत्ति
कासैवग्राह्या मृत्तिकापरिमाणं मनुः आर्द्रप्रसृतिमात्रंतुप्रथ
मामृत्तिकास्मृताः द्वितीयाचतृतीयाचतदर्धाधाप्रकीर्त्तिताः
हस्तादिशोधनेतु आर्द्रामलकमात्राग्राह्याः एकालिंगेकरेतिस्र
उभयोर्मृद्द्वयंस्मृतं पंचपानेदशैकास्मिन्नुभयोः सप्तमृत्तिका
अत्रस्मृतिचंद्रिकायांविशेषउक्तः सव्यहस्तेदशमृत्तिकानंतरं
हस्तपृष्ठेदशसप्तमृत्तिकान्सव्येचपराःमृत्तिकास्ततउभयोर्हस्त
योः सप्तमृत्तिकाज्ञातव्या वेदोक्तसंख्यायांकृतायांगंधलेपक्ष
योभवति तदा [illegible] उक्तसंख्याधिकंकार्यं यदोक्तसंख्या
यांगंधलेप [illegible] चेत् तदातंख्यानियमसंख्यानकार्या

एतच्छौचंगृहस्थस्यद्विगुणंब्रह्मचारिणः वानप्रस्थस्यत्रिगुणंयती
नांचचतुर्गुणं अर्धाशद्विगुणंरात्रौमेथुनेत्रिगुणंस्मृतं गङ्गा
तशौचयेत्तीरंतान्यथा अशुचिर्भवेत् मलार्थमुपविश्यस्याम
लोत्सर्गोनभवतियेत्तदार्धशौचंकार्यं स्त्रीशूद्रयोरर्धमानंप्रोक्तं
चंशौचंमनीषिभिः दिवाविहितंशौचंतदर्धंनिशिकीर्त्तितं
तदर्धमातुरेप्रोक्तंमार्गस्थस्यार्धमेवतु इतिशौचविधिः अथपा
दशौचविधिः स्वयंप्रक्षालयेत्पादौपश्चाद्धस्तावितिसव्यंपूर्वं
प्रक्षालयेतिस्तत्रैववचनात् अनेनमंत्रेणाभिमंत्र्य हस्तौपादौच
क्षालयेत् वृद्धयोगी एकैकपादमृदापादौहस्तौप्रक्षाल्यपश्चादिति
चंद्रिकायांविशेषाः पादतलोपरिस्त्रोमृत्तिकांगुल्फयोश्चतिस्र
इति इतिपादशौचविधिः अथगंडूषविधिः स्मृतिरत्नावल्यां
चतुरष्टौविगंडूषैर्गंडूषैःशुध्यतेक्रमात् मूत्रेपुरीषेभुक्त्यंतेरे
तःप्रसवेरोपिचैवहि गंडूषंपादशौचंचआचामंवैकांस्यभाजने च

रामासंतवितिद्दिण्यडद्रुमपुत्राहवेत् पुरतः सर्वदेवाश्च
दक्षिणे पितरः सदा अत्रचयः एषुतत्रमेव्यामेगंडूषमकुर्यात्
इतिगंडूषविधिः अथ तीर्थलक्षणं याज्ञवल्क्यः कनिष्ठादेशि
न्यंगुष्ठमूलान्यग्रं करस्य तु प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनु
क्रमात् प्राजापत्यं कनिष्ठमूले [illegible] अग्नितीर्थं सोमतीर्थं च कनिष्ठिकामू
लेऽथपितृतीर्थं च अथाचमनविधिः संहितांगुलिभिस्तोयं गृहीत्वा
दक्षिणेनतु मुक्तांगुष्ठकनिष्ठे च शेषेणाचमनं चरेत् गोकर्णाकृति
हस्तेन माषमग्नं जलं पिबेत् तन्न्यूनमधिकं पीत्वा पुनराचम्य शुध्यति
केशवादित्रिभिः पीत्वा द्वाभ्यां प्रक्षालयेत्करौ द्वाभ्यामोष्ठौ च संमृज्य

ये

द्वाभ्यामुन्मार्जनं तः एकेन वामं संस्पृश्य पादावपि तथैकः मू
र्ध्नि एकेन मूर्धानं नता संकर्षणादिभिः ऊर्ध्वांगुष्ठेन नासादि करांगुल्या स्पृ
शेत् तु अंसस्पर्शेन एवमाचमनं कृत्वा सदा नारायणो भवेत् अ
थनामानि केशव नारायण माधव गोविंद विष्णु मधुसूदन

त्रिविक्रम वामन श्रीधर हृषीकेश पद्मनाभ दामोदर संक
र्षण वासुदेव प्रद्युम्न अनिरुद्ध पुरुषोत्तम अधोक्षज नार
सिंह अच्युत जनार्दन उपेंद्र हरि [illegible] कृष्ण [illegible] वि
धिवत्पीत्वानाचमेयदि गायत्र्या दशवारं जप्त्वा प्राणायामेन शु
ध्यति शब्देनापः पयः पीत्वा शब्देन घृतपायसं शब्देनापोऽशनं
पीत्वा सुरापानसमं भवेत् नाधिकानापः पिबेद्द्विजो वामेन नर
श्रेत् वामे च पादतलादित्याकद्वा एकोदशास्मृताः अथ स्नानं
अथ स्नानमत्र याज्ञवल्क्यः त्रिः प्रक्षाल्य [illegible] पदि
समुपस्पृशेत् अद्भिस्तु प्रकृतिस्थाभिर्हीनाभिः फेनबुद्बुदैः पाद

दो

यौ हस्तौ प्रक्षाल्य गोकर्णाकृति हस्तेन [illegible] सं [illegible] मा
षमग्नं जलमादाय अंगुष्ठकनिष्ठिके मुक्त्वा [illegible] तीर्थेन त्रिः [illegible]
पीत्वा हस्तौ प्रक्षाल्य संहत्यांगुष्ठमूलेन [illegible] वामकरं [illegible]
पादौ शीर्षं [illegible] संहत्यांगुलिभिस्त्रिभिरोष्ठौ [illegible] संकोच्य [illegible]

२

सेत्तदुर्भ्मं उपकांगुष्ठतर्जनीभ्यां घ्राणं अंगुष्ठतर्जनीभ्यां नेत्रे श्रोत्रे
अंगुष्ठकानिष्ठिकाभ्यां नाभिं हृदयं तलेन सर्वांगुलीभिः शिरः
बाहुमूले सर्वांगुल्यग्रैः तथा वृद्धवसिष्ठ योगताभ्यां मूर्द्धा घ्राणवर्जितो
ओष्ठौ निषेधः पुनरंबुग्रहणं प्राप्तिच्छिद्रं उदकस्य स्पर्शनार्थं एकं दे
अंगुष्ठदलदेशेन द्विर्विरोष्ठावधो स्पृशेत् अंगुलीभिः त्रिभिः ३ पश्चा
नरास्यं स्पृशेत् सुधीरिति अथाचमनविधिनिषेधः मूत्राणी
नैस्तु नाचामेन्नैकपाणिना पाहस्तेन च तथैवाग्रतहस्तेन नापरेण
न हस्तेन ततः अवृत्तोनुपन्नुपनीतः दानमाचमनं होमं भोजनं देवता
र्चनं प्रौढपादो न कुर्वीत स्वाध्यायपितृतर्पणं आसनारूढपाद शां=
स्तु जानुनोर्वा पजंघयोः कृतांवसक्तिको यश्च प्रौढपादः स उच्यते
अपवित्रं करो नग्नस्त्रिःकुर्वन्नस्तः शिरस्वोपि वा विनायज्ञोपवीतेन न
वाचांतः शुचिर्न स्यात् मरीचिः शिरः प्रावृत्य कंठं वा मुक्तकच्छ
शितोपि वा अकृत्वा पादयोः शौचं आचांतोप्यशुचिर्भवेत् कांस्ये

नायसपात्रेण ताम्रेण सकापित्तलैः आचांतः शतकृत्वोपि समाचांते
न शुध्यति हारीत्य पर्यासे जानुमात्रे जले तिष्ठन्नासीनो नहि शुध्यति
उपविष्टः समाचामेज्जानुमात्रादधो जले जलाचांतो जले शुध्येद्
बहिराचमने बहिः बहिरंतस्था आचांतः सर्वत्र शुचिर्भवेत् स्ना
त्वा पीत्वा सुत्वा भुक्त्वा रथ्यापसर्पणे आचांतः पुनराचामेद्वासो
विपरिधाय च आपस्तंबः सोपानत्को जलस्थो वा मुक्तकेशः शिर
[illegible]पि वा सोष्णीषो पद्मपर्यंकः प्रौढपादस्तु पानरः कुर्वन्नाप्रपदश्चैव
नाचमन्शुद्धिमाप्नुयात् संध्यायां भोजना पूर्वं चापि श्राद्धे वा तत्रैव
च वाचामेन्मूत्रदत्ताश्च जपादि हवने शुचेति पादप्रक्षालितशेषे
णनाचामे ब्राह्मणः क्वचित् भूमौ भावयेत्किंचित्तेन आत्मभोज
ले स्पृशेत् अभावे भूमौ उदकं [illegible] आवमेत् अथाचमने नैमि
त्तानि उच्छिष्टस्पर्शने पादौ वित्रर्चने निष्ठीवत् वासोत्तरयज्ञोपवीतगमे
जलमुत्तीर्य देहे श्रुते च धर्मे क्षवमेन आस्यगतस्मश्रुस्पर्शे विलोम

४

कोष्ठस्पर्शेदंतसक्तांजिह्वास्पर्शेडोछिष्टोपहतस्त्रीशूद्रभाषणोऽस्पृस्य
प्रयस्पर्शेपित्र्यमंत्रप्रवचनेऽश्रु ह्रदयंतेक्रोधेमार्जारमक्षिकास्पर्शे
प्रहासानृतभाषणेतत्तभावरोगाय्यादिषुनिमित्तेष्वाचमेत् तांबूलेक्रे
मुकेहोमेभुक्तस्नेहानुलेपने इक्षुदंडेतिलेमूलेपत्रपुष्पफलेषुच न
चात्यकृतरागकाष्ठेषुनाचौमेदामभक्षणे मधुपर्केचसोमेचक्रतु
प्राशनाहुतीषुच आज्यहोमेषुसर्वेषुनोच्छिष्टोभवतिद्विजः माध
वीये तांबूलेइक्षुफलेयवभुक्तस्नेहानुलेपने मधुपर्केचसोमेचनो
च्छिष्टंधर्मतोविदुः वामहस्तौच्छिन्नेदर्भेदक्षिणहस्तेननाचमेत्
आसीनोन्विषयेऽत्तरत्रदर्भाविधाविप्रोषडउच्यते ज्योतिर्विरहितें
पात्रंधर्मालिप्तंचकंचुकौ पादुकोपानहौखद्वास्पृष्ट्वाचम्यविशु
ध्यति जपहोमप्रदानेषुपितृपिंडोदकादिषु स्नातेष्वाचमनंका
र्यंपितृकार्येषुसर्वदा अधोवायुसमुत्सर्गेआक्रंदेक्रोधनेऽनृते ॥
मार्जारमूषकास्पर्शेप्रहासेऽनृतभाषणे न्यत्रसंभाषणोऽस्पर्शे

दर्भानेचकर्मकुर्वन्नाचमेत् चक्षुकाक्षिस्पर्शनेचैतं स्कंदे अ
नुष्णाभिरफेनाभिरद्भिर्हृद्गाभिस्त्वरः ब्राह्मणोब्रह्मतीर्थेन दृष्टि
पूताभिराचमेत् कंठगाभिर्नृपःशुध्येत्तालुगाभिस्तथैवोरुजः स्त्री
शूद्रावास्यसंस्पर्शमात्रेणापिविशुध्यतः स्नात्वाभुक्त्वापयः
पीत्वाप्रारंभेशुभकर्मणां सुप्त्वावासःपरिधायतत्पादद्वाधर्मगतं
प्रमादादशुचिंस्पृष्ट्वाद्विराचान्तःशुचिर्भवेत् क्रियायाःकुरुते
मोहादनाचम्यैवनास्तिकः भवन्तिहिवृथातस्यक्रियाःसर्वानसंशयः
इतिआचमनप्रवादः अथामिषलक्षणांप्रसंगेनलिख्यते प्रा
ण्यंगमामिषंचूर्णंमारनालकमामिषं मसूरमामिषंधान्यंफलं
जंबीरमामिषं गोवर्जमामिषंक्षीरंचर्मतोयुदकमामिषंवासाहाद
ग्निविधिपक्वंचुक्रमामिषंचाहुघास्रजं आमलकादिसंयुक्ताकांजि
कायांनानिचः अथदंतधावनविधिः स्कंदयोगी प्रातर्भुक्त्वा
चमुखपर्यंकर्त्तव्यंदंतधावनमिति मन्त्रमंत्रः आयुर्बलंयशोवर्चः

प्रजापशुवसूनि च ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते इति दं

५ तधावनमंत्रः कात्यायनः पूर्वाभिमुखेन तत्र प्रक्षाल्य शुचिस्तत्त्वा

समाहितः परिजप्य च मंत्रेणानेन दद्यादंतधावनमिति जप्यं प्राग

स्मरामीत्यादि प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा भिक्षुरवोत्कटजानुकरोत्तवा

ग्यतकटुकं खावा तिक्तकसुगंधिकंटकी क्षीरवृक्षलतादिनामेकेः

म प्रक्षालितेन दंतं धावयेत् काष्ठाविताहस्तिमात्रं कं स्थांगुलि वा

कनिष्ठाग्रपर्वसमस्थूलं स्कंदपुराणे मुखे पर्युषिते यस्मात्भवे

दशुचिर्भाद्रः ततः कुर्यात्प्रयत्नेन कर्त्तव्यं दंतधावनं उपवासे

पितो दुष्येद्दंतधावनमेवुक्तं एकैकांगुलिहस्तेन वर्णोभिज्ज्ये

शुद्धित उपवासेन्तमावर्जेत् परार्णादिनेत्यर्थः तथा च स्मर्यन्ते

एकादश्यां तु सोपवासैः कर्त्तव्यं दंतधावनं स्नात्वा देवार्चनं कृत्वा

व्रतसंकल्पमाचरेत् इति यत्तु उपवासे दंतधावननिषेधः उत्तरः

प्रोक्तः स काष्ठविषयोन्तु तृणादिनेति गम्यते प्रतिपद्दर्शषष्ठी

षष्ठी नवम्येकादशी रवौ दंतानां काष्ठसंयोगो दहत्यासप्तमं कु

लं स्मृत्यंतरे इदिनं च सहस्रांपोपः कुर्याद्दंतधावनं सवितामि

दिनाः तेना पित्र्यशस्य घातवो दंतधावनं जिह्वालिखनिकाप

षष्ठी प्रतिपदो मध्याष्टमी पर्वसु विशेषतो दशनेनवम्यां च ब्रम्यां ग

स्त्रियः सदंतकाष्ठं च वर्जयेत् कौपक्तप्यदूषितं दंतकाष्ठं ग्राह्यं

क्षीराकं कटुयुलस्यात् पालमल्यरिष्टबब्बाकिंशुकपीलुबीमीत

करुम्भ बिल्वकश्मर्या तिंदुकबदरकरवीरएड धुत्तूरपरिभद्राम्लिका

श्चवर्जाः इष्टकालोष्टपाषाणैर्न कुर्याद्दंतधावनं पालाशं वा

समकाशकुशांश्चैव वर्जशीर्षाप वर्पसदमयनीच शाल्मलशीर

वः शसी लत्तरणाकरजंवदार्कवकुलपारिजातकं तिंदुकोस्तु

दुवकाष्ठकानिष्पस्तोग धोग्रगधविषदग्धमूर्धं सु च वर्जयेदित्य

के वृष्टम्यां च चतुर्दश्यां पौर्णमास्यां द्वीमेल दंतकाष्ठानि वर्ज्यानि

अर्कवार व्यतीपात जन्मदिनसंक्रान्तिने दाऽदंतकाष्ठवर्ज्यं

मध्यमानामिकांगुष्ठैकोतंधावयेत् आसनेशयनेयानेपादुकाद
नधावने पालाशमासनंकोद्दौ सर्वकर्मसुवर्जितौ वधूकमा
लिकारक्तकार्पासाःकार्पासाः श्रीहितास्मृताः तथा[illegible]
टंकमकपिपिपामत्स्यशीर्गाविः कुशकाशौर्दन्तमस्तुहोगोप
श्येल्लात्ययाभ्रुहिः रसेनयावत्तालेनयःकुर्याद्दंतधावनं ना
वद्भवतिचांडालोयावत्तानप्रपश्यति इतिकालोषुपावावर्णने
रेवरंगुलीभिःस्तथ्याः मुक्काचानामिकांगुष्ठैर्नकुर्याद्दंतधाव
नं कोविदारगरगीमूलतश्लेष्मांतकपलाशकः निर्गुंडीशिंशपा
पीलुकदंबककुरंटकः विहितंप्रतिषिद्धास्तुरिमितस्माद्धिक
ल्पिताः चंपकंराजन्कांचवर्जयेत् अपामार्गघृतैर्मेधाप्र
ज्ञाशक्तिवपुर्द्युतिः आयुर्ध्यं वन शीलदत्तीसौभाग्यंचोपजायते
अथविस्मादर्शः दंतोलेरव्यवेतस्तथाभवतिपरिमिताद
पदित्यादिमंत्रान्मजनः तीर्यादिकाष्ठाघटरवादिरपलाशैर्वि

न्यम्राकोर्विल्वैः मृत्कागंडूषबद्धाद्विराभिकुशास्मनेदेशिना
मंगुलीभिर्नदामृतास्त्यपर्वर्णपापिनरवलुननवम्यर्क संक्रांति
पाते श्राद्धे यज्ञेचानियमेपत्योद्धाहदिनेतथा अजीर्णेचा
विवाहेचउपवासेव्रतेष्वच दंतधावनंनकुर्यादितिश्रावः जन्म
दिनेच अलाभेदंतकाष्ठानांनिषिद्धायांतिथौतथा अपां
द्वादशगंडूषैर्मुखशुद्धिर्भविष्यति तराषुर्णादिकैवेयअगुल्या
दंतधावनं कुर्यात्प्रदेशिनीवर्जं प्राङ्मुखोग्निमुखोपिवा अंगा
रवालुकापर्णादिरणवल्कनखादिभिः नकुर्याद्दंतधावनंश्री
कामीदूषितोदिने इतिदंतधावनविधिः अथस्नानविधिः
वशिष्ठः उषःकालेतुसंप्राप्तेशौचंकुर्यादतंद्रितः ततः स्ना
नंप्रकुर्वीतदंतधावनपूर्वकं चतस्रोघटिकाप्रातररुणोद
यउच्यते पत्नीनांस्नानकालोयंगंगांबुसदृशोभवेत् ग्रामा
दिंनिंदिताथांदिशिगत्वास्नायात् सप्ताहन्यानरस्नायाद्वि

ता: मूत्रत्वमाप्नुयात् तस्मात्स्नानं प्रकर्त्तव्यं विवारे सदैव हि

१ उक्तमंतु नदीस्नानं तटाके मध्यमं स्मृतं कूपस्नानं तु सामा

न्यं भांडस्नानं वृथा वृथा स्नानं रजकतीर्थेषु न कुर्यात् सर्व

दा द्विजः दृष्टा हस्तपरित्यागा स्नानमेव विधीयते स्नानं

ती- रजकतीर्थेषु भोजनं गणिकागृहे ये कुर्वंति द्विजा मोहा

त्ते यांति यममंदिरं भस्मना शुध्यते कांस्यं नदी वेगेन शु

ध्यति रजसा शुध्यते नारी ताम्रमाम्लेन शुध्यति अत्रि

यः मूत्रसंनिधौ कुर्म क्रियाद् दर्शनात् द्विजाः प्रयाति नरकं

घोरं यावदिंद्राश्चतुर्दश मनुः प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च

शुचिराचम्य वाग्यतः तिथिवारादिकं ज्ञात्वा तु संकल्पो

यथाविधिः छंदोगपरिशिष्टः स्नात्वा सो शौर्ये प्रक्षाल्य पादौ

हस्तौ मंत्रु चैव निबद्धशीरवकद्धस्तु द्विजमाचमनं चरेत्

यमः करातो धारयेद् भौम शिखावद्धं विधीयते प्राण

यामं स्पृष्ट्वा कृत्वा कालस्नानं यथाविधि। मनुः स्नानोपकार

णां सर्वं तस्य ददाति गंगा भागतः कुर्वन्ययः कुर्वते स्नानं श्रेयो म

हद्वाप्नुयात् तिथ्यादि मात्मनः समस्तपापक्षयार्थं शु

द्धिद्रव्यसिद्धिराम् ... जन्यपापापनुत्यर्थं देवऋषिपितृ

तर्पणार्थं स्नानं करिष्ये इति संकल्प स्रोतसोभिमुखो

मज्जेयत्रापः प्रवहंति च स्थावरेषु सर्वेषु अत्रादित्याभिमुख

स्तथा वाशिष्ठः स्रोतसोभिमुखस्नायात् मार्जनं चाप्यमर्ष

णं अन्यत्राभिमुखो रात्रौ प्राङ्मुखो ग्निमुखोपि वा व

र्धानात्तिमिते स्नायाद् द्विश्रोषसान्मध्यमायामयोः अग्निः

प्रज्वाल्य वा स्नायान्नद्यादिषु महाजला नाभिमध्ये जले

८ स्थित्वान्नत्वा केशान्विधाद्विजः निरुद्धकर्णनाभं दृक्त्रिः

रमज्जनं चरेत् विश्वामित्रः नाभिमंत्रे जले तिष्ठन् सप्तवा दशपंचवा

त्रिवारं वापि चालुत्य स्नानमेव विधीयते स्नानादौ प्रक्षाल्य पादयुः

८

नस्नात्वाद्विराचमेत् आपोहिष्ठादिनवभिर्वाहिरौर्मार्जयेत्तथ्य
ऋच्यादिकं संध्यायां वद्व्येत् तत्वायामीतिमंत्रस्य शुनःशेपोव
रुणस्त्रिष्टुप् मार्जने पिशंगभृष्टिमंभृणमित्यनेनतिमार्जनं का
र्यं पिशंगभृष्टिमंभृणमित्यस्य पारुच्छेपऋषिर्गायत्री मार्जने प
तिपादं कुर्वीतमंत्रैर्मार्जनं द्विजः संध्यायां स्नानकाले वाऽन्यथा
वादेयवा क्वापि इमंमगंगेतिमंत्रेण उदकालोडनं तथा सांगुष्ठयत्र
स्त्रिभिः प्रदक्षिणमाचरेत् इमंमइतिमंत्रस्य सिंधुक्षित्प्रैय
मेधोनद्योजगती तोयालोडने स्थितास्मिनेकृतिच आचम्यच
ततः कुर्यादितं चेत्यघमर्षणं स्कंदे उपवीतं ततो जलमा
दायपाणिना कुर्यादृतं च मंत्रेण विधिवत्तत्त्वघमर्षणं निमं
ज्जं कुर्वयोवाप्यकपेत्त्रिरघमर्षणं यथाश्वमेधावभृथस्त
स्यस्यात् सुतथा ध्रुवं जलेवापि स्थलेवापि यः कुर्यादघमर्षणं
तस्याघौघो विनश्येय यथासूर्योदये तमः इमं त्वं च नत श्रोत्वा

श्रि=

कुर्यादाचमनं द्विजः आचार्याः केचिदिछंति शाखाभेदेन वा
परे इति निमग्नोप्यघमर्षणं कुर्यादितिस्मृत्यर्थसारे ततः
कृत्वं अंगुष्ठांगुलिभिः श्रोत्रं मुखं प्रच्छाद्य तता सिका शिरस्मत्र
नं कृत्वाचमेत् ततः प्राणायामपूर्वकोयथाशक्तिसावित्री
जपेत्तद्विष्णोरितिजपेत् तद्विष्णोरित्यस्य मेधातिथिर्विष्णुर्गा
यत्री सकलपापक्षयार्थे जपे विनियोगः संग्रहे प्रतिगृह्या
प्रतिग्राह्यं कृत्वाचाभक्ष्यभक्षणं तद्विष्णोरित्यस्य पामक्षे सह
जुहुयाद्विशुध्यति अथस्नानांगतर्पणं ब्रह्मादयो येदेवास्तां
देवांस्तर्पयामि अथ यज्ञोपवीती तथा त्रिः ऋषितर्पणं चांड
लभाण्डवाग्रेश्व वाहने विशाम् त्रीजने स्त्रीरणारनिसंगे निवीत
यरति निवीतं कंठलंबितमिति अथसकृत् कृष्णद्वैपायना
दयोयेऋषयः स्तांत्रऋषींस्तर्पयामि अथवर्षीस्तर्पयामि कुव
त्सर्षींस्तर्पयामि स्वत्वर्षींस्तर्पयामि भर्ववस्वर्षींस्तर्पया

९

मि अथसनकादयोयेमनुष्यास्तान्मनुष्यांस्तर्पयामि भूर्म

८ नुष्यादि अथप्राचीनावीती पितॄंस्तर्पयेत् सोमःपितृमान्य

मोगिरस्वानग्निष्वात्ताग्निकव्यवाहनादयोयेपितरस्तान

पितॄन्स्वधानमस्तर्पयामि भूःपितॄन्स्वधानमस्तर्पयामि भुवः

पितॄनित्यादि उत्तीर्यपिंडयेद्वस्त्रमपसव्यंयथाविधिः तत्रमंत्रः

असंस्कृताश्चयेकेचित्कुलायाःपितरोगताः तेषामाप्याय

तायेनद्दीयतेसलिलंमया वृद्धवशिष्ठः एवनीकुरुष्व स्नानिमज्य गह

स्नानमाचरेत् अन्यत्राशिरःहस्ताभ्यामितरेषांतुसर्वदा ध

र्मप्रदीपे प्रेतस्यस्कंधवहनस्नानंकेशाविभागतः अजीवत्

पितृकःकुर्यात्तर्जन्यांनौष्णधारणं॥ स्कांदे अस्नात्वाचाप्यहु

त्वावाअदत्वाप्याशतिवागृही देवादीनामृणीभूत्वानरकं

प्रतिपद्यते जलमध्येयथाप्तंसंध्याजपंतत्रसमाचरेत् आर्द्र

वस्त्रनिषेधस्तुस्थलएवविदुर्बुधः तत्रआचमनंकृत्वाप्रोदितं

४

वस्त्रमाहरेत् वस्त्रंपरिदध्यात् अंगंतमार्जयेत् योगी स्मात्का

यनमंजीत्यंवस्त्रेणकरेणवा ध्यानलेहेनतांम्यंचपुनःस्नानेन

शुध्यति तिस्रःकोट्योर्धकोटीचयावद्रोमाणिमानुषे वसंति

सर्वतीर्थानितस्मान्नापरिमार्जयेत् पिबंतिशिरसोदेवाःपि

बंतिपितरोमुखात् मध्याद्गंधर्वाअधःप्रदत्तान्सर्वजंतवः

सुरापानसमंतोयंविप्रस्यकेशाग्रिंदवः दत्तिरोजान्हवीतोयं

वामस्तद्रुधिरंभवेत् वाशिष्ठः स्नात्वाकृत्वाधृतवस्त्रेणपतंतिकेशावि

दवः तैःस्नानानिःफलंविद्यात्पुनःस्नानेनशुध्यति स्मृत्यर्थसारे

स्नात्वातपीडयेत्केशान्वासोन्यस्तोयमुद्धरेत् नवस्त्रंविधुनेच्छुस्न

नकेशामवधूनयेत् स्नात्वोनंगानिमृज्याच्चस्नानवस्त्रेणसर्वथे

ति स्मृत्यंतरे शुष्कंचकर्तव्यंनयाप्युष्केणवाससा तथावृक्षशि

रश्चैवपादस्पर्शंचनयोभवेदिति केशान्मार्जयेन्नागंमितिभावः

शुष्कशीर्षंचकर्तव्यमित्युक्तत्वात् एककालेस्नानद्वयस्यप्रयोगेन

शीर्षं

१०

कर्त्तव्यः स्मृतिः नैवकालद्वयंस्नानंनकालेतर्पणद्वयं नैक
पाकद्वयंश्राद्धेनसूर्येभोजनद्वयं कर्मविद्दतिर्णालस्तंनाधःशौ
चेनियोजयेत् नप्यैववामहस्तेननाभेरूर्ध्वंनियोजयेत् म
नःप्रसादजननंतःस्वप्नविध्वंसनंशौचस्यायतनंमलापकर्ष
णांसंवर्द्धनंतेजसः नवोपयोत्वकेरिपुप्रशमनंकामस्यचाप्या
यनंनारीनांचमनोहरंश्रमहरंस्नानेदशोत्तेगुणाः सूर्यवान्तो
नत्वाग्रांबुस्नानवस्त्रघटोदकोमार्जनीरेणुकेशांनुहंतिपु
ण्यपुराकृतं इतिस्नानविधिः अथवस्त्रविधिः श्रुतिस्मृति
प्रमाणेनग्राह्यंवस्त्रंचधारयेत् यद्धर्मनिरत्तोग्राह्यंवस्त्रंनतु
नधारयेत् वृहद्वशिष्ठः अपवित्रघटोनग्नोनग्नश्चार्धपटःस्मृतः
नग्नश्चमलिनोद्वासीनग्नःकौपीनवाससी काषायवाससीनग्नो
नग्नोनेत्त[illegible]वानापि अंतःकच्छोवहिःकच्छोमुक्तकच्छःस्तथैव
च साक्षान्नग्नःसविज्ञेयोदशमग्नाःप्रकीर्त्तिताः औत्तर्यवस्त्रंभ

१०

वति नदामावेहंगुलंद्व्यंगुलंचतुरंगुलंवापहृवनिर्मितं नह्य
र्यं वशिष्ठः काषायंकृष्णवस्त्रंचमलिनंकेशदूषितं छिन्ना
ग्रंचोपवस्त्रंचकुत्सितंधर्मतोविदुर्हारितः नग्नःकौशेयवास
स्यान्नग्नःकौपीनकेवलः नग्नःसंधीनवस्त्रंचनग्नोविदशा
वस्त्रकः याज्ञवल्क्यः दग्धंजीर्णंचमलिनंमूषकोपहतंत
था खवादितंगोमहिष्याघ्रेयंतत्त्याज्यंसर्वथाद्विजैःनीली
रक्तंतथावस्त्रंदूरतःपरिवर्जयेत् स्त्रीणांक्रीडार्थसंयोगे
शयनीयेनदुष्यति पालंनाथिकापाभ्नेवनाद्विजेरूपजीवना
नु अपवित्रोभवेद्विप्रस्त्रिभिःकृच्छ्रैर्विशुध्यति स्नानंपंत्रेरपि
नीलीरक्तंयदावस्त्रंविप्रःस्वांगेषुधारयेत् तनुसंतानिसंख्यात
केवसेच्चमपुरंघ्रावं कंवलेचपहस्त्रेचानिलीदोषोनविद्यते
[illegible]पोवस्त्रंसदात्याज्यमन्यदस्त्रंचवर्जयेत् अधौतंकारु
धौतंचपूर्वेद्युः धौतमेवच त्रयमेतत्सदावर्ज्यंसर्वकर्मसुवर्ज

६६

येन ईषद्धौतं क्लिष्टधौतं शूद्रधौतं तथैव च अधौतं न
११ च विज्ञेयं शुष्कं दक्षिणापल्लवैः अप्सु नं पीडयेद्वस्त्रं सर्वदा द्विज
सत्तमं स्वच्छायाः शुष्कं अपरे नव वस्त्रं च न धारयेत् धौतं वस्त्र
गुह्यांगिकान्य वस्त्रं वा वृथं न पीडयेद्वा वामकोष्ठे नाभिदक्षिणपार्श्वे
वा चम्यतु शुध्यति प्रागग्रमुदगग्रं वा धौतं वस्त्रं प्रसारयेत्
प्रत्यग्दक्षिणायतयोः कृत्वा पुनः प्रक्षालनं विधीयते एकवस्त्रो
न भुंजीत न कुर्याद्देवतार्चनं न कुर्यात्पितृकर्माणि दानं हो
मं जपं तथा खंडवस्त्रावृतश्चैव वस्त्रार्धप्रावृतोऽपि वा कच्छं
न स्यन्नग्राह्यं स्यान्तो हि स्तंभनिर्यस्या चंद्रिकायां स्नानं दानं
जपो होमं स्वाध्यायपितृकर्म च नैव वस्त्रो द्विजः कुर्यात् श्राद्ध
भोजनसत्क्रियाः सव्यादंसादीरत्यपरिवस्त्रं कटिबाधोधारितुमे
कवस्त्रं तं विजानीयात् वशिष्ठः अर्धहस्तं नवं वस्त्रं सदशं सा
न्यं चायितं अहतं तं विजानीयात्सर्वकर्मसु पावनं योगी

याज्ञवल्क्यः अन्तर्मूलं वस्त्रं स्यात् त्रिः कथं धारयेद्द्विजः न
न्यूनमधिकं चैवं कर्मण्यशोभवेद्द्विजः मनुः नाभौ च वाम
कुक्षौ च पृष्ठे चैव यथाक्रमं वस्त्रप्रावरणीयं स्यात् त्रिकच्छक
मुदाहृतं ऊर्ध्वकच्छो द्विजकच्छो बाह्यतिर्यक् उच्छी पृष्ठकः
अकच्छः पुच्छकश्चैव सर्वधर्मबहिःकृतः अथ आर्द्रवस्त्रानिःपीड
नविधिः स्नानं कृत्वार्द्रवस्त्रं तु त्यजेन्न घाम यो द्विजः गृहे तु स्नान
कं कृत्वा विसृजेद्देह ऊर्ध्वतः वशिष्ठः स्नानं कृत्वार्द्रवस्त्रं तु उत्तरीय
कं मूर्ध्नि घृतवस्त्रमधः कृत्वा आचम्य पुनर्द्वयं नोत्तरीयम
धः कृत्वा अन्त्योपर्यधः समं वरं अशक्तौ नाघदिकं वीतपुनः स्नानेन
शुध्यति वशिष्ठः स्नानांगतर्पणं कृत्वा स्नानं वस्त्रं न पीडयेत् नित्यं
वा तर्पणं कृत्वा एष धर्मः सनातनः निपीड्य वस्त्रमाचम्य ततः सं
ध्यामुपासते मध्याह्ने तर्पणात्पूर्वं वस्त्रानिःपीडनं भवेत् ये
बांधवा येति पीड ईत्यार्द्र वस्त्रं तु पश्चात्संध्यासमाचरेत् अन्यथा

१२

कुरुते यस्तु स्नानं तस्यान्यफलं भवेत् एतत्प्रातःस्नानविषयं मध्या
ह्नेतु विप्रो वा: स्नानार्थमभिगच्छन्तं देवाः पितृगणैः सह वायु
भूतास्तु गच्छन्ति तृषार्ताः सलिलार्थिनः निराशाः पितरो यान्ति
वस्त्रनिष्पीडने कृते अतो मध्याह्ने तर्पणादूर्ध्वमेव नद्यादिस्ना
नतो गेहे स्नानं वस्त्रं सदा द्विजः स्वयमेव चानिःपीड्यास्त्रिया हस्ते
न दोषभाक् द्वादश्यां पञ्चदश्यां च संक्रान्त्यां श्राद्धवासरे वस्त्रं निः
पीडयेन्नैव न च क्षारेण योजयेत् क्षालनार्थं रजकगृहे नैव देया
नि स्कन्दपुराणे स्नात्वैवं वस्त्रमापीड्य गृह्णीयाद्धौतवाससी
आचम्य चन्दनं कुर्यात् प्रातःसंध्यां कुशान्वितामिति अतः
प्रातःस्नाने त्वपसव्यतार्द्रवस्त्रं निःपीड्य सव्येनाचम्य धौतवास
सी धृत्वा द्विराचम्य संध्यावर्णं समाचरेत् अथ सप्तविधस्ना
नलक्षणं योगियाज्ञवल्क्यः मान्त्रं भौमं तथाग्नेयं वायव्यं दि
व्यमेव च वारुणं मानसं चैव सप्तस्नानान्यनुक्रमात् आपो

हिष्ठाभिर्मान्त्रं मृदालंभेन पार्थिवं आग्नेयं भस्मना स्नानं वायव्यं
गोरजस्मृतं यत्तु सातपवर्षेण स्नानं तद्दिव्यमुच्यते वारुणं
वा त्ववगाहं च मानसं विष्णुचिंतनं स्कन्देन वारुणां का ———
—— शक्तेनेति जाबालिः प्रातः संक्षेपतः स्नानं मध्याह्ने तु स
विस्तरमित्युक्तः प्रातःस्नाने तर्पणं न कार्यं अत एव स्मर्य
ते प्रातःस्नाने न कर्त्तव्यं कदाचित्तिलतर्पणमिति तर्पणं म
ध्याह्ने मुख्यकालः शनिस्नानविधिः अथ गृहस्नानं गृहे
गृहाभिमुखं विंध्यादन्यत्राभिमुखं रवेः प्रवाहाभिमुखं कुर्यात्स्ना
नमेव द्विजोत्तमः अशक्तस्तु सदा कुर्यात् स्नानमुष्णोदकेन तु श
क्तस्तूदकस्नानं न कुर्यात्तु कदाचन आपः स्वभावतो मेध्याः किं पु
नर्वह्निसंयुताः अतः संतः प्रशंसन्ति स्नानमुष्णेन वारिणा शी
तोदकं च दशांश्च पश्चादुष्णोदकं क्षिपेत् आसन्नं वाहितं स्नानं पाषा
णे कूर्धतास्थिते गृहे चैतानि वर्ज्यानि सर्वदा द्विजसत्तम मृद

मैं

१३

एतेनयत्स्नानंसंकल्परहितंतथा नस्नानंनि:फलंचैवमत्रा
फलंचोप्रवीन्मुनि: गृहस्नानेनकुर्वीततर्पणंमार्जनंतथा मं
त्राचमनंकुर्यात्पश्चादाचम्यशुध्यति स्नानंमध्येत्याचमनं
तर्पणंवस्त्रपीडनं करपत्रगतंतोयंगृहेचैतानिवर्जयेत्
गृहेस्नानंयदान्नतात्स्नानवस्त्रोर्ध्वकंत्यजेत् आर्द्रवस्त्रमध
स्नात्वात्पुनस्नानेनशुध्यति शनैश्चरस्नानं तलामकरमेवं
तुष्णातस्नानंसदाभवेत् हविष्यब्रह्मचर्यंचमहापातकनाशनं
तर्पणंस्नानतीर्थयानांलघनंतुनकारयेत् करोतियस्तुमोहे
नब्रह्मघ्नंतंविनिर्दिशेत् अमायांवापिसंक्रांतौद्वौरमणिमे क
पुनेराहुग्रस्तेतथाश्रावणस्नायात्कुसुवारिणा अमायामर्क
वारेणासंक्रांतौराहुसूतके उष्णोदकस्यात्स्नानंधर्मविनतपः
क्षयः ॥ छ॥ अथोदकरजोदोषविधि: याज्ञवल्क्य: अजागो
महिषीचैवब्राह्मणीचप्रसूतिका भूमेर्नवोदकंचैवदशरात्रेण

शुध्यति अंत्यजै:रजदानित्या:कूपास्तटाकादित्तपैवच तेषु
स्नात्वाचपीत्वाचपंचगव्येनशुध्यति ब्राह्मण:क्षत्रियोवैश्य:
शूद्रश्चैवान्त्यजातय: एभिरुत्खातिता:कूपास्नानंतत्रकथंभवे
त् त्रिपंचसप्तनवभिर्दद्याद्धौ:पिंडमुद्धरेत् चंडालखानिकूपानी
स्नानंतत्रनकारयेत् पंचपिंडानतुध्द्धृत्यस्नायात्परखादिषु
स्नायात्नदीदेवखातंतदेवशुचयस्तत:स्वच योगीयाज्ञवल्क्य: र
जोदुष्टेचसंस्नानंवर्ज्यनद्यादिषुद्विजै: कदर्थितंचजलंतासांसंध्योपा
स्तिंचतर्पणं गंगाचयमुनाचैवप्लक्षजाचसरस्वती रजसानाभिभू
यंतेयेचान्येनदसंज्ञका: अत्रविशेषमाह गृहणेभरणेचोपाक
र्मणायुत्सर्गकर्मणि अत्रातीतेनप्युपास्यकोरजोदोषोनविद्यते व्या
घ्रपाद: उपाकर्मणिचोत्सर्गप्रेतस्नानेतथैवच चंद्रसूर्यग्रहे
चैवरजोदोषोनविद्यते अथवाकूपवापीनांअनंष्वप्यभवांभ्रजेत
रजोदुष्टेपिपयसिग्रामभोगोनविद्यते अस्थिचर्मविमुक्तंतु

स्ना॰

खदुर्ल्लभानादिहूषिते उद्धरेदुदकंशोधनंपरिमार्जनं कालादर्शे
य आसिंहकर्कटौघर्मःसर्वास्यूरजस्वला त्रिस्रिंस्युर्महानद्यो गोदावे
रींसरस्वती भागीरथीचकालिंदीनर्मदाशोणादिना कर्क
टसंक्रमादारभ्यसिंहसंक्रमपर्यंतंसर्वाश्चनद्योरजस्वला: पु
ष्यवंत्यःस्नानंनर्हात्यर्थःतदुक्तंमार्कंडेयपुराणे कर्कटेऽर्क
गतेसूर्येसर्वानद्योरजस्वला नास्तुस्नानंनकुर्वीतह्यरजस्वला
अप्रपर्पस्तंनतस्नानंवर्षादौनवचारिणामिति मत्स्यपुराणेपि
यावन्नोदेतिभगवान्दक्षिणाशाविभूषणं तावद्रजोमहानद्यः
करतोयाःप्रकीर्तिताःइति करतोयाःस्वल्पतोयामहानदीव्यतिरि
क्ताःइत्यर्थः व्याघ्रपादेपि सिंहकर्कटयोर्मध्येसर्वानद्योरजस्वला
नास्तुस्नानंनकुर्वीतवर्जयित्वासमुद्रगाः धनुःसहस्राण्यष्टौतुग
तिर्यासांनविद्यते नतानदीशब्दवाहागर्तास्ताःपरिकीर्तिताः
धनुःसहस्रंतुःकरंगर्त्तानामरजोदोषोनास्ति इतिरजोदोषविधिः अ

काञ्चि
सर्वा॰
दिवस्सविधिवित्तर्पणमिति पद्मपुरा
णेच कर्कटेचपतिन:सर्वारजस्वलाः पं.६

थमंत्रस्नानविधिः भुविमूर्ध्नितथाकाशेमूर्ध्न्याकाशेतथा
भुवि आकाशेभुविमूर्ध्निस्यान्मंत्रस्नानमुदाहृतं पादादोयस्मा
दे॰ वकुर्पादर्धचार्घोंतथैवच आगादौचतथाकुर्यान्नचस्यादौत
थैवच पश्चःपादाशिरोहृत्सुशिरोहृत्पदःचार्धुशः ऋक्शो
हृत्पादशीर्षंभुशिरःसर्वेणमार्जयेत् अस्यप्रयोगः ॐआपो
हिष्ठाचरणौ ॐतानऊर्जेशिरः महेहृदयाय ॐयोवःशिरः
ॐतस्यहृदयाय उशतीरिवचरणौ ॐतस्माअरंगमहृदयाय
ॐयस्यक्षयायचरणौ ॐआपोजनयथाचशिरः आपोहिष्ठादि
भिर्मूर्ध्निमहेहृदयएवच योवःशिववमभूमौचउशतीरितिवादि
चेत् तस्माअरंगमभूमौचआपोजनयथाशिरःअर्धर्चशःक्रमा
त्प्रोक्तोमंत्रस्नानेनसूरिभिः आपोहिष्ठेत्यृक् हृदय ॐयोवःच
रणौ ॐतस्माअरंगमशिरः त्र्यृचेनाशिरः इतिमंत्रस्नानं अथ
निमित्तिकस्नानविधिः अजीर्णोद्युधितेवाग्रे प्रप्रकर्मणिगामि

१५

पुत्रे उत्सवेन्दुर्जन्मसुयज्ञेस्नानं चात्र विधीयते मुहूर्त्तादुपरिवा
न्ते त्र्यरूककाले च मैथुने उदयास्तमयोरेनस्कां छित्वा सचैलं स्नात्वा
पुनर्मासे हि नेज पित्वा व्याहृतिभिर्जुहुयात् पुनर्मासैस्तिविंह्रियं उ
नेराघः पुनर्नगः उनदुविरणमैतुमां उनर्ब्रामरणमैतुमांस्वाहा
अथ स्नात्वा सचैलं स्नानमेव आदित्यसंदने करणत्कौशेयवसं चैलं
रथ्याकर्दमतोयेन ष्ठीवनाद्येन वाऽपि नः नाभेरूर्ध्वं नरस्पृष्टे
सद्यः स्नानेन शुध्यति ग्रंथान्तरे विशेषो माहः अथ वा शिरः
स्नानं शिरस्कं तु यत्स्नानं स्नानाशक्तौ तु कर्मणां आर्द्रेण
वाससा वापि मार्जनं दैहिकं विदुः आर्द्रेणाकर्पटेनांगशोधनं
कापिलं स्मृतं यत्र पुंसां सचैलं स्यात् स्नानं तत्र रजस्वासिनी कुर्वी
त नैव शिरः स्नानं शिरोरोगी न दासर्वदा अथ पद्मीनोदकैः स्नान
निषेधः अशक्तो पोषोभ्यनगृहेयोभना हेवसर्वथा नशीत
लजलस्नानं कार्यं नैव वाससो विना स्मृतः स्नानमसंगमारोग्य॥

क:

मांगल्यं श्मश्रुकालिकं नद्यादिषु न कर्त्तव्यं कर्त्तव्यं चो समाचारिणेति
अथ यज्ञोपवीतविधिः मनुः यज्ञोपवीतं हि धार्यं श्रौतस्मार्त्तेषु
कर्मणि तृतीयमुपवीतं स्यात् वस्त्राभावे तदर्थकं संध्यादिना
भिपर्यवेत्र [illegible] पवित्रकं आयुरोगप्रविनिस्याद्धधिकेधर्मना
शनं आयुःकर्म सदा धार्यं वह्नि यज्ञोपवीतकं पंचभिः पुत्रकामी
स्यात् धनकामी तथैव च भृगुः उपवीतं वयोरेकं द्वितीयेतरयोस्म
ते एवमेव पतीनां स्यादिति प्रगृह्य स्याति श्रायः पुत्रवान् धनवान्
भवतीति शेषः एकयज्ञोपवीतेन जपहोमादिकं कृतं नष्ट
वै विनयं यांति पित्र्यादि विनश्यन्ति स्मृतौ पतितं त्रुटितं वापि ब्राह्म
सूत्रं पदा भवेत् नूतनं धारयेद्विप्रः स्नानसंकल्पपूर्वकं आचा
म्य पूर्वं सूत्रं त्रिगुणीकृत्य यत्नतः यज्ञोपवीतमेकैकं प्रतिमं
त्रेण धारयेत् आचम्य प्रतिसंकल्प्य धारयेन्मनुरब्रवीत् तम्
मंत्रैकसंकल्पं धृत्वा यज्ञोपवीतकं एकस्मिन् त्रुटिते सर्वं त्रुटि

१६

सं

२६

तंमात्रस्थाय: यज्ञोपवीतमितिमंत्रस्य हिरण्यगर्भऋषिः परमा
त्मादेवता त्रिष्टुप्छंदः श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानसिद्ध्यर्थं यज्ञो
पवीतधारणेविनियोगः अनेनमंत्रेणद्वादशांगुलपुरःसरंकं
ठेधारयेत् मैत्रमेशः कंठः काशीवाभ्यरत्कावाजसनेयकाः कंठा
दुत्तीर्यसूत्रंतुकुर्याद्वैतालनंद्विजः श्रौतीवाः समागम्यैवयेचान्येव
नुधायनः अंगुत्तीर्यसूत्रंतुपुनःसंस्कारमर्हति अयंगोवो
दाधिस्थानेमातापित्रोद्वयेहनि कंठादुत्तीर्यसूत्रंवैकार्यविद्वा
लनंद्विजः संग्रहे ऊर्ध्वंनाभेरधोवक्षंपुनरूर्ध्ववृतंतथा एवंत्र
यज्ञोपवीतंस्यात्तस्यैकोग्रंथिरिष्यते स्कांदे उपवीतंक्रमेण
स्याकार्पासंतारणामानिकं त्रिवृदूर्ध्ववृतंतच्चभवेत्सूत्रविवृतं
ये विधवारचितंसूत्रंमनध्यायकृतंचयत् ...छिन्नंवाप्यधोर
यातंशस्त्रकानिर्मितमुत्सृजेत् इतियज्ञोपवीतविधिः अथपाटि
लकविधिः अंगुलिनियमः अंगुष्ठःपुष्टिदःप्रोक्तोपपत्रासार

व.हृ.

मध्यमायुष्करीभवेत् अनामिकाश्रीयंदद्यात्मुक्तिंदद्यात्प्रदेशिनी
दर्भपाणिनकुर्वीत भूमौदीपंप्रदीपयेत् श्रीकामःपुष्टि
कामोवायश्चेत्तिलकंचरेत् नासामूलंसमारभ्यकेशपत्रानि
मंशुभं ...द्विजःकुर्यात्तिलकंचंदनादिना जपोहोम
स्तपोदानंस्वाध्यायपितृतर्पणं भस्मीभवतियत्सर्वमूर्ध्वपु
ण्ड्रंविनाकृतं पितृतर्पणात्स्थलतर्पणं स्नात्वापुण्ड्रंमृदाकुर्या
द्धोमंकृत्वातुभस्मना ...भ्यंगोत्सर्गकालेतु...चंदना
दिना मध्यमानामिकांगुष्ठैरनुलोमाविलोमतः ...त्रिपुण्ड्रोत्त
वे ...सर्वपापप्रणाशनः ऊर्ध्वपुण्ड्रंत्रिपुण्ड्रंवा ...
मकरिभिः वर्जयेत्तिलकंभाले श्राद्धकालेतुसर्वथा ऊर्ध्व
पुण्ड्रंत्रिपुण्ड्रंवाचंद्राकारमथापिवा श्राद्धकर्तानकुर्वीतयाव
त्पिंडान्ननिर्वपेत् ऊर्ध्वपुण्ड्रंसदाकार्यः श्रौतेस्मार्तेचकर्मणि
श्राद्धकालेसिमात्रंवर्जनीयःप्रयत्नतः स्मृत्यंतरे ...

१७

नत्यदानीर्यन्क्रान्यसेदूर्ध्वनाभस्मना ॥ अथैवं चंदनेनैव वर्तुलं न क
दाचन ॥ मृत्तिकां चंदनं भस्म तथा तोयं चतुर्थकं ॥ एभिर्द्रव्यै
र्यथाकालं तिलकं न समाचरेदिति ॥ न देवानां न च श्राद्धे ना
स्त्यंगो भवपूजकः ॥ गोपीचंदनलेपांतु इत्येवं मनुरब्रवीत् ॥ विर
मुखाः सर्वदेवाश्च श्राद्धं तेभिः फलं भवेत् ॥ अभ्यंगो वर्तते ल
दमीमृद्भस्मनरकं ध्रुवं ॥ त्रिपुंड्रं धारणं विप्रयः श्राद्धे भोजयेद्वि
जः ॥ पितरस्तस्य तृप्ताः स्युः कर्मोदनेष्वाचितमिति ॥ यस्यां पंक्तौ द्वि
जो भुंक्ते शिवभक्तस्त्रिपुंड्रकृत् ॥ तत्रां पंक्तिं पुनात्येषः सक
लाचतुराननं ॥ ललाटे केशवं विंद्यान्नारायणमथोदरे ॥ माधवं
हृदि विन्यस्य गोविंदं कंठकूबरे ॥ विष्णुं च दक्षिणे कुक्षौ तत्र ज
त्रे मधुसूदने ॥ त्रिविक्रमं कर्णमूले वामके दोच वामनं ॥ श्रीधरं
च हृषीकेशं वामयोर्बाहुकर्णयोः ॥ पद्मनाभं पृष्ठदेशे ककु
प्दामोदरं स्मरेत् ॥ वासुदेवं स्मरेन्मूर्ध्नि तिलकं कारयेदिति

ष्वक्षपदे एतानि नामानि दक्षपदे तूत्तराणि नामानि भवंति
नपादुकस्योनादर्शेन जलेत्ववलोकयन् ॥ न प्राक्षिप्तशिरः क
र्यात्तिलकं धर्मसाधनमिति ॥ इति तिलकविधिः ॥ अथ संध्याका
लविधिः ॥ जलेतितिलदर्भैस्त्रिनानुष्ठानाययाचते नानुष्ठान
फलं तस्य दानेष्वेव हि तत्फलं ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि
संध्योपासननिर्णयं ॥ अहोरात्रस्य युक्तेः पौर्वापर्यमुपास्य विमुच्य
ति ॥ अहोरात्रस्य यः संधिः सूर्यनक्षत्रवर्जितः ॥ सा तु संध्या समा
ख्याता मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ संध्याकाले तु संप्राप्ते संध्यानै
वमुपासिता जीवमानो भवेच्छूद्रो मृतश्चाचैव जायते ॥ काले
तु वंदिता संध्या सर्वाधिकप्रदायिनी ॥ अकाले वंदिता संध्या सं
ध्या वंध्या वधूरिव ॥ नक्षत्रदर्शनमारभ्य सूर्यदर्शनपर्यंतं द्वि
घटिके प्रातः संध्याकालः ॥ सूर्यदर्शनमारभ्य नक्षत्रदर्शना
पर्यंतं तावानेव सायं संध्याकालः ॥ इति संध्याकालनिर्णयः ॥

अथ कालले लोपे प्रायश्चित्तं संध्याकालेत्वतिक्रांते स्नात्वाचा
म्य यथाविधिः जपेदष्टशतं देवीमतः संध्यासमाचरेत्
स्मृत्यंतरे प्राणायामत्रयं प्रातर्द्विगुणं संगवे स्मृतं मध्याह्ने
त्रिगुणं प्रोक्तमपराह्णे चतुर्गुणं सायाह्ने दशगुणं स्तूर्य ह
रत्यान्ततो व्रजेत् गौतमः कालातिक्रमणे चैव त्रिसंध्यासु
पि सर्वदा चतुर्थ्यार्घं प्रकुर्वीत शिरोव्याहृतिसंपुटं जमद
ग्निः एकाहं च मतिक्रम्य प्रमादाद्द्विजो यदि अहोरात्रोषि
तो भूत्वा गायत्र्या युतं जपेत् द्विरात्रे द्विगुणं प्रोक्तं त्रिरा
त्रे त्रिगुणं स्मृतं त्रिरात्रात्परतश्चैव शूद्र एव न संशयः यः
संध्याकालतः प्राप्ते मालस्यादतिवर्तते सूर्यहत्यामवाप्नो
ति उलूकत्वमवाप्नुयात् राघवो भेल्पुरो भेरोगान्तो सूत
के संध्यावंदनविधिश्चेतिर्न दोषाय कदाचन सूतके
चैव संध्याकर्म न संत्यजेत् मनसोच्चारयेन्मंत्रान्प्राणायाममृ

वैदिकानां [illegible] कार्यमहत्रि [illegible] संध्या
हीनेन दोषोस्ति येन नमस्युग्यसा संध्याहीनोशुचिर्नित्य
मनर्हः सर्वकर्मसु यदन्यत्कुरुते कर्म न तस्य फलमश्नुते स्मृ
त्यंतरेपि संध्याकाले तु संप्राप्ते ध्यानमित्युक्तमिति इति का
ललोपे प्रायश्चित्तं अथ संध्यायां प्रधाननिर्णयः क्रियंते
संध्यावंदनकर्माणि ध्यानं प्रधानं मार्जनादिकं त्वंगं कुत ए
तदिति चेत् सम्यक्प्रकारेण ध्यानं संध्येति संध्याशब्दनि
र्वचनात् केचित्संध्याशब्दवाच्यमर्घ्यदानमेवास्तु तत्र संध्या
पूर्वोरूढ एवांगीकर्तव्यः सूर्यार्घ्यदानस्याघप्रेषकत्वात्
अघप्रेषकत्वं समर्थयते प्रमादादप्यवोत्तानासमीपे कोदयाय
दि मार्गे वा विषमे [illegible] आचार्यमन्दिपेत् नद्यादेनेभ्यो
यचीयारदायके चारहातां इति [illegible] ततो ग्रामनिष्ठुतरस्तु
पत्रमप्यत्र अर्घ्यदानप्रशंसारूपार्थवादमात्रेणाद नेन नत्रेव विः

६८

र्घ्यः

पिविकल्पमानेऽवयवार्थपरित्यक्तमर्घ्यदानार्थकर्मणि
संध्याशब्दः सूर्यहिरण्यवर्णयोः अवयवव्युत्पत्त्यपेक्षया
चैयद्यपिकल्पनागौरवं प्रामाणिकं गौरवं न दोषाय
चेदोषः नैवं सूतकेकर्मणांत्यागः संध्या हीनां विधीय
तेइत्यादौ संध्याशब्दवाच्यं यदर्घ्यदानं स्यात् तदपि व
र्ज्यं स्यात् तस्य च वैर्गत्यमेव स्पष्टेनोक्तं अर्घ्यं तो नाम
सा संध्याप्राणायामादिविवर्जितेति अतो यत् संध्याशब्दवा
च्यं तदेव तस्य वर्ज्यं न तु ध्यानमेव यदुक्तं अर्घ्यवाद
प्रवरागादर्घ्यदानस्य प्राधान्यमिति तन्न अंगेऽप्यर्थ
वादश्रवणात् यथा सामिधेनीयपदत्वात् दोषाय यथाप्युक्त
नेरजसा चार्घ्यमुद्दिश्य पदित्यादौ प्रशंसकत्वप्रतिपादनात् स्तुत्य
र्थापितयाऽन्न स्वरूपकार्थप्रतिपादयतीतेन ध्यापितया
अतएवादित्यचेत् उक्तं युधिष्ठिरादेर्निप्रपंचतः सोऽगात्

गवान् सोऽस्मात् सूर्यः सकलाराणपरित्यागेन आदित्यो
पासनायासारं स्वस्य कृतत्वात् उक्तं च महाभारते नतस्थैव
महाराजदर्शिनारायणस्यर्षिनि संध्यागतं सहस्रांशुमादित्य
ग्यमुपतस्थिरे दांशिनाः सर्वदा संध्योपासनं संध्यागत
अहोरात्रसंधिस्थं सूर्यः तस्मात् ध्यानमेव प्रधान
फलं तदन्यत्फलं च यथाह उपयन्तमादित्यम
भिध्यायन्ब्राह्मणो विद्वान् सकलं भद्रमश्नुते ब्रह्मैवभवती
ति तत्र गायत्री मंत्रः सवितृदेवताप्रकाशकः ध्यानेन
देवतानां स्वरूपं प्रतिपादयन्ति तथा च ब्रह्मपुराणे
प्रातःकाले गायत्री सायान्हे सरस्वती सावित्री चैव म
ध्यान्हे उपास्या नाम भेदतः प्रातःकाले कुमारी सा मध्या
न्हे युवती भवेत् वृद्धावस्था तु सायान्हे उपास्या त्रयः सैमि
ता प्रातःकाले ब्रह्मरूपा मध्याह्ने रुद्ररूपिणी सायं विष्णु

२०

स्वतत्पात्स्या हस्या स्यात्स्वरूपभेदतः इत्यादिभिर्वचनैः कुमारीकादि
भेदै देवतावरस्यैव ध्यानं प्रतिपाद्यते न तत्सवितुरिति मंत्रा
र्थविरोधः नैवं ततः कुमारिकाद्याद्यभेदेन तस्यैवसां
ध्याशब्दवाच्यो ध्यायतत्क्षणदोषः अथ्यादिवानीनकर्मणा
कालनिर्णयः स्मृतसंग्रहे दिवोदिनानिकर्माणि कुर्यात्
दन्ततानिवै शार्वर्याः प्रथमयामेनाथ कुर्याद्यथ्याक्रम

न्न

स्तत्यंनरे दिवोदितानिकर्माणि प्रानुर्वच्युत्तराणि च
दिवोदितानिकर्मैवविद यत्नुत्तराणि च संग्रहे शार्वर्याः
प्रथमेयामेदिवाकर्माणिकारयेत् ब्रह्मयज्ञरासोत्सववर्जं

न्वा

कृत्यविशेषवत इति यदारात्रौम ध्यान्हसंध्याकरोतिनदा
गायत्र्यार्घ्यंदद्यात् उदुत्यत्न्यानेहविश्रान्तामिनिसूक्तंनेषे
दितिविशेषः अथ राज्याः प्रथमएव प्रहरः कृतोच्यहेनै
द्वितीयत्तृतीयप्रहरौमहानिशेतिकन्यादानाधिकारस्

करतो उ... ...नवधीत् अथ्यत्कह
शिरः ऊर्ध्वपुंड्रविहीनस्तुयत्तु संध्यादिकंचरेत् तत्सर्वंरा
क्षसेनीतिं नरकंचाधिगच्छति अथ प्रणवलक्षणं तत्रसार
निसारे दक्षिणेरेचनं कुर्याद्वामेनापूरितोदरे कुम्भकेन
जपं कुर्यात्प्राणायामः सउच्यते पंचांगुलिभिर्नासाग्रपी
डनं प्रणवाभिधा मरेयंसर्वपापघ्नीवानप्रस्थयतिगृहस्थयो
कनिष्ठानामिकांगुष्ठैर्नासाग्रस्यप्रपीडनं ओंकारमुद्रासा
प्रोक्तायतिब्रह्मचारिणः विश्वामित्रः अंगुष्ठानामि
काभ्यांच कनिष्ठां च तृतीयका प्राणायामः सविज्ञेयस्त
र्जनीमध्यमे विना याज्ञवल्क्यः गायत्रीं शिरसासार्धं
जपेद्व्याहृतिपूर्विकां त्रिः पठेदायतः प्राणाः प्राणायामः

५६

सउच्यते अत्रादावंतेचगायत्र्याः प्राणायामः त्रयस्त्रयः
मेघ्यादावर्घ्यदानेच प्राणायामैक उच्यते इति प्रणावल

तानां अथ संध्याविधिः प्राणानायम्य संप्रोक्ष्य त्वेनादे
वनेनतु सायमाप्नेष्व मेत्युक्त्वा प्रातः सूर्यश्चमा इपिबेत्
मध्याह्ने पोनदगोत्तायत्र्या आपोहिष्ठेतित्र्यृचेन मार्ज
नं च कुशोदकैः प्रतिप्रणव संयुक्तं तत्पदस्यर्धिपदे पद
मृति अत्रश्लोकविष्णुकस्मृतिः अत्र यो यस्य क्षयाय चेति पदेप
दशतिपादांते पादांते एतन्मार्जनं सकलं पापनाशानां
नव प्रणावयुक्तेन आपोहिष्ठेतिमंत्रेण मार्जनं च कुशो
दकैः यस्य क्षयायेति जलं सकृत्प्रक्षिपेत् बुधः पादांते
मार्जनं कुर्यात् ऋचांते तु यथाक्रमं संपूर्णे वाथ वा कुर्या
द् धीरामार्जनं सकृत् नरत्सनमशीति चबेसार्भमार्जितं कार्य
मिति केचिदूचुः स्मृतिसारे आपोहिष्ठादौ रवैदृशनुवेम्मा
जनं तु मात्मानं परिषिंच्य बाधः कृत्यायां बुधमार्जनं
परिवर्जयेत् भूमौ हस्तौ प्रतिष्ठाप्य मार्जनं चैव कारयेत् न

कुर्याद् यदि मूढात्मा रौरवे नरके व्रजेत् आपस्तंबः गंगायां
वापिकायां वा तटाके च तथैव च वामहस्ते जलं गृह्य कुर्या
यन्मार्जनं द्विजः पारस्करः तोदकेनैव वामहस्तोदकेन वा
संध्यायां मार्जनं कुर्यात् अन्यथा प्रब्रवीन्मनुः रिक्तश्लोकविषयं
गृहस्थस्तीरस्थेन जलेन एव मार्जनं कुर्यादिति च व्यासः सर्वतः
इत्थं कृत्वा तु संकल्पं कुशानादाय पाणिना नधारपुराणे
नीयेस्तनं हवामकरे स्थितैः पद्ममध्ये मार्जनं च ब्रह्महत्या
दिनाशनं तथैव वशिष्ठः उदकेनयासंध्यापद्ममध्ये च मा
र्जनं उपविश्य यत्कृतं यद्वा पद्मे तत्सर्वं निःफलं भवेत् मनुः
वामहस्ते जलं धृत्वा यस्तु संध्यामुपासते सा संध्या वृषली
ज्ञेया असुरास्तेन तृप्यन्ति नदीविषयमेतत् स्मृतिसा
रे मार्जनं तत्पर्णाग्राकृष्टं न कुर्यात् द्वारिधारया कर्त्तीतिवादि
मूढात्मा तत्सर्वं निःफलं भवेत् अथेदं चान्यदघमर्षणं तत्रा०

२२

चमेत् अघमर्षणाप्रकारांतुरस्त्रानेप्रकरणे उक्तः काशी
खंडे गायत्रीं शिरसा हीनां महाव्याहृति पूर्वकं प्रणवा
द्यां जपस्तिष्ठन् क्षिपेदंजलिनां त्रयं तेन वज्रोदकेनाम्बु मं
देहानाम राक्षसाः सूर्यारिपवः प्रलीयंते शैलावज्रहताइव
भौ लललोपेन कार्य द्विजेन स्वहितैषुना अर्घोदयेस्तस
मयेत्तस्माद्बद्धोदकांक्षिपेत् वहन्मंत्रः कराभ्यां तोयादा
य गायत्र्या नाभिमंत्रितां रूपादिन्यीचमुरवानिक्षितूर्ध्वसंध्यावा
क्षिपेत् तर्जन्यंगुष्ठयोर्योगे राक्षसी मुद्रिकास्मृता राक्षसी
मुद्रिकार्घ्यं तत्तोयं रुधिरं भवेत् दोषादोषसमं कृत्वा सूर
येदुदकांजलीन् गोशृंगमात्रमुद्धृत्य जलमध्ये जलं क्षिपेत्
पतांतरं रथक्रमः प्रभाते भूम ध्यान्हे रुजु संस्थितः द्विजोर्घ्य
प्रक्षिपेद्व्यासायन्हु पवित्रान्भुवि प्रातर्मध्यान्हिकां संध्या
तिष्ठन्नेवसमाचरेत् उपविष्टस्तु सायान्हे जलेत्व र्घ्यं तानि

सि:

क्षिपेत् मंदेहानां विनाशाय [illegible] यावि
नार्घ्यमाचम्यत्र्यक्षरेत्प्रदक्षिणं [illegible] सर्वेभ्यो प्रातर्भुक्तः
प्रयतमानसः अपात्रिष्ठ निसा क्षीस रूपानां सकलानि न
पूर्वां संध्यां जपस्तिष्ठेत् सावित्रीमार्कदर्शनात् पश्चिमां तु समा
सीनः सम्यगृक्षविभावनात् तथा च गर्ग एव यत्तोपवीती
विन्योदकः संध्यामासीनो वाग्यतः सायमेसाव उत्तरापूर
माणी उरवोन्वदमदेशंसा विप्रोजपेद् यावत् मित्रमंडलस्थान
त्र दर्शनादेवं प्रातः प्राङ्मुखस्तिष्ठन्नादित्यमंडलदर्शनान्
त्रास्याद्यः नित्योदक [illegible] कर्मैकमेत्यर्घ्यः तेन मार्जना
दिकं कार्यं एतावत् संध्यार्घ्यसमाप्तं सायंकाले उत्तराप
रमाभिमुखो वायव्याभिमुखो वा आसीनः अपरिस्त्राभिमुख मं
डलमारभ्य नक्षत्रदर्शनपर्यंतं जपेत् तिष्ठन्निति वचनाद
पवेशानिवृत्यर्थं अत्र स्वस्थ सदृशाभिमुखो वा प्रातः संध्या

जपंति संध्येवकुर्यादितितत्पर्ययः तथाच स्कंदपुराणे
पूर्वासंध्यांजपंस्तिष्ठेत्पापापन्पोहन् पश्चिमांतुसमा
सीनोमलंहंतिदिवाकृतमिति तथाच प्रातः संध्याविके
संध्यांतेचैवसमापयेदित्युक्तेः पूर्वमेवार्घ्यदानप्रकरणे
मासोपि प्रातःसंध्यानुह्यापाचाष्टगायत्रीजपमात्रेत्
उद्धृताः तत्रतान्येह प्रातःलोकेनतत्परणीदक्
योगी सादित्यामूर्त्तमासंध्यामथमास्तगतेरवौ अथ
न्याचसनक्षत्रासायंसंध्या त्रिधास्मृता उत्तमाकसनक्ष
त्रामध्यमालुप्ततारका अधमासोदित्यसूर्याप्रातःसंध्या
त्रिधास्मृतेति स्मृत्यंतरेपिविशेषः पूर्वांसंध्यांजपान्
तिष्ठेदुपासीनश्चमध्यमा नचातराव्यास्तेनाविरमेत्प्राक्पंचे
नः अथपंचाशत्पदीजपविधिः योगी ओंकारंपूर्वमुच्चा
र्यभूर्भुवःस्वस्तथैवच गायत्रीप्रणवांचांतेजपएवमुदाहृतः

उदाहृ= २२

अंतेप्रणवंनोच्चारयतीति काशीखंडे विदंत्पवक्षेप्रोक्तं
गायत्रीपदापरा त्रिस्तथाप्रणवा छंदोभिर्महाव्याहृतिंसह
सहस्रसाधिकंकिंचित्रिरामेतज्जपंन्यम त्रिवर्णमयमोंका
रं भूर्भुवःस्वरितिमंत्रयंपदेत्रयंसावित्र्यास्तथापावेदा अहूदु
यत् एतदक्षरमेतांचजपन्व्याहृतिपूर्वकं संध्ययोरुभयोर्विप्रो
वेदपुण्येनयुज्यते गायत्रीयोनजानातिवृथातस्यपरिश्रमः
एकतश्चतुरोवेदागायत्रीचैकतःसमा शंखोपि एकतश्च
तुरोवेदाः सांगाश्चसांगाश्चसपदक्रमाः एकतश्चैवगायत्री
तुल्यरूपातुसास्मृता सर्वेषामेवपापानांसंकरेसमुपस्थि
ते दशसाहस्रिकोभ्यासोगायत्र्याःशोधनंपरं अप्रमत्तोत्पः
ब्रह्मचारीगृहस्थस्तथाशतमष्टोत्तरंजपेत् वानप्रस्थो
यतीश्चैवसहस्रादधिकंजपेत् मनुः मध्यमानामिकाम
ध्यपर्वाद्विपकल्पितं मेरुप्रदक्षिणांकुर्वत्रामीमूलपर्वतः

५१

२४

आरभ्यमध्यमामूलपर्वांतंगणयेत्क्रमात् अंगुलीनव
युंजीतकिंचिदाकुंचितेनते अंगुलीनांवियोगेतुछिद्रेतु
स्रवतेजपः गणनाविधिमुल्लंघ्ययोजपेत्तज्जपेन्नमः
गृह्णातिराक्षसास्तेनगणयेत्सर्वयत्नतोद्विजः अंगुष्ठेमोक्ष
दंविद्यात्तर्जनीशत्रुनाशिनी मध्यमाधनदाशांतिक
रीत्वनामिका कनिष्ठाक्षरणीप्रोक्ताजपकर्मणिशो
भने अथजपस्थानं गृहेजपंसमंविद्यागोष्ठेशतगुणंजपा
पुण्यसरायेतथा — सहस्रगुणितंविदुः अयुतंपर्वते
रण्येनद्यांलक्षमुदाहृतं कोटिदेवालयेप्राहुरनंतंविष्णुसंनि
धौ सूर्यस्याग्नेर्गुरोरिंदोर्दीपस्यचजलस्यच विप्राणांच
गवांचैवसांनिध्येशस्यतेजपः अश्वत्थमूलमाश्रित्यजपेद्धि
मस्तकार्चितं अक्षय्यंफलमाप्नोतिब्रह्मणोवचनंतथा पारि
यात्रके प्रातर्नाभौकरंकृत्वामध्याह्नेहृदिसंस्थिते सायं

जपेत्तुनासाग्रेत्रिसंध्याजपलक्षणं स्कांदे उत्तानतीर्थकृत्अग्र
हस्तौनाभिहृन्नासिकास्थितौ प्रातर्मध्याह्नसायंतुकृत्वा
देवींक्रमाज्जपेत् दानखंडे प्रणवव्याहृतीयुक्तांगायत्रींनि
रताःसदा मनसाकर्मणावाचाधर्मस्यैवानुवर्तिनः नपाप
येमतिर्मिश्रूनितेनराःस्वर्गगामिनोयेति अथजपनिषेध
निमित्तानि उष्णीषीकंचुकीनग्नोमुक्तकेशोगलावृतः
अपवित्रकरोशुद्धः प्रलपन्नजपेत्क्वचित् अप्रावृत्यकरौहृ
त्वाशिरसाप्रावृतोपिच चिंताव्याकुलचित्तोवाक्रुद्धोभ्रांत
क्षुधान्वितः अनासनः शयानोवागच्छन्नुत्थितएवच नरथ्या ९
यामशिवस्थानेनजपेत्तिमिरांतरे उपानद्गूढपादोवायान
शय्यागतस्तथा प्रसार्यनजपेत्पादौकुक्कुटासनएवच प
तितानामंत्यजानांदर्शनेभाषणेक्षुते दृष्टेघोनायुगमार
नेजृंभणेजपमुत्सृजेत् प्राप्यवाचमनंएतेषांप्राणायामंच

२५

डंगकं कृत्वास्तस्य कुर्य्याद्वेषं पश्चात्सूर्यादिदर्शनं मार्जा
रकुक्कुटक्रौंचं श्मशानं शूद्रं खरं कपि दृष्ट्वा चास्य पुनः कर्मस्
सांतानं विधीयते अथ जपमालाविधिः पंचविंशतिभिर्मो
क्षार्थी त्रिंशद्भिर्धनसिद्धिदा सर्वार्थः सप्तविंशतिका पंच
दशभिराभिचारिकं पंचाशद्भिः काम्यकर्मा सौ सिद्ध्या
नैरैः अष्टोत्तरशतैः सर्वसिद्धिदैः हस्तरुजा शंखोद्भमर्श
यः श्रीदा स्फटिको मोक्षदः परः पद्माक्षा पुत्रिला श्रीदा रु
द्राक्षा भक्तिमुक्तिदा पुत्रजीवभवाः पुत्रः पद्माक्षात्मनं स
मृद्धिदाः विद्रुमा वश्यधनदाः सौभाग्यार्थी श्रमौक्तिकाः
पापहराः कुशाम्लाः कामदाः स्वर्णरौप्यजाः प्रवाल
मुक्तास्फटिकैर्जप्तं कोटिफलं प्रदं तुलसीमणिभिर्जप्तं
गणितं चाक्षयं फलं अन्योन्यसमरूपाणि नातिस्थूल
कृशानि च जंतुभिर्नविशीर्णानि नजीर्णानि नवानि च

२५

गव्यैस्तु पंचभिस्तानि संप्रक्षाल्य पृथक्पृथक् ततो द्विजैः
सुरूपाय स्त्रीनिर्मितं ग्रंथिवर्जितं त्रिगुणं त्रिगुणीकृत्य स
त्रै प्रक्षाल्य पूर्ववत् मारीममेकैकमादाय सूत्रे नतानि योजये
त् मुखे मुखं तु संयोज्य पुच्छे पुच्छं तु योजयेत् गोपुच्छव
ज्जपमालां कारयेज्जपकर्मणि एकैकमणिबंधेन ग्रंथिबं
धं प्रकल्पयेत् स्वयं या ग्रंथिता माला शाक्तस्यापि श्रियं हरेत्
गुरुहस्तेन प्रकुर्वीत अन्यहस्तेन चैव च गुरुः संपूज्य तद्दत्तां
गृह्णीयात्सर्वसिद्धये मध्यमणामहत् मालां जपेन्नावर्त
येत्क्रमात् भुक्तिमुक्तिप्रदा सोयं मालिकोपगणनक्रमः जप
स्यांते च तां मालां पूजयित्वा च गोपयेत् दशांशेन होमं कुर्यात्
महाहोमं महती पूजा कार्या द्विजानां भोजनं इत्थं प्रयत्नतः
प्रसन्ना देवता भवेत् ग्रहणेर्कस्य चेंदोर्वा शुचिः पूर्वमुपोषितः
न घास्तमद्गामिन्या नाभिमात्रांभसि स्थितः ग्रहणादि

मोदांतंजपेन्मंत्रंसमाहितः अंगुलीजपसंख्यानमेकमे
वानुरूपंभवेत् रेखयाष्टगुणंविंद्यात्पुत्रजीवैर्दशाधिकं
शतंस्याच्छंखमणिभिः प्रवालैस्तुसहस्रकं स्फाटिकै
र्दशसाहस्रंमौक्तिकैर्लक्षमुच्यते पद्माक्षैर्दशलक्षंतुसौ
वर्णैःकोटिरुच्यते कुशग्रंथ्याचरुद्राक्षैरनंतफलमश्नु
ते श्वेतपद्माक्षमालाभिर्जपैस्त्वनंतमितंफलं मंत्रांगुलि
जपंकुर्वन्साङ्गुष्ठांगुलीभिर्जपेत् अंगुष्ठेनजपेज्जाप्यमे
न्यैरंगुलिभिःसह अंगुष्ठेनाविनाजाप्यंकृतंतदफलंभवे
त् अथप्रशंसा विधियज्ञोर्दशगुणोजपयज्ञउदीरितः
उपांशुस्तुच्छतगुणःसहस्रोमानसस्तथा नदोषोमानसे
जाप्येसर्वदेशेपिसर्वदा उपांशुर्निजकर्णैकगोचरःसिद्धिदो
जपः अथप्रयोगः ।। आचम्य प्रणवस्यपरब्रह्मऋषिः
परमात्मादेवता दैवीगायत्रीछंदः प्राणायामेविनियो

गः ओंभूः ओंभुवः ओंस्वः ओंमहः ओंजनः ओंतपः ओंसत्यं
ओंतत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहिधियोयोनःप्र
चोदयात् ओंआपोज्योतीरसोमृतंब्रह्मभूर्भुवःस्वरोम्
३ ममउपात्तदुरितक्षयार्थंश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंप्रातः
संध्यामुपासिष्ये ओंआपोहिष्ठेतित्र्यृचस्यसूक्तस्यसि
न्धुद्वीपऋषिः आपोदेवता गायत्रीछंदः मार्जनेविनियोगः
कुशस्तंबेनप्रतिपादंप्रणवपूर्वंनववारंशिरसिमार्जनंकुर्यात्
सूर्यश्चेतिमंत्रस्य अग्निऋषिः सूर्यमन्युमन्युपतिरात्रयो
देवताः प्रकृतीछंदः आचमनेविनियोगः ओंसूर्यश्चमामन्युश्च
मन्युकृतेभ्यः पापेभ्योरक्षंतां यद्रात्र्यापापमकार्षं मन
सावाचाहस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेणशिश्ना रात्रिस्तदवलुंपतु यत्किं
चिद्दुरितंमयि इदमहमापोमृतयोनौसूर्येज्योतिषिजुहोमि
स्वाहा नेइत्यपः पीत्वा द्विराचम्य गायत्र्याजलमभिमंत्र्य अ

२१

पोहिष्ठेतित्रिचर्च्यस्य सूक्तस्य अंबरीषःसिंधुद्वीपऋषिः आ
पोदेवता गायत्रीछंदः पंचमीवर्द्धमाना सप्तमीप्रतिष्ठा
अंत्येद्वेअनुष्टुभौ मार्जनेविनियोगः ॐआपोहिष्ठामय
योभुव इत्यादितृचेनसप्तशीर्षाण्युपरिविक्षिपामिमार्ज
नंकुर्यात् केचिद्द्रुपदपापिमार्जनंतां सापद्रुपदेत्यस्य
द्रुपदऋषिः वरुणोदेवता अनुष्टुपछंदः मार्जनेविनि
योगः ॐद्रुपदादिवमुमुचानःस्विन्नःस्नातोमलादिव पूतंप मला=
वित्रेणावाज्यमापःशुंधन्तुमैनसः नरत्तसमंदीत्यादिभिश्चके
चित् नरत्तसमंदीतित्रिचऋचस्यसूक्तस्य अवत्सारऋषिः
सोमःपवमानोदेवता गायत्रीछंदः मार्जनेविनियोगः —
नरत्तसमंदीधावतीत्यादि ऋतंचसत्यामिति त्र्यृचस्यसूक्त
स्य मधुच्छंदसोऽघमर्षणऋषिः भाववृत्तंदेवता अनु
ष्टुपछंदः अघमर्षणेविनियोगः ऋतंचेत्यादिनाकरस्थ

जलंनासिकांतंनीत्वावामभागेत्यजेत् ततःसकृदाचम्य
सूर्यार्घ्यादिकयागायत्र्यात्रिरर्घ्यंदत्वा आसावादित्योब्र
ह्मेतिपठित्वापरितःदिक्षुप्रदक्षिणांपरिक्रम्य अतएवश्रु
तिः यत्प्रदक्षिणंप्रक्रामंतितेनपाप्मानमवधून्वंतीति आ
चम्य त्रिंशत्कोट्योर्द्धकोटयस्तुमंदेहानामराक्षसाः कृतघ्नादारु
णाचाराःसूर्यमिच्छंतिखादितुं ततोदेवगणाःसर्वे ऋषय तु=
यश्चतपोधनाः उपासतेसदासंध्यांक्षिपंतिम्युदकांजलीन्
दह्यंतेतेनतेदैत्यावज्रीभूतेनवारिणा ऊर्ध्वंक्षिपेविरूपाक्षीमं
सप्तोरणीतभोजनेतिष्ठदेविशिखाबंधेचामुंडेह्यपराजिते
अनेनमंत्रेणगायत्र्यावाशिखाबंधंकुर्यात् उद्धृत्यांचेतंत
सुदुरूपस्थायविभिः संध्ययोरुभयोःसूर्यगायत्रीजपमाहरे सहा
त् अथप्रकृतं उत्तिष्ठंतिविहस्ततानिभूमिरीतिस्यात् भूपतिः
भूतानामविरोधेतकर्मसमारभेत् इतिमहीप्रार्थ्य ह

५८

२८

पृथिवीतिमंत्रस्य मेरुपृष्ठऋषिः कूर्मोदेवता सुतलंछं
दः आसनशोधनेविनियोगः ॐपृथ्वित्वयाधृतालोका
देवित्वंविष्णुनाधृता त्वंचधारयमांदेविपवित्रंकुरुचासनं
अंतरिक्षंरक्षोजारिक्षाक्षरातयशक्तिविश्वशक्तयेनमः मार
पाशक्तयेनमः अपक्रामंतुभूतानिपिशाचाःसर्वतोदिशं स
र्वेषामविरोधेनब्रह्मकर्मसमारभेत् इतिभूतान्यपसार्य
सर्वभूतनिवारकायशार्ङ्गायास्त्रराजायसुदर्शनायहुंफट्
इतिदिग्बंधः ॐगोविंदायनमः इत्यंगुष्ठयोः तर्जन्योर्महा
धरायनमः मध्यमयोर्हृषीकेशायनमः अनामिकयो
स्त्रिविक्रमायनमः कनिष्ठिकयोर्विष्णवेनमः करतल
करपृष्ठयोर्माधवायनमः प्रणवस्यप्रजापतिऋषिः
परमात्मादेवता गायत्रीछंदः अंबीजं उंशक्तिः मंकील
कं विघ्नहर्ताः उदात्तस्वरः लाभार्थेगोत्रे मकारादिब्रह्मादि
॥

ष्णुमहेश्वरादेवता वशिष्ठविश्वामित्रभरद्वाजाऋषयः
गायत्रीत्रिष्टुप्जगत्यश्छंदांसि भूरंतरिक्षंद्यौस्थानानि
नि गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयाः रूपाणि वीजवि
कषेत्राप्यर्पणाःजाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यावस्थाः व्याहृतीनांवि
श्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगौतमात्रिवशिष्ठकश्यपाऋ
षयः अग्निवायुःसूर्यबृहस्पतिवरुणइंद्रविश्वेदेवादेवताः
गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहतीपंक्तित्रिष्टुप् जगत्यश्छंदांसि
श्वेतश्यामपीतपीशंगनीललोहितकसवर्णाःषड्जऋष
भगांधारमध्यमपंचमधैवतनिषादास्वराःपृथिव्यातेजो
वाय्वाकाशदिगात्मनोवीजानि श्रीकीर्त्तिप्रभाधृतिमेधा
स्मृतिर्वाचः शक्तयः अग्निवेश्यकाश्यपगौतमांगिरसभार्गव
कौशिकवासिष्ठानिगोत्राणि शब्दस्पर्शरूपरसगंधमनोबुध
यस्तत्वानि विनमसमर्पणालिप्राकष्ठविस्तृतपमपासत्राप्यते

व्यापको मुद्राः प्राणायापानव्यानोदानसमानसप्राणायामेना

२९ बुधिज्ञानितु...पोपधासतंफलं मध्यमगायत्र्यागायत्रीछं

दः विश्वामित्रऋषिः सवितादेवता साशिरसः प्रजापति

त्मा ऋषिः परमात्मादेवता त्रिष्टुप्छंदः सर्वस्वरः दीप्तोवर्णः प्रा

णायामेविनियोगः ॐ ब्रह्मनाभ्यैनमः ॐ हृदयायनमः

ॐ मुखायनमः ॐ भूः पादाभ्यांनमः ॐ भूर्यजानुभ्यान भुवः=

मः ॐ स्वः गुह्यायनमः ॐ महः नाभौनमः ॐ जनः हृदयाय

नमः ॐ तपः कंठायनमः ॐ सत्यं मूर्ध्नेनमः ॐ तत्सवितु

हृदयाय र्ब्रह्मात्मनेनमः वरेण्यंविश्वात्मनेशिरसेस्वाहा भर्गोदेवस्य

ज्योतिरात्मनेशिखायैवौषट् धीमहिमायात्मनेकवचाय

हुं धीयोयोनः ज्ञानात्मनेनमः प्रचोदयात्सत्यात्मनेनेत्र

त्रयायफट् व्यापकनाभ्यांनमः ज्योतिर्नेत्राभ्यांनमः रसो

जिह्वायैनमः अमृतंललाटायनमः ब्रह्मभूर्भुवःस्वरोम् कव

चेनेत्रत्रयायवौषट्

चायहुं तत्सवित्रीम्प्राणायामंकृत्वा प्रणवस्यप्रजापतिऋ

षिः परमात्मादेवता देवीगायत्रीछंदः व्याहृतिमंत्रस्य

प्रजापतिऋषिः सवितादेवता वरेण्यमितिबीजं धीमहीतिश

क्तिः राकारःसा धारणाशक्तिः श्वेतवर्णः अग्निर्मुखं ब्र

ह्माशिरः विष्णुहृदयं रुद्रोललाटं पृथिवीकुक्षिः त्रैलोक्यं

चरणौ संख्यायनगोत्रं त्रिपादगायत्री ममसर्वपापक्षया

र्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं अष्टोत्तरशतसंख्याकंगायत्रीं

जपमहंकरिष्ये धीयोयोनः प्रचोदयात् करतलपृष्ठाभ्यां कर

नमः तत्सर्वेषांव्यापकंकुर्यात् ॐ भूः अंगुष्ठाभ्यांनमः

ॐ भुवः तर्जनीभ्यांनमः ॐ स्वः मध्यमाभ्यांनमः ॐ तत्स

वितुर्वरेण्यंअनामिकाभ्यांनमः भर्गोदेवस्यधीमहिकनि

३० ष्ठिकाभ्यांनमः धीयोयोनः प्रचोदयात् करतलकरपृष्ठाभ्यां

नमः तत्सवितुः ब्रह्मात्मनेनमः वरेण्यंविश्वात्मनेशिरसे

हृदयाय×

विष्वात्मने नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ पं॰ २

२०

स्वाहा भर्गो देवस्य रुद्रात्मनो शिखायै वौषट् धीमहि ब्रह्मात्मने कवचाय हुं धीयो योनः प्रचोदयात् रुद्रात्मने अस्त्राय फट् ॐ भूः हृदयाय नमः ॐ भुवः शिरसे स्वाहा ॐ स्वः शिखायै वौषट् तत्सवितुर्वरेण्यं कवचाय हुं भर्गो देवस्य धीमहि नेत्रत्रयाय वौषट् धीयो योनः प्रचोदयात् अस्त्राय फट् गायत्र्यक्षराणां वशिष्ठादयऋषयः अग्न्यादयो देवता गायत्र्यादीनि छंदांसि उदात्तादयः स्वराः पंचको घावर्णाः पृथिव्यादीनि तत्वानि सद्याद्याः शक्तयः अक्षरादीनि बीजानि सन्मुखाद्याः मुद्राः पातकोपपातकादीनाशार्थे विनियोगः चादिपदप्रारभ्य पर्यंक्रं गुल्फादिपदं न्यासेऽक्षरन्यासे विनियोगः ॐ तत्पादाभ्यां नमः सवितु जंघाभ्यां नमः वरेण्यं कटिभ्यां नमः भर्गो नाभ्यै नमः देवस्य हृदयाय नमः धीमहि कंठाय नमः धीयो मुखाय

दे॰

नमः यश्चक्षुभ्यां नमः नो ललाटाय नमः प्रचोदयात् मूर्ध्ने नमः तत् अंगुष्ठाय नमः सवितुस्तर्जन्यै नमः वरेण्यं मध्यमायै नमः भर्गो नामिकायै नमः देवस्य कनिष्ठिकायै नमः धीमहि वामांगुष्ठाय नमः धीयः वामतर्जन्यै नमः यः वाममध्यमायै नमः नः वामअनामिकायै नमः प्रचोदयात् वामकनिष्ठिकायै नमः तत् पादाभ्यां नमः ॐ अंगुष्ठाभ्यां नमः सगुल्फाभ्यां नमः विजंघाभ्यां नमः तजानुभ्यां नमः वऊरुभ्यां नमः रेगुह्याभ्यां नमः णीवृषणाभ्यां नमः यंकटिभ्यां नमः जनाभ्यै नमः गोष्ठिदराय नमः देस्तनाभ्यां नमः वक्षद्वयाभ्यां नमः स्यमुखाय नमः धीं नमः मनासिकाग्राय नमः हिभ्रु मध्याय नमः धीवहृभ्यां नमः योललाटाय नमः यो पूर्ववक्त्राय नमः नोदक्षिणावक्त्राय नमः प्रपश्चिमवक्त्राय

५६

तोत्त

नमः चोउत्तरवक्त्रायनमः दमुखायनमः यान्मू

२१ ध्नेनमः प्रातःसंध्याकुमारीरक्तांगीरक्तवस्त्राभरणाभू
षितां ब्रह्माणीब्रह्मदैवत्यांहंसवाहनांकमंडलुदंडहस्त
स्रक्कमंडलुस्त्राम्ऋग्वेदमुदाहंतीसत्यलोकान्सूर्यमं
डलंसूर्यमंडलान्मुमध्यंभुमध्याच्चंद्रश्चतुर्थोवलंबला
न्मारणेप्राणान्दत्तर्यामिनमामिवि रात्रिंसाहमस्मीतिध्या
येत् आयातुवरदेतिमंत्रस्यविश्वेदेवाऋषयः शक्रोदेवता अ
नुष्टुप्छंदः गायत्र्यावाहनेविनियोगः ॐआयातुवरदादे
वीअक्षरंब्रह्मसंमितं गायत्रीछंदसांमातेदंब्रह्मजुषस्वमे य
दह्नात्कुरुतेपापंतदह्नात्प्रतिमुच्यते सर्ववर्णेमहादेविसं
ध्याविद्येसरस्वति ॐओजोसिसहोसिबलमसिभ्राजोसिदेवा
नांधामनामासिविश्वमसिविश्वायुः सर्वमसिसर्वायुः
अभिभूरोम् गायत्रीमावाहयामि मुक्ताविद्रुमहेमनी

लधवलच्छायैर्मुखैस्त्रीक्षणैर्युक्तामिंदुनिबद्धरत्नमुकु
टांतत्त्वार्थवर्णात्मिकां गायत्रीवरदाभयांकुशकुशां
शुभ्रंकपालंगुणांशंखंचक्रमथारविंदयुगलंहस्तैर्वहं
तींभजे ईदृशीचैवगायत्रीध्यायतेयस्तुनित्यशः सर्व
पापंपरित्यज्यसगच्छेत्परमंपदं ध्येयःसदासवितृमंड
लमध्यवर्त्तीनारायणः सरसिजासनसंनिविष्टः केयू
रवान्मकरकुंडलवान्किरीटीहारीहिरण्मयवपुर्धृतशंख
चक्रः गायत्र्यैसांगायैसायुधायैसवाहनायै आवाह
नादिषोडशोपचारान्समर्पयामिनमः एतैर्मयान्ना

रु= नैर्मान्तसंकल्पचारैर्गायत्रीसांगंसायुधांसपरिवारांवर
दांभवतु उपात्तदुरितक्षयार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंअष्टो
त्तरशतसंख्याकंगायत्रीजपमहंकरिष्ये गायत्र्याः[illegible]
पादस्यविश्वामित्रऋषिः परमात्मादेवता गायत्री छंदः

गायत्रीस्तुतौविनियोगः परो हृदयायनमः रजसेशि
रसेस्वाहा असावदोशिखायैवौषट् परोरजसेकवचा
यहुं असावदोनेत्रत्रयायवौषट् परोरजसेसावदोस्त्र
त्रायफट् दशांगुवाजपेत् एवमष्टोत्तरशतगायत्री
जपंकृत्वाषडंगंन्यासंकुर्यात् ततःमित्रस्येतिचतसृ
णांविश्वामित्रऋषिः मित्रोदेवता गायत्रीछंदः
मित्रोपस्थानेविनियोगः ॐमित्रस्यचर्षणीधृतइति
चतस्रः जातवेदसइत्येकर्चस्यसूक्तस्य कश्यपऋषि
षिः जातवेदाअग्निर्देवता त्रिष्टुप्छंदः शांत्यर्थेजपे
विनियोगः ॐजातवेदसे त्र्यंबकमितिमंत्रस्यवि
श्वामित्रऋषिः मृत्युंजयोरुद्रोदेवता त्रिष्टुप्छंदः।
शांत्यर्थे तच्छंयोरितिमंत्रस्यशंयुऋषिःविश्वेदेवा
देवता शांकरीछंदः शांत्यर्थे तच्छंयो नमोब्रह्मणेइ

त्यस्यमंत्रस्य वामदेवऋषिः लिंगोक्तादेवता त्रिष्टुप्छं
दः शांत्यर्थे भद्रन्नइत्यस्यमंत्रस्य विमदऋषिःअग्नि
र्देवता एकपदाविराट्छंदः शांत्यर्थे भद्रन्नोअपिवा
तयमनः २ शांतिःशांतिःशांतिः नमःप्राच्यैदिशेयाश्च
देवताएतस्यांप्रतिवसंत्येताभ्यश्चनमोनमोदक्षिणा
यैदिशेयाश्चदेवताएतस्यांप्रतिवसंत्येताभ्यश्चनमोनमः
प्रतीच्यैदिशे० उदीच्यैदिशे० ऊर्ध्वायैदिशे० अधरायै
दिशे० अवान्तरायैदिशे० नमोगंगायमुनयोर्मध्येयेवै च
मुनयोवसंति तेनमेप्रसन्नात्मानंचिरंजीवितंवर्धयंति
नमोगंगायमुनयोर्मध्येमुनिभ्यश्चनमः संध्यायैनमः
सावित्र्यैनमः गायत्र्यैनमः सरस्वत्यैनमः सर्वाभ्योदेव
ताभ्योनमोनमः कामोकार्षीन्मन्युरकार्षीन्नमोनमः
पाःसदासर्वभूतानिस्थावराणिचराणिच सायंप्रातर्न

२२

र्मस्पृशंतिसामासंध्याभ्याभिरक्षतु सामासंध्याभ्याभिरक्ष।
त्यांनमोनमः शिवायविष्णुरूपायशिवरूपायविष्णवे
शिवस्यहृदयंविष्णुर्विष्णोश्चहृदयंशिवः यथांतरंन
पश्यामितथामेस्वस्तिरायुषः तथाम्मे नमोब्रह्मण्य।
देवायगोब्राह्मणहिताय च जगद्धितायकृष्णायगोवि
दायनमोनमः ब्रह्मण्योदेवकीपुत्रोब्रह्मण्योमधुसूदनः
ब्रह्मण्यःपुंडरीकाक्षोब्रह्मण्योविष्णुरच्युतः दुर्गास्नापिता
देवीचंदनेनविलेपिता बिल्वपत्रार्चितादेविदुर्गेहंशरणागतः
अहंदुर्गे० आकाशात्पतितंतोयंयथागच्छतिसागरं स
र्वदेवनमस्कारंकेशवंकेशवंप्रतिगच्छति श्रीकेशवंप्रतिग
च्छत्योंनमोनमः सर्ववेदेषुयत्पुण्यंसर्वतीर्थेषुयत्फलं
तत्फलंसमवाप्नोतिस्तुत्वादेवंजनार्दनं नमोस्त्वनंताय० उ
त्तरेशिखरेदेवि० सायंभागीरथीतोयं इदंयापृथिवीसर्व
वा

घा०

मस्तयित्नमीविर्यदिहोपब्रुवेवां मृतंदेवानामवमेकवोभिवि
घ्यमेवंवक्षितंजीरदानुं स्कंदे आत्मपादोनयामभूमिसंध्या
कालेभिवादयेत् आयुर्विद्याधनारोग्यंप्राप्नोतिपुरुषःस
दा अथब्राह्मणानभिवादयेत् व्यासः उपवादीप्सवं
किंचिद्योगक्षेमार्थसिद्धये ततोमाध्याह्निकंसंध्यामुपासी
तविचक्षणः अथमाध्याह्नसंध्या प्रातःसंध्यावत्कार्या
विशेषोलिख्यते आपःपुनंतिपृथ्वीमंत्रस्य नारायण
ऋषिः आपोदेवता अनुष्टुप्छंदः आचमनेविनियोगः
ओंआपःपुनंतुपृथिवींपृथ्वीपूतापुनातुमां पुनं
तुब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूतापुनातुमां यदुच्छिष्टमभोज्यंय
द्वादुश्चरितंमम सर्वंपुनंतुमामापोसतांचप्रतिग्रहं स्व
स्वाहा इत्युदकंपीत्वाआचामेत् हंसःशुचिषदित्य
स्यमंत्रस्य गौतमअत्रिर्वामदेवऋषिः हंसोदेवता अ

५४

गत्री छंदः सूर्योपस्थाने विनियोगः त्रिरुच्चैरर्घ्यं दत्त्वा त
मेतत् स्कंदे उदुत्यं चित्रं तच्चक्षुरुपस्थाय त्रिभिः सद
संध्ययोरुभयोः सूर्यं गायत्रीजपमारभेत् मदत्तपाणि
के ऊर्ध्वबाहुः सूर्यमुदीक्षमाणामुपतिष्ठेत् उदुत्यमि
त्रयोदशर्चस्य सूक्तस्य काण्वः पुत्रः प्रस्कण्वऋ
षिः सूर्यो देवता नवाद्या गायत्री छंदः अंत्याश्चतस्रो
नुष्टुभः सूर्योपस्थाने विनियोगः चित्रं देवानामिति
षळर्चस्य सूक्तस्याङ्गिरसः पुत्रः कुत्सऋषिः सूर्यो
देवता त्रिष्टुप् छंदः सूर्योपस्थाने० तच्चक्षुरित्यस्य मंत्र
स्य वसिष्ठऋषिः सूर्यो देवता पुरउष्णिक् छंदः सूर्यो
पस्थाने विनियोगः मध्याह्नसंध्यायुवतीं शुक्लांगीं शुक्ल
वस्त्राभरणाभूषितां रुद्राणीं रुद्रदैवत्यां वृषभस्कंधमा
रूढां त्रिशूलदंडाद्यस्त्रश्वेतकमलहस्तां यजुर्वेदमभि

मध्यं

ध्यातुर्दशविद्याभिः परिवृतां यजुर्वेदमुदाहरंतीं कैलासं
(मंडलंसूर्य) सूर्यमंडलां भूर्मंडलभूमध्या चतुर्भुजा चतुर्भिर्वेदं वलाध्राएं
धारयंतीं ध्यायामि नमामि विंशतिसावित्रीनाक्षीतिकृशाणि
यावाहयामि आयातु वरदेत्यादि प्रातःसंध्यावत्समाचर
येत् अथ सायंसंध्या प्रातःसंध्यावत्कार्या विशेषो
लिख्यते सायंसंध्यामुपास्ये इति संकल्पः अग्निश्चेति
स्य क्षत्रऋषिः अग्निमन्युमन्युपतयो देवता प्रकृतिश्छं
दः आचमने विनियोगः अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युप
तयश्च मन्युकृतेभ्यः पापेभ्यो रक्षंतां यदह्ना पापमकार
र्षं मनसा वाचा हस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेण शिश्ना अहस्तद
वलुंपतु यत्किंचिद्दुरितं मयि इदमहं मामपोऽमृतयोनौ सत्ये
ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा इत्यादि सायंसंध्यायां वृद्धां कृष्णां
गीं कृष्णवस्त्राभरणभूषितां वैष्णवीं विष्णुदैवत्यां गरुडस्थ

३५

स्मातृतं चक्रदंडादत्तस्तनीलकमलछत्राम्बरमतलस्या
भिज्ञर्दशविद्याभिः परिवृतां सामवेदमुदाहरंतीं गरु
विकाशमण्डलस्य मंडलंस्थ मंडलाद्भुम ध्येक्रमध्या
ध्यायचतुर्भावलिंवलात्मानं प्राशनादत्तयामीनमामिवीं
श्रान्तीसरस्वतीनाम्नीं वैसावीमावाहयामि ध्यातः प्र
त्यङ्मुखोपविष्टस्तु कुशासनस्यां समाहितः प्राणांवा
स्त्रिः पञ्चगपञ्चीचजपेत्ततः ऋस्यादिनामासंयञ्चसौम्यः
ततः नैत्यायामीन्यस्यमंत्रस्य पञ्चनःशपावकाणामृ
वकणोपस्थानेनतवोजामवेदसे इत्यादि सूपवत
स्कंदे नवावश्यककर्माणिकार्याणि प्रतिवासरं स्नानंसंध्याज
पोहोमःस्वाध्यायोदेवतार्चनं वैश्वदेवंतथातिथ्यं नवमांपर
तर्पणं तवगोप्यानियान्यत्र मुनेतानिविशत्प्रया जन्मतोमे
पुनर्मंत्रांगरहशिवंचवचनं आयुर्वेदापमानहीनप्रकाशयाति

सर्वथा पैशुन्यंपरदाराश्चद्रोहः क्रोधोन्दृतमप्रियं द्वेषोदंभ
श्चमायाचस्वर्गमार्गर्गलानिहि अथाभिवादनाविधिः ह
रितः जपयज्ञजलस्थं चसमित्पुष्पकुशानलान् उद
पात्रार्घ्यभैक्षाज्यंवहन्तंनाभिवादयेत् याज्ञवल्क्यः अग्नि
कार्येततः कुर्यात्संध्ययोरुभयोरपि ततोभिवादयेद्वृद्धा
नसावहमितिब्रुवन् आयुष्मान्भवसौम्येतिप्रत्युच्चः अ
त्रपादग्रहणंनास्ति यस्यदेशांनजानातिसक्षात्तेविपुरुषं
कुले कन्यादानंनमस्कारं आकुञ्चस्यनकारयेत् संग्रहे स्मृतिदीपि
न्यर्थसारे जोसुखंवाप्यकोनिकुवासध्यान्तेवाभिवादयेत्
वर्जयेच्छूद्रजातीयश्चोदकश्चेंडक्तुः पातैः त्रिवर्षपूर्वः स्त्री
त्रियोभिवादः आचविवयोसंबंधिनश्च अन्येचतानरकाः
सदाचाराः स्युः अभिवाद्याः मन्त्रप्रमत्तामत्तमार्गेधार्तनाम्
चिन्नरं देवतार्चनादिमार्गस्वगतीचैवत्रिदंडिनां नमस्कारं

न कुर्याच्छ्वेडपवासेन शुध्यति अन्यपद्धत्यशुद्धिः पराशरः
काकश्वानवलीढं तु गवाघ्रातं खरेण वा स्वल्पमन्नं त्यजे
द्विप्रः शुद्धिः द्रोणाढकं भवेत् मक्षिकामशकाकीटपत
गं च कृमिदर्दुराः मेध्यामेध्यं स्पृशन्तोपि नोच्छिष्टं मनुरब्रवी
त् राघुतैन्तु फलैश्चैव भक्ष्यैश्चाच्छादने मधुपर्के च सोमे च
नोच्छिष्टं धर्मतो विदुः यज्ञवल्क्यः गोघ्रातेन्ने तथा केशमक्षि
काकीटदूषिते सलिलं भस्ममृद्वापि प्रक्षेप्तव्यं विशुद्धये की
टः पिपीलिकादयः सर्वेषां गुडकार्पासतं कस्पृष्टं तैलकं घृत
तंडुलाद्यैस्तु संस्पृष्टं प्रोक्षितानां शुद्धिरिष्यते मण्डोच्छिष्ट
स्पृष्टेच्चान्नपाकाद्विकं च यत् भवेन्निर्वापयेत् पृथ्वी
श्वानशूद्रपाचकाद्यैः भक्ष्यान्ते स्पृष्टं धान्यं वस्त्रम्
पायसं वा प्रोक्षितानि शुद्धिः स्यात् पुनः पाके समर्पयेत् यज्ञ
वल्क्यः सौवर्णराजतानां ब्जानामूर्ध्वपात्रं ग्रस्मनां शा

करज्जुमूलफलपात्रोपिदन्तचर्मणा पात्राणां च मसानानां
वारिणा शुद्धिरिष्यते चरुस्रुक्स्रुवसस्नेहपात्राणाम् उष्णेन
वारिणा निर्लेपकाञ्चनं भाण्डमद्भिरेव विशुध्यति माघवीये
महीस्पृष्टं चेत् तोयं यावद्भूप्यन्त्योन्यविप्रुषः मुखोच्छि
ष्टं न यान्ति हन्वोच्छिष्टं मनुरब्रवीत् अस्याप्य डोच्छिष्टं तोयं
महीस्पृष्टा विप्रंस्पृशन्ति न तूच्छिष्टं न भवन्ति मुखानिः स्तनावि
प्रुषः अन्यं स्पृशन्ति न तूच्छिष्टं न भवन्ति ध्येलेडोच्छिष्टलेर
पः न तूच्छिष्टं भवति गण्डूषं पादशौचं च कृत्वा वै कांस्यभाजने
षण्मासान्भुवि निक्षिप्य उद्धृत्य पुनरेव हरेत् मनुः कांस्य
मूत्रनिवस्त्राणि शौचादिजानि निश्चचिर्भवेत् तैलेन चर्मशुद्धिः स्या
द्राज्यभागेन शुध्यति प्रोक्षणाद्भूमिशुद्धिः स्यात्तावत्सामपि सर्व
दो यानी त्वप्र सामकर्मार्थाराणां हारात्तोदकवारिभिः भस्म
भिः कांस्यलोहानां शुद्धिर्विमलाबोद्द्रवस्य तु दारोद्वेकमृत्कामोद

केशवारिराण्चैति गवाघ्रातानिकांस्यानि भस्मशुद्धोधिस्थानि
३७ यान्निव शुध्यन्तिदशभिःक्षारैः काकोपहतानेव शौच
शोनैवशुद्धिस्याच्छूकलेचैवकंवले प्रक्षालनेनवस्त्रसंपर्क
स्तत्केरजे नीलेपदृजलेतत्केगाव चांडालमंदिरे पंचगव्ये
नाभिदानूपविप्राणिदिनेदिने द्रव्यांतरगतानीलीना
शुध्यतिकदाचन केवलेपहृतचैवनीलीदोषोनविद्यते
योगी मज्जितशुद्धेतरोषौ चवहूनांधान्यवाससां प्रक्षा
लनेनस्वल्पानामद्भिशौचंविधीयते रेतस्पृष्टंशवस्पृष्टंस्पृष्ट
ष्टस्तत्पुरीषयोः रजस्वलादिसंस्पृष्टमाप्लुंतंसद्यशुचिः
घृतस्यनवनीतस्य वा ... कप्रमाणस्यवा काकादिदुष्ट
धृ= स्यतुच्छंशाशमुद्धृत्यतज्जातीयेवतद्भांडपूरइत्वासर्वमग्नौप्रतापयेव
त्रिरापरिशोधमापयामिमंत्रेनजलाभ्युक्षणात् शुधिः तक्र
तैलक्षीरदध्यादीनांप्रमाणानांकाकाद्युपहतौपंचगव्येनशुधिः
शुधि=

तक्रदधिक्षीराणिशूद्रभांडस्थितानिद्विजभांडेपरागशु
द्धाति नवनीतंघृतंतैलंतोयंद्रसादिभांडस्पंरहीरभांडद्वि
र्वंवकुशुध्येत् नवनीतंघृतंतोयं चंडालभांडस्यंचेन्यताप्या
विप्रभांडादितिशेवकुशुध्येत् नवनीतचंडालेनप्रमादेनस्पृ
ष्टजलंदिशौघृतंशुध्येत् द्रोणप्रमाणपूर्णचान्यानिर्मितानां अंत्यजा
मादकप्रमाणान्नवनीतघृतादीनांप्रमाणेतक्रादीनां द्रोण
प्रमाणस्यवीकोपहतौपरिभागेनायहि आपादितपूर्वोक्तविधि
धिःभिःशुधिः गुरवेकेशकीटादिदर्शनात्यशीवजलंत्र
द्विप्यघृतंप्राश्याशीपात् देशंकालंतथात्मानंद्रव्यंद्रव्य
प्रयोजनं उपपत्तिमवस्थां यत्तात्वाशौचंप्रकल्पयेत्
द्रव्याणांचैवसर्वेषांशुधिरुत्पवतंस्मृतं उत्पवनंचान्यत्र
४८ स्वानारितपात्रेरजनेमधः स्तेहवद्रसगां शुधिः अवला
नां ... धान्यस्यभ्रान्तोपैःशुधिर्गोघातिके परिताप

२८

अमेध्याः शरीरजामलाः वसाशुक्रादयः वसाशुक्रमसृङ्मज्जामूत्रविड्घ्राणविण्मुखात् श्लेष्माश्रुदूषिकास्वेदो द्वादशैते नृणां मलाः लेपगन्धापकर्षणे शौचममेध्यलिप्तस्येति गौतमः अमेध्यत्वं चैषां देहाच्च्युतानां मलाः अमेध्या इति वचनात् देहच्युतानामेव न स्वस्थानावस्थितानां पुरुषस्य नाभेरूर्ध्वं करं व्यतिरिक्तांगानाममेध्यस्पर्शे नास्नानं स्कंदे मनुष्यास्थिस्निग्धं वा विश्लामार्जविंरूवंरने मी मज्जकं शोणितं स्पृष्ट्वा परस्य स्नानमाचरेत् नान्य वसां संस्पृश्य प्रक्षाल्याचम्य शुध्यति ततो नाभेः क एकत्वापदं मुपपद्यते तत्र स्नानमपरत्वान्प्रक्षा ल्याचम्य शुध्यति वाक्यशास्त्रमेधाभिर्गान्त्रमसानवस हो शुचि वाक्शास्त्र ब्राह्मणस्य च ब्राह्मणा नित्यमेकिं चिच्छुद्धं भवतीत्यर्थः चान्द्रकुमारीशांकप्रदालित

यत्किंचिच्छुद्धं भवतीत्यर्थः अन्नानन्तं काकाद्युपहतं कदाचिदपि न त्याज्यमित्यत्र शुचि प्रायश्चित्तं यः अन्येऽपि नेह पेरवान्तेवाप्यद्विरेण पा तत्र स्नात्वा च पीत्वा च श्रा यश्चित्तं नावचन्नो श्वकाकोष्ट्रखरोलूकशूकरग्राम्यपदि राणां मज्जाद्यैरशुसंस्पर्शाद्द्युर्लक्षीमिरीयते श्री चर्वरोन्यात्चमोन्नीतपमत्ताकान्तां द्दूतं च वर्णानां द्दूलग्रहण फलाद्युपलद्रणार्थं यथाह श्रान्तानाम नांद्दूले च फले चैव भक्ष्ये होच्छिष्टके दन्तलग्नस्य संस्पर्शिनो विष्ठो भवति द्विजः स्मृतिः रथ्याकर्ममन्नो येन स्थीवनाचनानो भूमेः नाभेरूर्ध्वं नरः स्पृष्टः स घस्नानेन शुध्यति अन्य मृतसूक्तिः मृतशुद्धिर्पजिमाद्दाह्मलाद्यैर्भरगाम्य यो संकाउलेरवनालेपाहु प्रमार्जने नाना र्जन्या यो भुक्तयोदीनामन्यापमार्जनं दोहलत्वकाष्ठार्थः

१८

२६

कालोयावत्तत्कालेनलेपादिक्षयोभवति गोवत्स गोक
मरांशोवांपादस्पर्शे घहनं सेकः सारगोमूत्रगोमयवारि
भिः उल्लेखनं तक्षणंखननं लेपोगोमयवारिभिः
एतैर्मार्जनादिभिः समस्तैर्व्यस्तैर्वा अमेध्यादुष्टागोलि
नाचभूमिःशुध्यति देवलः यत्रप्रसूयतेनारीम्रियते
दह्यतेपिवा चांडालाध्युषितंयत्रयत्रविष्ठादिसंगति
एवंकश्मलभूयिष्ठाभूरमेध्याप्रकीर्तिता अमन्दका
श्वतोष्ट्रादिसंस्पृष्टादुष्टानोक्तेन श्वांगारकपकशयास्थिभस्मा
धैर्मलिनाभवेत् अमेध्यादुष्टामलिनेतित्रिधा पंचधा च
तद्यथाअमेध्याचशुध्यति दुष्टान्वितात्रिधाषोढाधा
मलिनैकधा यत्रप्रसूयतेम्रियतेचचांडालैरध्युषितंतयोः
पंचभिर्दहकासंक्रमणासेकोल्लेखनैःशुध्यति यत्रसर्वाण्या
जायतेयत्रवाम्रियते यत्रचात्यन्तंविण्मूत्रादिसंगतिस्तासांदाह

गो

क्षौः॥

वर्जितैस्तैरेवचतुर्भिःशुध्यं श्वशूकरखराश्चिरकालमध्युषि
तायाःक्रमेणासेकोल्लेखनैस्त्रिभिः उष्ट्रग्रामकुक्कुटादि
भिश्चिरकालमध्युषितायाः सेकोल्लेखनाभ्यांशुद्धिः
श्वांगारकवाणादिभिश्चिरकालमधिवासितायाउल्लेखने
नशुद्धिः मार्जनानुलेपनेनसर्वत्रसमुच्चीयते गृहमार्जना
नुलेपनाभ्यांशुध्यन्ति गृहस्यगृहोपादानंमार्जनलेपने
योःप्रतिदिवसप्राप्तत्वं इतिभूमिशुद्धिः अथतीर्थविधिः
स्कांदे चित्तमंतर्गतंदुष्टंतीर्थस्नानैर्नशुध्यति शतशो
पिजलैर्धौतंसुराभांडमिवाशुचिः दानमिज्यातपःशौचं
तीर्थसेवाश्रुतंतथा सर्वाण्येतान्यतीर्थानियदिभावो
ननिर्मलः ध्यानपूतेज्ञानजलेरागद्वेषमलापहे यःस्नातिमा
नसेतीर्थेसयातिपरमांगतिं तस्मात्सोमेशुतीर्थेबुमान
सेप्रकुर्यान्नित्यशः शुभेष्वपियःस्नातिसयातिपरमांग

स्नान

ति प्रतिग्रहादुपावृत्तः संतुष्टोयेनकेनचित् अहंकारवि
मुक्तश्च सतीर्थफलमश्नुते अश्रद्दधानः पापात्मानास्ति
कोछिन्नसंशयः हेतुनिष्ठश्च पंचैतेनतीर्थफलभागिनः
तीर्थान्यनुसरधीरः श्रद्दधानः समाहितः कृतपापोवि
शुध्येत्किंपुनः शुद्धः कर्मकृत् नपरीक्ष्याद्विजस्तीर्थे
वृक्षत्रयीभोजनपरस्वच सक्तुभिः पिंडदानं चचरुणापायसे
नच कर्त्तव्यमपिवाभिर्दध्नावरापाकेनगुडेनच तिलक
ल्कोचपुराणाकरस्यमदः श्राद्धं तत्रचकर्त्तव्यमर्घ्यावा
हनवर्जितं अकालेप्यथवाकालेतीर्थेश्राद्धंचतर्पणं
अविलंबेनकर्त्तव्यंनैवविघ्नंसमाचरेत् स्नानजंफलमा
प्नोतितीर्थयात्राश्रितंनतु नराणांपापकर्मणांतीर्थेया
पस्यशमनंभवेत् यथोक्तफलदंतीर्थंभवेच्छुद्धात्मनां
नराणां चौलुपांशांस्तलभवियःपराद्धैनाधिगच्छति श्रा

द्धंतीर्थफलंतस्यप्रसंगेनापिगच्छति केशश्मश्रुनिकृत्ति
कृत्वातीर्थवारिणामज्जयेत् मज्जयेच्चयवकृद्धिश्रयसोच्छमा
गंलभेत्तवै तीर्थेपवासः कर्त्तव्याशीरसोमुंडनंतथा
सिरोगतानिपापानियांतिमुंडनतोयतः अकार
णत्वावपनंप्रायाश्चित्तंनातिर्दिशेत् केशसंरक्षणार्थं
यद्विगुणांव्रतमाचरेत् यदाह्नितीर्थप्राप्तिस्यात्तदोन्हः
पूर्ववासरे उपवासस्तुकर्त्तव्यः प्राप्तेह्निः श्राद्धदोभवेत्
एतत्काशीविषयं यानिकानिचपापानिब्रह्महत्यास
मानिच केशानाश्रित्यतिष्ठंतितस्मात्केशान्वपाम्य
हं महापापोपपापाभ्यां केशलोमनखादिजाः दुरा
दिछिन्नसर्वांगात्तेमेदोषाः पतंत्वधः वपनमंत्रोयं अ
न्यागारेगवांगोष्ठेदेवब्राह्मणसंन्निधौ स्वाध्यायेभोज
नेपानेपादुकापरिवर्जयेत् मनुः तीर्थेषुब्राह्मणांनैव

परिद्वेतत्तकदाचन आचार्यनिमन्त्र्यप्राप्तभोजनमनुरब्रवी
त्र गृहीत्वास्नानंप्रकुर्वीतिवपनं तदनंतरं वपेत्केशा
न्श्मश्रूणीनखानापि निकृंतयेत्त प्रायश्चित्तं यथाः
शक्त्या द्वादशाद्धार्थमर्धकं आदौ गोमिथुनं दद्यात्प्राय
श्चित्तंचकुर्विधं कारयेद्यत्तवः प्राङ्ख्विचक्षणोनकारये
त्र दरिद्रजपत्नीर्थत्वाघद्द्रादीनांजपंविना ततस्नानं
कुर्वीतमृत्तिकागोमयादिभिः भस्मनाचततः कुर्या
त्रिअकायविशुद्धये महापापोपपापानांवानायोनिय
यत्कृतं वालभावादि यत्पापंकृत्स्नयात्रैनियत्कृतं वा
लभावादि यत्पापंसर्वावस्थासुयत्कृतं कामक्रोधेनय
त्पापंलोभस्नेनयत्कृतं आहारजानितंपापंजीवहिंसादि
यत्कृतं कुडवार्ध्यकृतंपापंमायामोहेनयत्कृतं आत्मा
र्थयत्कृतंपापंपरार्थंचैवयत्कृतं हिंसानिंदादिजंपापंभ्रं

हत्याचयत्कृतं तीर्थेषुयत्कृतंपापंगुर्वस्नादियत्कृतं राग
द्वेषादिकंपापंपरद्रव्यादिकंमया देहाभिमानजंपापंसर्वद
यन्मयाकृतं भूतंभव्यंचयत्पापंभविष्यंचैवगोमती श्रु
स्कमाईचयत्पापंज्ञानताज्ञानताकृतं मनसाकर्मणावा
चायत्पापान्मयाकृतं तस्मादशेषपापेभ्यस्त्राहिगोम
तमीसर्वदा निःपापोस्म्यधुनादेवीप्रसादात्तवनान्यथा
प्रायश्चित्तेकृतेगंगाप्रार्थ्यस्नात्वाहियत्नतः इतितीर्थ
विधिः अथदेवतार्चाविधिः तत्रदेवताक्रमः संग्रहेः
शंभोमध्यगतेहरीनहरमदेव्योहरौशंकरेभास्येनागसु
तारवौहरगणेशाजांबिकास्थापिता देव्यांविष्णुहरैकदं
त्ररवयोलंबोदरेजेभ्यरेन्नार्याः शंकरभागतोपिग्रुभदाव्या
स्तास्तुतेहानिदाः अथप्रयोगः आचम्यप्राणानायम्य
तिथ्यादिकंसंकीर्त्यकर्तार्विधपुरुषार्थंतिथ्यर्थंनित्य

भूतंदेवतार्चनमहंकरिष्ये स्वस्त्यपुरतः शंखंस्थापये
त् दक्षिणभागेगंधजलस्यादिपात्राणिस्थापयेत्
वामभागेजलपूर्णकलशं घृतदीपश्चैवदक्षिणतः नै
त्यदीपेनौमन्त्रः प्रयोगः पुरस्तात्केशवः पातुचक्रीजां
बुनदप्रभः पश्चान्नारायणः पातुशंखीजीमूतसंनिभः
उर्ध्वपातुगदाधारीमाधवोनीलपद्मभः दक्षिणेपा
तुगोविंदोधन्वीचंद्रसमप्रभः वामेपातुहलीविष्णुःप
द्मकिंजल्कसंनिभः वायव्यांवामतोविष्णुर्वरुणादित्य
दीप्तिमान् ऐशान्यांपुण्डरीकाक्षः श्रीधरःपट्टिशायुधः
विद्युत्प्रभोहृषीकेशो ह्यधस्ताद्दिशिमुद्गरी हृत्पद्मप
द्मनाभोमेसहस्रार्कःसमप्र सर्वायुधःसर्वशक्तिःसर्वतः
सर्वतोमुखं इंद्रगोपकशंकाशःपाशहस्तोपराजितः
सबाह्याभ्यंतरंदेवोव्याप्यदामोदरस्थितः इदंसर्वत्रानि

र्विष्णुनामद्वादशपंजरं प्रविष्टोहंनमेकिंचिद्भयमस्तिक
दाचन अर्घ्यकलशाभिमंत्रणं सर्वेसमुद्राःसरितस्ती
र्थानिजलदानदाः आयांतुदेवपूजार्थंदुरितक्षयकार
काः गंगेचयमुनेचैवगोदावरिसरस्वति नर्मदेसिंधु
कावेरिजलेस्मिन्सन्निधिंकुरु गंधपुष्पाणिदत्वा शंख वि=
भिमुद्रांप्रदर्श्य प्रणवेनशंखमापूर्य शंखंचंद्रार्कदै
वत्यंवरुणंचाधिदैवतं पृष्ठेप्रजापतिस्तत्रअग्रेगंगास
रस्वती त्वंपुरासागरोत्पन्नोविष्णुनाविधृतःकरे
नमितःसर्वदेवैश्चपांचजन्यनमोस्तुते पांचजन्यानि
जध्वानधूस्तपातकसंचयः त्राहिमांनरकंघोरंसंसारा
र्णवतापिनं शंखमुद्रांप्रदर्श्य गंधपुष्पाणिदत्वा
शंखोदकेनपुष्पाण्यात्मानंचप्रोक्ष्य पीठार्चनंकुर्यात्
आधारशक्त्यादिभ्यःपीठदेवताभ्योनमः इंद्रादिभ्यो

४२ लोकपालेभ्योनमः दुर्गागणपतिक्षेत्रपालेभ्योनमः आदित्यादिनवग्रहदेवताभ्योनमः अथपुरुषसूक्तन्यासः वाराणस्यां पंचक्रोशी...

दि॰ ... अथषडंगन्यासः ... गायत्री षडंगन्यासे विनियोगः

अतोदेवा इति हृदये । इदं विष्णु इति शिरसि त्रीणिपदेति शिखायां विष्णोःकर्माणीति कवच तद्विप्रास इति अस्त्रं इति षडंगन्यासः देवेपिन्यासंकुर्यात् तथाच यथात्मनि तथादेवेन्यासंकुर्यात्समाहित इति अथमाउत्तमापूजावैतपूजाचमध्यमा अधमापापाचितापूजाविधिस्तुनिःफला भवेत् अथषोडशोपचाराःपूजा आवाहनासनंपाद्यमर्घ्यमाचमनीयकं स्नानवस्त्रोपवीतानिगंधपुष्पंचधूपकं दीपनैवेद्यतांबूलप्रदक्षिणाविसर्जनं स्वर्णराजतताम्राणां सर्वेषामर्घ्यभाजनं शिवसूर्यौविनत्यजप्रशंखोन्यत्रप्रशस्यते ततःषोडशोपचारैःपूजयेत् सहस्रशीर्षेत्यावाहनं पुरुषएवेत्यासनं एतावानस्येतिपाद्यं त्रिपादूर्ध्वइत्यर्घं तस्माद्विराळित्याचमनं यत्पुरुषेणेतिस्नानं तंयज्ञमितिवस्त्रं गायत्र्याचमनं तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतःसंभृतमि

१२

४४

तैउपवीतं तस्मात्सर्वहुतः ऋचइतिगंधं तस्मादश्वा इ
अजायंतेतिपुष्पं यत्पुरुषमितिधूपं ब्राह्मणोस्येति
दीपं चंद्रमाः इतिनैवेद्यं गायत्र्याचमनं नाभ्या
आसीदितितांबूलं सप्तास्यासंनितिप्रदक्षिणा यज्ञेन
यज्ञमितिविसर्जनं शालग्रामेत्वावाहनंनावि
सर्जनं शालग्रामशिलादौयत्रित्यंसंनिहितोहरिः स्ना
पयित्वार्चयेद्देवंयदिच्छेत्पुण्यमात्मनः नैष्ठिकायांनपा
षाणेनासंस्वैनापिवर्मणि अंगलग्नंचजीर्णंचवस्त्रंदे
वेनदापयेत् प्राप्नोतिनरकान्घोरान्कृत्वामूढेनताघ
मः स्नानेवस्त्रेचनैवेद्येदर्पाराचमनीयकं मृन्मयेयामित्र
पात्रेचपाषाणेलोहकाष्ठजे पत्रवेकरमेस्यास्त्तेनैवेद्यंतु
तदापयेत् सौवर्णंराजतंताम्रंकांस्यंपालाशपत्रकं
नैवेद्येप्राकृपात्रंचपात्रंविष्णोरतिप्रियं यथदूजकः

१४

पुरस्तादष्टांजलिंदत्वागणेशाद्यर्चनंभवेत् गणेशाद
वयस्तस्मात्तत्रसूर्यक्रमाद्भवेत् अरण्यविधाने गणेशा
कौसमभ्यर्चशैवोविष्णुंप्रपूजयेत् अर्चयेद्वाशिवं
पश्चाच्छिवमादौनवैष्णवः ततोविष्णुंततोदुर्गामेवं
स्यादर्चनाक्रिया चाहचापरिशिष्टेरत्नांगुष्ठैर्मर्दयेदे
वंनाधःपुष्पैःसमर्चयेत् करागैरंगुष्ठिपेत्नोपवक्रपान
स्नमंभवेत् पवित्रंविष्णुनैवेद्यंसुरासिद्धर्षिभिः स्मृतं
अन्यदेवस्यनैवेद्यंभुक्त्वाचांद्रायणंचरेत् अग्राह्यं
शिवनिर्माल्यंपत्रंपुष्पंफलंजलं शालग्रामस्यसंपर्कं
त्सर्वंयातिपवित्रतां योर्चयेद्विद्विवस्तत्पापप्रवाणीतो
प्रसाधनैः पूजाफलार्धमेवासावनसमग्रफलंलभेत्
यैकंविनायकेकुर्याद्वेसूर्येत्रीणिशंकरे चत्वारिकेशवे
दद्यात्सप्ताश्वत्थस्यप्रदक्षिणा अपापताप्यः वाराहे त्रि

शान्तं मुखं कृत्वा तेवासौ हि विमूढो दिशाः तिर्यक् उद्धृत्य
रोमं कृत्वा संकुलं देवताचर्चनं यावितैः पत्रपुष्पाद्यैर्यः
करोति ममार्चनं अप्रक्षालितपादो यः प्रविशेन्मम मं
दिरं मम हृदयमभिमुखं तांबूलं चर्वयेच्च यत् कौसुंभ
कुंभशाकं यो भक्षयेन्मम सेवकः अर्कवकपलाशाद्यैः
पुष्पैः कुर्यान्ममार्चनं ममार्चामासुरे काले यः करोति
विमूढधीः अवैष्णवस्य पक्वान्नं यन्महां विनिवेदयेत्
तिलीरंजितवस्त्रं च जीर्णं महां निवेदयेत् नवं प्रक्षालि
तं वस्त्रं जीर्णं यन्मो निवेदयेत् ममोपरि यस्य लिंगं यो मत्पू
जां विदधाति यः वातमूत्रादिरोधेन मत्पूजां कुरुते नरः
नखोदकेन स्नपनं कुरुते मम मानवः कृत्वा वातमवी
चम्यतच्चाप्राकृतकं कलः पीठासनोपविष्टस्तु पूजयेद्यो
निरासनः मन्मये धूपदहनं दीपं यः कुरुतेर्चने मत्पूज

कोनकुरुते तत्पूजां वस्त्र मनी मत्पूजकः शिवद्वेषी मद्भ
क्तश्च नराधमः भुक्त्वा यो मौनकृत्तेन तत्रहरिवासरं
परस्य परिधानं यः परिधायार्चयेत्तु मां अग्रजं त्यावि
धिशाम संभाव्य च कपालिनां कुष्ठी यत्कर्म कुरुते त्रिका
लार्चन विघ्नकृत् अंधकारे स्पृशेन्मां यः संभाव्यं च र
जस्वलां वामहस्ते च मां धृत्वा स्नपनं यद्विमूढधीः महा
पराधं जानीहि द्वात्रिंशन्नमामितान् अन्ये पयगा
स्त्विडज्ञाः यानैर्वा पादुकैर्वापि गमनं भगवद्गृहे दिवो
त्सवाद्यसेवा च अप्रणाममतदाग्रतः उच्छिष्टे चैव वाशौ
चे भगवद्वंदनादिकं एकहस्तप्रणामश्च तत्पुरस्तात्प्रद
क्षिणां पादप्रसारणं चाग्रे तथा पर्यंकबंधनं शयनं भक्ष
णं चैव मिथ्याभाषणमेव च उच्चैर्भाषितमजल्पो वा रोद
नानि विग्रहाग्रहः उग्रहं नुग्रहौ चैव स्त्रीषु क्रूरभाषणं कंबला

४६

वस्त्रांश्चैवपरान्तिकाफलादि: अश्लीलभाषणांश्चैवक्रो
धोवायुविमोक्षणां शक्तोगुरुणोपचारस्तस्मान्निवेद
नभाषणां क्तत्कालोभवान्नाम्यफलादीनामनर्पणं
विनियुक्तावशिष्टस्यप्रदानंव्यंजनादिकं पृष्ठिकृत्वास
नंचैवपरेषामभिवादनं गुरौमौनंनिजस्तोत्रंदेवतानिंद
नंतथा अपराधास्तथाविष्णोर्द्वात्रिंशत्परिकीर्तिताः
शालग्रामशिलातोयमभिपीत्वाचमस्तके प्रक्षेपणं
प्रकुर्वीतब्रह्महासोनिगद्यते धूपार्त्रिंचतथादीपंकरा
भ्यांयैर्नमस्कृतं सप्तजन्मार्जितंपापंतत्क्षणाद्देवनश्य
ति अथपुष्पाध्यायः मदनपारिजातोक्तं नृसिंहपुरा
णे पुष्पैरश्वायसंभूतैः पत्रैर्वागिरिसंभवैः अपर्युषितन
निश्छिद्रैःप्रोक्षितैर्जन्तुवर्जितैः आत्मारामोद्भवैर्वापिपुष्पैः
संपूजयेद्धरिं हरिरि[illegible]पलक्षणां शमीपुष्पंबिल्व

पुष्पंचंपकंतगरंतथा करवीरंतथाश्वेतंकुंदंचशत
पत्रकं मल्लिकाचैवजातीवसर्वपुष्पाधिशिष्यते जा
तीपुष्पसहस्रेणपद्मिन्यमालांसुशोभनां विष्णवेविधि
वद्दत्वापानस्यपुण्यफलंश्रृणु कल्पकोटिसहस्राणि
कल्पकोटिशतानिच वसेद्विष्णुपुरेश्रीमान्विष्णुतु
ल्यपराक्रमः पत्राण्यपि अपामार्गंभृंगराजंशमी
पत्रंखदिरं दूर्वांचशतपत्रंचशमीमरुवकंतथा त
तःश्रेष्ठंबिल्वपत्रंतस्मात्तुलसीवरा संक्रान्त्यांपक्षयो
रंत्येद्वादश्यांनिशिसंध्ययोः तुलसींयेविचिन्वन्ति ते

२:

छिंदंतिहरेःशिरः एतेषांचयथालाभंपत्रैर्पुष्पैश्चार्चयेद्धरिं
सर्वपापविनिर्मुक्तोविष्णुलोकेमहीयते एषांनसन्ति
पुष्पाणिप्रशस्तान्यर्चयेद्धरेः पल्लवाश्चापितेवास्युः
शस्तानर्चा[illegible]धौहरेः विरुद्धानामभावेतुवर्ह्यिवाचा

४७

र्चयेद्धरिं अपराधसहस्राणि अपराधशतानि च प
त्रेणैकेन देवेशः प्रसन्नो हेलयार्चितः अगस्तिबकु
संभूतैः कुसुमैस्सितैरसितैः ये र्चयंति च देवेशं ते प्रा
प्परमं पदं सुवर्णकेतकीपत्रं यो ददाति जनार्दने को
टिजन्मार्जितं पापं दहते गरुडध्वजः सकृत्कदंबपुष्पे
णा हेलया हरिरर्चितः सप्तजन्मानि देवर्षिस्तस्य लक्ष्मी
र्न दूरगा वस्त्रानीतं करानीतं स्वयं पतितमेव च एरं
डपत्रैरानीतं तस्य पूजाघ्नानि फलाः स्मृतिसारे कुं
भीपुष्पं तु देवर्षे यः प्रयच्छति केशव सुवर्णपलमात्रं
तु पुष्पे पुष्पं भवेन्मुने अपामार्गैः शमी दूर्वा चतुष्पर्णी
भृंगराजकं न दद्यात्केशवे स्वप्ने निद्राभंगो हि जायते
गरुडपुराणे धात्रीफले च यस्तु रायं यजपंक्त्याः संप्रपो
षितो खगेंद्रवल्लभे मर्त्यैः तुलसीपूजनेन च यथाकथं

चिद्वाहृत्य पुष्पैः संपूजयेद्धरिं नागपृष्ठमवाप्नोति नात्र
कार्या विचारणा अन्यायतनजातानि कंटकी
नि तथैव च एकान्यकालजातानि चैम्यहिंद्राज्रुवा
नि च श्मशानजातानि पुष्पाणि दानं देवेपि वर्जयेत्
अर्कशाल्मलीशिनीयकपित्थविभीतककरंजकांचन
कोरंडकादीनि हरौ वर्जयेत् अकरास्य पुष्पाणि
तथा धुस्तूरकस्य च कूष्मांडं चक्रटजंघाकं नैवेद्यं जनार्द
न अकरः करवीरः गृहे आनीय यत्करवीरं तत्र देवाभि
त्यर्घ्यः उक्तं च वाराहे बकुलं करवीरं च नगृहे तोपय
त्काचित् अप्याशिवेकर्णानि प्रासाददीपिकायां ज
पा वै धुस्तूरं तथा त्रिसंधिकीं करभेत् मंदकीकेत
कीपुष्पी मालतीकुब्जानि च बर्बरी सर्जपत्री च तथा
च म्बुदश्चये आनीतं नार्पयेत् भोप्रमादादपि दोषकृत्
कम्=

देवीपुराणे शिवे विवर्जयित्वा कुंदं मत्तकं वा हरेः सदा देवी
४८ नाथाक्र्कमंदारं वा दित्यै तन्न तथा विष्णुपुराणे नाक्षु
...पूजयेत् विष्णुं कुसुमैर्नमहीगतैः नाविशीर्णदलैर्भु
...नैर्नचैवाशुभ्रकिकासितैः वलाच्छिकासितैरिक्त पर्यैः
जलं पर्युषितं त्याज्यं पत्राणि कुसुमानि च तुलस्या
स्ति- गंगाविल्वं च न वर्ज्यं जाह्नवीजल स्नानं कृत्वा तु यः कि
चित्पुराणं विन्दंति ये द्विजाः देवतास्तेन नष्टं हि निर्भस्मी
भवन्ति दारु वत् स्नानेन विना कर्मस्वधिकारात् स्नानं
कृत्वेति निषेधो यथ्यान्ह स्नानं विषयो न तु प्रातः स्ना
ना विषयः देवालये नियत्कं तत्र हनिष्ठसर्पं पुराकृत
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन देवा घ्राणानि वर्जयेत् स्मृत्यन्तरे ना
र्चयेद्विष्णुं तुलस्या गणेश्वरं दुर्वाभिर्नार्चयेद्दुर्गां न
केतक्या महेश्वरं कुंदं शंभौ चनैवाद्य घ्राणो न्मनं गकडय

जे पिंडे जानी च तो दयाद्देवीमर्कै स्यात्नार्चयेत् विल्व
पत्रं शमी पत्रं पत्रं भृंगारमेव च केतकी जाति पत्रं च
स घल्लरिकं हरेः सर्वेषां कलि वर्ण्याः तथा चोक्तं
मुकुलैर्नार्चयेद्देवं विना कमलकुंभवैः कुमुलोमक
लो त्रियामित्यमरः कुंभिकापत्रमेवात्र तुलसीदलम
जसी सच्छहत्वा हरेन्नदृष्टिर्गोप्तुनस्य फलं लभेत् तुलस्य
मृतजन्मासि सदा त्वं केशवप्रिये केशवार्थं विचिन्व
मि वरदा भव शोभने तुलसीग्रहणामंत्रः याहष्टानि
खिलाघसंघशमनी स्पृष्टा वपुष्पावनी रोगानामभि
वंदिता निरसिनी सिक्तां तकत्रासिनी प्रत्यासत्त
विधायिनी भगवतः कृष्णस्य संरोपिता न्यस्तातच्चरणे
विमुक्तफलदा तस्यै तुलस्यै नमः पूजामंत्रः संग्रहे
सिनीयघलरकर्कांचनादीरणस्तथा प्रालमालिकाः

४९

कारैः अर्कप्रसूनैर्गिरिमल्लिकाभिर्न पूजनीयः कम
लाधिनाथः अथ पर्युषितत्वविधिः आगस्त्ये
विल्वपत्राणां जलोद्भवानां चैव न पर्युषितदोषो
ऽस्ति वेदच्छेदे च विल्वजे अथ दिनसंख्या विल्वापामा
र्गजातीतुलसीशमीशताकेतकीभृंगराजदूर्वामंदारभोजा
हिदर्भकाविल्वगंगागराव्रह्मवल्लहरमल्लीचंपाध्यामा
धिकुंभीदमनमरुवकाविल्वतोहानिशतानि विशत्त्रमेका
रिनीशेषादधिनिधिर्य्यवसुभूतमासपर्यव अन्ये
षांतु यांततोवगंतव्या अथासनविधिः कृशवृ
स्थादिग्याससंभवमुक्तमानसं ग्राह्यं स्मृतिः वस्त्रास
नेपशः प्राप्तिदौर्भाग्यंभिन्नदारुजे कृष्णाजिने ज्ञानसि
द्धिर्मोक्षश्रीर्व्याघ्रचर्मणि व्याघ्राजिनं केवलं भूमौ न स्था
पयेत् आगस्त्यः वंशाश्मदारुधरणीतृणपल्लवनि

र्मिता आसनं वर्जयेत् श्रीमान्दारिद्र्यं व्याधि दुःखदं अ
त्र विशेष उक्तः हेमाद्रौ सोमं तुकूलं वस्त्रं च माविकं दारुजं
तथा ताम्रिपर्णौ बहि सिंच्यैव विष्टरां प्राक्कूच विन्यसेत्
इत्यासनविधिः अथ दर्भविधिः हारितः नभोमासि
चतुर्दश्यां दर्भसंस्तत्र समाहरेत् अयातयामास्ते दर्भा
नियोज्याः स्युः पुनः विष्णुरपि दर्भाः श्रावणमासस्य समंत्रो
त्पाटिताः कुशाः अयातयामास्ते दर्भा नियोज्याः स्युः पु
नः पुनः अयातयामाः माक्कर्मार्हा यतं मंगलस्य इत्यमरः
कुशाः काशास्यवा दूर्वा उशीराश्च सकुंदकाः गोधूमा
व्रीहयो मौंजा दश दर्भाः सवल्वजाः हारीतपद्ये चतुर्दश्यां
मानेतव्याः कुशा द्विजैः अकालिकास्तत्याज्याश्च ग्राह्यास्तेऽर्ध्वं
विगर्हिताः स्नात्वा शुचौ देशे शुचिस्नात्वा दर्भे दिशं प्राग
त्वा पादौ प्रक्षाल्याचम्य प्राणानायम्य संकल्प्य सोऽर्पणिकुशा

नासिध्यर्थं दर्भोत्पाटनं करिष्य इति संकल्प्य चतुर्दिक्षु
५० नमस्कृत्वा मंत्रैर्दर्भान्विसृजेत् ॐ विरिंचिना सहोत्पन्न परमे
ष्ठी निसर्गजा नुद सर्वाणि पापानि मम स्वस्तिकरो भव
ॐ हुं फट् इति मंत्रेणोत्पाद्य हुंफट्कारेण मंत्रेण १
सकृच्छित्त्वा समुद्धरेत् अच्छिन्नाग्रानच्छिन्नमूलाग्राः पित्र्ये
तु हरिताः शुभाः उक्तमंत्रेण प्रथमं संप्रार्थ्य दृशान्या
भिमुखो भूत्वा हुंफट्कारेणोत्पाटयेदिति अंगिराः
अहन्यहनि कर्मार्थं कुशोत्पाटः प्रशस्यते नष्टवैः
शुष्यन्ति कुशा यो ग्राह्या वै वान्तरो भुवेति चिन्तामणौ तु
मासि मास्युद्धृताः कुशा मासि मास्येव चोदिताः नीत
रोत्तरमासेषु धर्मविद्भिः समीरिताः अन्ये आचार्याः प्राङ्मासी
नं भद्रवा दर्भान्वर्जयेत् श्राद्धकर्मणि सद्यः समाहृताः सं श॰
स्ताः श्राद्धकर्मणि हारिताः भासेव भस्यामावास्यात

स्यां दर्भोच्चयो मतः अयातयामास्ते दर्भा विनियोज्याः
पुनः पुनः नभाः श्रावणः अयातयामाः न कालान्तरे लूना
इत्यर्थः अनेनाभिप्रायेण शंखोपि दर्भाः कृष्णाजि
नं मंत्रा ब्राह्मणाश्च विशेषतः अयातयामा ह्येतानि
नियोज्यानि पुनः पुनः विनियोगः योगयाति हेमाद्रौ
कुशाभावे छिन्नैः श्राद्धैः काशैः कुर्वीत यत्नतः तर्पणा
दीनि कर्माणि काशाः कुशसमाः स्मृताः काशाभा
वे गृहीतव्या अन्ये दर्भा यथोचितमित्यनेन श्राद्धे वि
काशाग्राह्या इत्युक्तं यदुक्तं हेमाद्रौ हेमान्मकं पवित्र
स्य कालान्तरे हानिषोडशीमिति तत्प्रशंसामात्रमेव न
स्मार्धप्रायालाभं दर्भैरेव तत्कर्म शास्त्रं भवति संग्रहे
चितौ तोये बृहद्दर्भाः ये दर्भा यज्ञभूमिषु स्तरणासनपिं
डेषु षड्दर्भाश्च विवर्जयेत् स्मृत्यर्थसारे ये कृताः

५१

पिंडनिर्वापश्राद्धंवापितृतर्पणं क्रियामूत्रादिकुर्येद
र्भस्तिबांतस्यागोविधीयते निवीमध्येस्थितस्तत्याज्य
यत्रमूत्रोस्थितास्तथा प्रयोगसारे ब्रह्मयज्ञेचर्येद
र्भयेदर्भाः पितृकर्मणि हस्तेमूत्रपुरीषाभ्यांतेबांतस्या
गोविधीयते प्रचेताः अग्रयायांकनचच्छिन्नाःकुशाश्च
सामिधस्तथा सर्वछिन्नावाच्छिन्नेसोमेहिंसेयात्रसुहम
वेत अग्रंयानिषेधः कुशाद्भावात्रजानीयात् तथाज्ञावा च
लिः कुशाच्छाकंचपुष्पाणिनवार्ष्यंचन्दनादिवं नि
षिद्धंपितृकर्महीयादमावास्याहनिद्विजःछति स्मृत्यर्थ
र्थसारे चतुर्भिर्दर्भपिंजूलैर्ब्राह्मणस्यपवित्रकं ए
न्यूनं कैकंन्यूनंवर्णोवर्णोयथाक्रमं सर्वेषांवाभवेद्वाभ्यां
विधंग्रंथितंनवा त्रिभिस्तुशांतिकेकार्यंपौष्टिकेपंच
भिस्तथा चतुर्भिश्चाभिचारारव्यंकुर्वन्कुर्यात्पवित्रकं

चतुर्भिश्चाभिचारेस्यात्रिष्कारैरितिकेचन द्वौदर्भौद
क्षिणेहस्तेसव्येत्रीनासनसकृत् सपवित्रःसदर्भोवा
कर्मणाचमनंचरेत् नोच्छिष्टंतत्सदर्भश्चभुक्तोच्छि
ष्टंतुवर्जयेत् ब्रह्मयज्ञेजपेहोमेब्रह्मग्रंथिविधीयते
भोजनेवर्तुलेप्रोक्तंएवधर्मोविधीयते ब्रह्मग्रंथिना
मेनतूर्वाभिकदाचनेति संग्रहे ग्रंथिर्यस्यपवित्रस्य
तेनेनाचमनंभवेत् यावमेघस्तुमोहात्मायस्योच्छि
ष्टस्तथैवसः ग्रंथियुक्तपवित्रेणास्तमाचामन्तियोद्वि
जः विसृज्यतत्पवित्रंतुपुनराचम्यशुध्यति शंखः ५५
समित्पुष्पकुशादीनांब्राह्मणःस्वयमाहरेत् शूद्रा
नीतैःक्रयःक्रीतैःकर्मकुर्वन्व्रजत्यधः स्मृतिसारे
कुशहस्तःप्रयत्नेनकुर्यादाचमनंक्रियां कुशाहस्ते
नयोभुंक्तेतस्यसंख्यानविद्यते वामहस्तस्थितेदर्भे

नापि वेदव्रतहीनोपग्रहणं न दोषः पवित्रो भवेत् अ
५२ छेत् मनुः ततः प्राग्दक्षिणैकत्रा दिशं गच्छेदुदग्दक्षिणां
दक्षिणाप्रवणाद्दर्भान्समूलानाहरेच्छुचिः ततः स्मृत्य
र्थाविभक्तस्य होमीतीयभागे इति स्मृतिसारे द्वि
तीयेन लवन्याभागे कुशादिलसमा [illegible] मनुः पवि
त्रं तत्तीये पर्वाणि विभृयात् होमे तर्पणकाले च विवाहेष्व
न्यकर्मणि आग्राभिरास्तुपेदर्भाः पुत्रदारधनक्षयं कुर्व
न्तीति शेषः हारितः वामहस्ते कुशान्कृत्वा समाचामति
यो द्विजः उपस्पृष्टं भवेत्तेन रुधिरेणामलेन चेति गोभिलः
उभयत्रस्थितैर्दर्भैः समाचामति यो द्विजः सोमपानफ
लं तस्य भुक्त्वा यज्ञफलं भवेदिति हारितः सव्यापसव्यौ
कुर्वीत सपवित्रौ करौ बुधः ग्रन्थिर्यस्य पवित्रस्य तेना
चामनं भवेत् इति दर्भविधिः इति श्रीवच्छुचोत्तमलद्द

गोलद्दगणलादित संहितापदक्रमकर्मकांडधर्मशास्त्रा
दिविद्याविशारदसद्द्विजजनचरैरासेवितबहुव्रचशाखा
पारंगत श्रीमद्गुप्यवाभट्टोपाध्यायपौत्रश्रीमद्वेदा
दिविद्याविद्योतमानं स्वशाखाविहितसत्कर्मचिर
रौके निरंतप्रकृष्टोत्तमभट्टोपाध्यायपुत्रश्रीकिसोपा
ध्यायविरचितायां कर्मतत्त्वप्रदीपिकायामाह्निककां
डः समाप्तः श्रीरस्तु अतः परं प्रवक्ष्यामि रडुक्तं ब्रह्मयो
नित ब्राह्मणानां हितार्थाय संस्कारार्थं च ताग्ग्ये पा
वको लौकिको ह्यग्निः प्रथमसंस्तु कीर्तितः अग्निस्तु
मारुतो नाम गर्भाधाने विधीयते ततः पुंसवने ज्ञेयः
पावमानस्तथैव च सीमन्ते मंगलो नाम प्रवलो जातक
र्मणि नाम्नि च पार्थिवो ह्यग्निः प्राशने च शुचिस्तथा
सभ्यो नाम स चैलेषु प्रतादेशे समुद्भवः विवाहे संयोजक

कोग्निरुपाकर्मणिसमुद्भवः चतुर्थ्यांमाशीर्ष्वानाम
५२ वैश्वदेवेतुपावकः प्रायश्चित्तेविदश्चैवपाकयज्ञेषुपा
वकाः देवानांहव्यवाहश्चपितृणांकव्यवाहनः शांति
केवरुणःप्रोक्तःपौष्टिकेवरदःस्मृतः पूर्णाहुत्यां
मृडोनाममन्त्रोधार्णिमाभिचारिके वश्यार्थेकाम
नामचवनदाहेतदूषकः समुद्रेवाडवोनामक्षयेसंवर्तकः२
स्मृतः लक्षहोमेचवह्निस्यात्कोटिहोमेहुताशनः अ
थपरिभाषा आज्यैकद्रव्यकेहोमेस्याच्चेदाज्यपरिग्र
स्त= हः स्यात्परिस्तरणंनवकृताकृतामितिस्थितिः यथा
नेषांपरस्ताच्चनतत्रघपर्याकृतीर्जुहुयादित्यादौ अ
पानित्यपरिस्तरणादाहरणं अग्निःप्रजांजनयत्प्र
जापतिरितिवचनस्तमितिनित्यादौ सर्वस्मिन्पाकयज्ञे
स्त्वआज्यभागकृताकृतौ अथपाकयज्ञःपाकयज्ञ२

तिव्युत्पत्तिर्नाश्रयणीया किंतर्हि पाकयज्ञाःप्रशस्त
यज्ञाःअल्पयज्ञावा तेनपाकयज्ञातमभिन्नुक्तेपाके
नाविवापयज्ञाः सन्तितेषामपाद्यंतत्रस्यात् मन्त्रप्र
धानेसिद्धेतेनत्रवापिपरिछंदइत्यपरः नहवनमित्र
नंहविरस्ति सर्वेषुपाकयज्ञेषुभवेद्वाकृताकृतः
धन्वंतरिमसंवन्धाणानित्यःशूलगवेतथा उक्तहोमं
कचिच्चाग्नौकाचित्कांचित्रस्तरंचकृत नोभयंत्वत्रतेष्विह य
वनंनामधेयतः मेकेकांचनयज्ञापंचोलादोवाश्रितो
यदा तदाग्निरिद्धइत्यादिहोतव्यास्तत्रिकृतिकृतं ए
तववाच्यतरसमुदायेतयःप्रतिपालनः यज्ञःतय
दाचौलादौयाश्रित इत्यर्थः काम्यांनित्यस्यवाधकं
वाशिष्ठः स्वशारवाविधिमुत्सृज्यपरशारवोक्तंस
माचरेत् अग्र्यमाणग्रयधिकृत्यान्यंयेनमसस्मिन्जाति

५८

स्वकं कर्म परित्यज्य यदन्यत्कुरुते नरः अज्ञानादथ
वा लोभात्तेन पतितो भवेदिति यत्र स्वशाखायां
केवलं प्रधानमात्रमेवोक्तं भवति तत्र प्रधानभूतस्य
कर्मणः सांगतिकर्तव्यता संपादनार्थं परशाखाविहित
चोक्तं च ग्राह्यं अत एव स्मर्यते परशाखामानस्वशाखा
द्वि= यापरोक्तं कर्माविरोधि यत्तु विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमाग्नि
होत्रादि धर्मवदिति स्वशाखादुर्लभा यत्र कर्मकृत्स्न
स्वोक्तं समाचरेत् अन्यथा कर्महानिः स्यादितिशा
तातपोऽब्रवीत् संग्रहे अंगलोपे तु नावृत्तिः कर्मश्रेष्ठ्येन चैव हि इति
स्मृत्यर्थसारे प्रधानस्याक्रियायां तु सांगं तत्क्रियते पुनः तदंगा
करणे कुर्यात्प्रायश्चित्तं न कर्म तदिति कारिका प्रायश्चित्तं विशे
षस्य च त्वनोक्तो विधीर्भवेत् होतव्या व्याहृतीस्तत्र भूर्भुवः स्व
रिति हुत्वा शांति प्रायश्चित्तानां तु स्मृत्वा परिभाषायां सेयं परिभा

षा यत्र संसाधनादापद्यन्ते चेद्वा अवंकंनं इति जपेदपि वा
न्यावैसवीमिति संग्रहे यदि वाग्यमलोपस्याज्जपहोमार्चना
दिषु व्याहृतीर्वैष्णवं मंत्रं स्मरेद्धा विष्णुमव्ययं बहुलं वास्वगृह्य
सोक्तं यस्य कर्म प्रचोदितं तस्य तावत्यशास्त्रार्थे कृते सर्वकृतो
भवेदिति अस्यार्थः कश्चिच्छाखीत्तरे वदायांस्व बहवर्थसाध्यं
महासंभारसमरणीयं बहुकर्मास्ति तदेव स्वशाखायामप्रयास
व्यपरहितमल्पमेव कर्मास्ति तत्राल्पकर्मपितृयामहाकर्म
णः फलाधिकां भविष्यन्तीति मत्वा परशाखोक्तं महत्कं
र्मण्येव प्रवृत्तिः स्यात्तन्न स्वशाखाकल्पसूत्राणामानर्थक्या
पत्तेः स्वशाखोक्तमेव कार्यं अत्र प्रशंसमानित्यं विवाहं चान्य
कर्म च रात्रावहविवाकुर्यात्तच्छेषाराय हानिकारयेत् संग्रहे स्वां=
मृउक्तं कर्ममंत्रैस्तु सर्वं तत्करणायत्तमानां मध्यांते तत्कर्तव्यमिति
गृह्यविदो विदुः सर्वत्र कर्त्तुःस्वकार्यपूर्वकत्वात्तदीयमात्र क
र्मिः

५८

५५

णं भूत्तमंत्रं पठित्वा पश्चात्कर्मकर्तव्यमिति भावः एतच्च
अनुमंत्रणाभिमंत्रणोपस्थानव्यतिरेकेन द्रष्टव्यं कारिका
अनेके पाकयज्ञाः स्युरेकस्मिन्काल एव चेत् समानतंत्रतः।
कार्यास्तंत्रावृत्तिरिष्यते अस्योदाहरणं यदाग्रयणमाश्वयु
जीकर्मणी च आश्वयुज्यां पौर्णमास्यां क्रियेते तदा तयोरेक
कालत्वं यदा पर्वणि काम्य उत्पद्यते तदा काम्येष्टियागयो
रेककालत्वं यदा प्रायश्चित्तत्वेन पथिकृतोमं कुर्वीत तदा।
पथिकृतेष्टियागयोरेककालत्वं इति वृत्तिकृत्कालस्यका।
लाइत्यस्मिंस्तंत्रे साधनमस्ति पात्रासादनाभिघारणाज्यादि
अपरयपदिव स्रुवादिमार्जनं चेध्मरज्जुप्रपैहरणं तथा द्रव्या
न्यदेशैकाज्यास्यादनुक्तौ साधनैक्यवः ध्रुवाणीपात्रं भवतीत्य
माज्यस्योत्पवनं तथेति जपानुमंत्रणमंत्रोपस्थानाभिमंत्रणे
मंत्रोपकर्मकरणे गृह्यकर्मणामुपांशुत्वं अस्यार्थः जपकर्म

णा विद्यात्कर्तव्यमपि यद्भवेत् मंत्रमुच्चारयेत्तैव क्रियते चानु
मंत्रणं एतदेवाभिमंत्रणस्य लक्षणं चोदाहरणादिकं त्रिसूत्राकृ
वेणाय देवताप्रार्थनं तदोपस्थानमुच्यते अपकेवलमंत्रलक्षणं
इदं कार्यमनेनेति न काचिद्यत्र विधि लिंगादेवमर्द्दयंत्वए
याते संज्ञकौ इति यैः कर्माणि क्रियन्ते ते कर्मकरणमंत्राः अयोदा
हरणं उत्तरापरमुत्तरोन्वस्थेमदिशं सावित्रीं जपेत् प्राग्नीदेवीर
भिष्टय इत्यनुमंत्रितेष्विष्टयनुमंत्रणोदाहरणं केवलमंत्रोदा
हरणं कस्य ब्रह्मचार्यसीति अत्र प्रजापतये ब्रह्मचारी मंत्र
लिंगादेवतादीयते अथोपस्थानं येनस्त्रियं योतिष्मावा घृतेन
म इति पंचभिरादित्यमुपतिष्ठेतेत्यादि अथाभिमंत्रणं
आभिव्याप्यमंत्रणं अभिमंत्रणं पत्नीसत्यं चक्षुर्यजमानामिति
पिंडानभिमंत्रयेत्यादौ अपकर्मकरणमंत्रः आनःप्रजां।
जनयतु प्रजापतिरिति चतसृभिः प्रत्यृचं जुहुयादित्यादि [illegible]यो

५६

पां मुलदत्तां शनैरुच्चारयन्मंत्रमीषदोष्ठं प्रचालयेत् किंचि
च्छ्रवणयोग्यस्यांशुर्जपांशुः सजपस्सउनशनि पूर्वंहविःसुवेणैव
पारितानाकठिनंहविः मंत्रांते कार्मकर्त्तव्यं सर्वान्यकर्मणानंतरः
कर्मवृत्तोनमंत्रस्याप्यावृत्तिर्गृह्यकर्मणि भावितानःस्वरो
मंत्रः सर्वत्रैक श्रुतिर्भवेत् आसीनऊर्ध्वः प्रव्हो वानियमोयत्रनेदृशः
तदासीनेनकर्त्तव्यंनप्रव्हे ननतिष्ठता सोहिवश्रपयेदन्नना
स्तिवृत्तदत्तांतथा आदिष्टमंत्र होमेषु सर्वत्रैवंप्रतीयतामित्यप
काप्रकरणेउक्तं शौनकः कृताकृतेव्रह्मकरणंव्रह्मावाप्या
क्रो=ज्यसंस्कृति समुष्टिश्रश्रावंजुवोराज्यभागौ परिस्तरनिः व्रीहिर्वा
यव हविश्रवंतंडुलेषुकृताकृता दूर्वी कृतघृतस्यापिविलाप
नावधित्तथा यज्ञतंत्रमिदंप्रोक्तमेवाग्रे गृह्यकर्माणि अनंतं
गर्भिकंसाग्रंप्रौदिदत्तमेवच पवित्रंतद्वित्रीयात्सर्वकर्मसुपाव
नं पवित्रंकुशशब्दतयोरित्यमरः कारिका अनंतगर्भितौसा

कौ का

ग्रेतौपवित्राभिधायकाविति एकांगवचनेदाद्विराग्रस्रतीया
नसूत्रं अस्यार्थः श्रौतवृत्तौ एकशब्दःकैवल्यवचनः एव
कंचतन्न्यंगंच सव्यदादिराभेदेनाद्वित्वयोगीयदांगहस्तो
पि नस्यादित्वेनविनावचनेदद्विराग्रसंसीधतंभवेत्
द्वित्वयोगेधाभ्यांकुर्यात् अनादेशेऽङ्गसूत्रं अस्यार्थः
द्वित्वयोगिमोंगस्यानादेशेक्रियामात्रंविधानेत्यर्थः
तत्रापिदद्विराग्रं प्रतीयात् अरत्नंपादग्रहणे पादशब्दोवमूलवा
चीत्रश्चोमूलग्रहणे अरत्नंविधात प्रवोवाजानभिद्यवः
अग्निर्नतावंसोमक्रतुभिरित्याद्युदाहरणं सक्तःसत्कादौ
हीनेपदेद्रहमारोतहूलंविधात् अधिकेत्वसर्वत्र आधि
केपदेग्रहमारोतत्रंविधात् सूत्रं स्वाहाकारांतैर्मंत्रैःमंत्रां
तेस्वाहाकारंकृत्वेत्यर्थः नचेन्मंत्रेयत्रक्वापिस्वाहाकारःप
ठितः तदामंत्रेनकर्त्तव्यः यत्रक्वापिपठितस्तत्रैव स्वा

५७

नार्याभवति सर्वकर्मणीति द्विवासाः पवित्रादिकरणं तज्जा
नुकरोबद्धः शिखासदास्यात् मध्यमेन पलाशपर्णेन
जुहुयात् तदभावे पलाशपर्णासवर्त्त्वग्राह्या प्रजापतिं
मनसा ध्यायात् सर्वहोमेषु सर्वत्रेति सूत्रं वैश्वदेवोऽपि
प्रजापतिं पदस्योक्तिकृत्वा कारिका प्रजापतिपदस्योक्ति
वैश्वदेवेन तु स्यात् इतीति एकाशीतिकुशा वा बर्हिः रज्जुः
षट्त्रिंशसंख्यकैः पंचाशत्कुशैकैर्ब्रह्मासनदर्भविस्तरः
स्मृतः अन्यदपि शास्त्रदृष्टविधाने विस्तरलक्षणं सप्तवि
शतिदर्भाणां वेदाग्रेषु ग्रंथिरित्यविना विस्तरैर्विधत्तेषु लक्ष स
णं परिकीर्तितं आत्मतंत्रेषु यत्प्रोक्तं तत्सर्वं परतंत्रकं
विशेषाः खलु सामान्यात् तेषां ह्यायोविरोधकः तस्मान्नित्याः
शंचश्रेष्ठस्य बंधकारणानवयज्ञोपवीतात् शौचे च विहारादुक्त्वा
व निश्चेन तत्त्वं बंधकारणाउक्तधारणासनित्येत्यर्थः उ

पवेशनकालादारभ्यापरि समाप्तेरविच्छेदेन कार्येत्यर्थः
स्थालीपाकेऽग्निमग्नीषोमाविति पौर्णमास्याम् अग्नीषो
मयोः स्थाने इंद्राग्नीअमावास्यायामिति यज्ञोपवीतेति
अस्यार्थः मानुषपैतृकयोः कर्मणोः समाप्तत्वे प्राप्तेस
त्यपि नियमार्थमिदमुच्यते यत्र नीवीन प्राचीनावीतेनवे
वृत्तेभवतः नैनमानुषपैतृकवाकर्मत्वयोर्विधिभावेनय
ज्ञोपवीतमेवेतिनियम्यते शौचशब्दस्य व्याख्यानं विह
रेशुचिरेवनियस्यादिति क्रत्वर्थमशुचित्वं संपादयेत्
हिर्विहारे कार्यं अथ स्रुक्स्रुवलक्षणं भगवान् खादिरो
स्रुवः कार्यः पलाशेन जुहूर्भवेत् त्वक्प्रसादेशविलेस्यमेव्ये
वीर्यात्रिये द्रुमैः तदभावे पलाशस्यपर्णाभ्यां हूयते हविः
पलाशपर्णाभावे तु पर्णावापिप्पलोद्भवैः पलाशपर्णाभ्यामि
त्यत्र मध्यमपर्णेनेति विदितव्यं मध्यमपर्णेनेति श्रुतेः

५८

भगवान् वमसंवाप्रणीता या कांस्यपात्रमथापि वेति इति प
रिभाषा अथ स्थंडिलादिविधिः तत्रेदं गृह्यसूत्रं अथ ख
लु यत्र क्वच होष्यंन्स्यादिषुमात्रावरं सर्वतः स्थंडिलमुपलिप्योल्लिख्य तिस्रो
बद्धे रेखा उदगायतां पश्चात्प्रागायतां तेनातांतयोरुल्लिख्य त्रीमध्य
इति अस्यार्थः अथ इत्यनंतरं यत्र क्वच होष्यन्स्यात्तत्रैव
यवदयमारंभो विधिस्यात् इषुमात्रमधिकं वायं प्रमाणो इ=
मारभ्योदक्संस्पवतरसं स्थंडिलं स्यात् इषुर्नाम पारत्निः कुर्या=
यं त्रिरत्नीरिषुस्तत्र इत्यभिधानात् संग्रहे स्थंडिलस्य
प्रमाणं तु कथ्यते इष्वाम प्रोक्षणः प्रमाणं व्याकुमात्रं तु कं धा
मात्रं तु वत्त्रसं वतः कोणं तु लं तत्त्वं धारयेदिति ततः स्थंडि
लं गोमयेनोपलिप्य बद्धे रेखा उल्लिखेत् अग्निप्रणयनादिरूर्ध
कं स्यात् किंचित्ताग्निनाज्ञापयति कारिकाः यज्ञियं शकलं किंचित्
गृहीत्वा ततः परं यज्ञकर्माहं यज्ञियं यज्ञार्थविंप्सां धरं धरं खभामिति
द्विरातिकं ५.पं-८

यत्प्रत्ययः वत्कर्मार्हं तु यज्ञियमित्यमरः अथ प्रयोगः
द्विराचम्य प्राणानायम्यातिथ्यादिकं स्मृत्वा ममकाक
र्मांगभूतं स्थंडिलादिकं करिष्य इति संकल्पोक्तप्रकारेण
स्थंडिलं कृत्वा गोमयेनोपलिप्य बद्धे रेखा उल्लिखेत् शौ
नकः याम्यमष्टांगुलं सम्यक् सौम्यं चैवांगुलद्वयं प्राच्या
मध्यांगुलं त्यक्त्वा द्वे त्र मुद्गिमुल्लिखवये बुधैः अग्निस्थापन
देशस्य पश्चात्प्रादेशमात्रामुदक्संस्थां लेखामुल्लिखेत् तद
ग्रतयोर्द्वे लेखे असंसृष्टे प्रागायते चोल्लिख्य मध्ये तिस्र उ
दक्संस्था प्रागायतां अल्लिखेत् घ्शकलं तत्रानिधाय स्थंडि
लं मोढ्प शकलं प्राच्यां निरस्य हस्तं प्रक्षालयेत् शौनको
पि निरस्य शकलं प्राच्यां पाणिं प्रक्षालयेत् ततः विन्यस्य
शकलं तत्रास्मिन्नैरृत्यां स्थंडिलं जलैरिति अथ यज्ञिकाग्नं
निर्मथ्य श्रोत्रियगृहाद्वानीतमग्निं तैजसेन पात्रेण युगा

तेनतदभावेन्वारम्भेणवा छादितं वदस्रुरेखावाउ उच्छाय
म्मनाए स्वाग्नेभूर्भुवः स्वाहेति त्रिभिर्मंत्रैस्त्यागस्यापये
त् शौनकोपि निर्मथ्यायत्रियोन्यकांयादानानं वाद्धि
जालपात्रे स्थंडिलेग्निंवा हुत्वाभिः प्रतीक्ष्याप्यप्रदीप
येत् अत्रिः पात्रांतरेणापिहितमात्रप्यात्रात्रिके भुमे अ
ग्निप्रतापनंकुर्यात् छुरावित्तादशोपिवोति यत्तुस्मृतिसारे
शरावेभिन्नपात्रेवाकपालेचोन्मुकेपिवा नाग्निप्रणयनं
कुर्याद्व्याधिहानिभयावहं अयंनिषेधोन्यपात्रसंभवे
शरावेनाहृशोपिवेत्यत्रिस्मरणात् जुष्टोदमूनात्यग्न
ॐभूर्भुवःस्वरित्यर्थाविभिर्मंत्रैस्त्यागस्यायपेयेत्पिहितो
वलं जुष्टोदमूनाम्नस्याग्नेयोवस्मृतोग्निस्त्रिष्टुप्
एद्यमिस्त्यस्यराज्जुगोगौतमोग्निस्त्रिष्टुप् समस्तंव्याहृ

तीनांप्रजापतिप्रजापतिर्बृहती अग्निप्रतिष्ठापनेविनियोगः
देवलः वस्त्रेणचाप्यपर्णेनपाणिशूर्पास्यदारुभिः नकुर्याद
ग्निधमनंनकुर्याद्व्यजनादिनेति पर्णेनैविभवेद्व्याधिःशूर्पेण
धननाशनं पाणिनामृत्युमाप्नोति काष्ठात्तुः प्रणयसुखेधम
धमनीमंत्रंकृत्वानरावाकाष्ठमेवच मुखेनाग्निसमीधीत
मुखादग्निरजायत वेणुरग्निप्रसूतित्वाद्वेणुरग्नेश्चयेवनाः
तस्माद्वेणुधमन्येवधमेदग्निंविचक्षणः इति अथयानवागम
नेप्रायश्चित्तं द्वौविप्रौब्राह्मणाग्नीवादम्पत्योरन्येषिद्विजोत्तमौ
अंतरेणायदागच्छेत्कृच्छ्रंसांपतनंचरेत् कर्मकालेतुविशे
षः होमकालेतथादोहेस्वाध्यायेदानसंग्रहे अंतरेणाय
दागच्छेद्द्विजश्चांद्रायणंचरेत् अथप्रायश्चित्तः आचार्यः
होव्यंत्वग्नेर्विजानीयात्स्वरूपंकान्तिचोदितं अज्ञानतो
कृतंकर्मनिर्मंतद्दल्पफलमश्नुतेइति समग्रहणंचरुःअंगस्य

प्रजिह्वो द्विशीर्षकः त्रिपात्प्रसन्नवदनः सुखासीनः शुचि
६० स्मितः स्वाहेन्दक्षिणे पार्श्वे देवी वामे स्वधान्वया बिभ्रद्
दक्षिणहस्तैस्तु शक्तिमन्नं स्रुचं स्रुवं तोमरं व्यजनं वामे घृत
पात्रं च धारयेत् आत्माभिमुखमासीन एवं रूपो हुताशनः
चत्वारि शृङ्गेत्यस्य मन्त्रस्य वामदेव ऋषिः अग्निर्देव
ता त्रिष्टुप् छन्दः अग्निमूर्तिध्याने विनियोगः चत्वारि
शृङ्गा० अथ सामिद्धोमलक्षणं मूलतः कर्मनाशस्या
मध्यतः पत्रनाशान्तं अग्रेणाङ्कुशतो व्याघिकरपाणि
धनत्रयः मूलमध्यमग्रेभ्यः सामिद्धोमस्य लक्षणं अतः
सव्यं पारायन्त्यारभ्य दक्षिणापाणिना होमः अथ स्थाली
पाकारम्भकालः कार्त्तिका गृहवैश्वीयहोमाद्यापौर्णमा
स्यागामिष्यति तस्यां तं प्रारभेतेति यदा गृहवैश्वीयाद
र्वाक् पौर्णमा अमावास्या वा तदा पाकोऽनकर्तव्यः पारिश्वराग्निहो

मस्तु कार्या एव पाणिग्रहणादिगृह्यपरिचर्या इति स्मृतिव
चनात् यदि गृहवैश्वानीपात्रादनन्तरं चतुर्थीहोमाद्वा
र्वाक् पौर्णिमा प्राप्ता चेत्तस्यां पाकः कार्यः यद्यमावास्या गता
चेत् अवर्जयित्वा तदनन्तरं पौर्णमास्यां प्रारभेत् तथैव स्मर्य
ते आधाने पुनराधाने सायंहोममनुपक्रमेत् स्थालीपाकं
पौर्णमास्यामारभेत् इति विद्वत्ताः संग्रहे उपरागो धिमासेव
यदि स्यात् प्रथमपर्वणि तस्यामतिक्रम्य चेत् पौषेनान्वारम्भणा
मिष्यते गुरुभार्गव योर्मौढ्ये चंद्रसूर्यग्रहे तथा इत्यादि व
चनजातमालस्यादिना कालानुपक्रान्तान्वाधानादिप्रा
रम्भविषयं तथापरार्के गर्ग आह व्यतीपाते सन्निपातयोः प्राप्ता
ते मासि उप्यमे इति तस्मात्कालप्राप्तं प्रथमान्वाधाना
दिकं मासि पिण्डमासादौ कर्तव्यमिति सिद्धं इत्यारम्भकालः अथ
स्थालीपाकः धात्रेरोपासनं कृत्वा सामि पौर्णमासे वाग्निष्टवाद्दा

६१

तिथ्यादिकंस्मृत्वावदेत् तथैवं दर्शपौर्णमासाभ्यांस्थाली
पाकाभ्यांयक्ष्ये अत्यंमेतमितित्रिवदर्शपक्षस्यात्रस्यायिष्टि
वधियोगः तत्रैवदर्शपौर्णमासेनस्थालीपाकेनयक्ष्ये तत्रा
न्वाधानंकरिष्येदेवतापरिग्रहार्थं अस्मिन्नन्वाहितेऽग्नौ
अग्निंजातवेदसमिध्मेनप्रजापतिं प्रजापतिंवाघारदेव
तेआज्येनअग्नीषोमौचतुर्थ्याज्येनअग्निमग्नीषोमौ
प्रधानदेवतेयक्ष्येशेषेणास्विष्टकृतमिध्मसन्नह
नेनरुद्रंअवभृथसमग्निंदेवान् विश्वं अग्निं वायुं सूर्यं प्रजा
पतिंच एताः सर्वप्रायश्चित्तदेवताआज्येनज्ञाताज्ञातदोष
निर्हरणार्थंस्विष्टकृतमग्निमाज्येनतथांगदेवताः प्रधानदेवताः
सर्वाःसन्निहिताःसंतु एवंसांगोपांगेन कर्मणासद्योयक्ष्ये
व्याहृतीनांपरमेष्ठीप्रजापतिर्ऋषिः प्रजापतिर्देवता बृ
हतीछंदः अन्वाधानहोमेविनियोगः ॐभूर्भुवःस्वःस्वाहा

इदं
प्रजापतयेनमम अत्रपक्षद्वयमस्तिकेचित्समस्तीसमिधौजु
ह्वति केचिद्व्याहृतीमंत्रेण अतएवसमर्थन्ते तूष्णीमादध्येके
विदानींव्याहृतीभिःपरेइति यदिसद्यस्कालाभवेत्तदान्वा
धानयागौतद्दिनएवकर्तव्यौ अथसद्यस्काललक्षणं
संधिश्चेत्संगवादूर्ध्वंप्राक्पर्यावर्तनाद्भवेत्सापौर्णमा
सीविज्ञेयासद्यःस्कालविधौरिति सद्यस्काललक्षणं सद्य ति
स्कालेसद्योयक्ष्यइतिवदेत् अमावास्यायांतुपूर्वसंकल्पिततः
दर्शेनस्थालीपाकेनयक्ष्यइतिसंकल्पः अग्निमिन्द्राग्नीप्र
धानदेवतेइतिविशेषः यदिसमारोपंकरोति तदातु
भ्यंताइत्यृचाकृत्वासमारोपयेत् तस्यंताइत्यस्यविरूपो
ग्निर्गायत्री कृत्वान्वाधानग्नेःसमारोपाधिकारार्थं
प्रायश्चित्ताज्याहुतिहोमे कारिका अथयज्ञपूकुर्वीत
त्रिसंध्यीत्रिरात्रांकुरोः स्यारउकरदोषर्वसव्यःपाणि

६२

रिहोत्तरः पश्चाद्दिशाइत्याहजपंतत्त्वानिबंधते पूर्वरज्जु
करणोसव्यः पाणिरुत्तरस्यात् त्रिवृत्करणोदक्षिणपा
णिःउत्तरस्यात् ग्रयोदगग्रांरज्जुंनिधायतत्पार्वाहिर्दि
शावेष्टून्रज्जुमूलंचाद्विरावेष्ट्य पूर्वयावेष्टितारज्जुस्तस्या
अधस्तात्तांनदेत् निहृत्यादिनिहत्तिकत् ग्रंथिवंध
नंकार्यमंत्रस्याप्याहईयतदूर्ध्वः मंत्रस्तु यत्कृसोत्
पंतहत्वा प्राविशत्स्वंवनस्पतीन् ततस्त्वांपंचदशधा सं
भरामित्वसंभृत्वाइति अत्रएकविंशतिधासंभरामीत्य
त्रपंचदशधेत्यूह अन्येतमंत्रेनापूह उत्तंच विहृत्वा
दयस्तुनेच्छंतिमंत्रंसनहनेनयोरिति इच्छंत्येवजपंगालु
मंत्रमूहंतुनेच्छंतीत्युक्तंत्वाघप्याक्रान्तमेवमंत्रंब्रूयादिति
एकविंशतिधेत्येनदेवंचपंचधार्थभविष्यतिकप्येविद्द
न्याघप्यान्नवाजादिभिरप्रयसः श्राव्हाग्निपरास्तद्वादश

पीति पुवानेग्रथितंग्रंथ्यान्तसंतेमास्थात् शतिवर्हिबंध
ते अन्योहर्वरज्जुनिधापनयासहदेवेघ्मंबध्नाम्लेच
सहादादेवअधस्तादग्रंनिनयेत् इध्मावर्हिषिडपरिनिद

वेध्म=

ध्यात् भूमेरन्यत्रनिदध्यात् अथेध्मलक्षणं छिग्धादेः
एकविंशतिदारुकइध्मस्यात् सपलाशःखादिरोवास्या
त् असंभवेशमीबयाद्विकंग्रावैमित्तिजयंतः अथेहृति
कारः अरत्नमायामइध्मस्यात्तत्पंचदशैदाकक्षइति प्र
कोष्ठेविस्मतकरेहस्तोमुष्ठ्यातिवद्धया सरत्निस्यादरत्नि
स्तुनिःकनिष्ठेनमुष्टिनेत्यमरः अथयज्ञियतरवः प
लाशखदिराश्वत्थपेकंकतठशमीवत वेरादुंवरविल्व
ग्रायज्ञियास्तरविस्मृताः अथवर्हिलक्षणं शौनकः
यज्ञियानांतरूणामग्रेप्रादेशमात्रकः प्रच्छिय
परिगृहीतांकाष्ठिमात्रंतवर्हिषा अथान्वाधानदिने

तौर्य

वर्ज्यानि सांख्यायनः कलहं क्रीतं विक्रीतं प्रदानं वक्तुमापयतां त्रिकं

६२ वृथाशय्यायद्यमारोगो विवर्जयेत् तौर्यत्रिकं गीतनृत्तादि माला

ध्यं लिरपि करं चमंग्लकालिस्थांश्च वर्जयेत् कोद्रवांल्लप्या मृन्नं तव

कुभाषावक्रयं विक्रयमेव च दन्तशौचं तु पूर्वेद्युर्यागस्यैतानि

वर्जयेत् मसूरान् लवणान् तारा शृगालकान् कोरदूषकान् माषा

न्मधुपरान्नं च वर्जयेत् सर्वाणि द्विजः सार० द्व्यासायण चपन

प्रकरणौव च दयने यस्त्वा वाधानादनेः श्राद्धकृत्तनुमाषाश्च

भुंजीयात् नघ्याच चन्द्रिकायां निषिद्धं कुर्वतां दोषं स्तवं है

धर्मकुर्वतां माषांशनं स्यावैधत्वान्न प्रच्युतिरप्रतां यत्तु म वकत्त=

धुमांसं नित्यत्तांवांश्राद्धं क्वचकुर्वतां प्रसक्तश्शेषसमाधायापि

न्यसामन्तराने भवेत् इति वचनबहुस्मानिहासप्रवाराणादिषु

दृष्टत्वान्नहाज्ञनैरस्या पर्य्यालनुष्ठानान्निर्मूलमित्युपेक्षणी

यं सकलन्यर्वर्णोरिस्वर्पिर्माषाविप्यं लघुभोजनं नरायनो वा

सस्यान्तैलामिषविवर्जितं कारिका भुंजीयान्नं महन्नैयमात्र

समाषादिवर्जितं निश्चयधर्मप्रायीयानादं पत्नीमे पुनं तव

व्रतलोपे प्रायश्चित्तं यस्खलुपेद्व्रतं मोहाद्भुत्वैवासिंविशेष उपो

ष्यकुपादाज्यं त्वमग्नेव्रतपरश्चासि कारिका पर्वणित्र

तलोपेतकुर्याद्भुतपत्नेचरु समानमन्त्रकं वीतिपार्वरोनन्तर

कर्मणोति ग्राप्यपदांतरं प्रायश्चित्तं वतं स्यान्नेपूर्वरोकात्

कुतिनिश्चितं इति व्यप्रतिपदिकर्तव्या प्रातरोपासनं कृत्वा

परिसमूहनं तत्रैव ग्रग्नेः सकाशाद्दशांगुलिमिते देशेईशानी परि

दिशमारभ्य प्रदक्षिणासमन्तात् सोदकेन पाणिना त्रिः समार्जितं

तत्समूहनं ततः परिस्तीर्य तत्रैवं तत्रैव प्राच्यामुदगग्रैर्दक्षिणास्यां

प्रागग्रैः प्रतीच्यामुदगग्रैरुदीच्यां प्रागग्रैर्दर्भैः परिस्तृणीयात्

शौनकः चतुर्दिक्षु पृथ्वादीर्घैः पूर्वपश्चिमयोर्दिशोरुदगग्रैः प

रितस्योः प्रागग्रैरिति येन्यस्योः तत्रोम्यः तीर्यमारोम्यः पूर्वीपाग्रे

६४

मयोर्द्विशोः दक्षिणमारभ्योत्तरान्तिस्तु स्पश्चादुत्तरान्तानीति एवं
पूर्वपश्चात्परिस्तरणानन्तरं मूलयोरुपरि दक्षिणांपरिस्तरणं उत्त
रपरिस्तरणाग्रस्तगूयो ऽग्रपवाचतुर्दर्भस्तकुसंस्पृशामग्रं
स्यात् उत्तरतो दर्भानास्तीर्य पर्युक्ष्य द्वंद्वं पात्राणि न्युब्जान्यासाद
येत् स्थालीं प्रोक्षणीं दर्वीं स्रुवं प्रणीतापात्रं आज्य
पात्रं इध्मं बर्हिः सूर्पाजिनादीनि चासादयेत् प्रोक्षणी
पात्रं उत्तानं कृत्वा तत्रोत्तराग्रे पवित्रे निधाय पवित्रपाणि
भ्यां च पुष्पादि दिक्षु पावित्राभ्यामद्भिरूपणयारायुत्ताना
निकृत्वा इध्मा विस्रंस्य त्रिः प्रोक्षेच्च तथा च कृत्वोत्ताना
नि पात्राणि इध्मं विस्रस्य बर्हिषश्च अद्भिराभिः सह प्रोक्षये
त्रिरन्येषु तत्साधनैः कारिका उत्तानेप्रोक्षणपात्रे योनि नये
त्तत्पवित्रके पवित्राभ्यां विकृत्य पुनो ऽद्भिः प्रोक्षयेदूर्ध्वविलानि
तु विस्रस्य चाध्वर्यवसंस्रसपवित्रमतः परमिति त्रिरुत्पूनेरुद

केरघो ऽम्बवानि त्रिः प्रोक्षयो ऽर्धतिलानि पुनः प्रोक्षयेत् इतिनुशाह्ला
द्यारव्यानमेव कुर्वन्ती वदयुक्तमिति प्रतीयते वृत्तिन्त्वाराय
णो शौनकाद्यैरनुक्तत्वात् ऊर्ध्वविलान्येव सर्वेषां विस्रस्य संसप
वित्रमसंस्पृशयेत् कथमित्याह स्वेतः प्रस्पन्तयमसां च या
याद्भिः स्पर्शयेदिति उन्मूनवारगास्पृशयेदिति शौनकः प्रणी
तापात्रमादाय पश्चाद्दर्भेषु तरोत्तुरतः संस्थाप्य पवित्रे नमस्कृत्वा
न्यतनवारिरागेति प्रत्यायधातिनाहिं चरणं कुर्यात् दक्षिण
तो ऽग्नेः कुशान्निधाय यास्मिन्नाराधकर्मणि ब्रह्माणं ब्रह्मासनं वृत्वा
ति हत्वाधं पुष्पादिकैस्तं पूजयेत् ततो ऽस्तरणोपविष्टो ऽत्र
त्वामहं त्वामस्मीति प्रत्युक्तो ऽत्वा वीर्यं कर्मंकुर्यात् ततो ऽग्रेनीधान
भागे प्राङ्मुख उपविश्य कर्मांगमाचमनं कुर्यात् ततउ
त्थाय समभापाणिं युक्तो ऽग्रेः पूर्वदेशं गत्वा दक्षिणतः कुशा
सनदेशात् स्थित्वा तु अंगुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यां तत्रत्यमेकं कुशाग्रं

स ह

गं

हीत्वा निरस्तः परावसुरिति मंत्रेण नैरृत्यां भागे तं निरस्य
ॐ इदमहमर्वावसोः सदने सीदामीति मंत्रेण तत्रासनकुशे
षु प्राङ्मुख उपविश्य बृहस्पतिर्ब्रह्मा ब्रह्मसदन आसिष्य
ते बृहस्पते यज्ञं गोपायेति जपेत् ततो यजमानं ब्रह्मन्
पः प्रणेष्यामीति वदेत् अथ ब्रह्मा ॐ भूर्भुवः स्वर्बृहस्पति
जपे= प्रसूत इति वदेत् उपांशु जपेत् ॐ प्रणयेत्युच्चैर्जपेत्
अथ कर्ता पूर्णपात्रं पाणिभ्यामादाय नासिकापर्यन्तं नी
त्वा उदगग्रे निधाय दर्भैः छादयेत् अथ पश्चादग्नेरुत्त
रतो कुशेषु निधाय तत्र प्रागग्रे पवित्रे स्थाप्य तत्राग्नये त्वा जु
ष्टं निर्वपामीति मंत्रेण व्रीहीणां यवानां चतुरो मुष्टीन् निर्वपे
त् तथाग्नीषोमाभ्यां त्वेत्यादिना च मुष्टीन् निर्वपेत्
व्रीहियवासंभवे त्वन्यहोम्यं द्रव्यस्य वा अत एव शौनकः
आदायाद्याय शूर्पेण पश्चादग्नेस्तरणीयत् अंतर्धा

य पवित्रे ते व्रीह्यादीन्निर्वपेच्चरुमिति अथ प्रोक्षणं तत्र
कारिका पवित्रान्तर्हितान् व्रीहीन् प्रोक्ष्य निर्वपसंख्ययेति रव्य=
पवित्रान्तर्हितानि तु परिनिहित पवित्रकानित्यर्थः
निर्वपामीत्यत्र प्रोक्षामीति वदेदिति विशेषः अथा
पवित्रे आज्यपात्रे निधाय प्रत्यग्ग्रीवोग्रे लोम्न्यजिने उल ह्व=
खलं कृत्वा तत्र व्रीहीन् अल्पवहन्यात् ततस्त्रिः फलीकृ
तान् तण्डुलांस्त्रिः प्रक्षाल्य काष्ठैः पचेत् ताम्रपात्रे स्थाल्यां मा च
निषिच्योदगग्नेरं गारान्निरुह्य तेष्वाज्यमधिश्रित्यति
सृतेनो वा विलाप्य ज्वलदङ्गुष्ठापर्वमात्रे दर्भाग्रे तेनि
क्षिप्य तेनैव ज्वलता तेन मुल्मुकेन त्रिः पर्यग्निकरणं भवे
त् निरूढपशुप्रयोगे स्मृतिदीपिकायां विस्तरस्याप्य
भक्तोग्निर्यः पारिस्तरणा दहिः अनितरः नित्ये बर्हिषः
परिस्तरणीयम धाः स्मृत्यन्तरं अग्नेरुत्तरतो गा ति

रूढस्याज्यस्य संस्क्रियां कुर्यात्परिस्तरणे स्वांङ्गपरिस्तरणा
द्बहिः शौनकोपि आज्यस्थालीमादाय आज्यं त
स्यां निधिरूप्य उदगग्रेर्निरूढे वृत्त्वंगारेषु समस्त
आधिश्रित्य विलाप्यैवं ज्वलज्ज्वलत्तृणेरिति प्रकृ
तं प्रेकर्षानिवोदगुदस्य अंगारान्निरस्य च तत्रस्थमाज्यं अं
गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यां पवित्रे सहते गृहीत्वोत्तानपाणिः
सवितुष्ट्वेति मंत्रेणोत्पवनं कुर्यात् सकृन्मंत्रेणा द्विस्तूष्णीं
सवितुष्ट्वेत्यस्य वामदेवः सविता पुरउष्णिक् आज्यस्यो
त्पवन कृताज्योत्पवने पवित्रे प्रोक्ष्याग्नौ प्रक्षिपेत् तथा च
कारिकायां कृताज्योत्पवने प्रोक्ष्य पवित्रे प्राक्षिपेदनल इति
आसड्देपवाण इत्यस्य धामो: अथ पश्चादग्नेर्बर्हिरास्तीर्य
तत्राज्यस्थापयेत् शौनकः संपरिस्तरणादग्नेः पश्चा
त्संप्रोक्षितेस्थले बर्हिः सन्नहनं रज्जुमुदगग्रं निधाय तां

तस्यां बर्हिषि संस्तीर्णे प्रागग्रे निहितं भवेदिति प्रकृतं
दत्तिराकरे दर्वीस्रुवौ गृहीत्वा वामहस्ते कांश्चित्कुशानादा
य प्रोक्ष्य प्रताप्य दर्वीं निधाय कुशांद्दक्षिणहस्ते गृहीत्वा
सव्यहस्ते स्रुवं च गृहीत्वा स्रुवं च मार्जयेत् तथैव शौन
कः आदाय स्रुवं दर्वीं च दक्षिणेन करेण वा सव्येन दर्भा
न्यादाय संप्रोक्ष्याग्नौ प्रताप्य येदिति स्रुवस्य बिलमग्रैस्त्रिः
संमार्जयेत् तथैव चाग्रैः पृष्ठमभ्यान्तरं क्रान्त्वा मूलैस्त्रिः
संमार्जयेत् आत्मनः आमि अभ्यान्तं कुशमूलैर्दंडपृ
ष्ठं आरभ्य पृष्ठतो यावदुपरिष्ठाद्बिलं भवेति अथ पाका ततः
र्यं एकैकं संमार्जनं त्रिस्त्रिः कुर्यात् ततः प्रताप्य घृत्वा
उत्तरत आसाद्य दर्वीं च तथा कृत्वा स्रुवस्योदगासाद्य
तान्कुशान् प्रोक्ष्याग्नौ क्षिपेत् अथ एवं कर्म निधायोद
ग्वास्य अन्त्याज्यपात्रमध्ये नीत्वाज्यादक्षिणतस्यापपत्र

त्यभिधारयेत् अत्रशौनकोविरोधः उदगुद्वासितंतस्मात्तु
६७ त्तराप्यभिधारयेत् ततःपरिसमुह्यालंकृत्येध्मंत्रिषुस्थाने
ष्वभिघार्यैधरज्जुतत्रैवदर्भेषुनिदध्यात् अत्रपरिसमूह
नेशौनकेनोक्तं अग्निंपरिसमुह्याप्यगंधपुष्पैरलंकृत्त
आत्मानंचाप्यलंकृत्यइध्ममादायपाणिना इध्मसंनहनं
रज्जुमनूयाजेनिधायतत्र आदायाज्यंस्रुवेणैवत्रिरिध्म
मभिधार्येदिति अनुयाजप्रभावेदर्भेषुनिदध्यात् ततोयं
तइध्मइतिमंत्रेणेध्ममग्नौजुहुयात् अयंतइध्मइत्यस्य
मंत्रस्यवामदेवऋषिः जातवेदाअग्निर्देवता त्रिष्टुप्छं
दः इध्माहुतौविनियोगः अथाज्यंगृहीत्वाग्नेर्वायव्यां
दिशमाग्नेयीमाज्यधारामृजुंहरेत् नैर्ऋतींदिशमारभ्य
त्वैशानींपूर्ववद्धरेत् उभयत्रप्रजापतयेस्वाहेतिमनसा
ध्यायेत् एतावाघारौ अग्नेरुदग्भागेअग्नयेस्वाहेत्याहु

हुतिंत्वादक्षिणभागेसोमायस्वाहेति एतावाज्यभागौ
अनयोर्मध्येप्रत्यक्तदेवीदर्वीर्षिजुहुयात् अथचरोर
र्धमुपस्तृत्याभिमृशेदमग्नयइति इदमग्नीषोमाभ्यामित्युत्त
रं दर्वीमभिघार्य दक्षिणावकमध्यादंगुष्ठपर्वमात्रंहविरा
दायदर्व्यामिध्येनिक्षिप्यतत्पूर्वार्द्धात्तथावदायदर्व्यांनि
क्षिप्यपात्रस्थंचरुमभिघार्यदर्व्यांस्थितमप्यभिघार्य
अग्नयेस्वाहेतिमध्यमाहुत्यपेक्षयाप्राग्वादर्वीजुहुयात्
पंचावतीतुमध्यात्पूर्वार्द्धात्पश्चार्द्धादप्यवद्यति जाम
दग्न्यावत्सविदाआर्ष्टिषेणास्तथैवच भार्गवच्यवनाद्यौ
र्वः पंचावर्त्तिनईरिताः दर्वीमभिघार्यद्वयोरपिहविषो
रुत्तरार्धात्सकृत्सकृदवद्यंत्राप्याहितमभिघार्यपात्रस्थमभि
घार्यः यदस्येतिमंत्रेणाजुहुयात् यदस्येत्यस्यहिरण्यगर्भ
ग्निस्विष्टकृदिति ऋषिः ईशान्येजुहुयात् स्मृत्यर्थसारे अंगुष्ठ

६८

पर्वमात्रं स्यादवदानं ततोपि च ज्यायास्विष्टकृदर्थं तच्चतुरंगुलसं-
मितं तत्सर्वेभ्यश्चरुभ्यः सकृत्सकृदवदानैश्चतुरवत्तिनाद्
स्यादितिचेत् मैव प्रधानदेवतानेकत्वे तत्कर्मस्थदेवता
भेदेन हविषस्तत्को स्विष्टकृदर्थत्वादेकारो कल्कः सर्वेभ्यो
पि हविर्भ्यः स्थागवत्तमप्येकमेवेति न चतुरत्वभंगः
तद्ध्यायत्वा हेतिरघस्य कुर्विस्वस्य कृत्वा स्कवराज्यं गृहीत्वा
अपाश्चेत्यादिभिर्मंत्रैर्जुहुयात् अत्र भगवान्शंकरासी
नेवास्यितो वासतन्नौकृत्तर पाश्चिमे अपाश्चेत्येके पा-
पाल्लक्षतोदेवास्त्रवंतुनः इति ताभ्यां व्याहृतिभिर्हुत्वा
चतस्रभिर्हुतं अतो ब्रह्मणापि प्रायश्चित्तं होतव्यं
आदौ कर्त्ता हुत्वा पश्चाद्ब्रह्मणापि होतव्यमिति भावः
अपाश्चेत्यस्य विमदो यो ऽग्निः पंक्तिः प्रायश्चित्तहो-
मे अतो देवा इति मंत्रद्वयस्य मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री

व्याहृतीनां परमेष्ठी प्रजापतिर्ऋषिः अग्निर्वायुः सूर्यः
प्रजापतयो देवताः दैवीगायत्री छंदः दैव्युष्णिक् दैव्यनु-
ष्टुप् दैवी बृहती छंदांसि सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः
आपस्तंबः अनाज्ञातानामिति अनाज्ञाते नेजुहुयादि-
ति अनाज्ञातानामिति मंत्रद्वयस्य वामदेव ऋषिः अग्नि-
र्देवता अनुष्टुप् छंदः अनाज्ञातदोषपरिहारार्थं प्राय-
श्चित्ताज्याहुतिहोमे वि० यो० देवतादीनां व्युत्क्रमदोष-
परिहारार्थं यद्वो देवा इति मंत्रेण होष्ये यद्वो देवा इत्यस्य
वामदेवोग्निस्त्रिष्टुप् व्युत्क्रमदोषपरिहारार्थं प्रायश्चि-
त्ताज्याहुतिहोमे वि० यो० कारिका व्युत्क्रमे देवतानां तु
संकल्पादौ भवेद्यदि द्रव्याणां व्युत्क्रमः स्याच्चेत्तेषां नि-
र्वपणादिषु मध्यात्पूर्वाहुती तत्र प्रीतिर्व्युत्क्रमो वा भवेद्य-
दि यद्वो देवाश्चायतनाज्जुहुयाच्चस्रुवाहुतीमिति व्या

६९

स्तीनांपरमेष्ठीप्रजापतिऋषिः प्रजापतिर्देवता बृहती
छंदः स्रुवाग्निलेपजनितप्रत्यवायपरिहारार्थेआज्याहु
तिहोमेविनि० अथपत्नं वर्हिषिपूर्णपात्रंनिनयदि
ति निषिवेदित्यर्थः यत्पूर्णपात्रंनिनयनं एषपाक
यज्ञानामेतत्स्थेदपत्र यज्ञानामवभृथः अवाभ्रियंर
तेनपूयंतेनेत्यवभृथः दीक्षान्तोवभृथ्योयज्ञस्नानमरः
अवभृथशब्देनअवभृथ्यधर्मोभवति तेनसर्वप्राय
श्चित्तेभ्यः ऊर्ध्वंप्राक्संस्थाजपइतिपंचपंचब्राह्मणोभवती
त्युक्तं तत्रैवक्रमः पूर्वंकृत्वासर्वप्रायश्चित्तानिजुहोति
ततोब्रह्माजुहोति तथैवोक्तं निरसब्धोपवेशाश्च
तथाब्रह्मजपापिच प्रायश्चित्ताहुतिः संस्थाकर्मणः
पंचकइतिनारायणः अथवावर्हिषिस्थितं पूर्णपा
त्रंदक्षिणहस्तेनस्पृष्ट्वापूर्णमसीतिमंत्रंजपेत परि

त्त

स्तरणादर्भैः प्राच्यादिभिर्मंत्रैः प्रतिदिशमुदकं क्षिपेत ततआपो
स्मानित्यादिभिस्तिसृभिर्मंत्रैर्मार्जनंकृत्वा दुर्मित्राइति नैर्ऋत्यामु
दकं क्षिपेत तदुक्तंब्रह्माग्नावनुचमानंचप्रोच्य होमकुर्व
सदक्षिणांब्रह्मणे दद्यात अतएवशौनकः वामपार्श्वेतथासीना
पत्नीच्छविर्युजः आसिच्यापास्यैततोयंमाहंप्रजामनेनतु तथा
तिरस्थाग्र ह्लीत्वापापमालंकृत्वंस्मरेत आत्मानंयजमानं
चाहोरात्रिंप्रोक्षयत कुशैः होताब्रह्मा ऊंचमइत्युपतिष्ठेत
अग्नेप्रत्यगुपतिष्ठेत स्वाहितिस्ताम्रमेधामित्यादिचोच्चर
न अग्निमेतेनमंत्रेणप्रार्थयितादिजोत्तमः पर्युक्षणपर्युक्ष
दर्घाग्निप्रायदक्षिणां होमोपयोगीयद्रव्यं होत्रेदद्यात्सर
दक्षिणा यथोक्तं दक्षिणामाला [illegible] हिरण्यंवासवस्त्रंकिंत
इति छंदः [illegible] गर्भाल्पनष्टं दृष्टीयात अथवां
शान्त्यापस्तम्भानुवार्हिरापतनाउत्त [illegible] प्रायश्चित्तंसमाप्यंते स

१०

मर्यो जीवितुं यदि इदं तत् इत्यृचा स्वस्य स्थाने ऽग्निप्रदीपेत्तु
नः आज्याहुतिश्च जुहुयात् ह्यां हुत्वारम्भे पूर्ववत् आतिक्रां
तोप दाशाम्यापरासमलेऽद्भवेत् प्र मापापारिमिनौ देशा
इति सूत्रव्याख्याने उक्तत्वात् श्राम्या चबद्धिं शब्दं लेत्या
पल्लवस्मरणात् इति स्थालीपाकः अथ पमल मासकृ
त्य पार्वणास्थिश्चाग्रपरास्यं पयोपासनकर्मणु अग्निहो
त्रपाक यज्ञान न्यालापि मलिम्लुचे कुर्यादित्यानि कर्मा
णि तत प्रारंभणीनि स्युः ततः प्रतिष्ठानं वकर्मादि मलमासे वि
वर्जयेदिति यदुक्तं तदा मूलस्यादित्वा न्वार्तिनानुपक्रान्त
न्वाधानादिप्रारंभविषयं यमः गर्भवार्धुषिके भृत्ये श्रा
द्धकर्मणि मासिके सपिण्डीकरणे नित्ये नाधिमासं
विवर्जयेत् गर्भमासात्प्रभृत्यत्र विहितेऽपुंसवनादौ वा
र्धुषिके वृद्धादौ आसीतिभागोवृद्धिः स्यादित्यादि दिनादौ

हिते श्राद्धकर्मणि मासि इतिमासेन विहिते श्राद्धक
मा
र्मणि अमावास्या श्राद्धं तु पर्वः नित्यानित्य दाने चैत्र
वबद्धकारस्याग्निहोत्रोपासनवैश्वदेवादयः अग्रय
यणंचबहुभिर्दोषैः श्यामाकव्यतिरिक्तैर्धा न्याः संभ
वाज्जीवने पर्यावश्यकं तदामलिम्लुचे कार्य दुर्भि
क्षेष्वनित्यनास्ति कृतत्वाभावादधि मासेन कर्तव्य
इति मलमासकृत्यं अथ पान्वाधानादिने ग्रहणानि
न्वा ४
र्णयः अन्वाधाने इष्टिमध्ये वा यस्य ग्रहणं यादिनवो
नवो यमादित्याज्जुहुयात् कृतिद्वयं अत्र विशेषवउक्तः
शौनकेन सूर्यग्रहे त्वाहुतिं निवापनुद्यं तमसस्परि वि
त्रं देवानामित्युपस्थानं चाद्भुतपत्नोविधिर्भवेत् आग्रा
हुते रियं होमेन वा नव उपतिष्ठेत् उपस्थानं कार्य
मित्यर्थः चंद्रसूर्योपरागे तु होमो पासने नले उप

७१

स्यानं तत्र कार्यद्वयं वैमंत्रतः क्रमात् अप्येष्टिद्विदे
हविरासाद्नान्तं कृत्वा अन्वाधानं नैष्टिकधोमश्रा ग्रहग्रहे
रागज्ञनितदोषपरिहारार्थं शौनकोक्तप्रकारेण प्रा
यश्चित्ता ज्याहुतिहोमं करिष्ये इति संकल्प होमं कृत्वा
प्रधानहोमं कुर्यात् अत्र आहृगौरिसहस्राहुतयो गोत्र
मस्वरूपा गायत्री ग्रहदोषनिहरणार्थे आज्यहोमे वि
वोनवहत्यस्य सूर्यसावित्री चंद्रमा त्रिष्टुप् उपस्थाने
सूर्यग्रहे तु उद्वयमित्ति होमः हैपानव रिलिपापाना
चीपुरवरणी चित्रं देवानामित्युपस्थानं उद्वयमित्यस्य
कारावः प्रस्कण्वः सूर्योनुष्टुप् चित्रमित्यस्य कुत्स सूर्यस्त्रि
ष्टुप् अथ पर्वनिर्णयः आवर्तनेयदासंधिस्तत्पूर्वमप्यपिवा तदह
र्यागश्चेष्यते परतश्चेत्परेहनि त्रिमुहूर्ता द्वितीया चेत्प्रतिपद्याप
राह्णिके अन्वाधानं चतुर्दश्यां परतः सोमदर्शनात् अपराह्णा

त्पुरा संधौ चंद्रदर्शनवर्जिते अपराह्णे च तत्संधौ दृष्टे चंद्रेपि वेज्य
ते अपराह्णे यमध्याह्ने यदि पर्व समाप्यते उपोष्यं तत्र पूर्वेद्युस्त
दहर्याग इष्यते परतिथ्यर्धसंख्यौ रथ्यस्त्वौत्तियायोज्यं प
र्वराणोयस्मात् पर्वशाखा या प्रतिपदास्तुयः यागकालस्त विज्ञेयः
प्रात्तरुक्तो मनीषिभिः वासनेयव्यातिरिक्ता ओष्का द्विदिने
न्वाधानं परेद्युरिष्टिरिति सिद्धान्तः नयच्छत्वंचतुर्थ्यां शेषा
गेः प्रतिपदः काचित् एतां सितद्विलुप्तिभ्रान्तिरथासनातं
नीतिवाक्या चतुर्थ्यंशा व्यतिरिक्ते प्रतिपदि यागः कार्यइत्य
र्थः तत्रैव कुरुते चैत्रस्याद्वानव्याहृतिहोमं वा तिततिस्य रागा
तृयागः प्राग्दिनेवेतिविकल्पः तत्र प्रतिपदि ईषद्दीनांचंद्र
दर्शनात्रिमुहूर्ता द्वितीया भवेत्तदात्तद्दिन एवदानव्याहृ
तियुक्तो यागः कार्यः अथवा पूर्वेद्युः पर्वन्तत्तीयपरप्रागपि
कार्यः प्रतिपदिचंद्रदर्शने सन्नीदृक्करणे कदराणेवैकल्पिकमि

त्यनंतरमहेतुरुक्तं पर्वणोद्वितीयेंशेपिकर्त्तव्योस्तिर्द्विजाति
७२ भिः द्वितीयासहितंयस्मात्सूत्रयंत्याश्वलायनइति का
लदर्शेविशेषः यदान्हस्तुर्यभागेद्वितीयावाप्नोतिन
देवान्वाधानचतुर्दश्यांपरेद्युरिष्टिरिति गर्गः संधिर्य
घपराह्णेस्यात्तदा प्रातः परेहनि कुर्वीणः प्रतिपद्भागे
चतुर्थेपितदुच्यते प्रतिपद्यप्रविष्टायांपद्दत्विष्टिःस
माप्यते पुनःप्रारणीयः क्रान्तेष्टिः कर्त्तव्यायागविक्र नः=
मैः गार्ग्यः समाप्तिः प्रतिपत्कात्पर्वण्युपक्रान्तोयज्ञ
इति कालदर्शनिर्णयविशेषः पर्वणोष्टिः प्रारंभकृ
त्वाविरम्यप्रतिपदिसमाप्तिंकुर्यादिति यदापंचदशाह
घटिकानंतरंपर्वप्रतिपत्संधिस्तदापूर्वाह्णेदैवीकंकार्यम
नःपूर्वाह्णेस्थालीपाकारंभेउपक्रान्तस्यकर्मणोविधिमं
तरेणाविरामासंभवात्प्रतिपत्प्रवेशादर्वागेवस्थालीपा

कसमाप्तिप्रसक्तौनेदंवचनंस्वल्पकालसाध्यंस्थाली
पाकंस्पृशति किंतु बहुकालसाध्यांश्रौतेष्टिमेवस्पृ
शतीतिन्यायविदस्त्वाहुः ग्रंथांतराद्विशेषोग्राह्यः
इतिपर्वनिर्णयः अथस्थालीपाकनिषेधः संग्रहे
अन्वाधानेकृतेतिलकपर्वणिसूतकादिना तत्रापरेपु
कुर्वीततस्मादिष्टिंचवर्जयेदिति ग्रंथांतरेनाहितेपि
कर्त्तव्यमिति तत्रपुरस्तान्तन्त्रसमान्वीर्यपश्वाविधि
यथानदहरेवतदन्वाधानपुरःसरं आचार्यः मोचा
के पित्रनतरशावेपर्वणोष्टिंमहायादिस्त्रीधर्मिणायांस्त्रीध
र्मोरजस्वलाद्वदन्तीस्त्रीधर्मिणी स्त्रीधर्मिणायविरागेण
मलिनोऽप्युष्यवत्याभिधानात् एतच्चग्रहणानपूर्वका
लविषयं नग्रहणेतच्चतेयागकर्त्तनाश्रूयते भगवान
स्थालीपाकमितिक्रमेघादिनघनकृत्रचित्तदिवा

७३

तैत्तत्रकर्त्तव्यमेतत्तत्स्मार्त्तकर्मणः तत्रापियद्यतिक्र
मैन्कार्यपर्वणायनंतरं पथिकृद्धोमपूर्वकंतत्कर्त्तव्यमेव
धानतः चरुनिर्वपणंतत्रपूर्वंपथिकृतेग्नयेयोग्नत्वाभ्यां
देवताभ्यस्तुचरुमंजुहुयात्क्रमात् अन्येतुपथिकृद्धोमंस्व
तंत्रंतिवदंते नेतत्कल्पपुस्तकप्रयोगेनासादनांतकं नि
र्वापप्रोक्षणोकृत्वा चरुः पथिकृतेग्नये अन्येपरिस्ता
त्तंचयथाविधिसमाप्यैव अतिक्रांतंचकुर्वीतस्थाली
पाकंयथापरेति अस्यार्थः प्रतिपदिकर्त्तव्यस्थाली
पाकस्यातिक्रमणेआगामीचतुर्दशपर्यंतंभुक्तापिवा
यत्रकुत्रवास्थालीपाकःकार्यः तत्राप्यतिक्रमणेअनं
तरेपर्वणयेवपथिकृत्पूर्वकंअतिपन्नहोमंकुर्यादिति
तत्रापितिथिपतितिविशेषमाह आचार्यः तातीतेष्टि
चतुर्दश्यांचतथ्यामपंचके नवम्यांवा[illegible]

ता=

कार्याहोत्रूतपतयेति एतदन्वाधानेकृतेज्ञातव्यं अन्वा
धानपातिक्रमेणाठपथिकृद्धोमःकार्यः उक्तंच कारिका
यां उभयातिक्रमेकार्यएकःपथिकृतश्चरुरिति केवलेस्था
लीपाकेलुप्तेप्रायश्चित्तं नोक्तं तत्कार्यंकार्यं अन्वाधानेकृते
प्रतिपदिप्रमादादिनाकरणेनुभीपादि[illegible]पथिभुक्तानेरेपास
नीनंतरंसंकल्पपूर्वकंसम्यक्कुर्यात्उपव्ययकंसमस्तंव्यस्तंतीर्थैः ता
हुत्वात्तुनरन्वाधायेयागंकुर्यात् अन्वाधानंतकार्यमि
तिकेचित् कारिकापि प्रायश्चित्तविशेषस्यपत्रनोक्ता
विधिर्भवेत् होतव्याज्याहुतिस्तत्रभूर्भुवस्वरितिक्रमात् २
इतिस्थालीपाकातिक्रमेणनिर्णयः अथाभ्यंगविधिः
सकृत्पादौप्रक्षाल्याचम्यसंकल्पमहादीनांनत्तलेनलद
त्वाततःनूलंगदहीनाकुर्यात् वारफलं संतापःकांतिरल्प
मृत्युर्धनंततःनिर्धनंततःतथा अनारोग्यसर्वकामावारयथाक्रमं

७४

कारिकाः संग्रहे द्वितीयांदशमींदर्शरिक्तांषष्ठींत्रयोदशी
पर्वाष्टमीरवौभौमातैलाभ्यंगंनरस्त्यजेत् स्मृत्यंतरे प्र
तिपद्दर्शषष्ठीषुनवम्येकादशीतिथ्या तैलाभ्यंगंचैत्रमा
संदंतकाष्ठंचवर्जयेत् संक्रान्त्यारविवारेचसप्तम्यांश्राद्धवा
सरे तैलाभ्यंगंतुयःकुर्यात्सदरिद्रःसतुजायते द्वादश्यांतैलसेव
नादित्यादिवारेद्वादश्यापिनिषिद्धा मृतजन्मदिवसे
प्रतिपन्नवमीषुच श्राद्धकर्त्ताचान्यदिनेसंक्रान्तिग्रहणेषु
च व्यतीपातेरविवारेसप्तम्यांप्रतिपन्नवमीषुचाभ्यंगंव
र्जयेदितिशेषः संग्रहे स्नानमभ्यंगमारोग्यमांगल्यंसक्र
कालिकं नद्यादिषुनकर्त्तव्यंकर्त्तव्यंचोष्णवारिणा निषिद्ध
दिवसेवासरात्रौचव्याधितस्यच द्रव्यांतरयुतंतैलंनदुष्य
तिकदाचन गार्ग्यः पंचदश्यांचतुर्दश्यांसप्तम्यांरविवास
रे द्वादश्यांसप्तमीषष्ठ्यांतैलस्यस्पर्शमपित्यजेत् व्यासः

तिलैःस्नानंसदापुण्यंकुर्यादामलकैःश्रिये सप्तमीनव
मीदर्शरविसंक्रमणेऽहनि पद्मपुराणे सप्तमीनवमीद
र्शद्वितीयादशमीषुच रविवारेचसंक्रान्त्यांस्नानमा
मलकैस्त्यजेत् कालादर्शे आराध्यदेवमाराध्यवन्द्य
नष्पनुजव मुक्त्वावायौवनस्नायात्तैलेनापितुशास्त्र
विप्रयज्ञन्मतिथ्यात्रायागाभिषेकेव्रतेषुच उपरागेविवा
हेचस्नायात्तैलेनवान्तरः स्मृतिसंग्रहे नरकायांचतु
र्दश्यादिविवाहादिमहोत्सवे त्रयंपासंवत्सरेस्यादेषुतुतका
लेषुशिरोरुजि श्रावण्यांवलिराज्येतत्रवसंताभ्युदयेतथा
तैलाभ्यंगोनदुष्येतसंक्रान्तिग्रहणादिषु सार्षपंगंध
तैलंचयत्तैलंपुष्पवासितं अन्यद्रव्ययुतंतैलंनदुष्यति
कदाचन संग्रहे आदित्यादिग्रहमंडलस्यचबुधस्याभ्यंग
कालेसदादेयंतैलमीलीतैलेचससैनतंदोषापनुत्येततः

अभ्युत्थाप्नितदंगघातत्हृदयेशांडिल्यरामहिषीः पत्नीसकांता

७५ शिरास्थितेः पतितावित्तास्यैार्यादनंभ्यंगतः दिवायदाहृतंतोयं
कृत्वास्तरीयुतंतनतत् रात्रिस्नानंतुसंप्राप्तेकुर्यात्स्वनलसंन्निधौ
स्वं: तत्स्नायानुक्तसेवेनीतिमांगर्भेविनिवर्त्यच अनुव्रज्यस्तहृतपुत्र धु:
जस्त्वेसुदेवताः दशमीपुत्रनाशाय धनहान्यैत्रयोदशी
द्वितीयेभयनाशाय स्नानेन्तवर्जयेत्तदा यत्तुगार्ग्यवचन
त्रयोदशीद्वितीयायांप्रतिपद्दशमीद्वये नैलाभ्यंगंनकु
र्वीतपिविवादशीमीद्वये इत्यभ्यंगविधिः अथमातृकापूज
न स्कंदे नानिस्थापितयज्ञेनवैदिकंयत्समारभेत् तत्रापि
मातरः सर्वपूजनायाः प्रयत्नतः पूजाम्बीप्रेपवार्चीयापर
त्राभयपारायाः एतन्मातृकापूजनंवाकुमनेयानांनिमि
त्तसमदृष्टाकायांरवायांस्वेषुद्याकेणां आश्वलायनाद्ये
रनुक्तत्वात् तत्रप्रयोगः स्वस्तिवाचनानंतरंप्राणाना

यम्यति प्यादिकं संकीर्त्य आजरद्धुकर्मणोनिर्विघ्नतासि
द्ध्यर्थंषोडशमातृकापूजनंचकरिष्ये इतिसंकल्प्य व
स्त्रोपरिषोडशदेवतास्वर्णमयाः कुंकुमादिनामयावास्थ्या
प्यनाममंत्रेणषोडशोपचारैः पूजयेत् दानखंडेनाम
सांतामातृमुक्तानि गौरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजया
जया देवसेनास्वधास्वाहामातरोलोकमातृका हृ
ष्टिः पुष्टिः स्तथातुष्टिः रात्मनासहितेति विष्णुपरायाते अर्के
त्वामातृकागणंवैदिकंयः समाचरेत् तस्यक्रोधसमायुक्ता
हिंसामिच्छंतिमातरः मनुः कर्मादिषुतुसर्वेषुमातरः सगणा
धिपः पूजनीयाः प्रयत्नेनपूजिताः पूजयंतिचेति अत्र
स्वस्तिवाचनं पुण्याहवाचनंविधिवद्दत्वा मोपयुक्ता
विधिः प्रयोक्तुःकर्मणामादावतेप्यादयसिद्धये अत्रचित्ता
ब्राह्मणाः सम्यक्धर्मात्मिः सदक्षिणैः निषेव्यः प्राङ्मुखा।

७६ पुण्यावक्तारोदर्भपाराया त्रिःपुण्याहंवाचयितातेषांदादि
एयस्यामुदङ्मुखः विश्वेंकुंभमथांगुरीपिहित्वानम
र्चितं शिवाःसन्त्वापइत्येवंवदेद्वाचयस्तानन्तः वक्तारो
पिशिवाभ्यायःसन्त्वित्येवंवाक्यं गंधाइत्तिवदे व
कंस्तंयांधाःयान्त्वितीतरे वदेत्सूर्वस्मनसइत्येवमप
परेपिच सौमनस्यमितिब्रूयुरक्षतशब्दानमन्वराः पश्चात्स्त
नमितिवंक्ष्याद्वाचयित्ततः अन्येतत्वारिस्त्वावस्ति
त्येवंब्रूयुरविनाःतितिवाचयितगाविप्रोदहिताराइत्युदीर
येत स्वस्तिशब्दापमश्चार्यदक्षिणाः पात्वितीतरोवक्
देयमितिब्रूयुरस्तशब्दानमन्वराः कार्तिकपदत्तिराजाग
पोत्तहत्वामतिनले उदङ्मुखोजपेत्तत्पश्चाद्भपेत्यथमादि
कं जापित्वोत्थापितकुंभंविभ्रातिद्वेउदङ्मुखः मत्तःस
मायन्तामित्येववाचायितावदेत् सम्याहिंसमनसस्म

इत्येवंवप्रवंत्यथ प्रसीदंतुभवंतइत्येववाचयितावदेत् प्रसन्नास्म
इतिप्रीताः प्रतिब्रूयुरितीतरे शांतिपुष्टिस्तथा तुष्टिर्
वृद्धिविघ्नान्यनुक्रमात आयुष्यमारोग्यमिति शिवंकर्मा
पाषिच अस्तुशब्दानकुर्वेरन्वाचयित्वानथापरे अत्रोदे
वांश्रयंनुत इतिसूक्तंवैसवमुत्तमं इविरणोदावीरसवि
तेतितवावि घूनयेत्विच आवदस्त्वंशकुनेतिपुराया हं
वाचयेत्ततः प्रजापतिः प्रियतामित्यथवाचयितावदेत्त
परेप्रप्यमसुद्धार्यप्रीयतांभगवानिति पश्चात्प्रजापति
रापा= रितिब्रूयुः प्रपन्नमानसः पुण्याहंवाचयिष्येहमितिवाच
यितावदेत् वाच्यतामितिभाषंतेवक्तारस्त्वस्तचेतसः
अप्योज्ञात्तवशकुनेसामगायामितिपूर्वकां ऋरचंसर्वसह
ब्रूयुस्ततोवाचयिताद्विजः ॐपुण्याहंब्रवीतुरायाहंभवंत
इतिभाषितानन्तर परेब्रुवंत्वितिब्रूयुरोंपुण्याहमितीतरे पुन

७१

स्थेवमेव द्विजः कृत्वा पुण्याहवाचनं ततः स्वस्तिनइंद्रोमित्रं
चंद्रं वः सहो भवेत् ततो वाचयित्वा पूर्वमोंस्वस्तीत्यभिधा
यतु पश्चाद्भवंतश्चेति चब्रुवंत्विति विभावयेत् ओंस्वस्तीति
तथैवान्ये प्रतिब्रूयुस्ततः परं प्राग्भितंचतुर्थ्यान्तकाकर्म
वाचयित्वातत्तः स्वस्तिनोयाधंब्रुवंत्वंतः पूर्ववत्तमुदीरये
त् ककारश्च चतुर्थ्यन्तं तत्तनामोक्तिपूर्वकं स्वस्तीति
चप्रातिब्रूयुरथ सर्वेपि ते द्विजः ऋध्यामस्तोममित्यादिम
ंत्रपूर्वतहोद्भवैः ततो वाचयित्वा कर्मऋद्धिं भवंतात्विति पूर्वकं
ब्रुवंत्विति वदेदन्यप्रब्रूयुरोंमृध्यतामिति एवमेवोभयेपिहि
रभ्यसेयुरिदं पुनः पुण्यादौ ब्राह्मणस्त्वसेमंत्रमध्योच्चारितस्वनैः
आश्रयेरन्तिमेसर्वे समागमपरस्परं ततो वाचयिताकुं
जलसंस्कार्यमूर्धनि किंचिन्मंचेनतथैवान्यैश्चविविधा नृप
सिषः आपोहिष्ठादत्तिसृतिः शन्नोदेवीन्त्यचैकया इत्या

नाबार्यरागामितिस्त्रुवत्यथमर्थरामन् गरक्षमंदीति
स्तृक्तं सर्वपापप्रणोदनं पवस्वसोममित्याद्यैर्ऋग्भिः प्रो
क्ष्य सबं ततः पुण्याहवाचयित्वैवं सर्वकल्याणवाभवे
त् ३० स्वस्तिवाचनमेतत्तुसर्वेष्वाभ्युदिकर्मणां आदौ
वंतेप्रयोक्तव्यमितिप्रवताविधामता अथप्रयोगः ओं दा
अवनिकृतजानुमंडलः कमलमुखसहशमंजलीशि
रस्याधाय दक्षिणेन पाणिना सुवर्णपूर्णकलशं धा
रयित्वा दीर्घा नागा नद्यो गिरयः त्रीणि विष्णुपदानि वा
तेनकालेनायुःप्रमाणेनपुण्याहं दीर्घमायुरस्तु शिवा
आपः संतु सौमनस्यमस्तु अक्षतंचारिष्टंचास्तु गं
धाः पान्तु मंगल्यं चास्तु अक्षताः पान्तु आयुष्यमस्तु
पुष्पाणि पान्तु सौश्रियमस्तु तांबूलाः पान्तु ऐश्वर्यमस्तु
दक्षिणाः पान्तु बहुधेयं चास्तु यं कृत्वा सर्ववेदयज्ञ

७८

शः क्रियाकरणकर्मारंभाः शुभाः शोभनाः प्रवर्तंतेतेनमह
मोंकारमादिंकृत्वाऋग्यजुःसामाशीर्वचनंबहुऋषिम
तंसंविज्ञातंभवद्भिरनुज्ञातः पुण्यंपुण्याहंवाचयिष्ये
वाच्यतामितिविप्राः भद्रंकर्णेभिः १ द्रविणोदाः १
सवितापश्चातात् १ नवोनवोभवति १ आपःपृणंतु
यत्त्वाहृदा १ यस्मैत्वं १ संत्वासिंचामियजुषा प्रजामा
युर्धनंच व्रतानियमतपस्वाध्यायक्रतुदमदानविशि
ष्टानां ब्राह्मणानांमनःसमाधीयतामितिकर्ता स
माहितमनसःस्म इतिविप्राः प्रसीदंतुभवंतः इतिकर्ता
प्रसन्नाःस्म इतिविप्राः शांतिपुष्टस्थविघ्नाघाःशब्दाः
पंदर्शीवक उत्तरेकर्मण्यविघ्नमस्तु उत्तरोत्तरमहरहरभि
वृद्धिरस्तु उत्तरोत्तराःक्रियाःशुभाःशोभनाःसंपद्यंतां ति
थिकरणमुहूर्तजन्मनक्षत्रवारलग्नादिदेवताःप्रीयंतां

शाम्यंतुघोराणि शाम्यंतुपापानि शाम्यंत्वीतयःशुभानिवर्ध
तां शिवाआपःसंतु शिवाऋतवःसंतु शिवानद्यःसंतु
शिवागिरयःसंतु शिवावनस्पतयःसंतु अहोरात्रेशिवेस्या
तां निकामेनिकामेनःपर्जन्योवर्षतुफलिन्योनओषधयः
पच्यंतांयोगक्षेमोनःकल्पतां शुक्रांगारकबुधबृहस्पतिश
नैश्चरराहुकेतुसोमसहिता आदित्यपुरोगाःसर्वेग्रहाःप्रीयंतां
अग्निपुरोगाविश्वेदेवाःप्रीयंतां ब्रह्मपुरोगासर्वेवेदाःप्री
यंतां विष्णुपुरोगासर्वेदेवाःप्रीयंतां महेश्वरपुरोगामातर
प्रीयंतां ब्रह्मचब्राह्मणाश्चप्रीयंतां श्रीसरस्वत्यौप्रीये
तां श्रद्धामेधेप्रीयेतां भगवतीकात्यायनी० भगवती२
माहेश्वरी० भगवतीऋद्धिकरी० भगवतीसिद्धिकरी०
भगवंतौविघ्नविनायकौ० भगवन्नारायणःप्रीयतां भ
गवान्स्वामीमहासेनःपुण्याहकालान्वाचयिष्येवाच्यतां

७९

उद्गातेव विश्वतो नः शकुने भद्रायमावद यान्ययायन्नामित्र न्यूर्वेयाउन्याभद्रायेवलक्ष्मीः भद्रायामेव तं लक्ष्मीं संभावयति भद्रायां लक्ष्मीं संस्कुरुते यन्यद्रायंतत्रं नघट्टकुर्वन्तिपद्य यं यदा वे सूर्य उदयन्ति अयनत्तत्रमेति यावन्ति त्रसायो गच्छेत् यत्र जघन्यं पश्येत् तावत्कुर्वन्ति यत्कारी स्यात् पुरायाहमेवकुरुते नान्ति वाए नाति यमनक्षत्राणि यान्येव देवनक्षत्राणि नेषु कुर्वन्ति यत्कारी स्यात् पुरायाहमेव कुरुते अस्य कर्मणः पुरायाहं भवन्तो ब्रुवंतु ३ ॐ पुरायाहं स्वस्तयेवायुऽपअवामहै आदित्यउदयनीयः पथ्यैवेतः स्वस्त्या प्रयन्ति पथ्यां स्वस्तिमभ्युद्यन्ति स्वस्त्येवेतः प्रयन्ति स्वस्त्युद्यन्ति स्वस्त्युद्यन्ति स्वस्तिनइन्द्रः अष्टौ देवा वसवः सोम्यासः यन्तो देवीरजरा अविष्ठाः नेयन्तां पांतु रजसः पुरस्तात्संवत्सरीणाममृतं स्वस्ति महसहकुर्वन्ति

महाजननमस्कुर्वरणाय आशीर्वचनमपेक्षमाणाय स्वस्तिं भवन्तो ब्रुवंतु आयुष्मते स्वस्ति ३ ऋध्यामसत्कं सर्वा मृद्धिमृध्नुयामिति तं वै ने जसे व पुरस्तात्ययेभवंछंदोभिर्मध्यतोद्वरैः तपविष्ठाज्ञायत्री सर्वतो द्वादशाहं परिभूय सर्वामृद्धि मार्ध्नोत्सर्वामृद्धिमृध्नोति य एवं वेद ऋध्यास्तहवे ने मनोपसद्यमित्रं देवं मित्रधेयं नोत्यस्तु अनुराधो हविषा वर्धयन्तः शतं जीवेम शरदः सवीराः त्रीणि त्रीणि वै देवा ऋद्धाणि त्रीणि छंदांसि त्रीणि सवनानि त्रय इमे लोकाः ऋध्यामेव तद्वीर्य एषु लोकेषु प्रतितिष्ठति अस्य कर्मणः ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवंतु ३ ऋध्यतामिति विप्राः श्रियेजातः य एवं वेद यस्मिन्नाले भुदय सर्वमेतद् दमं च लोकामिदम् वसर्व तत्र तत्रमाभिजिद्धिजित्य श्रियं दे धात्व हृणीयमाने अहेवुघियमंत्रं मेगोपाय यमृषय स्त्रैविदा विदुः ऋचः सा

मानियजुंरुंषि साहिश्रीरमतासनां अस्यकर्मणः श्रीरत्वि
त्रिभवंतोब्रुवंतु अस्तुश्रीः ३ वर्धमानसूर्यामस्तु शिवं
शिवमस्तु गोत्राभिवृद्धिरस्तु प्रजापतिः प्रीयतां इदं
आदावंतेकर्तव्यं कारिका आदावंतेप्रयोप्रयोक्तव्यं
सर्वेषामाह्निककर्मणामिति अथमंडपविधिः वसिष्ठः
षोडशारत्निकंकुर्याच्चतुर्द्वारोपशोभितं मंडपंतोरणो
पेतंतत्रवेदिंचकल्पयेत् अष्टहस्तंतुरचयेन्मंडपंवाद्वि
षट्कं चतुःकरंवहस्तो गृ(?)मिष्टिकामिर्दापिवेति वे
दिकालक्षणंवित्तवैतादिवाहेतुकं अथमंडपदेवताप्र
तिष्ठा नंदिनीनालिनीमैत्राउमापशुवर्धनी आग्नेया
दिक्रमेणैवपूज्यामंडपदेवताः आग्नेय्यादिदिशिस्थितंस्तं
भमुपगम्य अर्वतेत्यादिमंत्रानुक्त्वा निकामे कल्पतां
कांडात्कांडात् याओषधीः दधिक्रावाणः स्थिरोभव स्र

रण्शब्दस्त्रीलिंगः स्थूणास्तंभेपिनश्यत्यमरः अत्रगंधादिषोड
शोपचारप्रथममंडपस्थूणास्थिता नंदिनीदेवताः प्रीयतां ए
वंनैर्ऋत्यादिदिक्षुस्थितास्तस्तंभेकर्तव्यं अथब्राह्मणसंख्याः गा=
शांयवः आचैतोभोजयेद्विप्राच्छतंवाप्रत्यहंस्त्रिदश ब्राह्मणा
न्मधुपर्केन शतंषंसवनेतथा सीमंतोन्नयनेतथाग्निपात्रके
मेशन्तशतं दशानिष्क्रमणेचान्नप्राशनेचौलकर्मणि
व्रतबंधेचविप्राणांद्विशतंवाशतंशतं स्नानेवाभोजयेद्वो
ति:क्रमेचान्नभोजने गणावेदव्रतानां वचतुरो विद
प्रक्रमात् ब्राह्मणान्भोजयेद्द्वौगोदानेस्नानकर्मणि
विवाहेषुयथाशक्तिः पाकयज्ञेषुपंचसु एकंद्विश्रेष्ठमेव
भोजयेद्दक्षिणान्वितं विप्राणांद्विशतेभोजयेत्पादयेत्यायया
नैद्विजान्यः उपवर्षादिभिः प्रोक्तमाधानेशतभो
जनं पंचाशद्दर्शवापि शान्तोवि धि स्वयः माह

८१

कार्या

संभोजयेत्तोमे जातेनोति क्रमैरोचा [illegible] प्राशने चौलकर्मणि
क्रमवंधे चाविप्राणां दे शान्तेवा शक्त्यथा ब्राह्मणानां श्र
तं पञ्चौ चात्र नासिया सर्वास्तु शान्तं पर्वणीणवीति अथ
गर्भाधाना घाति क्रमे प्रायश्चित्तं कालातिक्रमरोग्येषां
कृत्वाव्याहृतिभिस्ततः एकैकशो लोपे पादकृच्छ्रः प्रकी
र्तितः अर्धकृच्छ्रः स्तं यां चौले च्चालस्यां द्विगुणस्तत
वेदादिव्रतलोपेषु षट्कृच्छ्राणि समाचरेत् अत्र का
त्यायनः लुप्ते कर्मणि सर्वत्र प्रायश्चित्तं विधीयते प्रा
यश्चित्ते कृते पश्चाल्लुप्तं कर्म समाचरेत् वहधमः अस्या
धानमो चौलात्कालातीतं कर्मणायत्त् आज्यव्याहृति
भिः कृत्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत् एकैकस्य केलोपेन्तु पाद
कृच्छ्रं समाचरेत् चौलकर्मण्यापतिक्रान्ते पादकृच्छ्रं चरेत्
अकामतस्तु कालेन्तु द्विगुणं व्रतमाचरेत् आत्यन्तरोगे

ष्वन्तस्यन्दपनस्कारांतिषु कर्मकालान्विदं प्रोक्तं मन्यथा
द्विगुणं भवेत् चौडे श्रीहृच्छ्रं कृत्वमौंजीलोपेषु पश्चाहि
चान्द्रायणं पराकं वा प्राजापत्यं समाचरेत् इतिकात्य
लोपे प्रायश्चित्तं अथ [illegible] कुपवेशनो हिङ्ग्वायनः
संस्कारकस्तु सर्वत्रातिष्ठति तु नरनः सदा संस्कारः पुरुष्यो
वास्त्रीणितिष्ठेद्दक्षिणतः सदा ऋतौ पुंसवने चैव सीमं
तोन्नयकर्मणि श्राद्धकाले विवाहे च पत्नी दक्षिणतः
सदा विवाहे चरुशेषे [illegible] चौलेन पैवच जातेनानि
चक्रकर्मणि [illegible] पैवच एवं कर्मस्य पत्नी विद
क्षिणे चोपवेशयेत् जातकनामकं चैव कन्नप्राशनं चौ
लके उपनीतौ विवाहस्य सीमंता धानकं सक कर्म
वामे तस्यासीनः पत्नी पुत्रस्य दक्षिणे पुंसवनेकादि
कार्यंतुक्तं आत्मनो दक्षिणे पार्श्वे प्रत्यगानेदुहाजिने

२

गर्भिणीप्युपविशेत्स्यातां जयंतनकवत्तंयच्चोति शौन
केनाप्युक्तं सर्वेनत्रे चौलकृत्तः समीपे जननी शिशोः
अंकेनाविभीपुत्रमासीनप्राङ्मुखीसतीति कन्याः
दाने विवाहे च प्रातिष्ठायकर्मसु सर्वेषु धर्मकालेषु पत्नी
दक्षिणतः सदा त्रिषु स्थानेषु सापत्नी वाम भागे प्रश
स्यते पिंडदानादशौचे चर थाद्दो हि कर्तौ तयोति अनु
कालेयदापत्नी वामेनैवं प्रदापयेत् चास्कंदजुवे श्रा
द्धं पिंडदानं ततोपात्नी श्रुतेः इति पत्नीक्रमारोपवेशनवि
धिः अथषोडशसंस्कारनामानि जातानि कुमारो
वान्नप्राशने चौलकर्मणि कर्णवेधे च विप्राणां केशान्ते वाशतं
चवा गर्भाधानं पुंसवनं सीमंतं जातकर्माणि नामकार्यनिष्क्र
मणामन्नप्राशनं चौलकं मौंजीवेदनाममहाव्रतमतः परं म.हा.
उपनिषद्व्रतगोदानसमावर्त्तनिकं ततः विवाहः पुत्रकामायः

संस्काराःषोडशेव हि अथ गर्भाधानं ऋतौ तु मत्या भार्याया
नकार्यगर्भलंभनं तथाच निषिक्तो यत्प्रयोगेनागर्भः सं
धार्यते स्त्रिया तद्गर्भलंभनं नाम कर्म प्रोक्तं मनीषिभिः
अथ ब्रह्मचारी स्वदारनिरतः अथाह्निके ऋतुकाला
भिगामी यस्स्वदारनिरतश्च यः स सदा ब्रह्मचारी हि विज्ञेयः
गृहाश्रमी ऋतुकालाभिगामी च प्राप्नोति परमां गतिं
अगत्वा पापी भवेत् गर्भाधाने पुंसवने सीमंते अभ्युदयक्रि
या पतिः कुर्यादभावे तद्देवरो गुरुर्नोदितः शौनकः प्री
तायाः स्वकृतायोश्च ऋतुमत्याः समे हनि प्रागभ्युदयः
प्राक्कृत्वा पुरायाल्लभीरयेत् नत्तस्तदीरितं पुंसायां स्वयम्
मैरपि द्विजैः अधीयीतोपनिषदमपत्यं समापयेत्
श्रेःस्वेहेवानुष्ठानत्वात्तिवाचनमेवच ततोत्तमयवेलो
याक्षमहाणयाभवेत्तुवः मुद्वितं संध्यतं गंधभ्यातत्तता

मन्वितं धूपितं दीपयुक्तं च गृहं पत्न्या सह गत्वा विशेषो हि निशोथः
नेत्रे शयने तां पत्नीमाचम्यारोपयेत् स्वयं चोपविशे
त् ततो श्वगंधामूलरसं दद्यात् दक्षिणनासिकायां उदीरयन्ति इ
ति मंत्रेण सिंचेत् अत्र करणविधानेन विशेष उक्तः
विष्णुर्योनिं जपेत् सूक्तं योनिं स्पृष्ट्वा त्रिभिर्वृतौ गर्भाधा
नं ततः कुर्यात् सपुत्रो वै प्रजायते इति स्मृत्युक्तं गर्भाधा
नं अथ शौनकजपं तोक्तं श्वलायनोक्तं गर्भाधानं आ
चम्य प्राणानायम्य तिथ्याद्युल्लिख्य संकीर्त्य अस्याः प्राप्त
गर्भसिंचनायास्य गर्भाधानं करिष्ये इति संकल्पः आभ्यु
दयिकं कृत्वा अश्वगंधामूलरसं शुद्धां वरोदितां उदीरयान्
इति मंत्रेण पत्न्या दक्षिणनासारंध्रेन रसं सिंचेत् अश्व
गंधेत्यस्य नाममन्त्रास्य देव उदीर्ष्वातः इत्यस्य सूर्यसावित्री
सूर्या त्रिष्टुप् नासिकायामश्वगंधारससेचने मद्दृश्यमुदर

गते नाभावभ्युपेयात् एवं कृत्वोपगमने कृते
स्याद्गर्भलिंभनं आचार्यः गर्भाधानस्याकरणात् तस्यां
जातस्य दुष्यति अकृत्वाग्ने द्विजेद्दत्वा कुर्यात्पुंसवनं प
तिरिति अत्रा विविधिकृदिनं तु च्यते कार्याविधि वर्त धा
न प्रकारेण प्रसंगेनोक्तानि अथ चंद्रिकायां ऋतुः
षोडशायात्यश्वमनश्च स्तासु गर्हिताः युग्मासु तास्वापि
या युग्मासु पुमान्कन्यका प्रदा इति एवं चादश्यादि
नेषु स्त्रीति वनकार्यं न चापि पर्वद्वयग्रहणसंक्रांति
व्यतीपात युगादि मन्वादि गजच्छाया पात द्वन्द्वतो पावास
पितृदिनतिथिक्षयनक्षत्रादीन्विवर्जयेत् पार्षतके
सर्पाश्वमघामूलेंदुपौष्णेषु न गमिति: स्त्रीकाम स्तु तत्
जेत्राष्टमी पंचम्यां उत्तरायणे अमावास्याष्टमी चैव पौ
र्णमासी चतुर्दशी ब्रह्मचारी भवेन्नित्यमप्येकोऽस्तास्

न कोविज्ञः पञ्चलक्षणां यदा षष्ठी विति पाते भानु वासरे तथैव च

८४ पञ्चतनाग तत्प्रोक्तमयनाख्यकतुर्गुणां प्रेतपक्षेत्त्रयोदश्यां

मघास्युदः कोरविः यदा तदा गजच्छाया श्राद्धे पुण्यदाप्यते राघे=

चतुर्थ्यां जायते पुत्रा त्वल्पायुर्धनवर्जितः न दोषपरिह

रार्थं चतुर्थीमपि वर्जयेत् श्राद्धात् पूर्वदिनं श्राद्धदिनं परि

च वर्जयेत् बृहस्पतिः ऋतौ गर्भशङ्कित्वा स्नानं मैथुनादि

स्मृतं ऋतौ तु यदा गच्छेत् त्रयंचमूत्र पुरीषवत् सूत्रान्तादि

रुतां मैथुने विज्ञेयास्त्वतस्तं स्मृत्यन्तरे अष्टम्यां च

तुर्दश्यां दिवा पर्वणि मैथुनं कृत्वा सचैलं स्नात्वा तु वारु

णीभिश्च मार्जयेत् अथ पतिघातिन्यादि प्रथमरजोदर्शन ७

दोषशान्तिः चैत्रे तु प्रथमर्तौ नारी शैवे व्यभिचारिणी

वैशाखे च भवेत् पुत्र ज्येष्ठे रोगाश्च विज्ञातास्तथा शुचिस्मृत

प्रजा प्रोक्ता श्रावणे धन धान्यभाक् नभस्ये दुर्भगा ह्यी

वाञ्छा पौषे चैव तपस्विनी पुष्ये च कुशली नारी माघे पुत्र

दुःखान्विता फाल्गुनेऽश्रीमती सा इति क्रमान्मासफलं स्मृतं

इति मासफलं प्रथमायां पतिहानिर्द्वितीयायां सुखं

चैव तृतीयायां प्रिये स्याच्च चतुर्थ्यां विफलीभवेत् पंच

म्यां पुत्रलाभाय षष्ठ्यां चारित्रविक्रिया सप्तम्यां पुत्रवृद्धि

स्यादष्टम्यां रुजनाशनं नवम्यां तु दत्तो नित्यं दशम्यां च

भर्तृनाशिनी एकादश्यां पतिः स्निग्धो द्वादश्यां त्रिकं तृतीय

चैव त्रयोदश्यां धनं धर्मं च परावृत्तदोषकृत् पर्वणि

च मतहीनास्त्या द्विधा फलं स्मृत्यन्तरे शुभं पूर्वाह्णे

मध्याह्ने मध्यमं फलं अपराह्णे तथैव च पूर्वरात्रे शुभं भवेत्

मध्यरात्रे मध्यमं स्यादपरात्रे शुभं स्मृतं स्मृत्यन्तरे प्रा

तःकाले शुभं विद्यात् पूर्वाह्णे रजसो धनं अपराह्णे वैरिणी

स्यात् सन्ध्यायां सर्वभोगिनी मध्याह्ने शुभं वै भवेत् श्री २

येविधवाभवेत् पूर्वरात्रेचिरंवध्यास्यभगापररात्रके ए

८५ कार्गलिम्रतंविंध्यान्संध्याकालेचपुं॰श्चली इतिवेलाफलं
आदित्येविधवानारीसोमेचैवमृतप्रजा भौमेनध्यान्मे
घातीचबुधकन्याप्रसूतिका गुरूचपुत्रलाभायकन्या
पुत्रप्रसूत्यगौ घातीन्द्रपुंश्चलीनारीइतिवारफलंस्मृतं
शनिवारफलं दासाहाहापुत्रापत्यप्रीवंध्याव्याधिनापीड़ि
ता पुत्रीणीविधवाचैवरुपुत्रान्सुभगाजनप्या विधि
वैकस्तनाभागयवतीकन्याप्रसूतिका सुभगाकाकवं
ध्यास्याद्रोगिणीवाकुभर्तृका पुत्रिणाव्याभाधवचांडा
लीपतिघ्नीधर्मवत्यपि पुत्रिण्याद्यास्वरखादासीस
खिनीकुलटाफलं क्रमासंक्रांतिविष्णावचव्यतीपातेच
वैधृतो परिघस्यतुपूर्वार्द्धे कृष्णगंडान्तिमंडयो व्याघाते
नवम्लेच्छनाड्यः पंचन्मदर्शने वैधव्यमर्थ्यहानिंचस

न्नाशंमहद्भयं सैवसत्याभिचारीस्याछ्ववमेपरभोगिनी
मिथुनेधनभोगाढ्याकर्कटेव्याभिचारिणी पुत्राढ्या
सिंहाशौत्वकमायाश्रीमतीतथा विलक्षणाकुलायान्
व्याघ्रिकेतुपतिव्रता दुश्चारिणीधनुपूर्वेश्रपरेषपतिव्रता
मकरेस्नामहीनाचकुंभानि धनेवध्यता मीनेविलक्ष
णालग्नेमहसंस्थाविवाहेवत इतिराशिफलं श्वेतव
स्त्राशुभानारीरोगिणीरक्तवाससा नीलांबरधरानारी
विधवास्यान्नसंशयः भोगिनीपीतवस्त्रासाद्दढवस्त्रा
पतिव्रता दुर्भगाजीर्णवस्त्राचसुभगाचाकवाद्दिणी
वनुध्यपेद्दवर्णहेमार्गचांडालवेश्मानि राजालयेभाग्या
याचधनपुत्रवतीभवेत चंद्रिकायां प्रथमेनोद्धिपुत्राभि
रायापापानिपुत्रवसीस्त्रियः अतनेरासनंदपात्त्रामित्युप
पवेशयेत् हरिद्रागंधपुष्पादींदपात्तांवूलंभोजनंआगतो

वाचयेत्ततस्स: पतिपुत्रवती भवेत् दीपैर्नीराजनं कुर्यात्सदी
८६ पेवासयेद्गृहे नारीः पूजयेत्ताश्चाक्षतपुष्पाक्षतादिभिः
लवणगुडपक्वान्नादिदद्यात्ताभ्यः स्वशक्तितः आर्तवानां
तु नारीणां शांतिं वक्ष्यामि शौनक: पंचमे ह्नि चतुर्थे वा
ग्रहशांतिपुरःसरं आचार्यं वरयेत्प्राज्ञं भार्यासाधीमि
तोद्रिपं होमार्थं जपार्थं च वरयेदृत्विजो बहून् यजमा
नो द्विजैः सार्धं शांतिहोमं समाचरेत् गृहोदीशानादि
ग्भागे देवतापूजनाय च द्रोणप्रमाणधान्येन व्रीहिराशि
त्रयं भवेत् द्रोणालाभे तदा अष्टमांशं भवेत्किंचित्कोऽपि वि
द्भिस्तु पुष्कलं पुष्कलानि चत्वारि आढक: परिकी
र्तितः चत्वार आढको भवेद्द्रोण इत्येवं मानलक्षणं शांति
वानखंडे उक्तं कुंभत्रयं न्यस्य द्वाभ्यां नवस्त्रादिवेष्टितं
सूत्रेणावेष्टितं तैलैः प्रतिकुंभं पृथक्पृथक् रत्नानि च

नवेन प्रस्थकमादाय सचायाः प्रवर्तेत पञ्चाय च्या
चनतःपरं मध्यकुंभे न्यसेद्धान्यमौषधानि होमं च
ततश्च पंचरत्नानि गं पगुष्पादन्नादिकान् मृत्तिकाः
मौषधादीनि मंत्रेणाधिष्ठिते पैस्तु क्रमात् कुंभोपरि न्यसेत्पा
त्रं कांस्यं वा ताम्रमेव च मृन्मयं वा पात्रोपरि न्यसेत्
प्रतिमां भुवनेश्वरी तन्मूल्यं वा न्यसेत्तत्र इंद्राणीं च पुरंद
रं आचार्यः पूजयेद्देवीं गंधाद्यैर्मंत्रपाणिना अन्यो वा ए
वं कुर्यात् गायत्र्या मंत्रसारया इंद्राणीं पूजयेद्देवीमिंद्रा
णीमासनादिषु क्रमेण पूजयेदिंद्रं मेंद्रं वा पुंसवमे
वं अनेन विधिनाचार्यः पूजयेद्देवतात्रयं आवाह
नादिसकलैरुपचारैः पृथक्पृथक् तेन ॐ मंत्रपाठं
कुंभं मंत्रेण भुवनेश्वरी जपेदाचार्य आहोमान् श्रीसूक्तं
च जपेत्ततः स्त्रां त्वेद दहिशां कुंभमन्त्राणि गौकोत्र पैव वाच्या

८७

चत्वारि रुद्रसूक्तानि चतुर्मन्त्रोन्नतानि च संस्पृशन्कुमारं
कुंभं श्रीरुद्र रुद्रसंख्यया शन्नइंद्राग्नी स्तुवंस्तत्रैवं
स्पृशं जपेत् कुंभस्य पार्श्वप्रदेशे शान्तिं कुर्याद्विसमाचरेत्
अन्वाधानं ततः कुर्यात् होममंत्रसमाचरेत् स्वगृह्योक्त
विधानेन कृत्वाचार्यो द्विजोः सह दूर्वाभिस्तिलैर्गोधूमैः
पायसेन घृतेन च हुत्वाज्यभागपर्यन्तं हविरन्नानन्ता
दिकं त्रिस्तम्भिश्चैव दूर्वाभिरेकैकाया हुतिर्भवेत् अ
भिर्मंत्रप्रयुक्ताभिर्गायत्र्याज्ञं कुर्यात्कुमारान् [illegible]
सहस्रं नुशतमष्टोत्तरं तथा तिलाभिर्गोस्तु गोधूमै
श्चैरगाज्यपावयित्वा जुहुयात्पायसेनैकत्रं जपेनचाहुते
क्रमात् हविश्चत -- नवप्रत्येकमाससंख्यया गायत्र्या
तु होमं च हविश्च चतुष्टयं ततः स्विष्टकृतं [illegible] रुद्रम
हरांतलप्या क्रियाभूत्यादिभिर्जुहुयात्समुद्रसूक्तैस्ततः

संततेनाज्यधारया पूर्णाहुतिं समाचरेत् परिषेच
नपर्यन्तं होमशेषं समापयेत् सहावधौ स्थितं तत्र प्रति
कुंभं स्थितोदकैः वरुणमन्त्राः स्त्रियाः शान्तिपदानि
स्वस्त्वाया च अध्यायमेकं मन्त्राश्च प्रोक्षयं निःशौनकादिभिः
आपो हि ष्ठेति नवभिः सूक्तेन च ततः परं आं ववाकुरु
मंत्रेराज्यमावेदसएकया समुद्रज्येष्ठा इत्यादिचतुर्भि
श्च प्रासिक्तैः आयं [illegible] त्रिमंत्रैश्चात्रीमि [illegible] याके
मात् इमामग्ने [illegible] पस्तैवेनैवदेवस्यत्वेति मंत्रतः मंत्रेणापा
मीशानंत्वमस्येतद्रहस्यं च नमस्तुतीनिमंत्रेणा [illegible] वेणत्यापितं तत
यानि रुद्रेति मंत्रेणा शिवसंकल्पमंत्रतः इंद्रं त्वा वृषभं पंचमंत्रै
श्चैवाभिषेचयेत् सावकाशं ततः धृत्वा प्रमण्डपावेशे ततः उ
पवासी वसमीपस्थाने विप्रानभ्यर्च्य विधिवद्धूपपुष्पाद्य
न्नादिभिः धे [illegible] न्नी दत्त्वा दाचार्यं च [illegible] सव

८८

तिराम नद्वाहं प्रदद्यात्त्वनयेवच ऋत्विग्भ्यश्चाचार्यसर्वेभ्यो
दद्यात् दक्षिणां ततः महाशांतिं प्रजप्याप्याविप्राशीर्वच
नं ततः ब्राह्मणान्भोजयित्वा भुंजीत यान्बंधुभिः सह ए
वं यः कुरुते शांतिं शौनकोक्तप्रकारतः नर्दनिर्मुक्तक
लंसद्य एवविनश्यन्ति अथ प्रयमंत्रांतरं एवंगुणविशेषणा
विशिष्टायां पुण्यतिथौ अस्याभार्यायाः तिथ्यादिवार
नक्षत्रादिकेषु प्रथमरजोदर्शनजनितविरुद्धफल सार्द्धं
जीवपत्नीत्वआयुरारोग्यऐश्वर्यादिप्राप्त्यर्थं च शांतिं
करिष्ये तदंगभूतं स्वस्तिवाचनमाचार्यादिऋत्विग्वरणं पुण्याह
वाचनं करिष्ये पूर्वाभ्युदय ब्राह्मणानामंत्र्य पूजायां हवाचनादिनं
रंगयुक्ताकोविदमाचार्यं पृष्टोचनरोवात्तिरत्विजो वृत्वा
प्रतिमांसुवर्णेन तदर्धेन शक्तितो वा कृत्वा आचार्यः पूजये
त् अग्निप्रतिष्ठाप्याज्यादीन नवग्रहमखं कृत्वा पश्चान्न

क्षत्रदेवताहोमः कर्त्तव्यः स्थंडिलकोणे चतुरः कुंभान् तंडुलो
परिस्थापयेत् तान् कुंभान् पृथगेकैकमंत्रैः पूरयेत् या
ओषधिरिति ओषधीः क्षिपेत् पंचरत्नानि च यद्कृत्वासीति
सप्तमृत्तिकाः स्योनापृथिवीति पंचत्वचः प्रवोयद्वे
ति पल्लवानि गायत्र्या गोमूत्रं गंधद्वारेतिगोमयं आ
प्यायस्वेति क्षीरं दधिक्राव्णेति दधि शुक्रमसीज्योति
रसीत्याज्यं देवस्यत्वेति कुशोदकं प्रधानकलशं वस्त्रा
दिनालंकृत्य तस्योपरि नक्षत्रदेवता षोडशोपचारैः पूज
येत् ततो ऋत्विज एकादशरुद्रीं आनोभद्राः पुरुषसूक्तं
ईशानादिकलशेषु जपेयुः नक्षत्राधिदेवतामंत्रमाज्ये
नैव प्राशांतिं आवर्त्तयेत् भरण्यां वैधव्ये यमोदेवता
पाशदंडधरः त्र्यंबकं यजामहे इति पूजा अस्यानुरूपं
शिष्टाय नमः कृष्णागरुगंधः करवीरपुष्प गुग्गुलधूपः

८९

गुडौनैवेद्यं घृतमधुतिलप्रधानद्रव्यं कृत्तिकास्वरूपिणी
अग्निर्देवता मेषवाहनः स्रुक्स्रुववरदाभयपाणिः
पुनंतुमादेवजनाः इति पूजा अस्यानुष्टुप् मेधातिथि
ऋषिः रक्तचंदनं यूथिकापुष्पं सर्पिर्धूपः घृतौद
द्रव्यं= नंनैवेद्यं घृतप्रधानदेवता आर्द्रा पांडुरवर्णं रुद्रवृष ५
भवाहनस्त्रिशूलवरदाभयपाणिः नमः शम्भवे इति पू
जा अस्य बृहतीछंदः हिरण्यगर्भो ऋषिः चंदनकर्पूरगंधः
धुत्तूरपुष्पं दशांगं धूपः घृतपायसनैवेद्यं तद्देवप्र
धानद्रव्यं पुनर्वसुः सौवर्णहारिणिः अग्निर्देवता माला
सूत्रकमंडलुस्रुक्स्रुववरदाभयपाणिः अदितिर्द्यौरिति पूजा मं
त्रः अस्यात्रिपादिति: कुंकुमगंधः मल्लिकापुष्पं शाल
यज्ञधूपः गुडौनैवेद्यं घृततंडुलाः प्रधानद्रव्यं पुष्या
श्लेषास्वैधव्यं सर्पदेवता ओंशीर्षः नमोस्तुसर्पे

जाप

भ्यइतिपूजा अस्यप्रतिपितरात्रिष्टुप् कृष्णागरुचंदनं चंपकपु
ष्पं गुग्गुलं धूपः घृतपायसनैवेद्यं तिलतंडुलाः प्रधानद्र
व्यं पूर्वाफाल्गुवैधव्यं भगोदेवताकमलासनः अभयपद्म
हस्तः नत्वाभगर्भइतिपूजा रक्तचंदनं करवीरं विल्वप
त्रिका धूपः कृसरं नैवेद्यं अदनात्तिलामिश्रस्तक्रसरः प
रिकीर्तितः तप्तव्रीहयः प्रधानद्रव्यं पूर्वाषाढयावैध
व्यं आपः मकरवाहनः कमलमुक्ताद्विभुजाः त्वन्नोअ
ग्नेवरुणस्येतिपूजा अस्या योवामदेवात्रिष्टुप् चंदनं
शतपत्रं दशांगधूपः घृतौदनं नैवेद्यं घृतशालप्रधान
द्रव्यं शततारकापौदार्दृष्ट्र वरुणतत्रस्थराजा वरु
णाधिराजः यज्ञनोराजाऽपयेद्युमिति व्याप्यपूजा गा
यत्र्या तिलाज्यपायसहोमः शततारकादोषशमनाय
अप्सुएवदग्दिशा पूर्वाभाद्रपदायांवैधव्यं अजएक

९०

पाज्ञुविन्यस्तवामपादः ऊर्ध्वप्रसारितदक्षिणपादः द्वयो
रक्तस्त्रक्कमंडलु धामुकुलीकृतौ शान्तमार्गिरग्निरिति
पूजा मस्यानुष्टुप इतिरिविठरजएकपात् मर्कपुष्पं
सर्वौषधी धूपंदधिसर्पिः पायसनैवेद्यं कूष्माण्डमघा

व्वे = नद्वद्वे मालाभेसामिदं दिभिर्व्याहृतिभिर्होमः कार्यः
तिथ्यौविरुद्धफलेसतितिथिर्देवतामंत्रेणानमंतन
तिलाज्यादिद्रव्येण होमः कार्यः नवम्यांदुर्गादेवता
जातवेदसमंत्रेणावाहनादिपूजाकार्या तेनैवहोमः
तिलंसर्पिःसहितप्रधानद्रव्य सौवर्णसिंहवाहि
नीदुर्गामूर्तिः पूज्य सुवर्णदक्षिणा रविवारेतिथे
रादेष्टेन्यमूर्तिकार्यासौवर्णाकार्या अर्कसमिन्नीव
तिलाज्यप्रधानद्रव्यं होमसंख्याष्टोत्तरसहस्रं
नवा ततः सुवर्णाकृतिं कुशिशान्तापिंडंकुंभदंपन्योंसि

सिंहत्याप्तवांतु:कोणारछापितकालशोदकेनमाचा
र्यऋत्विजश्चदपतीस्नापयेयुः दधिक्रावाणः आपोहिष्ठे
तितिस्त्रः हिरण्यवर्णाशुचितितिस्त्रः शिवेनमा पावमा

रुद्वे ४

नैनसूक्तेनस्नापयेयुः सम्पूज्यपेष्ठा रुद्राखत्वा आय
नाय्यैत्येतैर्मंत्रैरभिषेकंकृत्वा ब्राह्मणान्पूजयेत्
इति उक्तनत्तत्रप्रथमरजोदर्शनशान्तिः अथपतिव्र
ताधर्मः याज्ञवल्क्यः संयतोपस्करादक्षाहृष्टाव्य
यपराङ्मुखीकुर्याच्छ्वशुरयोः पादवंदनभर्तृतत्परा स्कं
दे नचिरंतिष्ठेद्द्वारिनद्वारमुपसेवेत आदापितंस्वया
किंचित्कस्मैचिन्नददात्यपि पूजोपकरणं सर्वमनुक्ता
साधयेत्स्वयं नगच्छेत्तीर्थयात्रादिविवाहमहोत्सवा
दिषु स्त्रीधर्मिणीत्रिरात्रंतुस्वमुखंनैवदर्शयेत् स्व
वाक्यंश्रावयेन्नापियावत्स्नातानशुद्धितः स्नाता

न्य

र्विहतं वीक्षते नेक्ष्यत कांचित् अथवा मनसापि ध्यायेत्
पतिं भानुं विलोकयेत् हरिद्रां कुंकुमं चैव सिंदूरं कज्ज
लं तथा कर्णसिकचत्तांबूलं मंगलाभरणं शुभं केश
संस्कारवं कबरी करगौ विभूषणं भर्तुरायुष्यमिच्छती
दूषयेन्न पतिव्रता भर्तृविद्वेषिणीं नारीं नैवासंभाषये
त् क्वचित् नैकाकिनी क्वचिद्रूपाढ्वनस्नानिश्चकाच
त् नोलूखलेन मुसलेन वार्द्धन्यादृषदापि न यंत्रकेन
देहल्यासैतानीोपवसेत्कांचित् विनाव्यवायमेकादे
वस्तु जा भर्तुर्वाक्यं न लंघयेत् योगी क्रीडां शरीरसंस्का
रे समाजोत्सवदर्शनं हास्यं परगृहे यानं त्यजेत्प्रोषित
भर्तृकेति सर्पिर्लवणतैलादि क्षयेपि च पतिव्रता
पतिं नास्तीति न ब्रूयात् आयसेषु न योजयेत् तीर्थस्ना
नार्थिनी नारी पतिपादोदकं पिबेत् शंकरादपि विष्णो

र्वै पतिरेकोधिकः स्त्रियः व्रतोपवासनियमं पतिमुल्लंघ्य
या चरेत् आयुष्यं हरते भर्तुर्मृता निरयमृच्छति उक्ता
प्रत्युत्तरं दद्यान्नारी क्रोधपरा तु या सरमा जायते ग्रामे
शृगाली निर्जने वने समाद्देवभ्रष्टा चत्सर्वमेवतोम
र्तुर्नित्यं वांछुलीनां स्वयं उच्चासनं न सेवेत नर्द्देन्यद
वेषमस्तु न मन्त्रपाकरवाकानिवत्रहन्यानि कदाचन क्रो
पयादोन वक्तव्यः कालहृष्टत्वपजेत् गुरूणां सन्निधौ
चापि नोच्चैर्ब्रूयान्न वा हसेत् यामंत्रोर्व परं स्वजपर क्ष
यानि डर्मानिः उलूकी जायते क्रूरा वृक्षकोटरवासिनी
ब्रगात्मा यंतं लोकात्त्वरितमाचजल्लासनैः नानस्नुते
व्यंजनैः सेवणादनां वा हवादिभिः न स्थैवचाटुवचनैः वि
दर्तदीदनैः परैः यास्त्रियं प्रीणयेत्सा जीता त्रिलोकी सी
शीनानात्मया भर्तादेवो गुरुं भर्ता धर्मतीर्थव्रतानि च

नौ

तस्मात्सर्वंपरित्यज्यपतिमेकंसमर्चयेत् यावत्स्वलोमसंख्या
स्तिनावत्कोट्ययुतानिच भर्तास्वर्गसुखंभुक्तेरमेमानापप
तिव्रता विभ्यत्यातिव्रतास्पर्शंकुरुतेभानुमानापि सोमगंध
वहश्चापिस्वसाविश्वायतान्यथा देवापित्रतिपितुर्यादिता
भार्यःकर्मचार्हति गच्छत्सुसाहिविज्ञेयोयस्यगेहेपतिव्रता
इतिपतिव्रताधर्मा अथविधवाधर्मः काशीखंडे वि
धवाकवरीबंधोभर्तृबंधकजायते शिरसोवपनंतस्मा
त्कार्यंविधवयासदा एकाहारःसदाकार्योनद्वितीयाक
दाचन पर्यंकशायिनीनारीविधवापातयेत्पतिं तस्मा
भूशयनंकार्यंपतिसौख्यसमीहया नैवकार्यंस्तनापुनः
तर्पणंप्रत्यहंकार्यंभर्तुःकुशतिलोदकैः तत्पितुःस्तत्पि
तुश्चापिनामगोत्रादिपूर्वकं विष्णोस्तुपूजनंकार्यंपति
बुध्यानचान्यथा यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चपित्यसमीहितं

९२ वीगोदर्त्तनंकार्यंस्त्रियाविधवयाक्व
९८ चित् गंधद्रव्यस्यसंभोगोऽत्र स्पं०१०

तत्तद्गुणवतेदेयंपतिप्रीणनकाम्यया वैशाखेकार्त्ति
केमाघेविशेषानियमाश्चरेत् स्नानंदानंतीर्थयात्रा
विष्णोर्नामग्रहंमुहुः वैशाखेजलकुंभांश्चकार्त्तिकेघृत
दीपकः माघेतिलधनोत्सर्गःस्वर्गलोकेविशिष्यते
प्रपाकार्याचवैशाखेदेवेदेयागलंतिका उपानद्व्यज
नंछत्रंसूक्ष्मवासांसिचंदनं सकर्पूरंचताम्बूलंपुष्पदानं
तथैवच जलपात्राण्यनेकानितथापुष्पगृहाणिच
पानानिचविचित्राणिद्राक्षारंभाफलानिच देयानिद्वि
जमुख्येभ्यःप्रीयतांमेपतिःप्रीयतामिति ऊर्जेयवान्नमश्नीया
देकान्नमथवापुनः वृंताकंसूरणंचैवशूकशिंबींचवर्जयेत् भूः
वर्जयेत् अपुत्रावासपुत्रावाविधवाकांस्यभोजनं वस्त्रंही
नंकृत्वास्नानंसकेशानरकंव्रजेत् व्यासः ब्रह्मचारीयतिश्चैव
विधवाकांस्यभोजनं तांबूलंचविवर्जनेनतुल्यंगोमांससमंहरः

९३

रां कार्त्तिके वर्जयेत्तैलं कार्त्तिके वर्जयेन्मधु कार्त्तिके व
र्जयेत्कांस्यं कार्त्तिके चापि संधितं कांस्यनिषेधोन्यवि
षयः विधवायास्तु निषेधात् कार्त्तिके मौनव्रतिनां
घंटा चापि प्रदापयेत् पत्रभोजी कांस्यपात्रं घृतपूर्णं प्र
यच्छति भूमिशय्याव्रते देया शय्या सतूलिका
फलत्यागे फलं देयं रसत्यागे च तद्रसाः धान्यत्यागे च
तद्धान्यमथवा शालयस्मृताः धेनुर्देया प्रयत्नेन सा यत्
लंकारान्वकांचनाः एकान्नः सर्वदानानि दीपदानं कार्ये
न्नः कौर्त्तिके दीपदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीं किं
चिदभ्यादिते सूर्ये माघे स्नातः समाचरेत् यथाशक्त्या
च नियमान्माघे स्नायी समाचरेत् पक्वान्नैर्भोजये
द्विप्रान्यतिन्नोपि तपस्विनः लड्डुकैः फेणिकाभिश्च
वटकौ डिरिकादिभिः घृतपक्वैः समरिचैः सुचिकर्प्पूर

वासितैः कंचुकं तूलगर्भं च तूलिकां सूक्ष्मवितिकां
मंजिष्ठरक्तवासांसि तथा तूलवतीं पटीं जातीफलं
लवंगौ सुकं त्रिकूलानि बहून्यपि कंजलानि विचित्राणि
निर्व्वातानि गृहाणि च मृदुलाः पादरक्षाश्च सुगं
धोद्वर्त्तनानि च दद्यात्सर्व्वं प्रयत्नेन ब्राह्मणो भोजयेच्च य
विधैः अष्टस्थानुस्नानात्कि चित्तुकुर्याद्ध्रुवं न तत्परा
एवं परात्रयाणांतुषा विधवापिशुभा मता इति वै

घ= शारद कार्त्तिक माघ मासा नियमः अथ परज स्वला

डु नियमः आवर्त्तिवाभिरामारीनैकवेश्मनिसा वि प्रो
न नसंगर्च्छे व्रजेन्नाद्भिः स्नानं पापापकृच्यते त्रि
रात्रं स्वमुखं नैव दर्शयेत् स्ववाक्यं न श्रावयेत् अ
जनाभ्यंजने स्नानं प्रवासं दंतधावनं न कुर्यात्साथ
वान्यारीगृहारामन्दिराणि पा नरवान्नां कृन्तनं स्मृता

लपत्रादिवंधनं दर्पणेशरावेभुंजीत पेयस्वांजलिनापिवेत् अ
त्रिः कर्जयेत्म धुमांसेचमूर्वदैवचभोजनं गंधमाल्यादिवास्त्वा
पत्रांबूलंचास्यशोधनं स्प्रतिमंज्जयां नस्माहदन्तधाया
माधर्मेकर्मेहिनसंसरेत् प्रतिग्रहंचसंवादमस्या ष्मनवर्ज
र्जयेत् रजस्वलापतिगच्छेद्यांडालोजायतेसुतः स्नाति
वाभिषुतास्नानाद्वानत्वपस्मारिष्यते तैलेनाभ्यंजनं
कुर्यात्कुष्टरोगीचजायते आनर्लेविलिखनेखलमिमल्पायु
र्जायतेरवलुः नेत्रयेरंजनंकुर्यात्काणोधस्माजायते
दाखिपणीकृतघावीस्याद्वायतेस्यावदंतकः नखानांकृं
तनंकुर्यात्कुनखीजायतेसुतः पर्णपत्रेनमश्नीयादु
न्मादीजायतेसुतः खर्वेशरावेभुंजीयात्वामनोवाप्रजा
यते उदकापलतंजोदुगंधप्रध्र घूर्णंतस्य जायते दिवा
निद्रयत्नाहूलंनालघंनादिवंधनं शोचादिशोधनंजास

नेजादोषकरस्मृतं कात्यायनेराजस्त्रीयात्कादिरही
तवृत्तिं चर्मकास्तुभयेवास्थिराहुकेनाधिरोहयेत्
रजस्वलायदास्य स्नाप्यानमृद्वाम्यधैर्भवेत् तावत्
तिष्ठतिराशुरास्नात्वाकालेनसु ध्यति अशौचवासुप
वासानादत्वाशय्यांचददतिस्त्री एवमुक्तप्रकारेण
निस्वोराज्ञविवर्जितंतदेव ष्ठद्वाभर्तुश्चतुर्थेह्निस्नानेनस्त्री
रजस्वला दैवकर्मणिपित्र्येचपंचमेहनिमुध्यति अ
त्रभर्तुरिति भर्तृःसंभोगार्थमित्यर्थः रजस्वलायदि
स्नातापुनरेवरजस्वला अष्टादशाहिनादर्वागेशुचित्वं
नविद्यते एकोनविंशतेरर्वाक्कहस्नानात्तोध्यह न
नःप्रभृत्युत्तरेघुत्रिरात्रमशुचिर्भवेत् आपंरजोदोषवि
षेधःकाचित्करजोदर्शने यस्याःप्रागेवाष्टादशोदिनो
त्सर्वदारजोनिर्गमेः तस्यास्त्रिरात्रंवस्त्रंधृत्वाचतत्को

तत्स्नापनेनविनिर्मितैः पञ्चगव्येनदेवप्रतिमांवास्तुदेवस्व
९५ रूपिणी अथवारामभर्तारं नान्यकंचनंसत्वर एतत्का
लेवदन्तस्यपञ्चगव्यंपथ्यतथ्याविधं सामस्नानेस्तुतत्र
भं= मच्युतंवाप्यथयथाप्रभु पूजनंवाहुदेवस्यसा कृत्वा
न्यात्मनएववा अथवाम्बूर्पिपश्येत् अथयुतान्व
लास्नानप्रकारः पराशरः रजस्वलाद्विरात्रातिम
लंप्रक्षाल्यसंगवे एवंशौचंधावनं कृत्वाम्भसिनिकामस्व
भिः पृथक् शौचंकृत्वाततोहस्तात्पगोमयवारि ९
णा स्नात्वातैलनीरेणतदागारदेजलाशयेः अग्निः
रजस्वलावर्ज्यैश्च मृत्तिकावस्त्राभिः पृथक् शौचं
कृत्वायथान्यायंदन्तानांधावनंतथा कृत्वानुसंग
वेतीतेसचैलंस्नानमाचरेत् भस्मगोमयमृद्भिश्चस
र्वैरन्यन्मनोवा स्नानांगकंपरिधाय गंधपुष्पैरेकृत्वा ते

र्च

अन्यचम्यपुष्पैराद्यिपमर्यित्वायथ्योचितं ऐन्द्रं वरुणंप्र
योमयामिदानींदातुमर्हसि इत्युक्त्वाप्यैन्द्रमाबेनस्था
पयेत्स्वकंपतिं अरुणस्नाताशयानारी यंहितेक्षतनरमी
क्षते तादृशंजनयेत्पुत्रंपतिमेवानिरीक्षयेत् प्रजाप
तिः अविज्ञातंरजोयस्यामलवंसवनायदि कृतगेहे
शुद्धिस्तस्याज्ञानादशुचिरिष्यते यमः व्यसनात्
त्कार्यकरणान्निद्राविस्मरणादपि रजस्नावमविज्ञाना
साशुचिः सर्वकर्मसु ज्ञानादूर्ध्वंयदिस्पृशाशो धयेत्कर्म
साधनं मृन्मयानिपरित्यज्यत्तिहान्यापिविलापयेत्
तन्नदशमस्तु अंगस्त्रंकांस्यंवाभस्माभिःशोनैः दलंविले
पयेत्मृद्भिर्गोमयेनचवारिणा धान्यानांचसर्वेषांप्रो
क्षणाच्छुद्धिरिष्यते ज्ञातागताशुदोषेक्षरन्नतोयमभैर
श्च पुराणाहवाचनकर्याद्विप्राणामनुशासनात्

स्नानं
नप्याग्रसिदिग्धेपरित्नानेत्वान्नविशुद्धिकारणं सांदिग्धमा

त्रेस्पादित्यवाचप्रजापतिः कात्यायनः रात्र्यामृतुर्यभा।
गात्प्रागयदिवासासियोषितः मलस्याद्वेत्रिभागेन पूर्वे
रागान्हात्तथुपाति अस्तंगतेयदासूर्येयदिनारीरजस्वला
जमन्यमेवविपत्तोचयस्मात्तत्तस्यशर्वरी अर्धरात्रावधिः
कालःसूतकादौविधीयते उषसःप्रागजस्त्रीणांविज्ञेयंपू
र्वकंदिनं यदिवायदिवारात्रौमलवध्यस्तनायदि नाहिता
दित्रिरात्रंस्यात्तसंख्यानाद्दिनाशवत् प्रजापतिः रात्रौतृ
तीयाभागात्प्रागयदिनारीरजस्वला पूर्वेरागान्हानुसंपू
ज्ञाउर्द्धंचेदुत्तरेहनि रात्रावेवसमेत्यत्रोरजोरजासिस्न
नके पूर्वमेवादिनंग्राह्यंयावन्नाभ्युदितेरविः एवंवच
नविरोधेसतिदेशाचारैर्व्यवस्थेति याज्ञवल्क्येनो
क्ते रजस्वलेतुनारीणांरजोदोषोदिनत्रयं चतुर्येदिव

सेस्नानात्स्पर्शनादावनिंदिता चतुर्थीदिवसेरात्रौ
रजोयोन्युत्पद्यते मोहाम्नत्वाद्विजःकुर्यात्त्रिरात्रं
समुपोषणं आपस्तंबः चतुर्थ्यांरात्रौगर्भाधानमि
ति सर्वेमैथुनकालाऽऽस्नानाद्वादशरात्रयः चतु
र्थीकेचिदिच्छंतिसामध्येनपंडिताः गर्भवासः ना
अयंगमैथुनीत्यागोब्रह्मचर्यप्रचक्षते स्मरणंकी
र्तनंकेलिःप्रेक्षणंगुह्यभाषणं संकल्पोध्यवसाय
श्चक्रियानिःपत्तिरेवच एतन्मैथुनमष्टांगंप्रवदंति
मनीषिणः विपरीतब्रह्मचर्यमेतदेवाष्टविधंस्मृतं
एकादशीविषयेपैठीनसिः भार्यापत्यर्त्तनंकुर्या
द्भार्याश्चपतिर्व्रतं अभावेवपतिस्ताभ्यांव्रतभंगोनर
विद्यते अथपुंसवनं पुमान्येनकर्मणाजायते।
तत्पुंसवनं कारिका तृतीयेगर्भसंस्कारोमासेतु।

८१

सवनंभवेत् आद्यगर्भेनविज्ञातस्तृतीयेमासिवैयदि
चतुर्थेमासिकार्येषुमाद्यगर्भेस्मृतोविधिः चतुर्थे
मासिकार्यमित्ययंविधिराद्यगर्भएव स्तीहः स्री
मंत्रोक्तयथास्योक्तातिथिवासरराशिषु पुंसवनंका
र्येद्विवान्सहैवैकदिनंधवेति शौनकः व्यक्तेगर्भेतृ
तीयेतुमासेपुंसवनंभवेत् गर्भोव्यक्तस्तृतीयेचेच्चतु
र्थेमासिवाभवेत् पूर्वास्मिद्दिवसेपत्नीहविष्येकाः
प्रातोभवेत् ऋद्धिःआद्रूपत्नीःकुर्याद्ब्रह्मचारीभवेत्
न सत्तवरानिवत्सायागोः क्षीरप्रभवंदधिः क्षीरा
वान्याषधपक्वंसंपाचैतानितानिक्षिपेत् किंचिद्
लेकदेशंचरमरागियावकोधाक रक्ताकारंतलघा
यासंपन्नपरिकल्पयेत् वधूमपिकृतस्नानाधृतपो
नांवरद्वयं भूषितांगंधमाल्यायैः पुण्याहवाचनं

कृतकौतुकबंधांतंकारयित्वाथप्रोभनं मुहूर्तेजव
लितंकृत्वावन्हौमौपासनंततःइति द्वितीयेवातृती
येवामासिपुंसवनंभवेत् व्यक्तेगर्भेभवेत्कार्यंसीमं
तेनसहाथवा छायाद्यशुकृप्रोक्तंपदेषयंचमूलार्क
हस्ताश्रवणाश्वयुग्यः एतानिवैपुंसवनेहितानि
बासरात्मचंद्रबीगुरुश्च स्र्वेपूर्वेदीश्चाद्यगर्भि
राणाएकभोजनं नपाचस्मयति पुंसवनेसीमंते
नपावौतापनयने गोदानेस्नानउद्वाहेनांदीश्राद्धं
पुरोदिने अथापरेद्युःकृतिर्ब्राह्मणैश्रवणेवोद्यायाधितांहवि
षेषाएकवस्त्रकृताशनायपत्नीवामभागेउपवेश्यप्र
तिष्ठ्यादिकंस्मृत्वा अस्याः भार्यायाः पुंसवनजना
र्थंवैजिकगार्भिकदोषपरिहारार्थंअस्यांविद्यमान
स्यगर्भस्यपुंस्त्वप्रतिपादनार्थंगर्भसंस्कारार्थंचपुं

सवनाख्यं कर्मानवलोभनाख्यं चैवात्र तेनाकरिष्ये तत्रान्वा
९८ धानं करिष्य इत्यादि वक्तव्यं ततः कप्रजापतिं चरुं द्रव्येणे
त्यादिसूत्रात्पात्रनिधानान्तं कृत्वा प्रजापतये त्वा जुष्टं निर्वपा
मीति मंत्रेण निर्वपणप्रोक्षणं कृत्वा चरुश्रपणाद्याज्यसंस्का
रान्तं कृत्वा अप्ययपत्नीं दक्षिणत उपवेश्य इध्माधाना
द्याज्यभागान्तं कृत्वा तथा शौनकः आचान्तो यान्नीत्वा
ग्निमात्मानमापिचान्तरा आत्मनो दक्षिणपार्श्वे प्राङ्मु
खीमुपवेशयेत् ततः करयोः संस्पृष्टो वेध्माधानं पू
र्वकं पुरस्तात्तन्त्रशेषं समाप्य च यथाविधिः जयंतोपि
ततः इध्माधानकाले तामन्तर्वत्नीमग्निमात्मानं चान्त
रेणागमयित्वात्मनो दक्षिणत उपवेश्येध्माधानाद्याज्य
भागान्तं करोतीति कारिका आज्यसंस्कारपर्यन्तमवधा
नादि पूर्ववत् अप्ययप्रकान्ते अप्ययपत्न्याः प्रस्तीन्तां दा

दिणहस्तं प्रोद्दक्षसमानरूपवत्सायाः गोर्दधिप्रसृतौ नौ दि
पेत् तादृशीयस्याभावे अन्यस्या गोर्दधि क्षिपेत्
अंडस्थाने यव च माषद्वयाशिश्नस्थाने वयं च तत्रादिश्वा
किं पिबसीति त्रिः पृष्टा पुंसवनमिति त्रिः प्रत्युक्त्वा तंय
वमाषं दधिनिःशेषं पीत्वाचमेत् उनरेवद्भिः प्राश्याच
मेत् शौनकोपि ततः प्रक्षालितं पाणिं भार्यायाः प्रसृ
तीदक्षिणं दध्ना तिप्रसृतिमात्रेण पूरयित्वा प्यतस्य तु द
ध्नोपरि नीतिप्युडुलिंगान्तकृत्ना यवे संप्रजुकारिणो
माषौ द्विक्षिपाज्जयवसंयुतं ततः किं पिबसीति त्रिर्वदन्नु
हद्वंपुनः त्रिपुंसवनमित्युक्त्वा वध्वं सवयमाषकं
पीत्वा तद्दधिनिःशेषमाचमेत्तूदकं पुनः ततः अनेनै
९९ वप्रकारेणापुनर्दधि पापयेत् ततः प्राशनान्तं स्त्रीय
माचामेद्वधान्तं हनि एवं पुंसवनं प्रोक्तमपत्वनवलोभ

९९

नं अयत्तत्र अथास्यैमंडलागारछायायामिति अ
त्रकर्मतत्त्वान्कालांतरप्राप्ताबानंतर्यार्थोयंप्रादुः
अः परंयच्छ्रुत्यनेतद नवलोभनं पूर्वेनालिप्तगेहछाया
यांवधूमुपवेश्यदक्षिणनासिकायांदूर्वारसंगर्भिणा
प्रत्यक्षेशोप्राङ्मुखवात्तिष्ठन्नुत्तरशीसिंचेत् प्रजावत्ती
वपुत्रसंतौ आतेगर्भइतिद्वयोर्हिरण्यगर्भपत्न्यृषिः प्र
थमायामग्निर्देवता द्वितीयायांवरुणोदेवता अ
नुष्टुप्जगतीछंदसी भार्यायांदक्षिणनासायांदूर्वा
रससेचनेविनियोगः जयंतः तत्सायस्सेनपूर्ववदुप
निष्टायांदक्षिणस्मिंनासाविलेस्वयंचतस्याःपृष्ठतो
त्तिष्ठन् तूष्णीमेवसिंचतीति शौनकोपि प्रत्यग्द
शांत्रियंगास्तिष्ठन्दक्षिणनासिविले तथ्यादूर्वारसांसि
चेंचथ्योदरगातभवेदिति तद्रसेउदरगतेनामाचमय्य

अग्निसमीपमागत्यपूर्ववदुपविश्ययावद्दारधर्मेरा
चरुमवदायवधाःस्पृष्टः प्रजापतयेस्वाहेत्येकामाहुति
हुत्वापत्न्याहृदयंस्पृशेत् यत्तेसुसीमइतिमंत्रेण
यत्तेसुसीमइतिमंत्रस्यहिरण्यगर्भप्रजापतिरनुष्टु
भार्याहृदयालंभनेविनियो. ततास्विष्टकृदादिसमाप
येत् कारिका अन्येत्वाहुरिदंकर्मकृत्स्नंस्यात्पारिमंड
ले इदंकर्मगर्भसंस्कारत्वात्प्रतिगर्भप्रवेद्दतते गर्भेक
प्रथमेकार्यमितिकोचित्प्रचक्षते अस्यकर्त्तापतिर्दे
वरोवाभवेत् पुंसवनस्यमासप्राधान्येनविहितत्वा
त् गुरुशुक्रमौढ्येपिकर्तव्यतागम्यते तदाहवृहस्प
तिः मासप्रयुक्तकार्येषुमूढत्वंगुरुशुक्रयोः नदोष
कृतदामांसेलदक्षिणावलवानिति इतिपुंसवनं अथ
सीमंतोन्नयनं सीमंतउन्नीयतेयस्मिन्कर्मनसीमं

तोन्नयनं तच्चतुर्थे गर्भमासे षष्ठाष्टमयोर्वा कार्यम्

१०० षष्ठाष्टमयोरित्ययं कालो यशब्देन सूचितः कथं अग्नि

प्याग्निमुपसमाधायेति सूत्रे अथ प्रायश्चित्तोत्यस्मिन्नपि का

६ लेवत्नीकुर्मैर्गत्रिज्ञापनार्थं इति नारायणः शौनकः च

तुर्थे गर्भमासस्यात्सीमंतोन्नयनं क्रिया षष्ठेष्टमे वा कु

र्वीत सूत्रान्तरविधानतः अभावे पूर्वस्या विदधीतोत्तरो

त्तरे अत्रिः आधानादष्टमे मासि सीमंतोन्नयनं भवेत्

नवमे मासि वा कुर्याद्यावद्गर्भविमोचनं सीमंतोन्नयनं

कार्यमादित्यगुरुभौमयोः मृगो पुनर्वसो पुष्ये ह

स्ते मूले च वैष्णवे पुन्नाम श्रवणास्त्विष्यो हस्ते श्रवणपुनर्व

सुः अभिजित्त्रोत्तरा पुष्ये चैवक्ष्यानुराधी नराःपुंक मेषामि ष

थुनसिंहतुलाधनकुंभाः एतानि लग्नानि शस्ताः अस्य

स्यमध्यमे पादद्वये कर्मेदमिष्यते प्राग्निवमूर्धलोमस्या

स्यात्प्रत्यगानडुहाजिनमिति अथ प्रयोगः अस्या

भार्यायाः प्रतिगर्भसंस्कारातिशयार्थं बैजिकगार्भिकदोष

परिहारार्थं च सीमंतोन्नयनं करिष्ये तदंगभूतं स्वा

स्तिपुण्याहवाचनं नांदीमुखश्राद्धं च करिष्ये अथापि

रे धर्मंगलाचारप्रयुक्तामलंकृतामुक्त्वा स्वस्त्ययनं पर

त्नीसंनिधाप्य पुनः संकल्पमुक्त्वा गृह्याग्नौ सीमंतो

न्नयनहोमे न्वाधानं करिष्य इत्यादि वक्ष्यमाणमंत्रकाद्वि

वारं धानान्तरं राकां चक्रिवारं लिंगोक्तदेवता प्रजापतिं चा

ज्यद्रव्येण शेषेण स्विष्टकृतमग्निं इत्यादि समिन्धदे

वतां मन्त्राधानं कृत्वा पात्रासादनं कार्यं तत्र गतक्रमः

श्रोत्रराशीस्तवमासाद्यचमसं चाज्य भोजनं इध्माव

६० र्हिरस्तरणं प्रोक्षणं आज्यहोमेष्वेवं क्रमात् ततः आज्यभा

गान्तं पर्यन्तं सर्वं कृत्वाग्नेः पश्चात्स्वस्य दक्षिणोत्तरास्थिते

३

१०२

प्राग्ग्रीवलोम्न्यि चर्मण्युपविष्टायां समन्वारब्धायां स्नात्यमि
ध्माधानाद्याज्यभागांतं कृत्वा प्रधानहोमं कुर्यात्
कारिकाच आज्यसादनपर्यंतं पवित्रकरणाद्यथ आ
ग्नेरुदक्शिरोपार्श्वे प्रत्यग्गानडुहाजिने गुर्वेण्युपवि
ष्टोत्तस्यान्ते जयंतवचनं यथा चर्मण्यथोपविष्टासास
मन्वारभ्नेपति स्यादाज्यभागपर्यंतमि ध्माधानादि
पूर्ववत् अष्टावाज्याहुतीर्हुत्वा मंत्रैर्धाताददात्विति
जयंतोपि आज्यसंस्कारान्तं कर्मकरोति नेनोगृह
प्रवेशप्रकारेणोक्तेन विधानेन चर्मास्तीर्यतेच चर्मणि
स्नातां कृतमंगलस्वस्तिवचनां कृतामग्नेरुदक्शि
राननडुहेवेश्यवयासमचारब्धइध्माधानाद्याज्यभा
गांतं कृत्वा धातादादात्वित्यादिभिर्जुहुयादिति अथ
मंत्राः धातादादात्विति द्वयोर्वामदेवो धातानुष्टुप्

आज्यहोमे ॐ धातादादातुदाशुषे प्राचीं जीवातुमक्षि
तां वयंदेवस्य धीमहि सुमतिं वाजिनीवतः स्वाहा
धात्रेदं ॐ धाता प्रजाया उत राय ईशे धातेदं विश्वंभुव
नं जजान धाता कृष्टीरनिमिषाभिचष्टे धात्र इद्धव्यं घृ
तवज्जुहोत स्वाहा धात्र इदं नमम एकामहतमिति
द्वयोः शौनको गृत्समदो राका जगती आज्यहोमे
नेजमेषेतिनिस्त्रयाणां गर्भकर्ता विष्णुः त्वष्टा ऋषिः लिंगो
क्तादेवता अनुष्टुप्छंदः आज्यहोमे प्रजापते नहिर
ण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् इत्यष्टाज्याहुतीर्हु
त्वा प्रत्यग्देशे प्राङ्मुखायाः स्थितायाः उदुंबरापक्वयुग्मस्तबके
न त्रिः शलल्या शलल्या त्रिभिः कुशपिंजूलैरेकीकृतैः
भ्रूमध्ये समं ललाटे केशयोः संधिमारभ्य आमूर्द्ध
देशात् मूर्द्धदेशपर्यंतं भूर्भुवः स्वरोमिति मंत्रेण प्रजापतिः

प्रजापतिर्वृहती सीमंतं त्वं व्युहते नो विनियोगः अथ यस्त
१०२ त्रं अथाप्यास्ये युग्मेन शलाटुग्लप्सेन त्रीण्यया च शलल्या
त्रिभिश्च कुशापिंजूलैरिति अस्यार्थः अस्या युग्मेन
युग्मफलेन शलाटुग्लप्सेन आमे फले शलाटुस्स्यै
दित्यमरः ग्लप्सस्तंवकः औदुंवरस्तंवकेन शलाटुना
रेहपस्सात् तदभावे न्येन अपाया त्रिशु एनीत्वे
एनी–नी वर्णादात्ता तोपधातो न इति ङीप् नकारस्य
नत्वं च एताभ्यामिति यात्वं आवदानः सितोगौर
शावैरेता अश्वाकर्बुर इत्यमरः कुशापिंजूलैः कुशान
गराकैः आर्द्रैरित्यर्थः एभिरेकीकृतैः ललाटके
शयोः संधिमारभ्य ऊर्ध्वं सीमंतं व्यूहेत् अथ पत्नीं यन्तः
एताभिर्त्रूटिभिरानुपाङ्गनीर्तुत्वोत्थाय ततस्याः पुत
स्तिष्ठन् पूर्वाभिमुखः कर्म करोतीति अथ शौनकः

कुशोत्थाय स्त्रियाः प्रत्यग्देशे लग्ना ङ्मुखो विस्थितः औदुंवरं
च स्तवकं युग्मं आपक्वफलान्वितं भिन्नैः शलाटो स्त्रिभिः कशि
ललीं त्री कुशाकृतान् एकीकृत्य गृहीतात्समस्ता
नेव पाणिना सीमंतं व्यूहेदिति शेषः अथ गायतार्थ
वीणावंतौ विप्रौ संप्रशास्ति सोमराजानं संगायेता[illegible]ति
प्रेषेण तौ च सोमो नो राजा वें संस्त्विन्येता[illegible]
लहरांगायतः कुसैस्स्थाने समीपेन घाः संघु[illegible]
नाम ब्रूयात् निविष्टचक्रावरदे इति वत् अथ[illegible]
वीणागाथिनौ संप्रशास्ति सोमेराजानं संगाय[illegible]
ति वीणा च गाथाय वीणागाथिने यो सौ य[illegible] तौ
संप्रशास्ति सोमाभिप्रेषेण शौनकः सोमं राज[illegible]
भित्यादि शिष्येणा प्रेषितौ द्विजौ अट चं सोमोन [illegible]
गांगायेतां च सवीणाय अथ सोस्थाने संवध्यन

नदीनामस्यात् प्रजानिविष्णुचक्राकारोवेयदि नामास

१०३ धीतांत्रिर्जपत्नामस्त्वंनदेति ततःस्विष्टकृदादिवलमा

प्य वृषभंदद्दिरागांदद्यात् वृद्धाभिर्जीवपत्नीकाभो

र्यत्रयदिष्टंतदपिकुर्यात् अस्यकर्मणः स्वरू

वकालो नावर्त्तनइदंकर्मप्रतिगर्भमितितिस्थिराहि

इतोचोक्तं अस्यैमेपुत्रकामायैगर्भमाधेहीति

स्त्रीसंस्कारप्रतीतेः प्रतिगर्भनावर्त्तनइतिगम्यते

सकृत्कृतसंस्काराःसीमंतेनद्विजातयः यंयंग

र्भप्रसूयेतसगर्भःसंस्कृतोभवेत् कालेऽप्रकृतश्चे

त्स्त्रीप्रसूतानदाकिंकुर्यात् इत्याहसत्यव्रतः

स्त्रीयद्यकृतसीमंतोप्रसूयेतकथंचन पुत्रंगृही

त्वाविधिवत्पुनःसंस्कारमर्हति गर्गोपि यदिसीमं

तेनःपूर्वंप्रसूतावैनुमानिनी तदातंपेटकेगर्भंसं

स्थाप्यसंस्कारमाचरेत् इतिसीमंतोन्नयनं अथ

जातकर्म जातादिस्नानपर्यंतंकार्यंस्वगृह्यदर्शितं

पित्राकुर्याच्चतुर्दशंतुपरिशिष्टायथाविधि हेमाद्रौ

देवाश्चपितरश्चैवपुत्रेजातेद्विजन्मनां आयांतितं

स्मात्तदहःपुण्यंपुण्यंचसर्वदा तत्रदद्यात्सुवर्णं

वाभूमिंगांतुरगंतथा छत्रंछागंचमाल्यंचशयनंचा

सनंगृहं इतियाज्ञवल्क्यः कुमारजन्मदिवसेवि

प्रैःकार्यःप्रतिग्रहः हिरण्यभूगवाश्वादिधान्यपुण्या

सनादिषु नत्रसर्वप्रतिग्राह्यंपक्वान्नंविवर्जयेत्

कुम्भीगोयोदधिस्नानुदत्तधावनमैथुने जातंचाति

त्का= धनेचैवतितिर्थिस्नात्वाबालिकीभवेत् रात्रौकृत्वात्रि

भागांस्त्रीभागोपूर्ववासरः उत्तरांशःप्रभावेनस्तथा

लीपाकैत्रस्तोस्तत्रे सचैलंस्नात्वातिथ्यादिकंसंवीत्र

श्रीः

अस्यकुमारस्यबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणेनायुरभि
वृद्ध्यर्थं मेधादिप्राप्त्यर्थं जातकर्म करिष्ये इति
संकल्प्य स्वस्तिवाचनपूर्वकं हिरण्येनाभ्युदयिकं
कुर्यात् आप्याचस्तंभ्नेः अग्न्यभावे द्विजाभावे प्र
वासे पुत्रजन्मनि हेमश्राद्धं प्रकुर्वीत चन्द्रसूर्यग्र
हणे वा इदं कर्मस्पर्शनियोगा... स्तनस्पर्शनात्प्राक्कार्यं
अथैकस्मिन्पात्रे सर्पिर्मधुनी पयसा लवाः संसृज्य तस्मा
हिरण्येनावद्धाय दक्षिणानडुपवित्रायामानकृत्संगास्थित
कुमारं प्रति ...मिति मन्त्रेण सर्पिर्मधुनी हिरण्येन प्राशये
त् ततो दक्षिणकर्णे हिरण्यं निधाय तत्स्मरुखसमीपे
आत्मनो मुखं नीत्वा मेधां त इन्द्रश्चं जपेत् मेधान्त स्वा
मदेवो मेधातु सुपू अथैवं सव्यकर्णे निधायेनाम्ब जपे
त् अयस्त्वं अंसावभिमृशत्यश्मा भव परशुर्भव जीवस्त्विन्निति

चेति अस्यार्थः स्तनबाह्वोर्मध्यप्रदेशोंऽसः अत्र त्रयः
पक्षाः सकृदेव त्रयो मन्त्राः पर्यायेणाभिमर्शनाभिमन्त्र
णाभ्यामाभिमर्शनं वा तत्र युक्तः स्तनप्रसक्तान्मन्त्रः
द्विवचनयुक्तत्वान्मन्त्रस्य इहत्वेकवचनयुक्तः अत
आवृत्त्याभाव्यं नैतद्वा आह्वांसावुच्यते किं तर्हि कुमा
रः स चैकस्तस्मान्नावृत्तिरिति केन मन्त्रः अग्ने अभिवेदं मन्त्र
मुन्यस्मै प्रयन्धीति इति प्रथमपक्षः अश्माभवेति
दक्षिणांसे इन्द्रश्रेष्ठान्यस्मै प्रयन्धीति द्वाभ्यां वामांस
मिति कल्पमेतत् न हि कश्चिन्मन्त्रम ध्येइति कारपठति
इति द्वितीयः पक्षः अथ तृतीयः पक्षः सकृदेव त्रयो मं
त्रा वक्तव्याः न च मन्त्रविभागः न च पृथगभिमर्शः वा
यदभिमन्त्रोऽतिशक्तत्वात्पृथगभिमर्शः इहत्वशक्तेः
युगपदेवाभ्यासमुच्चित्य पक्षेषु तृतीयः श्रेयान् अयं चका

रिकायां अरकं अयेरणास्त्ययुगपदंसावभिमर्शोद्‌प्य
१०५ प्रयमाश्ममाभवेंद्रस्यस्मेघानीत्यपरात्तया तृतीयास्मे
प्रयंधीत्तिकुमार्यस्याप्यमंत्रकामिति यस्यात्त्वयाराणा।
मत्यत्तमःपदेभिप्रेतः तत्स्यापिकुर्वत्तोनदोषः सर्वेषां
गमकत्वादिति भाष्यकारः तत्रैकमंत्रविभागःस्वे
च्छानित्याहुः इंद्रस्मेघानीत्यस्य ऋत्समदइंद्रस्त्रिष्टुप्
अस्मेप्रयंधीत्यस्यघोरइंद्रस्त्रिष्टुप् असावभिमर्श
ने येत्रहोममपि कुर्वन्तिनेनादेशाकुर्वन्त्विदंकर्मकुर्वन्ति
ततः स्विष्टकृदादि प्रबलोनामाप्तिर्भवति कुमारोदरं
रातस्तंनिधायइममंत्रंजपेत् समंत्रः इमांकुमारोजराय
यत्तु दीर्घमायुःप्रजीवसे अस्येस्तनौप्रयुंजानआयुर्वर्चो
यशोबलं ततःबोधप्रत्येतित्यादि चतसृभिराशिषो
वाचयेत् बोधादिनिचनसृणांवामदेवोलिंगोक्तागाय

त्रीकुमारस्याशीर्वचने एतत्कुमार्यअपिमंत्रकंस्यात्
रात्रौसंध्यायांग्रहणेजातेशौचकार्यं अन्याशौचेनतद्
त्रेकार्यं इतिजातकर्म अथनामकर्मोच्यते तत्रजातक
र्मानंतरंकार्यं अथवाजन्मदिनादारभ्यदशमेकादशेद्वा
दशेवाकार्यं उक्तंमनुना नामधेयंदशम्यांवाद्वादश्यां
वापिकारयेत् पुण्येतिथौमुहूर्तेवानक्षत्रेवागुणान्
न्वितेइति स्मृतिसारे एकादशेऽन्हिविप्राणांक्षत्रियाणां
त्रयोदशे वैश्यानांषोडशेकार्यं मासांतेशूद्रजन्मनइति
आपस्तंबः शिरोनामास्यापिताधेर्दशमेद्वादशेपिवा
कुर्यादहन्यगुरोर्युक्तेनक्षत्रेरागुणादिशिष्टे उत्तरोत्तर
त्रियामैत्रेचित्रोत्तरापाठिनी पुष्येपुनर्वसौरेवत्यामश्वि
प्राशीर्देवते अश्वनाद्वर्येततोवृनाम्येयुंक्तभावहमिति
अन्नप्राशनेपिएतानिनक्षत्राणि अथपयसीकुमारो

इति गाडप्रवेशय अस्य कुमारस्य बीजगर्भसमुद्भवैनो निबर्ह
२·६ णोतान्निशाया [illegible] अभिवादनविवाहादिशास्त्रीयकर्मस्तुसं
ज्ञाव्यवहारसिद्ध्यर्थं नामकर्माख्यं कर्म करिष्ये इति संक
ल्प्य स्वस्तिवाचनपूर्वकं नांदीश्राद्धं कुर्यात् तत्र पुण्याहवा
चने स्वस्तिपर्यायमध्ये रामनाम्नो निस्वास्तिभवंतो ब्रुवंतु
इति विप्रान्वदेत् ते रामनाम्ने स्वस्तीति प्रत्यूचुः अभ्याभि
वादनीयं चोपांशुनिर्दिष्टो बु तदुपनयनपर्यंतं मातापि
तरौ विद्येतां यदि होमः क्रियते तर्हि अनादेशाहुती हुत्वा
स्वास्तिपर्यायमध्ये पूर्ववन्नाम दत्वा स्विष्टकृदादि होमशेषं
समापयेत् तथा च शौनकः पुरस्तात्तथा आचार्यः कृत्वा
नादेशमुख्याहुती ततस्तेनैव पुण्याहप्रकारेण यथाक्रमं
नामधिनिक्षितमाधाय ततः स्विष्टकृदादिकमिति अस्मि
न्पक्षे स्वस्तिवाचनद्वयं कार्यमिति भावः अत्र पार्थिवो

नामाग्निः अथ नाम लक्षणं पुंसां द्व्यक्षरं चतुरक्षरं वा नाम
भवेत् तत्र घोषवदक्षरमादौ कृत्वा मध्ये यरलवाश्च अंते
विसर्जनीयं कुर्यात् यथा रुद्रः देवः नागदेवः भद्रदत्तः
ईदृग्लक्षणं व्यवहारार्थं नाम ज्ञानीयात् अथ सूत्रं
युग्मानित्येव पुंसामिति युग्माक्षराण्येव भवंति तेऽप्ये
वकारात् घोषवदादिपक्षस्त्यनादृतः अयुग्माक्षरा
णि स्त्रीणां भवंति विवाहादिसुजन्मनाम जानीयात्
मासनाम गुरोर्नाम दद्यात् बालस्यैव पित्रा कृष्णोऽनंतोऽच्यु
तश्चक्री वैकुंठोऽथ जनार्दनः उपेंद्रो यज्ञपुरुषो वासुदेव
स्तथा हरिः योगीशः पुंडरीकाक्षो मासनामान्यनुक्रमात्
मार्गशीर्षादितिशेषः अत्र मनुना विशेष उक्तः च
वंर्य= तुर्थतमुदीर्यादौ पितानन्नामकर्मणा स्वस्तीत्याधं तु
वंत्यंतं भवेत्पदमुदीरयेदिति शर्मवद्ब्राह्मणस्योक्तं राज्ञो

राजसमन्वितं वश्यपस्यउद्विसंयुक्तं अश्लेष्यस्यसंयुक्तं इ
तिनामकरणं अथनिष्क्रमणं चतुर्थेमासिषष्ठेवाष्ट
ह्रपष्टेपुरायर्दैकार्ये शौनकोपि मासेचतुर्थेषष्ठेवा
शिशोर्निष्क्रमणं गृहादिति पद्यंमोकेस्यंकुमारद
द्विशानडपवेशयानिष्यादिकंसंकीर्त्य अस्यकुमारस्य
वीजगर्भसमुद्भवैनोनिवर्हणेनातिशयार्थं आयुरारो
ग्यऐश्वर्यादिसिध्यप्राप्त्यर्थंविवेशगमनंप्राप्त्यर्थंचनिष्क्र
मणाख्यंकर्मकरिष्ये तदंगत्वास्तिवाचनपूर्वकंनांदी
श्राद्धंविधायस्नानमलंकृतमुक्तं स्वस्त्ययनंशिशुमादा
यदेवायतनंगत्वादेवंविधिवदभ्यर्च्यप्रात्तरणान्नाशिषोगृ
हीत्वा देवंप्रदक्षिणीकृत्यमान्द्रस्वसद्गृहंमातुलगृहंवा
गत्वातेषामाशिषोगृहीत्वागृहंगच्छेत् एवंकृतेदीर्घायु
र्भवति आचार्यस्मृतौ भोजयित्वाद्विजान्गृहेस्वस्तिवा

चनमाचरेत् शंखंतेप्रजपेत्सूक्तोशिशोर्निष्क्रमणेपिता
शंखंतेकनिक्रदज्जनुषंप्रदक्षिणेनदभीति सूक्ते द्वि
जाश्चदर्शंपूर्वीणिमंगलानिपुरोनयेत् दर्पणाः पूर्णकल
शाः कन्याः सुमनसोक्षताः दीपमालाध्वजलाजाः संप्रोक्त
यात्रमंगलं विवाहेनिष्क्रमेकाम्येवृक्षोत्सर्जसमारंभे उ
त्सवेप्रस्थानेयात्रायांप्रशस्तमष्टमंगलं अथपंचमासेक
र्णव्योपवेशनविधिः परशुरामप्रणीपुष्करदेवोक्तेः
पंचमेचतथामासिभूमौतमुपवेशयेत् तत्रसर्वेग्रहाः
शस्ताभौमेस्वविशेषतः तिथिंचवर्जयेद्रिक्तां शस्ता
निचरणभानिमे उत्तरात्रितयं सौम्यंपुष्यर्क्षंशक्रदैवतं
प्राजापत्यंचहस्तंचशस्तमश्विनिमित्रभं वराहंपूजये
द्वंपृथिवींचतथाद्विजान् पूजनंपूर्ववत्कृत्वागुरुदेवद्वि
जन्मनः भूभागमुपलिप्याथकृत्वातत्रतुमंडलं शंखपुण्या

१०८

हस्ताद्वोनमूमौतमुपवेशयेत् मंत्रश्चोत्रभवेद्भूमतन्मेति गदतः स्मृताउ हामंवस्त्रुपत्रेदेहिसदासर्वगतंस्मभं आ युःप्रमाराांसकलांनितिपस्त्वहरिप्रिये आचिरायुष्यत स्तस्यचकेचित्परिपाथिनः जिवितारोग्यवित्तेषुनिर्द त्त्वाचिरेरातान् धरराघशेषभूतानांमानस्त्वामधिके स्वसि अजराचाप्रमेयाचसर्वभूतनमस्कृते सुमेवाज्जग तंप्रतिष्ठात्वाहाश्चयोद्यासि कुमारंपाहिमातस्त्वंब्रह्मा. मदनुमन्यतां तस्योपवेशनंकृत्वाभूमौब्राह्मराान्पूजनं ततःकायमुक्तवत्पूर्ववद्विजः उत्सवोनीराजनादिभिः एतत्कुमारभ्रष्यकपलदुराां इतिपुरारागेक्तोबालोप वेशनविधिः अथान्नप्राशनं तत्षष्ठेमासिभवेति अष्टमेचेतिकेचित् नामकररागोक्तनक्षत्रेसुमुहूर्तेति थ्यादिकंसंकीर्त्यअस्यकुमारस्यसर्वकामासिध्यर्थं

अ-

वकान्तायुरभिवृध्यर्थंचअन्नप्राशनाख्यंकर्मकरिष्ये इतिसंकल्प्य पूर्वंपक्तं नांदीश्राद्धमपरेपक्षेनित्यकर्मा नंतरंदक्षिरातः प्राङ्मुखंस्नातंमलंकृतमुपवेश्यसंकल्पांते तंदधिमधुघृतमिश्रमन्नमन्नपतेन्नस्यदेहिमंत्रेराप्राश येत् पश्चात्सुवर्णाभवति मुखंप्रक्षाल्य तेनसर्वकामो भवति अन्नपतइत्यस्यनलकूबरोन्नपतिर्देवतोप्राश ने अन्नेनप्रथमकवलंप्राशयित्वापुनस्तस्मै पयः भोजयित्वामुखंप्रक्षाल्यारिष्टकृदादिहोमशेषंसमा प्यब्राह्मराान्भोजयित्वादक्षिरागंदत्त्वाशीर्वाचयेत् होमपक्षोऽप्ययंजातकर्मवदाचरेत् पूर्ववत्पक्तस्मि न्पक्षेसमाचरेत् उत्तरेपक्षेवद्धीत कौतुकंवपयेत् विधिति अन्नप्राशनस्मात्यव्यादिकंचास्तकर्मच रात्रावतुनिबाकुर्याश्चिधारायमहानिकारयेत् इत्यन्न

दक्षिराप्राशनं

५०८

१०४

प्राशनविधिः अन्नप्राशनविरागिनः अन्नप्राशनानंतरं
जीविकापरीक्षोक्ता मार्कंडेयेन अन्नप्राशनोर्ध्वं प्रविन्य
स्याशिल्पं भांडानि सर्वशः शस्त्राणि चैव शास्त्राणि त
तः पश्येत्तु लक्षणं प्रथमं यत्स्पृशेद्बालस्ततो भांडं स्व
यं तदा जीविका तस्य बालस्य तेनैव तु भविष्यति इ
ति जीविकापरीक्षा अथ चौलकर्मकाल उच्यते म
नुः चूडाकर्म द्विजातीनां सर्वेषामेव धर्मतः प्रथ
मेऽब्दे तृतीये वा कर्त्तव्यं श्रुतिचोदनात् यमस्तु ततः
संवत्सरे पूर्णे चूडाकर्म विधीयते द्वितीये वा तृतीये
वा कर्त्तव्यं श्रुतिचोदनात् आचार्यस्मृतौ तु तृती
ये पंचमे वाब्दे चौलकर्म प्रशस्यते प्राग्वा सममे सप्तमे
वा सहोपनयनेन च इत्यादि विरुद्धवचनानां कुलध
र्मानुसारतो व्यवस्था येषां कुले यस्मिन्वर्षे चौलकर्म क्रि

ना

यते तस्मिन्वर्षे तत्कर्त्तव्यं अत एवाह वृत्तिकारः ब
हुशिष्यः जन्माधिकारा जन्मादि तृतीये वर्षे तु चौलकं
चाहुः कुलधर्मस्य तत्त्वाद्देशचौलकर्म च आश्वे कु
वर्ति केचित्पंचमे तु द्वितीयके उपनीत्या सहैवेति विक
ल्पः कुलधर्मतः तथा च कारिकायां यथा स्वयं वाके
पं चिदुपनीत्यासहेष्यत इति एवं प्रोक्तवर्षे उदगय
ने आपूर्यमाणपक्षे कल्याणे नक्षत्रे कार्यं अत एव
उदगयने आपूर्यमाणपक्षे कल्याणे नक्षत्रे चौलकर्मोप
नयनगोदानविवाहाः सार्वकालमेके विवाहं तेषां उद
गाह्वनस्य आगमयज्जीर्णउ यादग्रे आसु हविषपवस इति
तिसृभिः प्रजापति नत्वदेतान्यन्य इति च व्याहृतिभिः
वीसमुच्चये मेके तो केकांचन तत्वमर्यमाभवासियम तो
नामितिविवाहे चतुर्थी अस्यापी: चौलकर्मेति चौल

66-

२२०

स्यैवसंज्ञा कर्मशब्दस्यसार्थकत्वादित्यर्थः गोदानंचौ
लवत्कार्यमित्येके तत्वाच्चौलग्रहणेनैवगोदानप्रा
प्तेरसत्याउन गोदानग्रहणासमावर्तनात्प्रैविवाह
स्तुउदगयनादिकालादन्यत्रापिकालोभवति
न्यायान्वेसमर्थयति ऋतुमत्यांहिविंसुप्तादोषः पित
रस्यघ्नन्तीति वचनैग्रहणादाज्यभागान्भवतः विवा
हेहत्वमर्थमेतिवचनेप्याहुतिः प्रजापतिहुतिपंचमी
स्यसमन्यत्र चौलकर्मोपनयनेविवाहः प्रथमा
न्तप्या व्रतानिस्तारत्वामित्येषां लौकिकेग्नाविति स्थि
तिः मन्त्रभागवान् अथचौलप्रयोगः अहमलंकृत्वाप्र
वैक्षिकेनांदीश्राद्धंकुर्यात् पूर्वेद्यारेवसकलान्संभारा
न्नुवपाविचनान् संस्कृत्याभ्युदयश्राद्धमपिकुर्यात् यथा
विधीति अत्रापिशादैन्दवास्तिवाचनमस्यत्नौसंसृष्टौ

पते अनयोः शुभकर्मादौकरणत्वात् अथचौलक
र्मप्रयोगः अहचमलंकृत्वाप्रूर्वेद्यौनांदीश्राद्धंकुर्यात्
स्तकैरादिभाग्नोसत्यांकालावधमाह एकाविंशति
हर्यत्रेविवाहेदशावासरात् त्रिषट्चौलोपनयनेनां
दीश्राद्धंविधीयते अथप्रकृतं अपरेद्यकम्पूर्वत
स्नानंमलंकृतंकृतस्वस्त्ययनंकृतकौतुकबंधंपत्न्यंक
स्थंकुमारंदक्षिणतउपवेश्यलौकिकाग्निंनिधाय
तस्यमंगलनामभवति मनुः जातकर्मादिसंस्काराः
स्वकालेनभवंतिचेत् चौलादर्वाक्कुर्वीत प्रायश्चि
त्तादनंतरं जातकर्मोपलक्षणा यथाधातमारभ्यचौ
लपर्यंतकर्मणामपनीतानिचेत्तानिप्रायश्चित्तेकृतेप
श्चात्तत्तत्कर्मसमाचरेत् तत्रप्रायश्चित्तमेकैकेषुसंस्का
रेषुपदत्तत्रूस्यात् आदौकालातीतेहोमकृत्वापश्चाच्चौलो

२२१

न्तोहोमंकुर्यात् कालातीतहोमंहुत्वाकृतः कारिका प्रा
यश्चित्तेहुतेपश्चात्तामपिकर्मवै कार्यमित्येकआचार्य
नैत्यनेत्ऽविपश्चितइति अथप्रकृतं अस्यकुमारस्यबी
जगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणायुरभिशायसंस्कारार्थंचौला
ख्यंकर्मकरिष्ये तत्रादावाधानंकरिष्ये देवतापरिग्रहा
र्थमित्याघारान्तंकृत्वातत्रप्रधानदेवताः त्रिवारमग्नि
पवमानं प्रजापतिंचाज्यद्रव्येणेत्यादिपूर्ववत्पूर्णपा
त्रंनिधानांतंकृत्वाग्नेरुत्तरभागेव्रीहियवमाषतिलैः
पूर्णानिशरावाणिदद्यात् यवभावेव्रीहियोग्याः
एकस्मिन्शरावेआनडुहगोमयंद्वितीयेशरावेश
मीपर्णानिचतिलैपत् एतेषुशरावेपात्रेषुसमीपतोनि
दध्यात् अथजपः अग्निप्रतिष्ठापनांतंकृत्वाग्ने
रुत्तरतःपश्चाच्चत्वारिपूर्णशरावाणिव्रीह्याद्यैःपूर्णा

सो

६ रितानि

प्रागपवर्गाणिस्थापयेत् आज्यसंस्कारांतंचेति शौ
नकः सर्वेनैचौलकृतःसमीपेजननीशिशोः अं
केनाविभ्रतीउत्तमासीत प्राङ्मुखीसती तस्याउत्तरता
दोत्तरस्तत्पश्चादानडुहंशाहृतं अस्पृष्ट्वैमीचिन्त्यस्य
शरावेसादयेन्वतः शमीपर्णानियानिचान्यास्मिन्शा
रावेन्यस्यभूतले तत्रैवस्थापयेद्धोमसंकल्पोस्य
पार्श्वतः कारिका पूर्णपात्रंनिधायाथ कुपलेयो
दिपूर्ववत् व्रीहिपूर्णंशरावंस्याद्यवपूर्णंतथापरं
माषपूर्णंतृतीयंस्यात्तिलपूर्णंतथापरमिति
आचार्यः केशान्तोज्ञानतोमौवाधीत्यानिगच्छते
एताकृपकास्येघांडवीजा हृष्टास्मरे मण्या अ
वस्मात्तुदद्वीरान्तःविनाएकोविशाकशाङ्करमादा
दायकत्रास्तेप्रात्तिमन्यहेत्र्यन्यएककार्तस्मान्न प्र

त्र

१३

सह

स्नावादायश्चात्ते कारिका मानर्ददातिरणात्मोब्रह्मास
प्रसप्रचसप्रच कुशपिञ्जूलकानांलुग्रहीत्वात्तोप
वापित्राषि पितृधरिरापद्देन्यएवकर्त्तास्यादिति
अत एव शौनकः नन्नःकुमारस्यापिना हस्तेवि
भक्तंभक्तशाङ्कुरान् एकविंशतिमासीनाशिशो
र्मातुरुकदक्षिणो पितुरस्याभवेदवान्यद्दोस्मिंश्चो
लयेन्नरः ब्रूलबेनाहियोग्विप्रो धारयेद्धाकुशांकुरान्
अस्मिन्न्पदोपिनेवात्तकचाचौलस्यकुमाराः अ
थाज्यपात्तेकाप्याघारात्तकृत्वाप्रधानहोमंकुर्यात्त सं
गृहे चौलोपनीत्योरस्विंश्विलप्रतेषुप्रसोऽन्नेदानपरि
ग्रहेच स्नात्वाच्चगोप्रदानाविधौच सम्यङ्नेवाज्यभागौ
प्रवदन्तिसंतः अग्नआयूंषिनिनिस्त्रणांशतानेवेरवा
नसात्ऋषयः अग्निपवमानोदेवता गायत्रीछंदः

२

प्रधानआज्य० प्रजापतेहिरण्यगर्भः प्रजापतिरि
त्रिष्टुप् प्रधानआज्यहोमि० इतिचतसृभिर्जुहु
यात् समुच्चयपक्षे अष्टावाहुतयोभवन्ति अरुक
आहुतयः ४ व्याहृत्याहुतयश्च कुमारस्यपश्चा
त्वा- त्रिस्यामादक्षिणहस्तेशीतमुदकं सव्यहस्तेचौलो
दकंगृहीत्वाएकस्मिन्पात्रेऽसेनवायउदकेनेहीत्य
नेनमन्त्रेणयुगपत्तौहिपेनरक्त नत्रनवनीतांदि
त्र अप्रवेदधिसंहिता स्वामीश्रिकत्यनदपामेक
देशंगृहीत्वा अदितिःकेशानित्यादिमन्त्रेणवाम
कर्णादारभ्यप्रदक्षिणात्रिरुंदेत आडुंकुर्यादित्याप
र्वः प्रत्यंदनमंत्रादाहतिः अथवास्यदक्षिणोकेशपि
ष्टेत्रीन्कुशानभ्यात्माग्राम्मोषधेत्रायस्वैनमिति मं
त्रेणान्यसेत् स्वधितेइतिमन्त्रेणात्तान्तुरन्यसेत्

११२

मंत्रो॥

अथातस्त्वं स्वधीतेमैनंहिंसीरितितिः पीड्य लोहेनहरेणा। प्रछिनमीति अस्यार्थः स्वधीतेअनेनमन्त्रेणात्वामिव्र शापिंजूलानि ः पीडयति नेदरसस्याप्यतीत्यर्थः लो। केतुरलोहएक प्रसिद्धः अतोत्रतस्याग्राच्यत्वात् लोह छुरस्तामेवकर्तति शास्त्री तेरविघ्नत्वात्तु लोहन्वक्षो यसजत्ताद्विष्यपिकर्तति मधुतोयेनतत्रपोहस्ततात् ततोयेतात्सितस्केशायस्यात्यानां छिंयात्तान्बलान् प्रामीपवौंः सहहार्याहस्तेदद्यात् सावत्ता नृगोमये निदध्याति पुनः कुशापिंजूलानिदधानादिपूर्ववत्कृत्वा येनभूयश्चात्तेनमन्त्रेणाछिंयात् पुनश्चतुर्थकुशापिं जूलानिधानादिवत्कृत्वा एभिस्त्रिभिर्मंत्रैश्छिंद्या त् अपकारिका एवमेवाजरेपश्चात्त्रिरेवछेदनंभवे त् ततः यत्क्षुरेणेतिमंत्रेणा अग्रादारभ्यमूलपर्यं

नक्षुरधारांनिम्रज्यात् समंत्रः यत्क्षुरेणामर्चयता सुपेशसावप्ताव्यसिकेशान् शुंधिशिरोमास्यायुः प्रमोषीः अपशीतोष्णाभिरद्भिरिति प्रेषेणानवापि तुमन्त्रणाति ततःशीतोष्णैः सर्वविशोषितेर्जलोये: केशान्नापितःस्वयंवशाचारतः शिखाः कृत्वावपेत् मध्येशिरसिकुडमयाहाशिखान्तरंदक्षिणो उभयोः पार्श्वयोरन्त्रिकप्रपानांशिखवामतो अयोज्ञकेश स्यातंकुमारदक्षिणात्उपवेश्य गर्विसूद्रादिहोम शेषंसमाप्यब्राह्मणेभ्यःपात्रामंत्र समर्पताः पितायदद्या त् एव पूर्वहोमंविनाकुमार्याअमंत्रकंस्यात् इति चैव शिशोर्मातरिगर्भिण्यां चूडाकर्मनकारयेत् गर्भेऽपंचमेवर्षे गर्भिणीयदिवाभवेत् गर्भः गर्भिण्यां मातरि शिशोः क्षौरं सूतान्तिकारयेत्

पंचाद्वा आगयो र्द्धं च गर्भिंस्यामपि कारयेत् चूडाक
२२८ र्म शिशोर्मंत्रागार्भिस्त्रियदिवाभवेत् गर्भस्य वापि
पात्रिः स्याद्द्रूपत्यो वा शिशोरपि सहोपनीत्यां कुर्या
द्वेतदादेवानविघत्त इति अथोपनयनं तत्सप्तमे
वर्षे गर्भाष्टमे वा कार्यं ब्रह्मतेजोभिवृध्यर्थं विप्रो
वै पंचमेहेति आचार्यः गर्भाष्टमे वाब्दे पंचमे पि वा
द्विजत्वं प्राप्नुयाद्विप्रो वर्षे त्वेकादशे नृपः काश्य
स पः ब्रह्मवर्चस्य कामस्य गर्भतो जन्मतोपि वा सप्त
मेब्दे पि कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनं काम्यकालः
तत्राविष्णुः षष्ठे धनकामस्य विद्याकामस्या
सप्तमे अष्टमे सर्वकामस्य नवमे कांतिमिच्छति क
नविंदशमे वर्षे त्वन्नकामस्य वेतथा एकादशेतु वि
द्रियार्थी पश्वार्थी द्वादशे द्विके द्वादशे दत्वातिक्रांते

प्रायश्चित्ती भवेत्को द्विजः यदति यच्च मंत्रेरमपावमानी
भिरेव च ऋग्यजुः सामाभि अभ्यस्तान्कृत्वा चरे
व्रतं मौंजीबंधनतः कुर्यात् षोडशात्यतितो भवेत्
यज्ञावल्क्यः आषोडशाद्द्वाविंशाच्च चतुर्विंशाच्च वत्स
रात् ब्रह्मक्षत्रविशांकाल औपनीयनिकः परः अत ऊर्ध्वं
पतंत्यनेसर्वधर्मबहिःकृताः सावित्रीपतिता व्रात्या व्रात्य
स्तोमाहतेक्रतोरिति क्रमेनतुलास्मिनुपनयनाधिकारी
भवति पित्रैवोपनयेत्पुत्रं तदभावे पितुः पिता तदभा
वे पितुर्भ्राता तदभावे तु सोदरः इति गर्गः पिता पितामहो
भ्राता ज्ञातयो गोत्रजाग्रजाः उपायनेधिकारी स्यात्
पूर्वाभावे परः परः प्रायश्चित्त कपर्दकारिका आचार्ये
आद्यो स्वशरीरभृ ज्ञात्वा पापाशीय्यप्रारीरस्यात्ह्नि पूर्व
कृष्णाद्वयेगाग्रप्यमंयथ्याव कुर्यात् न नस्तत्र उपायनस्य

नांदीश्राद्धं कृत्वा पश्चात् स्वस्त्ययनं कालिकं मौं

११५ जीबंधनं च कुर्यात् द्वियां न कारयेत् अथ प्रयोगः

पूर्वोक्तसंपदा सामग्रीं संपाद्याचम्य प्राणाना

याम्य तिथ्यादिकं संकीर्त्यास्य वटोः उपनयने मम गा

यत्र्युपदेशाधिकारार्थं कृच्छ्रत्रयमितं प्रायश्चित्तं

करिष्ये ततः अस्य वटोः कामवादकामचारका

मभक्षणादिदोषपरिहारेणोपनयनाधिकारार्थं

कृच्छ्रत्रयमितं प्रायश्चित्तं करिष्ये यदि उपनयनक

र्मणा सह चौलकर्म तदा संस्कारद्वयं संकीर्त्य पुण्या

हस्वस्तिवाचनं ग्रहयज्ञं नांदीश्राद्धं कुर्यात् अथ

ग्रहयज्ञः तत्र संकल्पः अस्य कुमारस्योपनयनाख्यक

र्मानुष्ठानकर्मसिद्धिद्वारा परमेश्वरप्रीत्यर्थं ग्रहयज्ञं करि

ष्ये इति करिष्ये ग्रहयज्ञं समाप्य स्वस्तिवाचनपूर्व

संकल्पः

कं नांदीश्राद्धं कुर्यात् तत्प्रयोगस्तु कृत्वाभ्युदयि

कं श्राद्धं स्वस्तिवाचनपूर्वकमिति तत्र संकल्पः

अस्य कुमारस्य वेदाध्ययनेन [illegible] कुमाराणामभिवृ

द्ध्यर्थं आयुरारोग्यादिप्राप्त्यर्थं सकलवैदिककर्म

भिर्वेदोक्तफलप्राप्त्यर्थं उपनयनाख्यं कर्म करिष्ये

इति संकल्प्य तदंगत्वेन स्वस्तिवाचनपूर्वकं नांदी

श्राद्धं करिष्ये इति संकल्प्य स्वस्तिवाचनं कृत्वा कृतदे

शाचारप्रारंभं च कृत्वा यथोक्तप्रकारेण नांदीश्राद्धं कु

र्यात् अथ परेद्युः कृतस्नानमलंकृतं मुक्तास्वस्त्ययनं

कृतकौतुकबंधं कृतभोजनं कुमारं मांगल्ययोपिस्तानं

ज्योतिःशास्त्रोक्तमुहूर्ते समीपे मानीय तन्मुखं सम्यगी

क्षेत तत्रेदं [illegible] अलंकृतं कुमारं कुशलीकृतं

शिरसि मिति कुशलीकरणं वपनमित्यर्थः [illegible]

दिकं संकीर्त्य अस्य कुमारस्य द्विजत्वसिद्ध्यर्थं उपनयना

११६ख र्थं कर्म करिष्ये इति संकल्प्य उपलेपनाद्यग्निप्रतिष्ठा

पनान्तं कृत्वा समित्कृयमादाय अस्य कुमारस्य द्विजत्व

सिद्ध्यर्थं क्रियमाणो उपनयनहोमेन्वाधानं करि

ष्ये इत्यजसंस्कारान्तं चौलं कृत्वा वस्त्रं दद्यात् कौ वत

रिका। आज्यसंस्कारपर्यन्तं कृपादि पूर्ववत् परि। पले

धानं भवेदस्य वाससैवाहतेन तु भवेत्प्रावरणं वा

सः कृष्णाजिनमथापि वा एवंभूतं कुमारं तं कुर्याद

त्रोपवीतिनमिति एवं वस्त्राणि अस्य दीर्घतमा मा

त्रा कौणिरिषु वस्त्रपरिधाने० प्रावरणेच अत्र

ब्रह्मचारिणः कौपीनधारणमप्युक्तं कुतः कौपीन

मात्रावशेषेण न धार्यं ब्रह्मचारिणः इति स्मृतेः आच

र्यैरणापि धारणेन नेऽत्र वासस्तीनेत्व स्वरसमेधा।

जननकर्मणि दद्यात्तावत् प्रभृत्येव कौपीनेन प्रवर्त्त

नेइति अत्र भगवान् नेत्रादेः परिधानार्थं कल्पते

नव वस्त्रकं शिरोवगुण्ठनं चैव नवमन्यत्प्रकल्पयेत्

शिरोवगुण्ठनमत्र प्रावरणस्थानीयं यथा तत्कमङ्गि

नं वापि कल्पयेदवगुण्ठनं उपवीतेन च संप्राप्य नपाक

स्म कृष्णाजिनामिति अत्रैदृगदेवस्तद्वै आहतेन वास

सा संवीत मैणेयेन वाजिनेन ब्राह्मणोरौरवेणाद्वा वि

यमजेन वश्यमिति अहतेन दशांशवेन साउकं

ईषिद्धौतं नवं श्वेतं सदशीयं च धारितं आहतेन द्विजा

नीयात् सर्वकर्मसु पावनं अन्यदपि लक्षणमस्ति।

आहतं यत्र निर्णिक्तं उपवासस्त्वयं भवा प्रास्तनमाग

लिन्येन तावत्कालं न सर्वदेति कार्यं रौरव बास्तानि

विप्रादेरजिनानि च इत्यत्र यद्गमत्त श्वेतरक्तमथा

१२७

पिबेति स्तनयोरंतरे अंगुलं बहिर्लोमिय पृष्ठस्य च ऽ
अंगुलं अजिनं धारयेच्छिन्नं अन्तर्विशाखवोडशोः
एतान्नित्यधारणार्थं इतियं एतावित्सर्वान्तरमेव
केचित्कुर्वंति नानित्य मत्रशौनकः अप्येतच्छा
यण्कपंचकोः पश्चात्तिष्ठत्वात् कुमारणांब प्राङ्मुखं
सम्यवस्थाप्य परिधायेकमंवरं अथास्य दक्षिणांक
रंकिंचिदूर्ध्वं प्रसारितं स्थापयित्वा द्वितीयेन वास
सावाथ जिनेनवेति मित्रस्य चक्षुरित्यस्य वामदेवो
जिनं त्रिष्टुप् अजिनधारणे ० मित्रस्य चक्षुर्धरुण ऽ
रां बलीय स्तेजोय शस्वी स्थविरं समिधं अनाः
हनस्य वसनं जरिष्णु परीदं वाज्याजिनं दधेहं अत्र ऽ
वासोजिनयोर्विकल्पः उभयोरपि प्रावरणार्थत्वात्
एतावत्तु साधारणांयधाजिनं प्रावरणं तदाव्रतान्त

प्रविशांय याक्रममैणेयैरौरवाणार्थत्वात् एतानि भवंति ऐणेय
स्य व्याख्यानं कृतः ऐणेयेनेति सूत्रोक्तत्वात् एणस्यस्त्री ऐणीतस्य
इदं ऐणेयं एणयाटञिति स्त्री प्रत्ययः कृत एवाभिधानं एणाया
श्चर्मा घैमैणेयमेणस्यैवमुभे त्रिलिङ्गसमरः एवमन्यदजिनं प्राव
रणार्थं ग्राह्यं वस्त्रेणाविकल्पो द्रष्टव्यः अपरंच कुमारस्य
त्पक्षस्य नित्यत्वेन धार्यं तच्च यज्ञोपवीतमंतरं विलिख्य
ग्रंतात्स्वशौनकः नित्योदिप्य ब्रह्मसूत्रेण विनत्या धः प्रसार्य
वामांसस्यापर्ययित्वेन त्याक्रमस्यजिना मिति प्रक
ते यज्ञोपवीतमिति यज्ञोपवीतं दद्यात् अस्य परमेष्ठी नारायण
र्भः परमात्मा त्रिष्टुप् श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानसिध्यर्थं य
ज्ञोपवीतधारणे विनियोगः ततः दण्डमजिनं दत्वान्य
मेन अथ कुमारः आचमनं कृत्वा यज्ञोपवीत धारणं
मीत्य अग्निमानयेत् मंत्रेणानेन दण्डं धारयेत् पंच

१२८ गृह्यप्रश्नाशिका वर्हिता समाप्ता हि

१२ स्मान्तिके वसंपन्न अंजलिना ं प० ८

अतएव शौनकः आचांतवमाज्यादियज्ञांगाउनुदेशात्
नीत्वा माणावमाचार्योवाग्निचान्मान मंतरा गमयित्वा
न्तः पार्श्वेदक्षिणेवोपविश्यतइति अथ वर्हिरास्तरणा
दिस्यान्तस्व समार्जनांतकामिति अपि धाप्याना धाघा
रानंकृत्वा पूर्ववन्तत्क्रमाज्यभागौकृत्वा अग्रेणानत्रा
चार्यं तत्रैके प्राङ्मुखस्तिष्ठेत् प्रत्यङ्मुखोवटुः एवं प्रा
नपरिहरेत् आचार्यावटोरंजलिं प्रसृत्य तदुपरिस्थित्रस्या
पंजलिमंजालिमन्वस्तरयेत् नमस्मविकरिति मंत्रे राशि
ष्यांजलौ स्वजलिस्थमुदकमव तारयेत् ततः शिष्यांजलि
गतमापोवतारयेत् नमस्विकरित्तिमंत्र स्पपावा
प्वःसाविकानुष्टुप् अवतारणेविनियोगः ततो देवस्य
त्वेत्यादिना हस्तावगृह्णामीत्यंतमुक्त्वा देवदत्त शर्मन्निति चोक्त्वा
वटोर्दक्षिणहस्तं सांगुष्ठं दक्षिणेपाणिना पुनस्तदपूरणाग

घि करग्रहेत् सवितानेहस्तैमग्रभीत् देवदत्तशर्मनि
ति मंत्रः इतरत्समानं पुनस्तच्छदपूर्वादि करग्रहेत् अ पू
ग्निराचार्यस्तव देवदत्तशर्मन्निति देवदत्तशब्देन तस्यना
मस्यात् अथाचार्यो देवसवितरित्यनेन रक्षिमीक्षयेत्
उभौ सर्ववास्थित्वाचार्यः कस्यचित्मंत्रमुक्त्वा प्रजा
पतये परिददामीति वदेत् शौनकोपि धात्रे परिददाम्य
त्वामिति संकल्पपूर्वकं कस्यच्चादिकं मंत्रं ददाम्यंतमु
क्त्वापि र ततो युवासुवासा इत्यर्धर्चेन प्रदक्षिणमावृत्तं
कृत्वाह ततो र्धर्चेनास्य ब्रह्मपोकपरिपाणि हत्वा हृदयं
स्पृशेत् शौनकोपि युवासुवासा इत्या धमस्याधर्चेन प्र
दीयंत प्रदक्षिणामुपावर्त्य प्राप्य येनप्राङ्मुख वटुमिति
युवासुवासोऽनुप्यत्याविश्वामित्रोऽपरपरिष्टुप् पूर्वार्धर्चेन
प्रदक्षिणावर्तने प्राङ्मुखकरणेवि० उत्तरार्धर्चेन सह

दयस्पर्शनेवि॰ सर्वत्रनुपविश्यततोग्निपरिसमूह्य ब्रह्मचारीत्रस्मी

१२९ समिधमादध्यादितिसूत्रं परिसमूहनवचनं पर्युक्षणस्याप्युपलक्षणार्थं त्वादी

नेसायंप्रातराधाने परिसमूहनपर्युक्षणे स्यातामिति परिसमूहन

नवचनं अत्रतु परिसमूहनाग्रहणं त्वेवंतोसमिधेराग्नेब्रह्मचा

रीत्रस्मी समिधमादध्यात् एकैकामन्वमिष्यंतिसमंत्रः अग्न

येसमिधमित्यस्यवामदेवोग्निरनुष्टुप् समिद्धोमेवि॰ अ

ग्नयेसमिधमहार्षंबृहतेजातवेदसे यथात्वमग्नेवर्धस्वसमि

धाब्रह्मणावयंस्वाहा ततोग्निमुपस्पृश्यपाणीं

जस्ते त्यप्युत्पन्नेनमंत्रेणाउष्टावलोमकौसंहृत्त्यौकृत्वामुखंल

लाटदेशादधस्तात्त्रिर्वाधोनिमार्ष्टि जयंतः तेजसामित्यनेन

मंत्रेणेोष्ठावलोमकौसंहृत्तौकृत्वाललाटदेशादधस्त्वाद्गुमा

र्ष्टीति कारिका उपस्थापयमयित्वादि षड्भिर्मन्त्रैरतः परमिति

मयिमेधामितिषण्णांवामदेवऋषिः पूर्वत्रयाणामाग्नि

२

दृसूर्यादेवताउत्तरत्रयाणामग्निर्देवता आसुरीगायत्रीछं

दः अग्निउपस्थाने मानस्तोकत्र्यस्यकुत्सोरुद्रोजगती

अनेनभस्मादायत्र्यायुषमितिललाटे कश्यपस्येति

कंठे अगस्त्यस्येतिनाभ्यां यद्देवानामितिदक्षिणांसे

मनोम्मनोस्वेति स्वधे शेनायुषमितिशिरसि तथाचवृ

मेधातिथिः आयुषमितिमंत्रेणकृत्वात्रिपुण्ड्रकं अथ

वास्वमंत्रेणकार्यमिति तुर्येणवा ॐचमइत्यादिपरि

षेचनपर्यंतं कुर्यात् ॐचमेस्वरश्चमे अयगायत्र्युपदेशः

वटुप्रत्यङ्मुखंकुर्यात् संग्रहे प्रत्यङ्मुखायेदात्स्वयंग्राह

कयास्वितिः विवाहेचैवसावित्रीप्रदानेचैवमेवहि अथ

ब्रह्मचारीदक्षिणं जानुनि पात्यमाचार्यपादौदक्षिणहस्ते

नदक्षिणं सव्यहस्तेनसव्यामित्युपसंगृह्याभिवादनीय

नामोच्चरित्वा नमः अमुकशर्माहंभोआचार्यत्वांवाद्या

मीत्युक्त्वा अधीहीत्यादिकं प्रैषं ब्रूयात् अथाचार्यः

१२० बटोः परिधानवाससा तत्पाणिभ्यां तस्य पाणी संगृह्य गायत्रीमुपदिशेत् तत्र प्रथमं पच्छः स्वयमुक्त्वा शिष्यं वाचयेत् कारिका ॐ भूर्भुवस्वः इत्युक्त्वा सावित्रीं वाचयेदथ पादं पादं च सावित्र्याः स्वयमुक्त्वा यवाचयेदिति शौनकः सावित्रीं स्वयमाचार्यः पूर्वं पच्छस्तथैव च शिष्यं च वाचयेत्पश्चादर्धर्चशः स्वयं तथैव वाचयेच्छिष्यं तथोक्त्वा सकलां स्वयं पूर्वं तथैव शिष्यं च वाचयेदित्ययं क्रमः अशक्तो यथाशक्ति वाचयेत् ततोस्य हृदये अंगुलिपाणिं मम व्रते इति स्थापयेत् मम व्रत इत्यस्य मंत्रस्य परमेष्ठी ऋषिः बृहस्पतिर्देवता त्रिष्टुप् छंदः अस्य हृदये अंगुलिपाणिनिधाने विनियोगः ततो मेखलां बध्नीयात् इयं दुरुक्तात् इति मंत्रस्य वामदेवो मेखला त्रिष्टुप् मेखलाबंधने विनियोगः ततो दंडं दद्यात् स्वस्ति न इत्यस्य स्वस्त्यात्रेयो विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् स तु पालाशः स्यात् तस्य प्रमाणं ललाटादुपरि शिखकेशप्रमाणः अथ ब्रह्मचर्यमादिशेत् तत्रैवं प्रैषार्थं ब्रूयात् सांप्रतं ब्रह्मचर्यासि मंत्रपूरीषयोः कृत्वा आचमनं कुरु कर्म कुर्विति संध्योपासनादि दिवा मा स्वाप्सीः सायं वेधीनो वेदमधीष्व द्वादशवर्षाणि वेदब्रह्मचर्यं ग्रहणांतं वा तत्र वेदग्रहणाकर्मं वेदमात्रस्यायं कालनियमः स्यादिति मंत्रब्राह्मणयोर्वेदनाम तेनमहानाम्न्यादीनां ब्रह्मनामूर्ध्वं द्वादशाभ्यः स्वयः संवत्सरस्य एकैकव्रोपनयनप्रभृति षोडशे वर्षे गोदानसिद्धिं वेदग्रहणादयमर्थो लब्धः एवमेके अत्येतजन्मप्रभृति षोडशे वर्षे गोदानं वेदग्रहणांतं वा ब्रह्मचर्यं भवति प्राग्भूर्ध्वं वा द्वादशवर्षेभ्यः एवं

१२१

घृवतत्रिविधंस्नानंप्रदर्शितं क्रियास्नानंविद्याव्रतस्ना नमिति यःप्राग्द्वादशवर्षेभ्योवेदमधीत्यस्नातिसविद्या स्नातकः यस्तद्वादशवर्षाणिब्रह्मचर्यंकृत्वाऽस्नात्यनधी त्यविद्यःसव्रतस्नातकः यस्तद्वादशवर्षाणिब्रह्मचर्यं कृत्वाऽधीत्यविद्यांस्नातिसविद्याव्रतस्नातकः अनुविद्यां न्तगृह्यमर्थेन्नातिमन्त्रस्नानमिति अतःकथंव्रतस्नातक स्यसंभवः उच्यते विद्यान्तइति नाविद्यापरिसमाप्तौस्ना नंचोद्यते किंतर्हिविद्यायाअन्तेनैतेनस्नातकोपिमध्यमतः उच्य तमारण्यकमधीत्यस्नायात् रहस्यंवारण्यकप्रा धान्येनस्नाननिमित्तंचोद्यते नैद्भमनधीयस्नानकोऽ भवतीत्यादिति शौनकः कालंचब्रह्मचर्यस्यशिष्या योपदिशेद्यथाति ततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यामि द्यांयाचेत् अग्रजन्याख्यायिनमप्रज्ञास्थायिनीवाग्रेभि

दोत्र तत्रभवन्सर्वामित्यादिशास्त्रांनरहस्योविधिः क र्तव्यः अतएवदेवलः भवतीतिपदंचोत्क्वाभिक्षांदे हीतिवाचयेत् याचयित्वाततोभिक्षांगुरवेसम्पर्पये दिति शौनकः भिदेतपात्रहस्तःसन्प्राप्यप्राप्यतदं तिकं अग्रेभिदेतजननीअग्रजन्याख्यायिनीतया पश्चात्पितरमन्येपिपेवास्युर्वाधवास्ततः आमेधाज ननाद्भक्षेत्रमेोपनयतानलं तत्रैवसायंप्रातश्चसमिधंज

८

हुयात्सविति इत्युपनयनं अथास्तमितेप्रक्षोदलं सायं संध्यामग्निकार्यंविहृत्वाकृत्वाआचार्यःब्रह्मचारिणाद त्तिरात्तउपवेश्यपत्निप्यादिकंसंकीर्त्य अस्यब्रह्मचारि णोब्रह्मणःश्रीत्यादिनिर्विघ्नेनवेदस्याध्यार्थंयेनदधि कारमाप्तंचरुअपराणांतमेनदनुज्ञयास्वाधिकारमाप्तं चअपराणांतमेनतदनुज्ञयास्वाधिकारमाप्तंचब्रह्मोदनं

करिष्ये तत्रान्वाधानमाघारांतमुक्त्वा तत्र प्रधानदेव
ताः सदसस्पतिं सावित्रीमृषीन् ३ एताः प्रधानदेवताः च
रुद्रव्ये शाखि स्विष्टकृतमित्यादि प्रणीतपात्रनिधानांतं कृत्वा
निर्वापप्रोक्षणोत्तूष्णीं ततः विप्रार्थं भोजनार्थं प्रायश्चि
त्तं निर्वापप्रोक्षणादि स्थालीपाकयज्ञविधानेन श्रपयेत् शौ
नकः चरुं पचेत्सर्वस्यैव कर्मणः स्थालीपाकमशक्नुयात् त
दा दत्तः सर्पिर्न दधुः कश्चिन्नतत्कल्पमाचरेत् अपचेत्तापये
द्धिव्यंजनोन्नह्योदनाक्रु इति शक्तं पाके ततोन्वार
ब्धे ब्रह्मचारिणोन्यकृतवान्स्य संस्कारराघारांतं कृत्वा प्र
धानहोमं कुर्यात् नात्र विभागविधिरित्युक्तं ब्रह्म
मारिकायामाग्नेयौ सौम्यश्च द्वितीये मित्यास्मिन्नर्वेसा
वित्री प्रहराणि उत्तरार्ध्यं अतः ऊर्ध्वं मपि महानाम्न्यादिव्रते
ष्वप्युक्तेन तेन द्वितीयं जुहोति एतदुक्तं भवति महानाम्न्या

दिव्रतानां ते चुक्रीगुप्रवचनीय होमः कार्यः तत्र सावि
त्रीस्थाने महानाम्नीभ्यः स्वाहेति महाव्रताय स्वाहेति
उपनिषदः स्वाहेत्याजुहोति त्रयं द्वितीयं जुहोति अत्र
व्रातसमानं द्वितीयं प्रहराणं महानाम्न्यादि नाम चेयेन
होमाद्यं सौविष्टकृतं चरुर्यमिति सत्वं चरुं प्रमेवाचि
ष्टकृत्वषट्केनेमाज्यभागे न भवतः शौनकः तन्नि
वदात धर्मैराज्ञावदाय हविः सविः सदसस्पतिमित्यस्य
कारावामे ध्यानिष्वि सदसस्पतिर्गायत्री प्रधानचरुहोमे
तत्सवितुरित्यस्य गाथिनो विश्वामित्रः सविता गायत्री
चरुहोमे ऋषिभ्यः स्वाहेति ३ स्विष्टकृदादि समाप्य ब्रा
ह्मणान्भोजयित्वा वेदसमाप्तिं वाचयेत् अथ ब्रह्मचारी
ण तारालवराशौ ब्रह्मचारी अर्थः श्रायीन्त्रिरात्रं वा
दशरात्रं संवत्सरं वा स्यात् नि[illegible]उज्ज्ञान[illegible]तो शिष्यप्र

१२३

संयोगोऽश्मकोद्भवः चणकं देवयान्यं च एवः हारगताः
स्मृतः अथ कारिका यदा द्वादशरात्रं स्याद्भूमौ शयनमेवा
पिवा तदा तत्र त एव स्यान्मेधाजननसूक्तकं तस्मिन्
ह्नि ब्रह्मौदनं चरुमपराह्णे मेधाय जनध्यायो भवे
त्तदा पुनर्मौञ्जीबंधनं कार्यं तस्मात्तस्य कार्या सन्ध्यां

ब्रह्मोदन

दिवैव चरुमपराह्णे कार्यं तस्मिन्नविधेन लोकसन्धौ
तैष्यन्ते ध्यायेद्ब्रह्मौदनं सायं संध्यामुपास्यैव कार्यं त
था च स्मृतिः ब्रह्मौदनं च वेदादौ दीक्षा कूष्माण्डहोमति
होमत्वनध्यायदोषोऽस्ति संग्रहे नतु ध्यामार्जितका
लेन तत्रानध्यानदूषिते ब्रह्मौदनं च वेदत्तोपक्रमं चेन्नि
वर्तते इति ब्रह्मौदनं अथ ब्रह्मान्ते मेधाजननं कार्यं
तत्रेदं [illegible] स्तत्रं अनिर्दिष्टायां दिशि च कमलपला
शं कुशास्तंबं वा पलाशोपचार इति अथ अनिर्दिष्टायां

दिशाः कारिका आग्नेयीदक्षिणानैऋत्याः एता
दिशो वर्जयित्वा अन्यस्यस्यामनिर्दिष्टायां दिशि प्र
स्थितं पलाशं गच्छेत् पलाशोपचार इति पुनः पलाश
ग्रहणादनेकमूलमभिप्रायं तस्याभावे कुशास्तंबं वा
आचार्यस्मृतिरूपरागत्वा ह कुर्यात्त्रिमेखलां वेदिं
सर्वतो द्वादशांगुलं शुचौ प्रागुत्तरे भावे ते तस्यां मे
धां समर्चयेत् इष्टानि वेदयेद्व्रतं सक्तुमिश्रं सपायसं
समोदकं निवेद्यान्नपनं चाभ्यर्च्य पूर्ववत् प्रणम्य
तस्यै मेधायै व्रती निःसारयेज्जरितः उच्चारयन्मन्त्रं अथ वामं
त्रं तु च प्रदक्षिणं संश्राव्य तां नमस्कृत्य न प्राकुर्यात्तु(?)
नः पुनः एवं त्रिवारमावर्त्य दंडाजिनकमंडलून् वैधा
नि दिक्षु च स्नात्वा वाससी च विविन्निक्षिपेत् मेखला
चोपवीतं च धृत्वान्यानि [illegible] विनिक्षिपेत् अथ प्रयोगः

१५२(?)

१२४

आचम्यतिथ्यादिकं संकीर्त्य अस्य ब्रह्मचारिणः
गृहीताधीतधारणाशक्तिसंपादनेन वेदानधीपात
नांभिलाषितमनोरथसिद्ध्यर्थं मेधाजननाख्यं कर्म
करिष्ये इति संकल्प्य तदर्थं पलाशपूजनं षोडशो
पचारैः करिष्ये ततो नवकुंभैः पलाशं स्नापयित्वा
अथ शौनकः गत्वातुदस्यउरतः पुरायाहवाचयोद्वि
जैः स्नापयेत्पुरायसलिलैर्ब्रह्मरूपमनुस्मरन् ततो
मेधाजननित्रपलाशस्यैतिमंत्रेणषोडशोपचारान्कल्पये
त् आवाहनादिविसर्जनांतं ततः प्रदक्षिणात्रिःसं
चनंवटुंसश्रेवः सुश्रवा इति मंत्रमाचार्योवाचयेत्
प्रयोज परियानके वाससीतत्रेस्वउरवेमेधाजनने
कर्मणि दण्डाजिनवल्कलं त्यक्त्वा कौपीनेन प्रवर्तते त
तोविप्रः ततोविप्रः मेधामसुक्तिं तक्रं जपेत् प्राप्त

ऽौम्योतिरस्रायदत्वा नमस्कारं कुर्यात् इति मेधाजननं दे

को

वैत्रापनविधिः विवाहोक्तः अथ पुनरुपनयनं कात्ति
का वेदांतरमधीत्यैवमृग्वेदं येऽध्ययन्ते उपनीतारिय
त्रैषामलकरणावर्जिता ब्रह्मचारिव्रतलोपे च पुनरुपनी
तिः शांतातपः कृशनं रजगोबिलाडूचत्नयाश्रुत
उष्ट्रमानुषकेभाश्वरासभीक्षीरभोजनात् उपानयेत्
पुनः कुर्यात् तप्तकृच्छ्रं चरेन्मुहुः अन्येषु शास्त्रांतरोक्त
निमित्तेषु च शातव्या तद्विशेषः नैमित्तिकमन
ध्यायं कुर्यात् च प्रतिपदिने मेखलावंधने प्रायश्चित्तार्थं
मुनयो विदुः सप्तमी माघ मासस्य तृतीया चोत्तया
तथा युगमन्वादयश्चान्यावतनवधे पुनःशुभाः ततश्च

६६५

पनं कृत्वा कृतं मेधाजननं च आज्ञप्रवलनीय होमस्य
सावित्र्यास्थाने तत्सवितुर्वरीमहे इति पुनरुपनयने

१२५ अथ ब्रह्मचारीधर्माः कात्यायन वैखानस स्मृतिकौमै
स्कांदे योगशास्त्रे रवं वाल्लंकमाह्यूमध्यि जन्मतो मौजी
त्रिवृत्समाश्लक्ष्णदशाो वृत्तमेखला मुंजाभावे कुशः
व्यादंडाय ज्ञियवृक्षजाः नकेशभालनासांत प्रमा
णाः ग्रक्रमीद्धिजैः आमूलत्वाल लाटं च नासाग्रं च प्र
माणतः ब्रह्मदंतत्रविंशादंडस्याद्दोला स्निग्धविनः
व्यासः शिखोललाटनासाग्रप्रमाणावर्त्तन्ते क्र
मात् याज्ञिकस्यनुकृतस्य दंडोनंतति धर्मतः इति
दंडलक्षणं जीर्णादिडकमंडलुं दंडमुपवीतानाजिनं त्र
पि अप्सुचैतानिवितीर्णतिष्यग्गृह्णीतान्यत्र मंत्रवत्
धार्याश्च लणा सदाधार्यकौपीनं म हत्यंत्रनिर्मितं
शुक्लवाससः स्वयंभुवाहृत धार्यखंडं वस्त्र पार्श्वयुक्त
अथ संध्यानिर्णयः तत्रापस्तंबा उपनयनेह्निकर्तव्य

कटिसूत्रकं कौपीनः पं-२

रसौ=

सायं संध्यामुपासते आचरेद्भुलस्यतंत्रंम ध्याह्नेऽपरे ह
नि प्रजापतिः प्राप्य देवींच गायत्रीं गुरोश्चैवानुशासनात्
संध्यात्रयं च कर्त्तव्यं सायमादित्य पात्रकमममिति अतएव
कारिकायां अत्र उक्तरोपतत्ननास्तिष्ठेत्सायं संध्यामुपास्य वे
ति शौनकोपि लब्ध्वं विज्ञाप्य गुरवेन तत्यार्चेनतानिधाय
च ततः संनिधावचपलास्तिष्ठेदादिवसदयात् सायं
संध्याविधिं कृत्वा स्योपनयनानले आधाय सद्य
नंतसमिल्लिनो न्वाधानपूर्वकं अग्निः संध्यात्रयं नाक
र्तव्यं यावत्रैवोपनयेयंतं उपाय तं दिनारभ्य सायं प्रातः
श्च कालयोः मध्याह्ने च कर्तव्यं यावत्प्राणविमोचन
मिति पुनः शौनकः अग्निश्चमेत्यनुवाकेन सायंकाले
त्वपः पिबेत् सूर्यश्चेत्यनुवाकेन प्रातः कालः पिबेद
पः आपः पुनंत्वित्येतेन मध्याह्ने सावित्रीं जप्यादिकं

न्य=

यसंस्मृत्यसायासीतोजपेन्नरः सायंप्रातश्चमध्यान्हे
सावित्रीजप्यवाग्यतः सायंप्रत्यङ्मुखश्चैवतिष्ठेत्सो
न्मथप्राङ्मुखः सायंप्रातरुपस्थायजातवेदसमुत्त
मेति अन्यच्चभोजनात्प्रागेपिमध्यान्हसंध्यायाः
कर्तव्यताश्रूयतेप्रातर्मध्यान्हसंध्याविधावित्तंस्म
तिकारादिभिर्भोजनात्प्रागेवोक्तं तस्मादुपयनां
दिनेमध्यान्हेसंध्योपासनंनेतिगम्यतइति ब्रह्मचा
रिणःभोजनंकृतमास्ति भोजनादुपर्युपनयनं
स्यविहितत्वादिति अतःकारणादुपनयनदिने
मध्यान्हसंध्यानकर्तव्येतिप्रतीयते दंडाजिनोप
वीतानिप्ररेङ्गेदंयथ्योदितं प्राग्बः याचयेप्राविं
नेवाकृतिधाञ्चलेकभागजंकनोव्यासहतिभिश्च स्पष्टा
प्यभागमेकंगुरोरपि एकंभुंजीतमतिमान्स्वाध्या

यंचततःपठेदिति कारिका उपाकरणपर्यंतंसावि
त्र्यावलंयुक्तःसिति पुनःस्मृत्यर्थसारे अग्निंच
विप्रगृहेषुचरेत् गुर्वज्ञयाभोजनविधिनाभुंजी
त गुरुशुश्रूषणंवेदसाधनार्थंकुर्यात् व्रतसम
यःप्रागुक्तः नवस्त्रीमधुमांसादिछत्रमक्षपर्यु
षितनाड्यलदंतधावनावाष्टिकादिवाक्यापरतपादु
कारणंधर्माल्याद्वर्तनानुपलेपनाञ्जनजलक्रीडाद्यूत
नृत्यगीतवाद्यालापाश्लीलपरिवादादीनामासमावर्त
व नाद्वर्जयेत् याज्ञवल्क्यः मधुमांसाञ्जनोच्छिष्टशुक्ल
स्त्रीप्राणिहिंसनं भास्करालोकनाश्लीलपरिवादादिवर्ज
येत् मधुचेद्दंडोच्छिष्टमगुरोरभोज्यंभुक्तानीष्टवा
रां= अश्लीलमसभ्यभाषणं आदित्यवरणाज्जुधमेति
यज्ञोपवीतमजिनंमौंजीदंडंचधारयेत् नैष्ठिकः

नवमंत्रान्कृत्वासूर्यंजलांजलिंपैत् सर्वब्रह्मव्रतांश्चैवयतोप
१२७ वीता दीनिसृत्वापूर्ववदग्निमुपजोत् कर्त्तारापत्यागेव्रह्म
यमः इतिब्रह्मचारीधर्माः अथवेदव्रतानि उदगयने
मुहूर्तापदेपुण्याहे आचार्यः परिददामीत्यनेनमुप
नयनवत्कृत्वामेखलादीनिनवानिग्रहीत्वांजलिं
नोदकंग्रहीत्वाग्निमभिमुखंत्वव्रतानामितिजपेत्
त्वंव्रतानांव्रतपतिरसिव्रतंचरिष्यामिगच्छवेर्यंते
नराध्यासं ततःस्विष्टकृदादिसमापयेत् सप्ताकाल
मुपाकृत्यवेदमधीत्यव्रतांतेप्यनुप्रवचनंकुर्यात् त
त्राचविशेषः स------ इतिग्रामणीदपरागोदानंवे
दव्रतं अथमहानाम्नीव्रतं अस्यब्रह्मचारिणःसम
नुपापदन्तपचारापरमेष्ठ्यनुन्मुर्ष्मिमहानाम्नीव्रतंक
रिष्येत्याचारांतमुक्त्वाग्निपंचमान ३ अस्यन्ती

४ अनुमती ५ प्रदाजारं ६ आग्नि ७ वाजं ८ स्वर्व ९
इत्स्मान्नइद्रोरगास्विष्टकृतमित्यादि महानाम्नीमनु
गुप्रवर्च्चनीयेआचाराश्चाज्यपेन्येत्यंतमुक्त्वासप्तसे
यातंमहानाम्नीः २ स्वर्षीण ३ एतास्मानइंद्रोरगास्विष्ट
कृतमित्यादि एवंमहाव्रतमुपनिषद्व्रतंच गोदानंचा
६४ माएव उपनयनवद्धर्मोंकृत्वामेखलादिस्विष्टकृदा
दिसमापयेत् कारिका नवामौजीनवंदंडंदत्वास्वि
ष्टकृदाद्यध्यासंवत्सरंचरेद्वेवहम्ताविकजारायतो २
त्रिवर्षेपूर्णेग्रामाद्बहिर्निष्क्रम्यदेवनद्यादौविविक्तं
देशेमित्यापलेपनादिपूर्वापावतियानानकृत्वाहोमा
यस्वभोजनायावितान्नमीनिक्रयन्निलान्नाहितिप्यपचे
त् अथाचार्योव्रतलोपानुपधेत् प्रडव्रतलोपेत्कव्रत
मावर्त्तयेत् आपानेनावर्त्तयेत् अथाचकारिका

वहवो व्रतलोपाश्चेत्पुनरावर्त्तयेत्तुमिति अथान्याधिस्र

 पराघाघ घारांतकृत्वा न्नावग्निरिंकु इत्यादिमंत्रैरेवदम
धर्मेण चर्वाहुतीर्जुहुयात् तेमंत्राः अग्नावाग्निश्चर
ति प्रविष्टश्चऋषीणांपुत्रोअधिराजएषः तस्मैजुहोमि हवि
षाघृतेनमादेवानांमो मुहद्भागधेयंमोअस्माकंमोमु
हद्भागधेयंस्वाहा यातिरश्चीनिपद्यतेहविधरणाइति
तांत्वाघृतेनधारयायजेसंराधनीमहंस्वाहा २ यस्मैत्वंका
मकामायवयंसम्राप्रजामहे तमस्मभ्यंकामंदत्वाथेदत्वा
घृतंघृतंपिबस्वाहा ३ अयंनोअग्निर्वरिवःकृणोत्व
यम्मृधःपुनःएतुप्रभिंदन् अयंशत्रूंजयतुजर्हृषाणोयं
वाजंजयतुवाजसातौस्वाहा ४ अग्नस्तृतेरेचानुमत्यैस्वा
हा ५ प्रदात्रेस्वाहा ६ ओंभूःस्वाहा ७ ओंभुवःस्वाहा
८ ओंस्वःस्वाहा ९ नात्रसमस्तव्याहृत्याहोमः व्याहृ

तिभिःपृथग्घुत्वेतिसूत्रेपृथक्ग्रहणात् एतैर्मंत्रैःहुता
रंकृत्वा स्विष्टकृत्सवघशेषंवर्हिषिनि धायजलंवारि
णाप्रत्याहाचार्यः एतंस्थालीपाकंसर्वत्वंअश्नातीति
कारिकाच ततःस्विष्टकृतोवघेदेयंमृणेनिधायच
एतमित्याद्यशनान्तेमाहृप्रेषमनःपरमिति उक्तंवं
नमोवांतेजलंस्पृशंजलिंवव्रतानामित्यादिमुक्तंववं
दु अश्वादित्यमुपस्थापयार्घ्यंदत्वाचव्रतोन्मीलनंकृत्वा
मौनंकुर्यात् त्वंव्रतानांव्रतपानिसिव्रतंचरिष्यामित
च्छकयंतेनश्राकंयंनेनरांध्यासमिति अथशौनकः
अयाश्चाग्नेश्चरतीत्यादौमंत्रैः षडाहुतीर्जुहोत्येषाहुति
भिर्व्यस्तसमस्ताभिस्तिसृभिश्चाहुतीर्हुत्वाततोवदापयान्तं
किंचित्स्विष्टकृतेरनमचि ननिधायंतिलानन्यक
समस्तीर्यान्तिवर्हिषि मंत्रः शिष्यंगुरुकृपया हुताशि

शमिमं चरुं सर्वभुक्तो तु भुंजीत होमशेषं च चरुं श्रुतेः उक्त
वं तर्मयांग एरं भिज्जालिंदद्यात्तं स्थितं तमुपस्थापयेछि
ष्यं तं वृत्तानां व्रतानाद्दिता मंत्रेणानेन राध्या सामित्यनेन
दिवाकरं ब्रूयात्स्वयं चैतन्मंत्रं गुरुः शिष्यं च वाचयेत्
अथ ब्रह्मचारिणो हुतेन वाससा त्रिः प्रदक्षिणाशिरसं
मुखं वेष्टयेत् अथैकरात्रं एतं कालं एनं भूतं भूतले।
स्वपन् भवेत्याचार्यः प्रैषं ब्रूयात् ब्रह्मचारिणा त्वया
भवितव्यं ततः स्विष्टकृदादि कर्मिकाच उक्तैक
रात्रमित्यादि प्रैषं स्विष्टकृद्यथा आवश्यकेभ्य हुत
शयनासनभोजन ककवत्र केरात्रं च ब्रह्मचारीनये
दध्येति अथ शौनकः एकरात्रं त्रिरात्रं वा त्वमेवं भूतवे
मथूत आसीनस्वापहीनश्च समभ्यासे वशेतिति
अपरे घर्मंत्रस्नानसंध्यावंदनादिकृत्वा ईशान्यादि

शयग्निप्रतिष्ठाप्यालंकृत्योदककमंडलुमुत्तरतोग्नेकृत्वा
वस्त्रं तरी वायव्यां दिशि वध्वाग्नेः पश्चादाचार्यः प्रागग्रे
षु दर्भेषूपविश्य ऐशान्यां दिशं समीक्षमाणो ब्रह्मचारीमुखं
प्रक्षाल्य आचार्यो प्रदक्षिणीकृत्याभिवाद्य पश्चादग्नेर्
नैर्ऋत्यां दिशमीक्षमाणउपविशेत् स्वेन प्रष्टेनाचा
र्यं हृष्टं संध्याय मनसा महानाम्नीभिरनुब्रूहीति तं गुरु
प्रत्युदीरयेत् अथ शौनकः अपरे घकश्चक्षुर्वेवादव
मेप्रयतो गुरुः अनुवदन्महानाम्नीस्ता गोवा पेक्षया
दिशां पूर्वोत्तरामतः प्राग्देशे ग्रामाद्बहिर्भवेत्
शुद्धदेवालये तत्र कृत्वा स्थंडिलमादितः
ममप्रश्नास्मिलिलं च कमंडलुं न्यस्य वस्त्रं तरीं वध्वा तस्या
येप्रकृत्येषु तरे ततोग्नेः प्रत्यगास्तीर्ण दर्भ त्रियागुत्तरा
कात् तेष्वासीनगुरुः पश्यन्प्रागुदीदिशं जनः शि

१२०

योपिकुशलेपादीन् प्रमृज्याचम्य चोदकं कृत्वा गु
रोश्च देवेभ्यश्च प्रदक्षिणामथो गुरुं अभिवादयेद् गुरोः
प्रत्यग्दक्षिणोतस्य पृष्ठतः तस्यैवासनदर्भाणां
मूलस्थेषु उपनेतृस्तीर्णेषु विलोक्यादित्यमासित्वा ततः
पृष्ठेन चात्मनः आचार्यस्य च संयोज्य कवचं मनाः
संततः उदीरयेन्महानाम्नीभोऽन्वित्येवमादिकं
ब्रूहीत्यंतं मयाचार्यो ज्ञात्वा कालप्रमाणात् अ
प्ययुक्तः शिष्यं तदकृत्यन्त्रान्यूनलोपात्पृष्ठतः
समीलनं कुर्वन् त्रिपुरीषपदैः सह महानाम्नीरनुस्वः
शिष्यं प्रत्यक्त्वा शिरोवेष्टनं मोचयेत् शौनकोऽ
पि विदामघवन्विदागान्मित्यपक्रमसंयुताः
नाम महानाम्न्य इत्युक्ताः पुरीषपदसंज्ञकैः एवा
द्यवाभिः सार्धं समीलितविलोकनमिति ततो मित्रस्ये

दि

तिमंत्रद्वयेनाचार्येण शिष्यं रविमीक्षयेत् मित्रस्य
त्वा चक्षुषा प्रतिपश्यायोऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्वि
ष्मस्तं च चक्षुषो हेलनेन मित्रस्य इति मंत्रेरासस्संभा
रादिक्षावीक्षयन्न तृतीयेन पुनरादित्यमीक्षयेत् मि
त्रस्य चक्षुषा समीक्षे मित्रस्य त्वा चक्षुषा समीक्षे
शौनकः अप्यस्यास्य प्रवृत्तिभिः संभारैः सहि
तामदिशः मित्रस्यत्वाचक्षुषादिमंत्रतः सम्यगीक्ष
येत् मित्रस्यत्वादिकं मंत्रमृच्छत्विन्येवमांत्रिकं वा
चयित्वा पुनश्चार्कमीक्षयेदप्यनाभं भावितिर् इत उः
रोऽर्कदिशा मंत्रा ब्रह्मचारिण एव च अथ भूमिं स्पृ
ष्ट्वाग्निरीळेत्वादीन्मंत्रान्जपेत् एषजपः द्वयोर्ज्ञेया
अत्राप्य एवं वदेत् प्रवचनीय होमं कुर्यात् तत्र विशेषः
सावित्र्याः स्थाने महानाम्नीभ्य स्वाहेति कृत्वा होम

शेषंसमापयेत् शौनकः इध्माधानादिशेषेण
स्विष्टकृत्वाऽवसानं तत्रशेषंपथ्यान्यायंभवेदाप
चरंततः चक्रस्तोत्रात्कृतीःकुर्यापथ्याव्रतोत्सर्गे।
व्रतोत्सर्गेचदत्वापिहोममंत्रास्तुरवंतु महानाम्नीत्यदृते
षष्ठितीयोमंत्रेइष्यतइति अप्यकारिका पूर्ववद्भुतमा
दिष्टेसंवत्सरमिदंचरेत् पूर्णेसंवत्सरेदेशेविविक्तेउ
पविश्यपश्चप्राङ्मुखश्चावयेदेनंमहाव्रतमतःपरं अत्रप्र
वचनीयंतत्कुर्यादर्कैस्तरणादिकं महाव्रतायस्वाहे
तिसावित्र्यास्थानइष्यतेइति एवंपूर्ववदुपयन्होमं
कृत्वासंवत्सरंव्रतंचरित्वापूर्णेसंवत्सरेविविक्तेदेशे
अनुप्रवचनीयवत् श्रावयित्वामहाव्रतस्यपर्वंविशे
तिसामिधेन्यः एवंपथ्याएतत्कर्म इत्याचार्यस्तुश्रा
वयेत् अथार्कादिस्तरणांतंहुत्वानुप्रवचनहोमंकुर्यात्

सावित्र्यास्थानेमहाव्रतायस्वाहेतिकृत्वाहोमशेषं
समापयेत् कारिका पूर्ववद्भुतमादिष्टंचरेदष्टमिद
व्रतं श्रावयित्वोपनिषदमादित्यावेक्षणादिकं अत्रो
पनिषदेस्वाहा सावित्र्यास्थाने इष्यतइति शौनकोऽ
पि आचार्येप्याप्त इत्याधानतीयारण्यकान्तेतिः
विदकृत्योपनिषदं पूर्ववद्व्याकर्मीत्ययादिति चतस्रप
णांतंकृत्वा अथ्यानःसंहितायाउपनिषत् इत्याचा
र्यःशिष्यंश्रावयेत् आदित्यावेक्षणादिभिःमिसंस्पर्श
नांतंकृत्वानुप्रवचनीयहोमंकुर्यात् मंत्रसावित्र्या
स्थानेउपनिषदेस्वाहेतिकृत्वाहोमशेषंसमापये
त् इत्युपनिषद्व्रतं अथगोदानं षोडशेवर्षे
कार्यं तत्सर्वंचौलवत्प्रयोगः गत्वामलकृत्यपूर्वे
द्युर्नांदीश्राद्धंअपरेद्युर्विष्यकर्मानंतरं अस्यव्रते

चारिणः वेदोक्त अतिप्रायार्थं नित्यविधिरूपं गोदानं
१३२ रव्यं कर्म करिष्ये इति संकल्प चौलवद्वीह्यादिभिः पू
र्णपात्राराणि साधा धारांतं कृत्वा चौलोक्त होमं कुर्यात्
पूर्ववच्छीतो स्नादिकृच्छउदनं च श्मश्रूणां भवेत्
मान्तरं कोपवेशनं नास्ति विशेषः कथ्यते अदितिः
श्मश्रूणि छिंधि शिरो मुरवं मा मन्त्रायुः प्रमोषीरिति
क्षुरधारां निमज्जेत् केशश्मश्रुलोमनखान्युदकसं
स्थानि अनंतरावनुकुशलीकुर्वीत आपितमनुश्मा
ति शौनकः ततः केशश्मश्रुलोमनखौ नीति पद
स्यर्दं उदकसंस्थानि कुशलीकुर्वीत्येवमुद्धरयेत् त
तः स्नाने समीपस्थेताभिः स्विष्टकृदादिकं उप
स्थानं तत्रमाचार्यस्तु समापयेत् शिष्यं स्नात्वात
तो वा चनियम्यादि वसत्तयात् निष्टदलमिनेस्य
यै गुरोरंतिकं प्यागतः वरं ददामीत्युक्त्वा यगोकसो
गुरवे दिशेत् उत्तरे कर्णके तस्य वत्सरं व्रतमादिशेत्
सर्वास्व व्रतचर्यास्य प्रसिद्धं केशधारणामिति शि
खां पूर्ववद्धारयेत् इति गोदानं वपनकालः वपनं प्रति
मासे बुब्रह्मचारिणां भवेदिह मासद्वये यतीनां च विप्र
वाचार्ये द्वैमासिके नित्यनैमित्तिकं कार्यं वपनं भुक्ति
दो भवेत् कालप्राप्तं नकुर्वीत प्राजापत्यं दिने दिने इ
ति वपनकालः अथ समावर्तनं सूत्रं विद्यांतं गुरु
मर्थ्येन निमंत्र्य कथं अहं नैकमर्थ्यं करवाणीति पृष्टे
न सयमर्थ्यमाहत्य कृत्वा स्नायात् त्रिविधस्नानमुप
नयनप्रकरणोक्ति विरागं द्वादशाब्दं त्रैमित्य प्रोक्तं तत्रा
नक्षत्रारणुच्यते वागीशादि त्रिसौम्यपौष्णादिनक्षत्र
नित्रो न्नरारोहिणी गोविदेऽप्राशांकमानुगुरुवि

कृत्वानुज्ञातस्य वा स्नानमिति विद्यापरिसमा
प्तौ गुरुमर्च्येन्निमंत्र्यः पं-६

१२२

शुक्राशावारादिषु रिक्तां पर्वतथाष्टमीप्रतिपदं मेषंच
कीटं हरिं हित्वा शुद्धियुते तथान्हि विमले कुर्यात्समा
वर्तनं इदं कर्म स्वयमेव कुर्यात् अथ शौनकः वि
धायाभ्युदयकं श्राद्धं पूर्वेद्युः परेहनि प्रातः समि
धमादाय ततस्तत्ययनो द्विजैरिति अथ सूत्रं मु
णिकुंडले वस्त्रयुगं छत्रमुपानद्युगं दंडं स्रजमुन्मर्द
नमनुलेपनमांजनमुष्णीषमित्यात्मने चाचार्याय च
यद्युभयोर्न विंदेताचार्यायैवेति अस्यार्थः म
ण्यादीन्येकादशवस्तून्यात्मने आचार्याय चो
पकल्पयेत् यद्युभयोर्न विंदेत न लभेत् तदाचा
र्यायैव कल्पयेत् विद्लृ लाभ इत्यस्य धातोः विंदेते
ति रूपं प्रागुदीचीं दिशं गत्वा यज्ञियवृक्षस्य शाखा
मेव गत्वा शाखां वा सस्पाः समिधमाभीयमेरन्यत्रे

निदध्यात् तत्रेदं गृह्यसूत्रं आर्द्रामुभयकाम इति
अन्नाद्यकाम आर्द्रामाहरेत् ब्रह्मवर्चसकाम उपवा
तां शुष्कामित्यर्थः उभयकाम उभयीमाहरेत् अर्ध
शुष्कामित्यर्थः यत्रियदत्तास्थालीपाक उक्तः
अथ प्रयोगः तत्र शौनकः दत्वान्नं गां च विप्रेभ्यः
कर्मणोदनिर्वेदिति तिथ्यादिकं संकीर्त्य ब्रह्मचर्य
व्रतसमाप्त्यर्थं गां दास्ये ब्राह्मणभोजनं च करिष्ये इति
संकल्प्य गां दत्वा ब्राह्मणान्भोजयित्वा कौतुकबंधन
कृत्वा ऽथ कृतं तिथ्यादिकं संकीर्त्य मम भार्याया
परिग्रहार्थं समावर्तनाख्यं कर्म करिष्ये इति संक
ल्प्य उपलेपनाद्यग्निप्रतिष्ठापनांतं कृत्वा पुनर्देश
कालोपसंकीर्त्य मया क्रियमाणे समावर्तनहोमेन्वा
धानं करिष्ये देवतापरिग्रहार्थमित्याद्याधारांतं कृत्वा

त्रिवारमग्निं पवमानं प्रजापतिं चान्येनाग्निमूर्द्धस
१३४ मिधाविश्वान् देवान्सामि धं हुत्वा रोगत्याघपारांतं
कर्मकृत्वा चौलवच्चात्तत्र आज्यादुत्तीर्य त्वाशीतेनोष्णा
दिकं सर्वं चौलवत्तु विशेषो लिख्यते आदितिप मश्रू
णि वपत्विति आयस्त्वमा मामा हिंसी: वपतेदं यथास्तं
तेन मन्त्राणुक्वे वप्तावपाशि श्मश्रूणि छिन्धि शिरोमुखं
मामश्च आयुः अथ वर्धं कुर्वता: केशश्मश्रुलोमनखान्यु
दकं संस्थाप्य दमावनकुशलीकर्त सूत्रं एकविंशतिकेन
तिडनमस्त्वं कुर्वन्ति शेष: करंजफलस्य यत्रैकबीज
नदेकक्षिप्तं कंनमेव इत्याकृत्य मदनं कारयेत् शौनो न्मा ६
येतद्वके स्नात्वाचम्य उडुदमामित्यस्य शुन: शेपो
विश्वामित्रो वरुणो गायत्री छन्द: मेखला विसर्ज० मत्रेक
कार्यामिति केचित् पुत्रवस्त्राणि त्यनेनाहतेन वाससी

आघाघ अरक्षादि पूर्वमिवो क्तं मंत्रारत्नेन स्यात्
शौनकः स्नात्वा चैवादिपूर्व स्योऽवं वस्त्राणि
पीवसा इत्या घासहोऽत्रायेंन्नलोवस्त्र युगं नवं वे
सितोदकमाचम्य गृहीत्वा पाणिना जनमिति व
हे धृत्वाचम्य यज्ञोपवीतमिति यज्ञोपवीतं सावित्र
ज्ञोपवीते उन यज्ञोपवीतं छिन्नं यथा प्राश्यं आच
म्य मम इति मंत्रेण सव्यमादौ मंजयीत स्त्रां म
नुष्यात्रजनेत्रप्रथमं मिति श्रुतेः नतो ददिशा मं
त्राहृति: स्याद आयुषतस्तेजोसि श्रोत्रमसि इति कुंड
ले बध्नाति आदौ दक्षिणे करोत्तत: सव्ये कुंकुमा
द्यनुलिप्ताभ्यां हस्ताभ्यामनुखं मनुलिप्य अंगानु चानु
लिप्य हस्तौ प्रक्षालयेत् कारिका प्रथमानुलेपना
लिप्य पाणिभ्यां प्रथमं मुखं अनुलिप्येत् नरा गात्र

१३५

न्वाकिंपेतुपश्चिमं ततोनार्नासन्नाशीरासिः स्वजव घ्रा
त्रि मालाधा वर्द्धवर्जयेत् देवानांमानिस्त्रेस्थ इत्कपान
हवास्याय सक्तमंत्रः द्विवषञ्चासीतिष्टुवंकल्ला
णि वोयुत्तीमिदंडंगटस्नीयात् ममायुष्यमितिस्तुक्ते
मादीनांकंठेवध्नाति ममायुष्यमित्येकादशर्चस्यसूर्य
क्तस्यवीतहव्यऋषिः हिरंण्यदेवता अनुष्टुप
छंदः पंचम्यष्टम्यौनवम्यास्त्रिष्टुप सप्तम्यामिशाक
री चतुर्थ्यापंक्तिः मालिवंधनेविनियोगः अपा
हतेनवाससाशिरोवेष्टनंपानहोत्स्वजेत् ततः स्व
स्तंवमश्वत्तिमंत्रेणोध्दुसमिधं तिष्ठन्नग्नावादध्यात्
स्वस्तंवमश्वत्यस्यप्रजापतिऋषिरग्निर्देवतात्रिष्टुपछंदः समि
द्होमेविनियोगः स्वस्तंवमेभवस्वस्तंवम ततम
उत्तयध्वनं एवमेवमविदोवमसृत्यादीन्येकादशो

द

वाकवान्युत्तकायकम्ने सिंदूस्पस प्रजापनिकस्यसत्त्वऋषि
कस्यसत्त्वऋषिराजन्यस्यसपित्रकस्यसापित्रराजन्य
स्यसमनुष्यस्यसमनुष्यमा जन्यस्यसाकाशस्यसपत्नीकास्य
सातुकाशस्यसपत्नीकाशस्यसदेवमनुष्यस्यसमनुष्यम
सग पर्वापिसत्यकास्यमुहानं तायेस्वपसामिसुंभिस्वयन्नसंकल्पम
मानामिरा नैसर्वेवतानामिदमनमत्तेन सर्वाणि समाहितानि

मानयेमृदंनयम उपनीय च कारिका अग्नेोपवेशनंमृगएषु
मिवाराः सहेतुकं परिवेशनपर्यंतंकुर्यात्ससृष्टकादादिकं मम्मा
मनसिमृशामित्यादिसि: प्रत्यृचंदशसमिधोहत्कृयात् ममाग्नेवस्तु
वंसामिधोभ्यादध्या इतिसर्वं प्रत्यृचंग्रहणकर्पे स्वाहाकार
पर्यंतकुर्यादितिवसर्वंपत्रप्रत्यृचम हरामप्रवीणपस्वाल
कार्यंपवित्राप्राशुचीन कारिकायाम मम्मान्वदशाभिः कृ
र्ण्याहाकारसंयुक्त इतिकुर्यादितिप्रीवा मृत्युंजयान्त

होमेच पञ्चाज्याहुतीर्हुत्वास्वाहाकारस्यांततइति कपोना
रव्यातेव पञ्चस्वाहेतिजुहुयात्सर्वस्वचप्रवनेधियोति अत्र
कुतोदशाभिर्होमैः अप्येतस्येत्यत्र समाम्नायस्यावितानावि
शेषत्वात् समाम्नायस्यविनानेकृतः एतन्मूलेखिल
नायाकादिसमप्रतीकग्रहणाच्च तस्माद्दशभिर्होमैः अथ
शौनकः ममाग्नेवर्च इत्यागन्न वर्चमिहरवेलकौ दशमी
मनवमसर्वामिंद्रमित्यादिकाक्रमात् उद्धार्यप्रत्यंचतिस्मृत्रौ
दृश्यान्तमसि षोडश अत्रप्रत्यंचमित्युक्तस्याप्रकारान्तु
रैवतन सगंतेसमिधैतिहाप्यसास्वाहेमकादीरचेत् अत्रवि
रोधः उपविश्यततःकुर्यात्कर्मस्विष्टकृतादिकं उपविश्यासनं
तत्रपुरायाहंवाचयेत्ततइति ममाग्नेवर्चइतिदशर्चंविहव्योवि
श्वेदेवास्त्रिष्टुप् नवमीजगती होमशेषंसमाप्यपुरायाहंवाच
यित्वा ननन्त्रंतापादित्यादिस्नानकर्मसंकल्पपूर्वकमा

चरेत् ततःमंत्रान्मानंमधुपर्केणपूजयिष्यंतितत्वेताः
रात्रीवशोत् आचार्यः स्नात्वैवविधिनाकालेसमावृत्त
पद्विजः व्रतान्यन्नमिनतिष्ठेत्तस्वस्थः प्रयतात्मवान्
सत्यंतरे स्नातःस्मृत्तेत्वान्या मध्ये जेवान्तदिष्टकः
वनस्थोवाथवाद्विजः स्वस्थोवाविधिनाशुचिः अनाय
मिनावतिष्ठेतदिनमेकमपिद्विजः आश्रमेणविनातिष्ठन्
प्रायश्चित्तीयतेहिसइति इतिसमावर्तनं अथ स्नातकध
र्मः याज्ञवल्क्यः नसंशयंप्रपद्येत कस्मादपिप्रियंवदेत्
त्यादिस्नानमस्तंवेवतस्तेनस्यान्नवार्धार्थिः वार्द्धक्षिप्र
तिनिविधसरत्तकपर्जीवी दाढायशाखि ब्राह्मणत्वश्चौवेणसमान्त
कमंडलुः कुर्यात्सदंति मांदेवम्भोविप्रवनस्पतीन दाता
परार्गिकुंडली सतियज्ञोपवीते द्वितीयोपवीते उत्तरीये
पवीतेग्रहणंमध्दितीयप्रावृत्तार्थं तन्वसकाचारि स्नातकानां

१३७

द्वितीयंवस्त्रा दत्वासितयोत्तरं यज्ञोपवीतो वेद इष्टि सोदककमं
मंडलुः उपभोगादन्यत्र ननग्नां स्त्रियमीक्षेत नेदन्तो यन्त्र
मादित्यंनास्तंयन्तंकदाचन नोपसृष्टंनवारिस्थंनमध्यंनभसो स्वं:
गतं नाश्नीयाद्भार्ययासार्धं नैनामीक्षेत चाश्नतीं स्त्रीविनासह
[illegible] सकृन्मूत्रं नास्यपद्मनानिदितिपेत् [illegible]
नचैवमानिलवंर्धयेत् सकृन्मूत्रीय [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] अवस्वान्यपद्मविहितिपेत् नपादतपाती तानावाजलमनि
[illegible] मनुः पुरस्कृते पधर्मेनाप्यि नाग्राम्नेदेन [illegible]
यं [illegible] पादपदेन्नोन [illegible] [illegible]
[illegible] नचैन पादतः कुर्यान्[illegible]
[illegible] जालीपिवेनांजालिनान [illegible]
[illegible] [illegible]

८

द्वंवर्जयेत्कर्मसेन भूमन्नदीत्तरं केशभस्मतुषांगारकपाले
षु वसंस्थितं किंवद्वजनपदग्रामकुलाचारविरुद्धं वाक्
मयानदीतरणं विप्राहितांवियान्माना नावज्ञेयाः कदाचन
श्वाम्रन्योपश्रियमाकोदतेनकांचिन्ममर्मणि स्पृशेत् तांत्रि
योन्तपत्ति: दूराद्गृहिस्तविराम्त्रत्र पादाभ्यांसि समुन्तरजे
न प्रसन्तिसन्त्यंकदितं सम्याङ्गित्यमावारम्माचरेत्त महत्कार्यं
लौकिविंवित्धर्म्यमप्याचरेत्तातु मातृपितृभ्यातिथिभ्या
मुञ्जामित्रबांधिमातुलैः वृद्धबालातुराचार्यवैद्यसंश्रित
बांधवैः ऋत्विक्पुरोहितापत्यभार्यादाससनाभिः
विवादंवर्जयित्वा तु सर्वान्कामान्जयेद्गृही बालशोलुशाव
र्षपर्यन्तः ग्रामरोगी ग्राचार्य उपनेतासौ प्रिनउपजीवी
दासाः कर्मकराः सनाभयः सहोदराः पुष्पगुणदानमन्मा
मिमानीमीप्राप्यं भविष्यत्प्रसन्नवयोसि तस्मात्रियमक्त

६३:

हेत्र अ हुतंयस्त्रवलितं अपत्नीलक्षणं जान्वू घनौ करिक
रप्रविभौ विलोमौ वशमन्तरपत्र सहृशं विपुलं च गुह्यं श्रेणी
ललाटमुत्कूर्मसमुन्नतं च रूढौ समासि श्च विपुलौ प्रिय
माद्धाति कनिष्ठिकामूलमुपगताया प्रदेशिनी मध्य
मिकान्तरालं आछिन्नदीर्घाहृदाद्भुवष्क्रिकूलमु: श्रमसंगा
-------- डगोरात्रैचरोमाणि हि प्रसाभत्तृयेन्यति
पिंगाक्षी कूपगंडा खरस्वर उत्कटचरवास्थूलकंदा प्रकेशी लंबोष्ठी वक्रनासा प्रविलदशनान्हसतात्वोष्ठजिह्वाः सक्ष्मकासंगता
श्च: कुचयुगविषमारोमशाचातिदीर्घा सा कन्या हृहिताचयत
स्तु ह्लिनाभत्तृनाशं करोति स्कंदे विधवाविपुलनस्यादी
र्घागुलैनहर्मगा मण्डर्वैतुलयः पाणतावुन्नतस्तनोमूलवृत्ता
दीर्घागुलीभिः कुलकलंकशालाभिरति निर्धना विचितामिम न:
रीनासौ विरलाभिहुरिद्राणी परस्परसमारूढाय दागत्ली

भवंतिहि इत्वावहूनाविपत्तीन्यरक्षावानदाम्भवेत् यस्याः
कनिष्ठिकामूमिलग्ग अस्याः परिस्मरेशोभ्य पतिर्घ्नयंति
इत्याद्याक्लिष्टीयं च पतिंचाय पाणिहीनत्वका गरियेलि
नेतेषिरमेयथिं प्रदेशिनीभवि यस्याश्च गुरुद्व्यमिरेवि
णी कन्यैवकुलटा वास्याद्दे षएवाकिंनिश्चयः स्मि
ग्धाः समुन्नतास्ताम्राच्छाः पादनखाः शुभाः राङ्गीत्व
मचवमत्रौ रागांपादक्षुतसमुन्नताः शरिद्राध्यनचेपात
शीलत सदा चगा रोम्णा हीनमवेद्दासीनिर्मांसेनवदुर्भ
गा मूढैणस्फोष्वभार्यो ज्ञाविसिरालौस्तुवर्तुलौ रोमही
निस्तनौ स्निग्धमृदुपेच जा [illegible] धैलै वलविशीनसमग्वजा
नुव्रयमप्रशस्यते विशीर्णः करभाकारैः स्तंभिमस्तोर्ग
नैः रुचनौ रोमरहितौ जंघे पमुपवलावा श्च रोमयु
ग्ना नाचाश्च: स्वैवे पंच्यरत्तचकाः मिमवाविशानारीतां

१३८

उन्नतोमांसलंपृथु महाभोगायसंप्रोक्तास्त्र दंत्योष्ठामं
रोयतः नाभिप्रशस्ताविपुलाम्टचोत्ताकासमुष्ठमी गं
भीरादृदिरागात्स्त्रीनाभिःस्यात्सुखसंपदे स्थूलेस्तनांच
सूनारीएषुकांतिःसुखास्पदं त्रितीशुंजनयेत्पुत्रंमंडूका
भेनकुक्षिणा यस्याहृष्ण्याश्रीरपार्श्वेउन्नतेरोमसंयते
निरयत्यबद्धःशीलासाभवेद्दुःखशोविधिः उदरेराजति
वलेनाविसिरणापरडुत्सवा। योषिद्भवतिभाग्याढ्यानित्य
मिष्टान्नसाधिनी मध्यस्तामयस्तुभगास्याद्दासीत्वबुः
लित्वया तनुजीतन्वीचरोमालीयस्याःसाशर्मनर्मभूतिं
लोमहृदयंयस्याःसमंनिम्नत्ववर्जितं ऐश्वर्यंचायवेध
व्यंप्रियंप्रेमचसालभेत् विस्तीर्णहृदयायोषाकुपली
निर्दयात्मधा. उद्भिन्नरोमहृदयापतिहन्तिनिश्चितं
घनौपीनौहृदंपीनौसमौप्रशस्तौपयोधरौ स्थूलाग्रौतिः १९

स्थौप्रस्तौवामारूढ्यांननाविरौ सद्भ्रंगौचपृथुकेकुंगंबा
मेकृष्यांसवर्ढिले न्वकंधावनतौस्तौचावदीर्घायकुशौ
शुभौ कदेषुत्तरमरीमेचन्द्रगोरित्वैर्योषिन्मांसले सर्वे
स्यात्स्मान्दीर्घमवक्रे भोगायनायने प्रदुमयोपेतमं
गेनयपारयोरपीतक प्रयच्छसपत्तनेरवाका
मरुस्मरेख्वत्नाम्नयं विधवाकुलेववेगाविरेरवांशदरि
द्रिणी विरोषविशिरंशस्तपाणिएषुअसंसुक्व वैध
व्येकुरोगाऊनिमग्नसिराधुमत्यजेत मनस्थकभगा
न्नारीस्वास्तिकेनचस्त्री पर्मैनम्रपतेःपत्नीजनये
नृपतिंस्तं चक्रावर्त्तःश्रियःपादयोनघाकर्ण प्रद
क्षिणः शंखचात्रपद्मकंमत्स्यदेवमाकरद्वयकाः ।
नरनिर्माणवंशास्थिविरपस्यात्मांसलोसुभोमाः एवे
नरोमुखीनवेघवलगति घवं अंगैनांविनतैनावीत

राग

शिरेनानि दुःखिता मांसलो वर्त्तुलः कंठः प्रशस्तश्चतुरंगुलः
स्थूलग्रीवा च विधवा वक्रग्रीवा च किंकरी वंध्या हि चि
पिटग्रीवा ह्रस्वग्रीवा च निःस्वता चिबुकं द्व्यंगुलं शस्तं वृत्तं पी
नं सुकोमलं हनुश्चिबुकसंलग्नो निर्लोमा सुघना शुभा
शस्तौ कपोलौ वामाक्ष्याः पीनौ वृत्तौ समुन्नतौ समं समास
सस्निग्धं च मेदं वर्त्तुलं श्यावं स्थूलोऽधरोष्ठः स्याद्वैधव्यकल
हप्रदः गोक्षीरसन्निभाः स्निग्धा द्वात्रिंशद्दशनाः शुभाः पी
ताः श्यावाश्च दशना स्थूला दीर्घा द्विपंक्तयः शुक्त्याका
राश्च विरला दुःखदौर्भाग्यकारकाः अधस्तादधिकैर्दन्तैर्मा
तरं भक्षयेत्स्फुटं जिह्वेष्टमिष्टभोक्त्री स्याच्छोणा मृद्वी
न्यासिता विशालया रसनया प्रमदा निस्रंहन्ना -मा=
के स्निग्धं कोकनदप्रख्यं प्रशस्तं तालु कोमलं स्मितं
प्रशस्तं संवृत्तं अनिमीलितलोचनं समवृत्तं पुटाना

ना

सा लघुच्छिद्रा शुभा भवेत् ललके लोचने शस्ते रक्तान्ते
कृष्णतारके गोक्षीरवर्णविशदे स्निग्धे कृष्णपक्ष्मणि
रामा उन्नताक्षी न दीर्घायुः वृत्ताक्षी कुलटा भवेत् रक्ताक्षी
वर्त्तुले भ्रुवौ स्निग्धे असंहते प्रशस्ते मृदुरोमाणि
सुभ्रुवः कार्मुकाकृती लंबौ कर्णौ शुभावर्त्तौ सुखदौ च
शुभप्रदौ शष्कुलीरहितौ निर्लोमौ पृथुडसान्निभः स्त्र
त्रिः स्वर्णलोनार्थीः सौभाग्यारोग्यकारकाः वक्र
स्यात्ति कारे रवं चलला टं राज्यसंपदे सीमंतः शस्तश
मौलिप्रशस्तः समुन्नतः जगकुलन्निभो वृत्तः सौभा
ग्यं स्थैर्यसूचकः स्थूलमूर्धा च विधवा दीर्घशीर्षा च
बंधकी विशालेनापि शिरसा भवेद्दौर्भाग्यभाजनं
केशाः अलिकुलच्छायाया सूक्ष्मा स्निग्धाः सुकोमलाः
किं चिदाकुंचिताग्राश्च कुटिलाश्चातिशोभनाः ―― वा=

६२

१८२

कपोले मशकः शोणो मिष्टान्नदः स्त्रियः तिलकं लांछनं वापि
हृदि सौभाग्यकारणं नासाग्रे मशकः शोणो महिष्या एकजी
यते मशकस्तिलकं चिन्हं गुल्फदेशे दरिद्रता इति स्त्रीलक्षणं
तत्रापि प्रतिकूलविधिः वधूवरार्थं चाटिकेस्तनिश्चिते
वरस्य गेहेप्यथ कन्यकायाः मिते कन्या स्त्री जीयते
तदा न कार्यः खलु मंडलं ते वाङ्मयेहन्ते पश्चात्पित
रौ तिधनं गतौ येयोस्तत्प्रतिकूलः स्यात्त्रान्येषामकदा
चन सूत्रवासिष्ठः वरवध्वोः पितामहमातापितृव्यभ्रम
तास्तः एते तं प्रतिकूलं चेन्मलादिभ्रातम वेत् पिता
पितामहश्चैव माता चैव पितामही पितृव्यस्त्री सुतो भ्राता
भगिनी वाविवाहिता एभिरेवा विपन्नेस्तु प्रतिकूलं तु येः
स्मृतं क्वचित् पितृपक्षे तु केचित् हुतुर्नत्र इवेत माण्डव्यः
वाग्दानानन्तरं मातापित्रा भ्रातविपद्यते विवाहे नैव

६

कर्त्तव्यः स्ववंशांतिनमिच्छता स्वप्नस्तदावोन्नतिमा
ह मेधातिथिः वाग्दानानन्तरं यत्कुलयोः कस्यचिन्मृतिः
तदा संवत्सरादूर्ध्वं विवाहः शुभदो भवेत् स्मृतिरत्नाव
ल्यां पितृरहमहाशोचं तदर्धं मातरेव च मासत्रयेण्या
यास्तदर्धं भ्रातृपुत्रयोः अन्येषु सपिण्डानां माशौचन्ना
मासमिति तदन्ते शान्तिकं कृत्वा ततो लग्नं विधीयते
ज्योतिःप्रकाशे प्रतिकूलेपि कर्त्तव्यो विवाहो मासमन्तरा
शान्तिं विधाय गौर्दत्वा वाग्दानादि चरेत्पुनः स्मृत्यन्तरे
प्रतिकूले न कर्तव्यं लग्नं यावद्दृत्तुत्रयं प्रतिकूलेपि के
चित्तुः कर्त्तव्यं वस्तु वित्ते प्रति सपिंडस्य मासिकं विव
र्जयेत् विवाहं तत्ततः पश्चात्त्रयोरेव विधीयते ज्योति
स्सारसागरे दुर्भिक्षे राष्ट्रभंगे च पित्रोर्वा प्राणसंशये प्रौ
ढायामपि कन्यायां नास्ति कूलप्रतीपकौ मेधातिथिः

लै ४

५१५

६२५

कूले

१४२

ये भुक्तवन्नयपर्यन्तप्रतिकूलत्वंगोत्रिणां प्रवेशादिर्न
मेतद्वतयामंडनमंडने प्रेतकर्माण्ययानिवर्त्य वरेव
स्वधुदयाक्रिया आवत्सर्यंतनः पूर्वसिपंचमेतत्शुभं भवे
त् स्यन्नांतरेपि दीर्घरोगमपि … तस्य तु … स्यत
स्यत्र उदासवार्त्तेन कैव प्रतिकूलं न विद्यते समनुप्रा संकटे
प्रेयात् वल्के तपोगिना शांतिरुक्ता गर्गेण आस्यकु
त्वा नांशुभमाचरेत् कृत्वा शान्तिकं यस्तु तान्निषेध्ये
समयदातरो यः करोति शुभं गर्वाविघ्नं तस्य पदे पदे
प्रतिकूले विधानं शान्तिकारे तु बृहद्वसिष्ठः प्र
तिकूले तु संजाते विवाहं नैव कारयेत् मंत्रदोषावि
नाशाय कुर्याच्छान्तिमिमां शुभां श्रियेजानं इति श्रियं
… विष्णुरिति … गौरीति … कामपि
त्र्यंबकं परमं … यमं पूजयित्वा तिलाज्यं जुहु

: १

कुर्यादष्टोत्तरं शतं भूः स्वाहा मन्त्रकं मंत्रणानां सुखं
येऽस्वं वर्द्धनी … होमशेषं समाप्य गोद्वयं प्रदद्याति
… इति प्रतिकूलप्रशांतिः अथ विवाहादौ
सूतकानिर्णयः विवाहादिशुभमांगल्ये प्रतिदीक्षोमहो
त्सवे … समाप्तेन गंतव्यं सूतके मृतकेपि … सूतकेति स
तकानिर्णयं प्रारंभात् … सूतके विवाहकार्यं एव
प्रारंभावरणां … संकल्पो व्रतस … नांदीश्राद्धं विवाहा
दौ … पाकपरिक्रिया निमंत्रणं तु वा श्राद्धे प्रारंभ स्यादि
ति स्मृतिः ब्रह्मपुराणे विवाहयज्ञयोर्मध्ये सूतके सति चान्त
रा … पूर्वपरिदेयं दानं … सोभयनस्यरोन नग्नाच
… विवाहे … आरंभे … यदि सांभा
… दानादिकं … विवाहोत्सवयज्ञे
… सर्वसंकल्पितं द्रव्यं दीयमानं तु

[illegible]

[illegible] सर्वश्रो [illegible] [illegible] मे [illegible]

१४३ [illegible] पयो [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] निर्णय: [illegible]

[illegible] सि [illegible]

[illegible]

[illegible] : स्यकर्त [illegible] लामे

दोष-[illegible] स्थिते प्रियसं [illegible]

[illegible] लंगलं [illegible]

[illegible] विहीनार्चयेत [illegible]

[illegible] उपनयनो [illegible] दिकमा [illegible]

[illegible] एकाकि

[illegible] मुंडन

निर्णय: व्रतं समावर्तनकं सचौलं केशांतमेशांति [illegible]

दंति सं [illegible] तौरं [illegible] मृतारि [illegible]

दिह मुंडलाति मुंडनं चोपनयनं नमेखलाविमोक्षणं

नंदंति चौलकर्मोपनदेवमुंडनं बुधाः मुंडनादुपरि मुं

डनं भवेदायुषद्दु [illegible] कार नैव शोभन [illegible]

द धोमुंडनात्परतरं हि मुंडनं पुत्र्याः पुत्रस्य वा नैव विवा

हादुपनायनं यदि कुर्यात् [illegible] मासं [illegible] दं

जेत संसर्ग [illegible] नर [illegible] जितः [illegible]

कस्य चौल [illegible] नान्यस्य तस्य तु [illegible]

[illegible] भार्या [illegible] भवेत

विभक्तानां [illegible] दिति कश्यपेनोक्तं विभक्तानाम्

मपि [illegible] कस्मिन् [illegible] : गर्भे [illegible] : किं

[illegible] पूजने नांदीश्राद्धं भवेदेक

कृत्वापरेह्नि ग्रामगोत्वा भोजयित्वा तैःसह पुनरागत्य वा
२४५ चैनः पात्रं यत्स्याद्भार्ग्यसमानव्येचैव पूगरं ब्रह्म
पुराणे अपरेद्युः ततस्तानो ऽन्नवस्त्रधनोपेतं भुक्त्वा
निष्यद्विष्वन्हि ऽयुक्तं सर्वदा द्विजः व्यासोपि भुक्त्वा
समुद्वहेत्कन्यासा वैद्वीय ग्रहणान्तप्या उपोषितः कृ
त्वांदयादधिनायद्विजायतः गंधर्वस्तु यरोर वक्षके
वपरिणीयते ब्राह्मादिषु विवाहेषु भोजनेनैनोत्तिकाश्य
पः विवाहेषु तु सर्वेषु भुक्त्वैवान्नियमो गिराः अथ
कन्यापितुर्भोजनं कन्यादत्तानिशीथेनादिवाभो
जनामिष्यते पुनः स्नात्वा जपेद्देवीं पिताकन्यां प्रयच्छ
ति त्रिधाकृत्वा पात्रमिन्नं तु कौशिको पूर्ववासरः उत्तरं
पाः प्रभाते तस्याली पाकः प्रकीर्तितः अपराह्ने वा
धिकारः भरतेरात्रौ दानं प्रशंसन्ति विना त्वभयदक्षि

णां विद्यां कन्यां द्विजं श्रेष्ठं दीपमन्नं प्रतिश्रयं विसृष्य
मौन्तरे पूजनं तत्र तिथीनां च पंचानामपि पूजनं न
च रात्रौ तत्पात्रेयं गवादिकं च पूजनं देवलः राहुदर्श
नसंक्रान्ति विवाहात्ययवृद्धिषु स्नानदानादिकं का
र्यं निशि काम्यव्रतेषु च विवाह व्रत संक्रान्ति प्रतिष्ठा
क्रतुकर्मसु न प्रोपरागपानादौ स्नाने दाने निशा शुभा
वसिष्ठः अपेयं तु न दातव्यं रात्रौ मध्यमयामयोः स्ना
नं चैव न कर्तव्यं काम्यनैमित्तिकादृते विश्वामित्रः
महानिशा तु विज्ञेया रात्रौ मध्यमयामयोः नैमित्ति
कं न दाकुर्यान्नित्यं तु न मनागपि ग्रहणोद्वाहसंक्रा
६१६ ति यात्रादौ प्रसवे तु च दानं नैमित्तिकं तेयं रात्रावपि त
दिष्यते पुनर्विवाहनिर्णयः नारदः वाग्दत्ता चमनो
दत्ताय घदत्तो दर्केन वा उद्वाहं नस्त्वाज्ञात्वा पुन

व

दैयात्कुलं चैव [illegible] मोपि नोदकेन न वाचापि कन्या
१४६ याः पतिरुच्यते पाणिग्रहणसंस्कारात्पतित्वं स
प्तमे पदे वरदोषेणाविज्ञाय वाचा कन्यां प्रदीयते तं
२८= विसृज्य पुनरन्यस्मै दद्यादित्यब्रवीन्मनुः ऊढायाः
पुनरुद्वाहं ज्येष्ठांशं गोवधं तथा कलौ पंच न कुर्वन्ति
भ्रातृजायां कमंडलुः अधर्म्या ये विवाहास्ते समस्ताः
सर्वकालिकाः अथ कन्यावरणं व्यासः पंचांग
शुद्धिदिवसे चंद्रताराबलान्विते विवाहभे स्योदये वा
कन्यावरणमाचरेत् गोत्रज्ञानकुलशीलज्ञानश्रोत्रि
यान्सुहृदो द्विजान प्रेषयेत्सुचीन्कन्यकामान्वरपक्षात्
[illegible]धानतः गच्छेयुः प्रेरिताः पुण्याय यत्र कन्या कुलंप्र
ति शुभानि तानि संवीक्ष्य यो निदुष्टान्यपि द्विजाः
अशुभानि च संवीक्ष्य दिनं वापि दिनत्रयं स्थित्वा तान्

त्रैव भवने पुनर्गच्छेयुः सादरात् निमित्तान्यपि दृष्ट्वा
ने गन्याचा[illegible]तीप्टहं असपिंडादि पूर्वोक्तं गुणा
दोषो विवर्जितं गुणाढ्यां यत्नतो भार्यार्थं पित्रादीन
पि वांछयेत् ब्रूयात्त्वमुकगोत्राय पौत्राय अमुकप्र
पौत्राय भवदीयां सुलक्षणां रूपशीलाचारगुणान्वि
ताम् प्रजा[illegible]सहत्वकर्मभ्यो वृणीमहे इति [illegible] त
तः कन्याप्रदाता च ब्रूयाद्दास्यामि तावत्प्राप्ति. ततः प्रत्येकं पासि
द्धाय वराय वेदमंत्रैर्हि [illegible]योः फलतांबूलगंधपुष्प
अक्षतादिभिः अलंकारैर्गीतिवाद्यैर्विप्राः प्रीत्या चैते सह
गच्छेयुः कन्यकां गृहं वरः प्रणयपूर्वकं तदा कार्या इति
६९० तातस्याः प्रदानप्रीतिपूर्वकं देवेंद्राणि नमस्तुभ्यं देवेंद्र
प्रियभामिनि विवाहभाग्यमारोग्यं पुत्रलाभं च देहि मे
इति [illegible] मधुपर्कः संग्रहे वरस्य पाद्यं वे

स्वात

छाया कर्माणि कार्याणि मधुपर्कं तथा कुर्याद्दानाग्रा

१४७ ख्येऽपि दातरि अलंकृताः स्निग्धछत्रोपदात्तिरीति वा अ

वेः कृतोवधूगृहं गत्वा मधुपर्केणाहूजिनः अथ म

धुपर्कार्हा स्नानकार्योपस्थितायसत्रेच्याचार्यश्च

श्वशुरपितृव्यमातुलानां चेति स्मृतं गोत्रमः अर्घ्य

प्रदद्यादिप्रायस्नातायगृहमोधिने कन्यार्थिने

विशेषेणगवालेचोपस्थितायच स्नानकायर्त्विजेषि

त्रप्रियायश्वसुरायच प्रतिसंवत्सरं कार्यमतिथेयोश्रो

त्रियायच अर्घ्यमधुपर्कः दानखंडे वैवाह्यमृत्विजं

चैवश्रोत्रियं गृहमागतं अर्हयेन्मधुपर्केण स्नात

कं प्रियमेवच नत्रविस्तरलक्षणं मधुविंशानिदर्भा

णां बेराधग्रग्रंथिभूषितं विष्टरं सर्वयज्ञेषु लक्षणं

परिकीर्तितं अत्रभगवान् मधुनासर्पिषावापितु

सहृत्कंभवेद्दधि मधुपर्कं इति प्राहेर्याज्ञिकैः सोऽभि

धीयते आपस्तंबः मधुसंसृष्टं दधि मधु मधुपर्कः

पयोवा मधुसंसृष्टमभावेऽदकामिति दधिप

यसोरभावेऽदकामित्यर्थः दानखंडे दध्यलाभे

पयः कार्यं मध्वलाभे तु प्रायगुडः घृतप्रतिनिधिं कु

र्यात्पयोवादधिचाल्पं कांस्येनिचितं दधिमधु

घृतंवामधुपर्कः अत्रभगवान् तत्रादेवासनं

कुर्यादघ्यात्कूर्चं दर्भैर्वामिश्रितं वरयाविष्टर इति त्रिरु

क्तार्थं वरो रपर्यामि अथप्रयोगः आचम्याहतिथ्या

दिसंकीर्त्य कन्यार्थिमागतायवराय स्नानकार्यो

पस्थितायकोन्यादाननिमित्तं मधुपर्कपूजनं क

रिष्ये इति संकल्प्य विष्टरादीन्परिकल्पयेत् द्वि

तीयविवाहे स्नानकायोऽभिपदंनोच्चारयेत् प्र

१४८

कृतं विष्टरोविष्टरेणविष्टरः प्रतिगृह्णातामितिदा
१४८ ता प्रतिगृह्णामीतिवरः अर्हवर्मेत्यस्यवामदेवो
विष्टरोनुष्टुप् विष्टरोपवेशनेवि० अनेनवरउ
दगग्रेविष्टर उपविशेत् पाद्यमाक्रम्यवासीत
अत्रोदकांतानांविनियोगमहत् पर्यवंति पाद्यर्य
मेकं अर्घ्यार्थमेकं अमृतोपस्तरणमस्यमृत्तापि
धानमसि सत्यंयशः श्रीर्मयिश्री श्रयतामिति
त्रिषुमंत्रवत्कृत्वा शौनकोपिकं समानायमेष्वेकमिति
अथपाद्यपूर्ववत्त्रिर्निवेद्यपादौप्रक्षालयेत् न
त्रमृष्यमंदद्विराः शौनकोपि प्रक्षालयेत्तस्यापि
दक्षिणंप्रथमं पश्चादुत्तरमिति ततोगंधमाल्यादिसंयुक्त
मर्घ्यपूर्ववत्त्रिर्निवेद्यार्घ्यं दंजलिनागृह्णीयात्
अथाचमनंत्रिर्निवेद्य तस्मात्किंचिदुद्धृत्यवरः

तोदिश्चाम्रतोपस्तरणमसीत्युक्त्वावरः पिबेत्
ततोन्योदकेनाचामयेत् शौनकोपि आचाम
म नीयापत्तस्मादुद्धृत्यकिंचन अमृतोपस्तरणा
मसीत्युक्त्वाचैकरात्निपिबेत् पीत्वाशेषमर्घ्यमा
चम्यलौकिकंसलिलंततः आचानोदकेनाचमनं
कृतः उत्तरत्रयाभिधानानां कथंविधानं आमी
तोयकार्येत्यत्रोदकक्वचनमाचमनीयोदकानिवृत्त्यर्थं
मेनाचमनेउदकान्तरंभवतीतिवृत्तिकारः ततोमि
त्रस्यत्वाचक्षुषाप्रतीक्ष इतिमंत्रेणानीयमानंमधुप
र्कमवेक्षेत् अथमधुपर्कं पूर्ववत्त्रिर्निवेदयेत ततो
वरः देवस्यत्वेतिपठन्नंजलौगृह्णीयात् घृतमधुवाताऋ
तीत्युचेनावेक्ष्य [illegible] तदंजलिनाप्रतिगृह्य
मधुवातानामनृचेनात्ति [illegible] त्र्यृचेनाप्येदौसकेपरो

१४८

कर्त्तापूर्ववस्त्रांनिवेदयेत् ततोवरोत्सनासिपद्देमन्त्रा
स्तुदारणामितिमंत्रेणजापयित्वा ओंकन्यस्र्जैत्ते स्तुतस्र
जेत् मात्तारुद्राणामित्यस्यजमदग्निर्भार्गवॠषिर्ग्यामो
स्त्रिष्टुप् गौरुत्सर्जने ततःकर्त्तागंधमाल्यवस्त्रोप
वीताभरणोर्वरंपूजयेत् इतिमधुपर्कः अथदान
खंडोक्तं कन्यावरणं स्नाताऽलंकृतकन्यायाः प्राङ्मु
खायाः प्रत्यङ्मानतो: ईद्रितेनंडलस्थोयावत्तस्यात्म
खंवस्त्रा असावमुकगोत्रस्यपुत्रः पौत्रः प्रपौत्रकः
एतज्ञोत्रामिमामस्यपुत्रीं पौत्रीं प्रपौत्रिकां वृणीमहे कन्य
कांसाध्वींश्रीरूपामित्यनःपरं वरोवृत्तांकन्यांनाति
नाप्रदद्यात्तितां पुत्रायास्यचपौत्रायनप्त्रेस्यामुकगो
त्रिणे अस्मा अमुकगोत्रायपुत्रीपौत्र्यस्यनप्त्रिका स्त्री
रूपाचमयादत्ता तुभ्यं श्रीधररूपिणे इत्युक्तोदकपूर्वांकं

दद्यात्तु वास्तिपद्देदेत् अरोप्यप्रतिगृह्णीयात्सश्रोत्रक
इतिमंत्रश्च इतिदानखंडोक्तंकन्यावरणं अथकन्या
दानविधिः पितापितामहोभ्रातासकुल्यजननी
तथा कन्याप्रदः पूर्वभावेप्रकृतिस्थः परःपरः कार
रिका स्नपितानवांवरायेनांकटकादिविभूषितां
अक्तप्रत्तवसनंपरिधीनांकुमारीकां उक्तस्वस्त्यय
नांदद्याज्जुलपूर्वपरायतां उक्तंस्वस्त्ययनांहित्वा
प्राङ्मुखाइति संग्रहे दाताउदङ्मुखास्तिष्ठेत्प्रत्य
ङ्मुखीतथा वरस्तुप्राङ्मुखीऽस्तिष्ठेत्कन्यादानस्य
सिद्धये अधिकारिसपत्नीकउत्तराभिमुखस्थितः
ओंलाप्राग्भिमुखांदद्यात्प्राङ्मुखायवराय वै का
स्यादित्रिश्चयावारिवास्त्री प्रदक्षया पुराणंहच्चाति
रात्रिश्चाविचननांगानेवानवनंवान्यादामप्रयोगच्चावि

शुध्याशौनकोऽब्रवीत् संग्रहे कन्यादानं हस्तोत्सर्ग
१५. तथाचोभयतोमुखौ अवद्वारस्तोकेचैवातिसत्कार्य
त्रचाविशेत् तिष्ठेत्प्राङ्मुखो दाता वरः प्रत्यङ्मुखो
भवेत् मधुपर्कार्चितायैनां तस्मै दद्यात्सदक्षिणा
मिति हेमाद्रौ यदुक्तं न छास्वांतरविषयं अस्य च्छा
खायां त्कारिकाकारः स्वयं प्राङ्मुखस्तु मन्त्रावा
त् दानखंडे नामगोत्रसमुच्चार्य संप्रदायस्य त्वा
त्मनः संप्रदेयं प्रयच्छंति कन्यादानं तु पुत्रयो युक्त
यामीति प्रपितामहादिकुलत्रयमित्यर्थः अप्या
वसमर्यते वरगोत्रं समुच्चार्य प्रपितामह पूर्वकं ना
मसंकीर्त्य योऽधिकात्कन्याया मेवमंतादि अप्यप्र
योगः आचम्य प्राणानायम्य तिथ्यादिकं संकी
र्त्य महेस हस्त्राह्यूर्वैषां दशापरेषां मद्वंश्यानांतर
याः

कांक्षीर्ये ब्रह्मलोके निवासासिध्यर्थं अस्यां कन्या
यां अनेन वरेण धर्मप्रजयासिध्यर्थं उभयोर्वंश्यायो
र्द्दशावराणां द्वादशपराणां उत्तेजणां पवित्रीक
रणाय आत्मनः श्रीलक्ष्मीनारायणप्रीतये ब्राह्मे
न विवाहेन कन्यादानमहं करिष्ये इति संकल्प्य
उदङ्मुखाय तिष्ठते तस्य दादीराग्नः पत्नी चाग्निश्चेत्
सर्वेषु धर्मकालेषु पत्नी दद्यादिराग्नः सदेत्सकाया त्वात्
अन्यदारासीत्मंत्रेण वरः प्राङ्मुखस्ततो वायं प्रत्य
ङ्मुखी कुर्यात् ततो वधूवरयोर्हस्तयोः कदक्षोदिप
त् दीर्घमायुरस्तु शिवश्चापः संतु सौमनस्यम
स्तु अक्षतं चारिष्टं चास्तु दीर्घमायुः श्रीः शांति
पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु अमुकगोत्राया अमुकनाम्न्या
मुकप्रपौत्रीं अमुकपौत्रीं अमुकपुत्रीं अमुकनाम्नीं

वरायकन्यार्थिने अमुकगोत्रांअमुकप्रपौत्रीं
२५१ अमुकपौत्रींअमुकपुत्रींअमुकनाम्नीकन्यांकरा
र्थिनीतुभ्यंसंप्रददे ओंस्वस्तीतिवरोवदेत् कन्या
दानेममेतिवर्जयेत् गौरींकन्यामिमांविप्रयथा
शक्तिविभूषितां गोत्रायशर्मणेतुभ्यंदत्तांवि
प्रसमाश्रय कन्याकनकसंपन्नांकनकाभरणै
र्युतां दास्यामिविष्णवेतुभ्यंब्रह्मलोकजिगीषया
विश्वंभरः सर्वभूताः साक्षिण्यः सर्वदेवताः
इमांकन्यांप्रदास्यामिपितृणांतारणायच कन्येम
ममाग्रतोभूयात्कन्येमेदेविपार्श्वयोः कन्यामेपृ
ष्ठतोभूयात्त्वद्दानान्मोक्षमाप्नुयाम् ममवंशकुले
जातापालिताबत्सराष्टकं तववविप्रमयादत्ता पुत्रपौ
त्रप्रवर्द्धिनी दानमंत्रः अथवरजपमंत्रः कूपस्था

स्वर्मेधीचप्राणादानाभयेस्तुव समयाक्षिरस्यास्तेयान्त
यैर्वैनात्रसंशयः कूपदः सालंकारकन्यादानं अथ
प्रकृतं धर्मेचार्थेकामेचनातिचरितव्यात्वयेयं
नातिचारामिवरः कन्यास्पर्शनंवरः करस्तिमंत्रंजपेत्
शौनकः कन्यांत्वंप्रतिगृह्णात्विति त्यंतंमंत्रंततः
उपस्थांजलौपूरयेद्धरेरनुचरणोदकंततः तमेवप्र
तिगृह्णामित्यंतंमंत्रमुदीरयन् अंजलिस्थात्ततात्क
न्यामूर्ध्निप्रतिपेत्ततः एवंत्रिवारंकुर्यात् अथ
सुवर्णदक्षिणांदद्यात् मंत्रः कन्यादातारंनमभू
तोन्यत्कुदानान्मकर्चांते यज्ञसाधनभूतायाविश्व
साधनप्रकाशिनी विश्वरूपधरोदेवाः प्रीयन्तामन
यागवा गोदानमंत्रः इयंदासीमयात्तुभ्यंब्राह्मण
प्रतिपादिता सदाकर्मकरीभोग्यायप्येहंमद्रुमस्तुते

दासीदानं हिरण्यगर्भसंभूतं सौवर्णं चांगुलीयकं
१५३ सर्वप्रदं प्रयच्छामि श्रीरामः कमलापतिः अंगुल्या
भरणदानं क्षीरोदमथने पूर्वमुद्भूतं कुंडलद्वयं श्रिया
सहसंभूतं ददतु श्रीः प्रीयतां मम कुंडलदानं इन्द्रा
ला= दिलोकपालानां या राज्यं माहिषी शुभा महिषा
सुरस्य जननी सास्तु मे सर्वकामदा माहिषीदानं
पैठीनसिः भूमिं गावश्च दासीं च वासांसि स्वशक्तितः
माहिष्यो वाजिनश्चैव दद्यात्सुवर्णमारामानपि यावंति
सर्वरामाणि कन्यायाश्च तत्रैव हि नावद्धर्वसह
स्त्राणि पश्य लोकमहीपते कोते वैवाह्लिकप्रदानं वा
यो दद्याति द्यापरः विमानेनार्कवर्णेन किंकिणी
जालमालिना हेमवतं पार्श्वे सेव्यमानोऽप्सरोभि॥
गणैः पद्मं हिरण्मयं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा

तिसत्वाविधृतं सदा तोददानाश्शांतिं प्रयच्छ मे सुवर्ण
पद्मदानं सर्वभूताश्रयापार्श्वे वराहेण समुद्धृता पुरा
रसांतरे अनंतफलदात्र्यास्मिन्विवाहारवे मही तनो
अयनं दिनमारभ्य यावच्छ्रोपयादिनं अत्रदान
सुवर्णादिकवस्त्रांवस्त्रं चंदनं अनंतशास्यफलदा
स्तुनः शांतिं प्रयच्छ मे कांस्यताम्रमयं द्रव्यं तत्त्रा
विवर्जितं वधूवरकहृदवासि च परेभ्यस्तु मे वंच
मात्रं: दानं वदन्पूर्वं च यथाशक्ति विभावितः प्रीयतामिति
नसर्वैर्ग्गावनीपरमेश्वरो अथात्मविवेकः अ
नपृथ्वीं तस्यां वामदेता पापोद्गूहन्ती उदकानि
गृहाणि अन्नाद्युसमस्यतः पश्यं देवानां भोजो
चाभिप्रार्थितपाः अन्नाभिशास्तं मनांसि त्वामुपगो
तौ रुच्चेनम्त्राः अत्राः प्राज्यमीमौ कामाः से

गोसाम्=

१५४

सुद्रुज्येष्ठाप्रतिवतस्रभिः आभिषेकः स्नानः प्रा
ज्ञामिति चतसृणांसूर्यसावित्रीऋषिः सूर्यासा
वित्रीदेवता आद्याजगती द्वितीयात्रिष्टुप् अंत्ये
द्वेअनुष्टुभौ अभिषेके: सद्रुज्येष्ठा तिसृणां स्वतस्र
णांवाशीष्ठआपात्रिष्टुप् अभिषेके पत्नीं
वासंवस्त्रोपविष्टैर्वा: सूत्रं उदयामियसिवे प
रित्वेति द्वाभ्यामृग्भ्यां तान्भ्यामन्त्राभ्यां सूत्रादि
तंतुतांसमुद्दिशावर्तेनसूत्रेणकंठदेशेवाटेत्रद
ध्येयएकैकंतन्तुर्णांसूत्रं धारयित्वातन्तूत्सूत्र
वीरकुंकुमाक्तंकृत्वा एतत्सूत्रंकन्यायावामहस्तेन
वध्नीयात् अथः सूत्रंवरदक्षिणाहस्तेपरसामंबध्नी
यात् अथाविधिविधिविद्भ्योविस्तरा उपा
सीकंचयतेनकृतावृत यदिकृतेभवतउभेसूत्रके

त्वा अथायुष्मतीवान ततःआशिर्वादगृहीयानां तत्मंत्राः
भद्रंकर्णेभिः द्रविणोदाः इमेभोजाः उदीर्घंजीवा
दक्षिणावतां नवोनवः उच्चाद्दिवि सावित्रापश्चातात्
इत्याशीर्वादमंत्राः इतिकन्यादानविधिः अथवि
वाहहोमः तत्रेदंग्रहसूत्रं अथखलूच्चावचाजनपद
धर्माग्रामधर्माश्चतान्विवाहेप्रतीयात्‌यत्तुसमानंतंव
क्ष्यामः उच्चावचाअनेकविधा इत्यर्थः नान्यधर्मा
न्विवाहेजानीयात् यत्तुसर्वदेशसमानंतंवक्ष्यामः
उच्चावचमनेकवर्ण इत्यर्थः शौनकः स्वजनः प
रिग्रहाग्नेरुत्तरेणवरस्यतु पाश्चिमेनपश्यानीत्वाभिषि
क्तेववरासने वरस्यदक्षिणेपार्श्वेप्राङ्मुखीउपवेशय
येत् कारिका आत्मनोदक्षिणेपार्श्वेवधूंतामुपवे
शयेदिति अथप्रयोगः हिरण्यगर्भ इत्यादि स्नात्वा

त्वापयः पीत्वाप्रारंभेष्वक्रमकर्माणि आचांतः पुनरा
१५५ चामेत्तदरेतस्यापसर्पणो प्राणानायम्यतिथ्या
दिकं संकीर्त्य आवयोर्दंपत्योः धर्मार्थकामप्रजा
यासिद्ध्यर्थं कन्यायाः वृद्धाश्च सम्यक्भार्यत्वासिद्ध्यर्थं
अग्निपरिचरणाधिकारार्थं चाविवाहहोमं करिष्ये
इति संकल्प्याग्निस्थापनांतं कर्म कुर्यात् कारिका
उपलेपादि कुर्वीत हविःपुरस्थापनांतकं अग्नेप
श्चात्प्रतिष्ठाप्यदश्मदर्भोपलाचयं उदकुंभंति थायाः
ग्नेः प्रागुदीच्यामनःपर पश्चादग्नेर्दृषदश्मानं प्रतिष्ठा
प्योत्तरपुरस्तादुदकुंभमिति अस्यार्थः अग्निप्रति
ष्ठानंतं कृत्वा दृषदं अश्मानं प्रतिष्ठापयेत् दक्षिणतः
प्रा अश्मानात् उत्तरतः नैतोभयोः प्रतिष्ठापनं तात्पर्यं
एवं चेद्दोषः अश्मानमारोहयतीत्यत्र पुत्रकारोह

णस्यात् तर्हि अश्ममग्रहणांतरस्याविशेषणं दृषदादु
श्मना इति अश्ममयीमत्यर्थः मन्त्रार्थं लो
के दृश्यते तर्हि पुत्रस्थापनं न स्यात् तस्मात्
देवमंगलार्थत्वात् अथ प्राग्वदुदकुंभं प्रतिष्ठा
प्य ... संकल्प्य ...
दग्निप्रजापतिं चाज्येन तत्स्यार्थमग्निं वरुणमग्नि
पूषणमग्निं प्रजापतिं च लाजा ... द्रव्येण ...
... कुर्यात् ... ज्येन सह लाजानाम
पि पर्यग्निकरणं स्यात् आज्यभागपर्यन्ते केवलहोमे
सति लाजानामाभिः प्रोक्षणं स्यात् आज्याधिश्रवणं
... अथ कारिका ...
... स्याद् ... कामिति
... ज्योद्वाहा ... ग्नि ...
रांतं कृत्वा दक्षिण

१५६

घ्यासत्याभि ष्वा धानाघा घारांतंकृत्वा भक्त्राग्लक्षा
ग्निं षितिनिसृः त्वमर्यमेत्येके प्रजापतनइत्येके
एतैः पंचाहुतीर्हुत्वाव धूमुन्नतमुखंकृत्वापाणि
ग्रहणंकुर्यात् त्वमर्यमेत्यस्य वरुणऋषिस्त्रिष्टु
प् इतरमंत्राणां छन्दं चौलकर्मणि एवं
निषत्प्रत्यङ्मुखायाश्चासीनायाइत्यादि मन्त्राली
नायासत्यमर्यमेनरसीवाइति ग्रहणं इत्जंघि वि वधा
२. हिंकर्मनितिंयस्यादेवमर्यं प्राङ्मुखोपविष्टायां
स्वयंप्रत्यङ्मुखासीस्न् उत्तानं दक्षिणपाणिस्तां
गुष्ठंउत्तानेननिचितं च कारे स्पेराणम्भाणविधि
इतिमंत्रेणगृह्णीयात् गृभ्णामित इति सूर्या सा
वित्रीत्रिष्टुप् पाणिग्रहणे वृषस्वपुरस्याप्य प्राङ्मु
खीकृत्वातस्याकरौप्रदात्पांजालिंकारयित्वांज

ग्रप

लिस्रुवेणापस्तीर्य तत्र भ्राता भ्रातृस्थानीयो वा द्विर्लाजान्
वपेत् वरः पंचावत्ती चेत्तर्हि त्रिरावपेत् ततः शूर्पस्यां
लाजानभिघार्यांजलिस्थानभिघारयेत् एषोवदान
धर्मः ज्ञातीयात् शौनकोपि गृभ्णामीति मंत्रावसान
गृहीतोत्तानंयत्तांवधूं प्राङ्मुखीं तमवस्थाप्य तालावि
रौ= त्वायतत्कन्यं कारयित्वांजलिनाभ्यंतास्मिन्नाज्यं स्रुवेण रा=
न उपस्तीर्यवरस्तिष्ठेत्यरिग्रहीतमंजलिं तस्यास्ततोभ्रा
ताभ्रातृस्थानीयएववा शूर्पादंजलिनादायलाजानविष्
द्विरावपेत् पंचावत्तीवरश्चेत्तस्यास्ततो लाजान्त्रिरावपेत
पुरोयस्सर्वशूर्पस्थांल्लाजानुप्रत्याभिघार्यत अंजलिस्थान
नोप्रपस्पात्रोयामि घारयेदिति भ्रातुस्थानापितृव्य
स्यमातुलस्यचयः कृतः मातृष्वसुः स्वसुस्तद्भ्रातृ
त्पितृव्यसुः अर्यमणंदेवामित्यादीन्मंत्रान्वरेण

१५७

वि

धार्यैव पूर्वविधिं दत्वांजलिस्थेनैव वांगुल्या ग्रेर्जुहुया
त् अर्यमणांवकरोणं पूषणमित्तितिस्रणांवाम देवऋ
षिः अर्यमाग्निःवरुणाग्निः पूषाग्निर्देवता अनुष्टु
प्छंदः लाजाहोमेविनियोगः लाजालेहोमांचाज्यसंवे
पकारिकायामुक्तं धानाभ्रष्टयवाप्रोक्तां लाजाश्च
व्रीहयस्तथेति नवंदत्त्रयान् अपरन्तं अविछिद्र
मंजलिस्तेवेवजुहुयान् किंचायमग्नीर्यकृद्यते
आसाहोतव्यं अपरकारिका कुर्वन्त्यंजल्यादि छिद्र
मंगुल्यग्रेऽर्जुहोतितानिति संग्रहे अंगुल्यग्रेर्नहोतव्यं
यैवांजलिर्भेदतेः अंजनेवीमपार्श्वेचलाजाहोमोवि
धीयते वामभागस्तनारीणांदेवभाग इति स्मृतौ
शौनकोपि वधूस्थांजलिविछिद्रमकुर्वाणात्कचैव
तान् लाजानांजलिपार्श्वेनजुहुयादेवधानमिति

एवंकारिकायांविरोधेसतिवधूग्रहयेदंजलिपार्श्वेहो
माविधान् किंचित्पार्श्वेनाकिंचिदंगुल्यग्रेर्यथाभ
वतितथाहोतव्यं एकैकांलाजाहुतिंहुत्वा ऋत्वि
मुदकंकुंभंचहस्तेदर्भप्रदक्षिणावधूत्यारिक्ष्यन्
अमोहमस्मिंजपेत् अथममरमानामित्तिमंत्रेणाश्मा
रुहवीवधूपदांपदमारोपयेत् इममश्मानामि
त्यस्यवामदेवोवधूऋतुष्टुप् एतावत्मान्तिलाजाहोम
स्तेयं कारिका उभाभ्यामपिपादाभ्याम्मारोपयेद्दृषं
दृषुमारिति शतः सूर्पकोणेनाशीर्षाल्लाजान्वधूः व
रोवराभ्यांमंत्रशीजुहुयात् सूत्रं अपरिणीयसूर्प
पृष्ठेताभ्यांभाग्निसूर्पपुटःकोणः कारिका
सूर्पकोणेनाशीर्षांतस्यात्संजुहुयाद्धूः जयंत
स्ताहहवनचतुर्थंवरकार्तकं शौनकोपि हुत्वाशीर्षात्

५=

स्तवधूस्ताभिर्वंतः शूर्पकोणेनञ्जलयस्तु सीतींवीर
वशीवतः तस्यांतु सीतंजुहुयात् वधो ध्यायेत्सर्जूतिमि
ति तूष्णींचतुर्थमित्यत्र ग्रहणमालाजामन्त्रिस्विस्रुक
न्नात्ति अथ चास्यौशिखेविमुंचत्यामीत्युत्तं प्रत्वामुंचाम
मीति च भ्यांशिखेविमुंचेत् प्रत्वामुंचामीतिद्वयोः
सूर्यासावित्री ऋषिः सूर्यासावित्रीदेवता आद्यात्रि
ष्टुप् द्वितीयाऽनुष्टुप् उत्तरोत्कर्मोच्यते प्रथम
पादद्विशाकुत्तरेणत्तरामीति अथैनांप्राच्यांदिशिसप्त
दानि प्रक्रमयति सा च पूर्वं दक्षिणपादमभ्युत्क्र
मेत् तत्र शौनकः अथ यतो पूर्वमागरिणपरिगृह्य
पंवरः अग्नेः पूर्वोत्तरंदेशंनीत्या तस्याःपुरो मंत्रं
तेनमंत्रः एषएकपदीभव ऊर्जेद्विपदीभव राय
स्पोषायत्रिपदीभव मायोभव्यायचतुष्पदीभव

प्रजाभ्यः पंचपदीभव ऋतुभ्यः षट्पदीभव सखा
सप्तपदीभव सामामनुव्रताभव पुत्रान्विन्दावहै ब
हूंस्ते संतुजरदष्टय इति प्रत्येकमंत्रप्रयाणं अथैनामयोःस्थो शिरसि
ऽपकेनाचिदुदकुंभमानाय्य तस्मिन् वक्तः स्थयांसिंवेत
तथाच अथास्याशिरसावघ्राणःशिरसियोऽपतेऽमे सिंचता
उदकुंभस्थसलिलेनवरास्तयं पूर्ववदुपविश्यास्विष्टकृदा
दिसमापयेत् ततःस्त्रीहोमादारभ्यवाग्यमनं कुर्यात्
ततः ध्रुवादिकांदृष्ट्वाजीवपत्नीतिमंत्रेणवाचंविसृजे
त् केवलं ध्रुवादिकां दृष्ट्वाऽऽह्वानेन अपिततरीति रात्राव
सिद्धानांकृत्तिकादीनां दर्शनाशक्यतोः शौनस्तु
कालात्त तेनतुरं ध्रुवमरुन्धतीसप्तऋषीनिति दृष्ट्वावा
चंविसृजेन्नात्रे नतु वाग्निरिदृष्ट्वावाचंविसृजेदित्युक्तं
सर्वप्रदीतिः कालोस्थले तेन ध्रुवादिना मरुन्धत्याद

प्रतिपित्ताचोतिकालेवाग्विसर्गोभवति तत्रैव प्रा

१५८ मादिककारणवशाद्दिवानक्षत्रदर्शनेपिनवाग्विसर्ग

कस्यामंत्रः वद्याः कुतः वाचंविसृजेत् जीवपत्नीप्र

जांविंदेयेतीत्यत्रतत्रकारणंकृत्वात् मंत्राप्यद्वि

कप्यंमंत्रार्थः जीवपत्नीयस्यासौजीवपत्नीजीव

इतिकर्त्तर्यप्रियघध यत्पुत्रैर्यत्रसंयोगोविभाषासर

पूर्वस्येतिङीप् अस्यार्थः जीवपत्नीसाकत्राहंत्वंचप्र

जांसंतानानामभिवृद्धिंविदेयालभेय एवमयंमंत्रोवाच्यो

नवरस्येतिसिद्धं कारिका दंपत्योरत्तचात्मपलादृह

वैधीयहोमतः इतुत्रिपञ्जमप्यवाधोदशाहंभवेद्वृतं अ

दैवात्तारलेववाग्वाजितेमोजतंभवेत् अथपुनर्यजः

तद्वद्ध्रुवलक्ष्यैर्यविशेष्यभवेत् इतिविवाहः अथैववधूप्रवेशः

प्रथमेत्रापियेऽयुग्मप्रदःपंचमेके धवाप्ते तिथिमेवाप्य

चतुर्थकेवायुग्मविधौगम्यमयद्वधूवसःस्यात् रत्नकोशे

कार्ष्णपद्मवाशिशुद्धेत्रयवक्रागीश्यरेयुज भारद्वाजेभुवा

वद्येयुप्रतिष्ठक्रोनविद्यते वत्सभसंहितायां स्वकुंवन

अप्रवेशोदेशानांविप्रहोतपोदाहे भवेद्वधूर्लग्नभते

प्रतिशुक्रविचारोनास्ति मांडव्यसंहितायां तिल्य

यान्नेगेहेजीर्णापिशानांभिनवसमस्त वधूप्रवेशमांगल्ये

नसौदर्यम्नयुजीवयोः ज्योतिःप्रकाशे वामेशुक्रेनवोढा

यास्तुवैधव्यंपद्मसप्तसमुत्यमेगे नेदवाविद्वध्रुवैत्रयकेवल

तोविगमे पश्चात्पदपितृज्ञत्रोपायायान्वयोनवंवा भो

गवत्सुद्धिदितेनास्मिन्ननेनचोदहिरणांतरया अथकपा

टूलदया भाद्रपदमासादारभ्यपूर्वादिदिक्षुप्रतिदिशंत्र

योमासाःकपाटजातीयान् अथवामदेकलत्तरा चैत्रमा

सादारभ्यपूर्वायच्छदिक्ष्वरुद्धादिशायांमासत्रयविदिशा

रुतवंहानिश्चदक्षिणे धनधान्यंचपृष्ठते

सर्वनाशःप्रस्थिते नवोढाया

यांमासमेकं क्रमेणाकंटकं विजानीयात् विवाहनं
तंसभार्यः स्वगृहं गच्छेत् अयारागविधित्तत्तस्तनोवि
गंतव्यः इहप्रियंतेमित्यनेनवधूं गृहं प्रवेश्य पुराणा
र्घवासयेत् अथप्राप्तकालोनीयेधर्मार्ह गर्गः व्यंती
पातेचसंक्रांतौग्रहणेवैधृतावपि आकृदिनेशुभेत
बुधाप्तकालेपिमानवः अन्यत्र अमसंक्रान्तिविस्म
देप्राप्तकालेपिनाचरेत् इतिवधूप्रवेशः अथगृह
प्रवेशनीयहोमः आचार्यः अपरस्मिन्नेहनीतेनुपरे
कः प्राप्तरेवतु गृहप्रवेशनादित्तियज्ञाविदोविदुरिति अथास्त
त्रं विवाहाग्निमुपसमाधायापश्चादस्यानडुहं चर्मास्तीर्य प्रा
ग्रीवमुत्तरलोमतस्मिन्नुपविशयामिति ततः पत्नीदक्षिणात
उपवेश्यविवाहेगृहप्रवेशेचेत्युपवेशनविधेरुक्तत्वात्
समन्वारब्धवचनाद्वदतितोपवेशनंसिद्धं अथपत्नीप्रा

दिकं संकीर्त्यममावयोर्दंपत्योःश्रौतस्मार्ताग्निसाध्येषु
कर्मस्वधिकारार्थंविवाहाग्नेर्गृहस्थत्वाप्तिःपत्नयेचगृह
प्रवेशनीयाख्यं कर्मकरिष्ये तत्रादावाघारंकरिष्ये इ
त्यादिवक्तव्यंतमुक्त्वाचत्वारिंसूर्यः प्रधानदेवतामाज्ये
इत्येवमेतन्यादित्तचोपदाहृत्याधापपात्राणांसंसाधयाज्य
भागांतंकृत्वाप्रधानहोमंकुर्यात् आनःप्रजामितिच
तसृणांसूर्यासावित्री ऋषिः सूर्यासावित्री देवता आ
घाजगती द्वितीयात्रिष्टुप् शांत्येदेकत्वनुष्टुभौ अथा
नयाज्यहोमे इतिचतसृभिर्मंत्रैः सलग्नायाव धामत्यां
प्रत्यचंजुहोति स्वाहाकारंपठन्नजुहोतीत्यर्थः प्रत्य
वंवचनसमावर्त्तितिव्याख्यानं सूर्यायैसावित्र्यै इदंनम
म ततः समंजन्त्वित्यस्यसूर्यासावित्रीसूर्यासावित्र्यनुष्टु
प् अनेनदधिप्राश्यपयचूचामंत्रकंप्राशयेत् अथवा

८

६९८

श्राज्यशेषेणाङ्गन्मयो हृदयेऽनुलिप्ते कालिका समं
ज्ञेत्यनेन प्राश्यदधितस्यैव प्रयच्छति सा तु प्राश्नाति ततो
नूसीमन्तपालिविश्वकृदादिकं अथवा मनोहृदयेऽत्र
येनाज्यशेषेणेति मन्त्रस्तत्त्वं द्युः प्राश्य प्रयच्छेदा
ज्यशेषेणाबानाक्ति हृदये इति ततो होमशेषं समाप
येत् इति गृहप्रवेशनीयहोमः अथ चतुर्थीकर्म बाशि
षकल्प कन्यास्यसोमाकपञ्जकादायप्रयानयकर्मच
तुर्थीकाख्यं कुर्वीत पाणिग्रहणात् चतुर्थ्यां दिने रजन्याः
शुभे विभागे चतुर्थ्यां सप्तरात्रे द्वादशरात्रे संवत्सरे का
र्ये मासपक्षमाराणाताधाम तिथ्यादिकं संकीर्त्य वधूदे
ग्नान्तु प्रवेशयेत् अस्याः वधूः सोमाकपञ्चादोषानि
व्रतचर्यप्रत प्राप्ताविहितं पाणिग्रहणान्तरोक्तं चतुर्थीकर्म क
रिष्ये तत्रादौ आघारं करिष्ये इत्यादि चतुर्थ्यन्तमुक्त्वा तत्र प्र

बा

धानदेवताः अग्निर्वायुः सूर्यः प्रजापतिः पुनरग्निर्वा
युः सूर्यः प्रधानदेवताः आज्यद्रव्येण प्रोक्षणान्वि
षकल्पमित्यादि चतुर्थीकर्म कृत्वा महाव्याहृतीर्जु
हुयात् ओं भूरग्नये च पृथिव्यै च
च महते च स्वाहा भुवो वायवे चान्तरिक्षाय च महते च
स्वाहा स्वरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा भूर्भुवः
स्वश्चन्द्रमसे च नक्षत्रेभ्यो दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा ४
अग्ने प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि यास्याः पापी
लक्ष्मीस्तनूस्तामस्यामपजहि स्वाहा ५ वायो प्रायश्चि
त्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि यास्याः अपुत्र्या तनू
स्तामस्यामपजहि स्वाहा ६ सूर्य प्रायश्चित्ते त्वं
देवानां प्रायश्चित्तिरसि यास्याः पशुघ्नी तनूस्ताम
स्यामपजहि स्वाहा ७ एता महाव्याहृतयः ततः वि

सूर्य ५

म

१६२

एकत्रादिहोमशेषं समापयेत् इति वत्सर्पीकर्म अथ
ऐरिणीदानं तिथ्यादिकं संकीर्त्य मम उमामहेश्वर
प्रीतिद्वारा सकलकामनासिध्यर्थं कन्यादानस्य सं
पूर्णफलप्राप्त्यर्थं वंशाभिवृध्यर्थं ऐरिणीदानमहं
करिष्ये ऐरिणीत्वमुमादेवि माहि पार्वति गिरिजापतेः
अनतस्त्वां पूजयिष्यामि ऐरिणी सर्वकामदां सवस्त्रां
वसदीपां च सर्वैः षोडशभिर्वृतां वरमात्रे प्रदातव्यां क
न्यादानस्य सिद्धये सपूगफलताम्बूलं दंपत्योर्वंशवर्धनं
ऐरिणीपरिवंशपात्रपक्वान्नैः परिपूरितं कर्तव्यं
दूतंनव्याकैः स्वर्णपरिपूरितैः एतावदेरिणीरूपं कर्तव्यं
वस्तुभिः वंशो वंशकरः श्रेष्ठो वंशो वंशासमुद्भवः वंशान्ना
मस्य दानमत्र शान्तिं प्रयच्छ मे अनेन वंशप्रदानेन तुष्टा
स्वद्धिं करोतु मे वंशपात्रमिदं पुण्यं जातस्मुद्भवं वंशान्ना

मस्य दानमत्र शान्तिं प्रयच्छ मे ततः अनेन वंशदानेन श्री
लक्ष्मीनारायणप्रीयताम् अस्य वर्षद्वयं कन्यापालिता
पुत्रवन्मया इदानीं तव उत्राय दत्ता लालिता वं
शपात्राणि सर्वाणि मया संपादितानि च उमाकान्ताय
शिवद्र: दास्यामि मम गोत्राय वंशवृद्धिकरं दानं मम यादि
भिमंत्रितं वस्त्रैराच्छादितं षड्फलसमन्वितं स
र्वपापक्षयकरं नानाद्रव्यैः परिपूरितं अथ देवकोत्थाप
नाविधिः समेन्वादिवक्रयाद्देवकोत्थापनं बुधः षष्ठं
च विषमं नेष्टं त्यक्त्वा सप्तमपंचमे प्रारंभं यथोक्त्वा
दिकं संकीर्त्य अस्मत्प्रियो विवाहांगभूतानां स्थापि
उ: तदेवतानां त्वं पूर्णां देवकोत्थापनमहं करिष्ये इति गंध
त्वा कृत्वा करिष्ये ततः देवतानां विसर्जनं कृत्वा
भगवत्यामंगलतानां कुर्यात् पश्चात् जामातृगौरीपूजनं

पुराणपाठ:

कुर्यात् ततः कर्त्ता स्वगोत्रे शोभनमासीत्युक्त्वा देवता
माहनस्त्वा [illegible] कुर्यात् तन्तुवायानुवाचतो [illegible] मंडपोदि
[illegible]किंचित्मंडपविसर्जनं कुर्यात् तत्कुलदेशाचारे
णाकर्त्तव्यं अथोपासनविधिः आपस्तंबः उद्वाहो
पासनमनुसर्वं [illegible] शालिमागते [illegible] कर्म
कृत्वा शोभनमभवेत् शौनकः पाणिग्रहादि विवाहस्या
न्यासंताति उपक्रम्यानवस्यायहुः सायं प्रारिचरद्गृ
ह्यं हि रात्रौ विवाहश्चेत्तदेव प्रकुर्यात् विधानिकाः रा
त्रावतीतकालाश्चेत्तु सायन्तु परिक्रमः तद्दर्शन
भाष्यकारवचनमप्यस्मिन् [illegible] दिता वाविवा
दिनाडोवालीनाः [illegible] परेषकः सायसवा [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] भ
गवान्वः कालस्त्वनुदितेयवाः सायमसित्तामित्तहोमेकात्तु

यात्का

स्तित्त्वनाड्रिकाः आचार्यः पश्चादस्तमस्तं लोचो ध
वैत्रिमुहूर्तगः समाप्यं होमं कालश्च प्रदोषतत्र गयते
पस्तृषरनाड्रिकाकालः पश्चाद्देवोदयाद्दिवेः स्यकालो र
विधारणां संभवात इति स्मृतेः अयन यदि प्रागुक्तारुण
वेलाऊर्ध्वं त्रसावधिरस्तमनतः पश्चात्परेके सायम

होम

स्मृते कारिका आध्ययोस्मिन् विवाहाग्निरस्तन्तोहोति
मध्यर वत्तायां तत्समारभ्य वान्हि परिषेदमुमिति
आरणात्यामिति [illegible] संकल्प्य उपात्तदुरितक्षय
यार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं सायं प्रातरौपासनं होमौ
करिष्यामि तत्रादौ सायमौपासनहोमं करिष्यामि
प्रातःकाले पूर्व संकल्पित प्रातरौपासनहोमं करिष्या
मि अदितेनुमन्यस्व परिषिंचामि ३ परिसमूह्य पर्युक्ष्य
र्यपर्युक्ष्य विश्वानिन इति त्रिवृच्चस्य आत्रेयोवसुश्रुत

ग्निस्त्रिष्टुप् द्वाभ्यामर्कनेत्योपस्थाने इत्याश्वलायनतंत्रे २
बर्हिषि रलंकृत्य पुनः पर्युक्ष्याङ्गारानुदगग्नेर्निरूह्य तेषु होम
द्रव्यमधिश्रयेत् शौनकः पुनः पर्युक्ष्य चाङ्गारानुदगग्ने
रपोह्यवै होम्यानां ह्यदृशानां तु पक्वमेतेष्वधिश्रयेत्
पयो यवागूः सर्पिश्च ओदनं दधि तंडुला सोमस्तैलमा
पो व्रीहिश्च दशैते तिला यवाः पक्वाद्यादीनि चत्वारि
विदुः पक्वानि याज्ञिकाः दध्यादीनामपक्वानां नाधिश्र
यणमिष्यते दर्भैरग्नौ सर्वं ज्वलयेदपक्वं पक्वमेव च अ
धिश्रितेषु वैराग्यापः प्रतिषिंचेन्नवा पिवा पुनर्दर्भैर्ज्वल
तानेन पारिहत्य ततु उदकं धनि वी हास्याप्यंगमावृत
निस्तजप्य अग्नेः पश्चात्तरोष्कृत्वा ने धायकरमध्ये अ
ग्नहेति सायमन्वयेत्स्वाहा प्रजापतये स्वाहेति प्रातः
सूर्याय स्वाहेति विशेषः द्वितीयामाहुतिं तूष्णीं तु

ष्णीं जुहुयात् उक्तं च श्रौतसूत्रे तूष्णीं भूयसीं समस्पृष्टां मागुद
गुत्तरतो वेति द्वितीयाहुत्योः प्रजापतिपदं मनसा ध्यायेत्
तत्परिभाषायामुक्तं पयोदध्यादि द्रवद्रव्यं स्रुवेण जुहुया
त् कठिनद्रव्यं पाणिनेति तथैव कारिका द्रव्यं हवि
स्रुवेणैव पाणिना काठिनं हविरग्निः होमद्रव्ये द्रवनीर्ये
न कायेन वा जुहुयात् योनार्वीषेकहोतव्यमौद्व्यंगादे
वेवमातेव मदापिवासपावीश्चदर्शि द्रव्योपजायते प
रिसमूह्य पर्युक्ष्य अग्ने त्वन्न इति तु सप्तरागो गोपायनालो
पायनो वा बंधुः सुबंधुः श्रुतबंधु विप्रबंधु श्रौकर्चा ना
षयः आग्नेदेवता द्विपदा विराट् छंदः अग्न्युपस्थाने
शौनकः परिसमूह्य पर्युक्ष्य तापेषु बन्धिष्वेषु वैषु जं अ
ग्नेः स्तुके श्रुतौ यैश्च प्रजापत्ये प्रानित्यप्राः अग्नेत्वन्नो
उपस्थानं पश्चात्तामित्यत्त्वं संस्थाजपतमः कुर्यात्

१६५

पर्य्युक्षणोत्तरयोरिति अग्निप्रजापती सायंप्रातः स्वयं
प्रजापतिं ततस्तूष्णीमिति ओं भूम इत्युपस्थानं अथ
काललोपप्रायश्चित्तं प्रातर्वस्तोर्नम स्वाहेत्याहुतिं
जुहुयात् आज्यं चतुर्गृहीतं जालीयात्र तत्पात्रं श्रौत
सूत्रे प्रदोषान्तो होमकाल इत्यादि इत्येवोपासनं अथ
समस्यहोमः प्रजापतिः सायं प्रातस्तनौ होमावुभौ सायं
समस्य तु आपन्नो जुहुयात् तत्र समिदेकाप्यवाहुयं सायं
होमस्य कर्तव्यत्वात् तदीयं तन्त्रं भविष्यति अतस्तत्राहुतीः
कुर्यात् तत्र पूर्वं सायमाहुती द्वे प्रातराहुती सायं होमस्यैवकार
समेयाति समित्तु सा द्वितीयाचेत्सा स्वित्प्रातरा तौ द्विः
सायं होमं वत्सर जपादि प्रातर्होमवत् तच्च उपस्थानं स
कृत्वा पृथक् प्रातविवृद्धवेत् केचित्वाहुतीः कृत्वा संव
श्रेयवान्नि मीलयन्वा विछिद्येवं तौ होमौ द्वावपि द्वे आहुती

नतः गुर्वादिपिरस्मर्यते प्रातः सर्वैकदाचन: यावद्
होमसमस्यन्ते सर्वं सायमुपक्रमः प्रातःकालापवर्ग
श्च सायं प्रातस्तपक्रमः अत्र विशेष उक्तः स्मृतिभा
स्करे सर्वयोः पत्नीपाहे सायं होमस्य पत्नमवेत् तथैव
यजमानी सीमनि प्रातर्होमो भवेत्पृथक् भगवान् अथ
अध्यारमा धोयत्रह समारोपप्रयोगस्तु इतराप्यस्मत
मिन्द्रवेवगत्यग्रिस्थाग्नि निर्याविधि: अतोप्रज्वालितेग
ग्निप्रतपवराणि तयं अश्वत्थसमिधं वा पिआयतेशी
लिरितस्यायाति अग्निर्ययन्ति योनिपराणि वा गुणपतिं
आपद्येवं समारोपयन्ति नः प्रत्यवरोहयेत् अत्र यावलो
नस्तत्रे अयंते योनि रित्यस्यायास्याप्रति नो विश्वामित्रोग्नि
स्त्रष्टुप् समिधि अग्निसमारोपणे आप्पालसमारोपण
पात्रैश्चगते कृती यातन्रत्तये हारीतहतमान्यामतम्र छा

६९

वंसूतिलरायंन्नसमेनर्पापुरुषेण यद्मोभूत्वाप्यन्नमासीदत्वां
योनिं जातवेदो भुक्त्राजायमानः अनेन मंत्रेणपुनरपर
त्याग्निं प्रतिष्ठापयेत् जातेनिमज्यतस्तायान्नौ पेपाञ्च
स्त्रियंतस्या कृत्वामूत्रपुरीषेनचिरंनासीनवाग्भूषि:
कृत्यात्मसमारोपनियमः प्रत्यवरोहेत्यनेनापराह्ने
पुस्तायांचप्रत्यवरोहणं कुर्यात् प्रत्यवरोहेत्यस्यवा
मदेवऋषिः जातवेदाग्निर्देवतात्रिष्टुप्छंदः अथार्क
विधानं संग्रहे तृतीयायांदिवोढाहेन्तार्हिस्याविधवाभवे
त् चतुर्थ्यादिविवाहार्थं तृतीयेऽर्कसमुद्वहेत् स्मृत्यंतरे
चतुर्थमसमर्थत्वात् तृतीयेऽथगुपासनादिति संग्रहे
आदित्यादिवसेचापिहस्तेदीवापराह्ने अवरे शुभेदिने लग्
वत्ति कुर्यादर्कविवाहके प्रागरो ग्रामान्नाच्यामुदी
च्यांवासपुष्पफलसंयुते पौरस्त्यपलतोधस्तात्स्थंडि

ब्रल

लादियथाविधिः स्नात्वालंकृतनवासस्तुकरागंधादिभूषितः
सपुष्पफलशाखैकामर्कगुल्मंसमाश्रयेत् ततलक्ष्मा
संयुक्तमर्कसंस्थाप्यसांत्विनं अर्ककन्याप्रदाताचोंमा
चार्यकल्पयेत्पुरा अर्कसन्निधिगत्यव्रततत्वत्यादिवाच
येत् नांदीश्राद्धंहितस्यैवअस्त्ववर्गान्विसृजयेत् पूजयेन्मधु
पर्केणावरंविप्रस्यहस्ततः यज्ञोपवीतंवस्त्रंचकलशकरा
दिभूषणं उष्णीषंगंधमाल्यादिवरायास्मैप्रदापयेत् स्व
शाखोक्तकाण्डेनमधुपर्कंसमाचरेत् कौशाग्रतस्विष्ट
न्प्रार्थयेत्ताद्विजोत्तमः त्रिलोकवासिन्सप्ताश्वछायायास
हितोरवे तृतीयोद्वाहजंदोषंनिवारयसुखंकुरु ततआप्मा
रोप्यदेवेशं छाययासहितंरविं वस्त्रमाल्यैस्तथागंधैस्त
न्मंत्रेणैवसृजयेत् स्मृत्यंतरे अथैतवस्त्रेणासंवेक्ष्यतस्या
कार्पाससूत्रैभिः गंधपुष्पैः समभ्यर्च्यतत्तोलिंगैराभिर्वि

चव गृहे दत्वं कृत्वै वेदंतां तुलां च समर्पयेत् व्यासः
अर्कं प्रदक्षिणीकृत्य त्रिमंत्रोमिश्च धः समस्त्रीत्रिकरावे
यंतु पात्रस्त शाखु सतती अर्कजाधारत्तारी स्वहौं यस्मा
के त्रीरजा पुनः प्रदक्षिणं कृत्वा मंत्रेणानेन मंत्रवि
त् नमस्ते मंगले देवि नमस्ते विष्णुवल्लभे चाहिमां र
कृपया देवि पत्नीत्वं मे इहागता अर्कत्वं ब्रह्मणा सृष्टः
सर्वप्राणिहिताय च वृक्षाणामादिभूतस्त्वं देवानां प्री
तिवर्धनं तृतीये स्त्रीविवाहजं पापं मृत्युं चाशु विनाशय
इति प्रार्थ्य ततः अर्ककन्यां वरायं त्रिगुणं च कलम्
वेष्टयेत् चादित्यः सविता वार्कः पुत्रापौत्री च वर्धकः
गोत्रका [illegible] मित्र [illegible] वैलौकिक मार्ग [illegible] मु
हूर्ते [illegible] व्यासोक्तैः सु
हितैः कुर्यादाचार्य [illegible] आचार्य [illegible]

विधिनातन्तु स्वाहुत्वा प्रतिष्ठाप्य ततो होमं गृह्योक्तविधिना
चरेत् आचार्यस्तदा तन्मंत्र [illegible] आर्य दद्यात् तन्मंत्रो व्या
सेन दर्शितः अर्ककन्यामिमां विप्र यथाशक्ति विभूषितां
गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्र समाश्रय इत्युक्त्वा तु
शोभावामत [illegible] नक्षत्र [illegible] तोयोदकैः गंधपुष्पैः पूजे
नाय प्राङ्मुखोदङ्मुखायैव प्रदद्यात् स्वविधिनैव ततो
होमं समाचरेत् समारोपणविधानेन [illegible] योजयेदिति
अथ पुनर्व्यासः [illegible] कर्माणि [illegible] पूर्व
वं यावत् [illegible] प्रवेशयेत् [illegible]
[illegible] जपेत् पंचीकृत्य [illegible]
[illegible] सामेति मंत्रै [illegible]
कल्पयेत् अर्कस्य पुरतः पश्चाद्दक्षिणोत्तरयोस्तथा
[illegible]

कुंभंचाश्वत्थवेरोगववेष्टयेत् हरिद्रागंधसंयुक्तंसजयेच्छी
तलंजलं प्रतिकुंभमहाविष्णुसंपूज्य परमेश्वर सदार्घ्या
दिनैवेद्यान्तंकुर्यान्मंत्रान्वितमंत्रवित् होमप्रकारस्तुशौन
केनदर्शितः अथशौनकः तृतीयस्यतमंत्राशावि
वाहेप्रत्ययस्यह अर्कविधानंवक्ष्यामिशौनकोक्तवि
धानतः अर्कमभ्यर्च्यतोपीच्चिसमन्वारब्धएवसन्
अर्कस्योत्तरदेशेतुस्थंडिलंकारयेद्बुधः आज्यभागांतेअ
जुहुयान्मार्गणैभिरत्वयाह्येचा संगोभिरांगिरस्यस्य
सबृहस्पतिस्त्रिष्टुप् यस्मैत्वंकामभिन्द्यस्यवा
मदेवोग्निस्त्रिष्टुप् यस्मैत्वंकामकामायवयंसम्राप्रजा
महे तमद्यस्मभ्यकामदत्वाथपश्येदंतंचतांपिवस्वाहा व्यर
स्तामिश्चसमस्ताभिःसप्तमांस्विष्टकृद्भवेत् गोयुगंद
क्षिणादेयात्स्मार्तश्रोत्रियायकुंडलिने एवंकृत्वातुवस्त्राणि

त्यक्त्वान्यानिपरिधारयेत् तृतीयाविवाहजानितस्य
दोषस्यपरिहारार्थेमाज्याहुतिहोमेविनियोगः इति
सर्वत्र प्रयोगः एवंपुराणविशेषस्याविशेषस्यांच्छुमर्क
यो अर्कस्मित्पुराणहेममन्त्रोपाविवाहजनितसर्वा
देषपरिहारार्थे शौनकोक्तविधानेनार्कविधानंकरि
ष्ये तदंगंभूतस्वस्तिपुण्याहवाचनंनांदीश्राद्धंप्रजनं
चकरिष्ये इतिशौनकीयेःअर्कविधानंसमाप्तम्
अथाद्वितीयादिविवाहनिमित्तजाति स्मृतिसारे
अथप्रजांदशमेवर्षेस्त्रीप्रजांद्वादशेत्यजेत् मृतप्रजा
पंचदशेसद्यस्त्वप्रियवादिनी स्मृतिमात्सके व्याधि
तास्त्रीप्रजावंध्याडुष्टात्मार्थापरायणा अदृष्टलाभ
नेत्याज्यतीपतितीचेतिलधर्मतः नीचस्तीयोधोषितः ए
कामनुकम्प्यकामायचेत्रस्त्यामलक्षयइच्छति समर्प्य

१६८

स्त्रीयायेत्यार्थे: पूर्वोढामपरां वहेत् याज्ञवल्क्यः
जलं प्रतिकुंभं मल विस्य पूजयेत्परमेश्वरं पाद्यार्घ्यादिनैवे
द्यांतं कुर्यान्नाम्नैव मंत्रवित् लोगत्प्रकारस्तु शौनकेन दर्शितः
अथ शौनकः तृतीयके तु संप्राप्ते विवाहे रुक्मयत्न अ
र्कविधानं वक्ष्यामि शौनकोक्तविधानतः अर्कसन्निधि
मागत्य तत्र स्वस्त्यादि वाचयेत् नांदीश्राद्धं प्रकुर्वीत हि
रण्येन विधानतः अर्कं गंधैर्वस्त्रैः सोपवीतैः समन्वितम्
उपसमं अर्कस्योत्तरे देशे स्थंडिलं कारयेद्बुधः आज्या
हुतीश्च जुहुयात् सगोभिः रत्नपात्रस्वा सगोभिरित्यस्य मंत्र
स्यास्य [illegible] त्रिष्टुप् [illegible] कामायेत्यृचा
[illegible] परं [illegible] वामदेवोग्निस्त्रिष्टुप् अस्मै
त्वं काम [illegible] संत्राड्जामहे नमस्ते काम दत्वा स्म
[illegible] प्रतापिवरस्वाहा [illegible]

श्री:

१६९

त्विष्टकृद्भवेत् गोयुग्मं दक्षिणां दद्यात् श्रोत्रियाय कुटुंबिने
एवं कृत्वा तु वस्त्राणि तत्कान्यानि च धारयेत् तृतीयवि
वाहजनितसर्वारिष्टपरिहारार्थं आज्याहुतिहोमे विनियो
गः इति सर्वत्र प्रयोगः अद्येत्यादि मम तृतीयविवा
हजनितसर्वारिष्टपरिहारार्थं शौनकोक्तविधानेन अ
र्कविधानं करिष्ये तदंगभूतं स्वस्तिपुण्याहवाचनं नां
दीश्राद्धं अर्कपूजनं च करिष्ये इति शौनकीयेऽर्कवि
धानं संपूर्णम् अथ [illegible] आदि विवाहनिमित्तानि
स्मृतिसारे अप्रजां दशमे वर्षे स्त्रीप्रजां द्वादशे त्यजेत्
मृतप्रजां पंचदशे सद्यस्त्वप्रियवादिनीं स्मृतिभास्करे
व्याधितां स्त्रीप्रजां वंध्यामुन्मत्तां विगतार्तवां अदुष्टां
लभते त्यागं तीर्थतो न तु धर्मतः तीर्थतो धनतः पूर्वो
ढामपरां वहेत् याज्ञवल्क्यः यायोगी दीर्घरोगिणी हिंस्रा संपन्ना

वैवशीलतः सावमान्याधिकव्यानावमान्यात्कर्हि

१०. चित् हेमाद्रौ कात्यायनः आग्निशीलादिषुमुख्या आमा कु

र्यात्सवर्णाया पानआधिकपडलेआहे पारोगीरणी

यात्महित्वासंपन्नाचैवशीलतः सानुज्ञायाधिकाव्यानाव

मान्यात्कर्हिचित् हेमाद्रौ कात्यायनः आग्निशि

ल्यादिषुमुख्यां वधूभापसवर्णाया कारयेत् द्रुतं वै ज्ये

ष्ठयागहिनानयेत् आश्वलायनः आग्नेषु मुख्यादर्श

पूर्णमासादीनि कर्माणि शिष्टमुख्याग्नानीन्त्रैभ्याग

८ नांस्तु अनेनान्येपि गृहस्थोचिधर्मोऽच्यते तदेवस

वे सवर्णायै वभार्याकारयेत् आपिशब्दोत्र धर्माय योग्यतो

पपादकदोषोबलतरार्थः अन्यानि दोषपाकनीयस

सैकार्य कारयेत् एतत्पक्षे भार्ययैव कर्तव्याग्निपरि

चरणाधानकालेसाहादिकृत्ये ज्येष्ठभार्याविषये शौनकः

वधर्म

नित्यायसंसर्गविधानेनैव सर्वासामधिकारउक्तः स्मृतिभा

स्कारे कात्यायनः प्रथमपत्नीप्रशंसांति प्राथमाधर्मपत्नी

स्यात् द्वितीयारतिवर्धिनी दृष्टमेव फलं तत्र नादृष्टमुपपद्य

ते अन्यजातिस्त्रियो मोहात् बहवो द्विजातयः कुलान्ये

वनयत्याशुसंतानानि शूद्रतां कात्यायनः सदारो

न्यान्कन्दानाहोद्वकारणान्तरात् यदिच्छेदग्निमान्कु

र्वन् कहोमोस्याविधीयते स्वाग्नावेव भवेद्धोमो लौकिके न

कदाचन ब्रह्मचर्यसमाप्यैकां भार्यायां द्वितीयां तथा तृ

तीयां नो ह्येवि प्रशस्ति धर्मकामोविदुः आपास्तिम्बयसं

पर्कविधिः प्रारागतायम्यात्तिष्ठ्यादिकं संकीर्त्यमात्मा

भार्याभेदनिमित्तं वंशाज्ञातयोर्द्वयोरन्यौः पृथगेत

यौः समेकतयोग्यतात्रिधार्यश्चौनकात्रुक्तप्रकारे

णाहोमंकारिष्ये तद मुपलेपनाद्याग्निप्रतिष्ठापनंकारे

ष्ये ततः पृथक्स्थंडिलयोरग्निं प्रतिष्ठापनं संकल्प्य होमं
करिष्ये तत्रान्वाधानं करिष्ये इत्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यंत
मुक्त्वाग्निप्रधानदेवता आज्येनैव प्रतिज्ञानकर्मणा स
द्योयक्ष्ये व्याहृतिनोमिति एवं आज्यभागांतं कृत्वा पृ
थक्पत्न्याः नीतयासमन्वारब्ध अग्निमीळे इति तर्वचेनसू
क्तेनर्भिराज्याहुतीर्हुत्वा सामिध्यान्निं समारोपयेत् शौ
नकोपि पृथक्स्थंडिलयोरग्निं समाधाय यथाविधिः
तंत्रं कृत्वाज्यभागांतं आन्वाधानादिकं ततः जुहुयात्पृ
थक्पत्न्यग्नौ तदन्वारब्ध आहुतीः अग्निमीळे पुरोहित
मितिसूक्ते तत्र वर्चेनतु समिद्ध्येनं समारोप्य अत्र यो योनि
रित्यृचा अग्निमीळे इति तर्वचस्य सूक्तस्य वैश्वामित्रोम
धुच्छंदा अग्निर्गायत्री प्रधानं आज्यहोमे विनियोगः
ततः कालेहिकाग्नौ प्रत्यवरोहयेत् प्रत्यवरोहेति मंत्रे

णा आचमनादिकं कृत्वा पत्नीभ्यां समन्वारब्धः आ
त्मनः भार्यायोर्विदाहितानां पृथगाज्यजातयोर्द्वयोरग्न्योः सं
पृथक्स्थापितयोः संमीलनद्वारैकाग्नित्वसिद्ध्यर्थं शौनका
क्तकर्मांगत्वेन होमं करिष्ये इत्यादि चक्षुषी इत्यंतमुक्त्वा पृ
थक्अग्निप्रधानदेवता आज्यद्रव्येणाशेषे स्विष्ट
कृदन्तामित्यादि आज्यभागांतं कृत्वा अग्नावाग्निश्चरति
अग्निनाग्निः समिध्यते अस्तीदमधिमंथनमिति
त्रिसृः पाहिनो अग्न एकयेत्येका एतैः षड्भिर्मंत्रैराज्या
हुतीर्हुत्वा स्विष्टकृदादि समापयेत् शौनकोपि प्र
त्यवरोहेत्यनया कर्मविशेषोविधीयते आज्यभागां
तं तन्त्रादि कृत्वा समस्तदारादित्तः समन्वारब्धस्ताभ्यां प्र
त्यग्न्यादि जुहुयाद्धुतं चतुर्गृहीतमनेनाभिमंत्रितैर्भिः षड्भिर्प
र्यायक्रमं अग्नावग्निश्चरतीत्यग्निनाग्निः समिध्यते

मंत्रः

अत्तीदमितिनतिस्टभिः पाहितोक्राग्नारकया न
नसिविष्टकृतादारम्यहोमशेषंसमापयेत् गोयुग्मंद
क्षिणादेयाब्राह्मणान्याहितान्प्रये अग्नावग्निश्चरति
प्राविष्टऋषीणांपुत्रोराजएवः तस्मैजुहोमिहविषा
घृतेन मादेवानांमोमुहद्भागधेयंमो अस्माकंमोमुह
द्भागधेयंस्वाहा अग्निस्तग्निः साम्नि पवन इत्यस्यम
धुछंदाग्निर्गायत्री प्रधानआज्यहोमे अत्तीदमाधिमंथनाग्नि
तीतिस्ययांविश्वामित्रोग्निरनुष्टुप् अंत्येद्वेअनुष्टुभौ प्र
धानआज्यहोमे याहितोअग्नएकयेत्यस्यप्रगाथोग्नि
र्हत्ती प्रधानआज्यहोमे एवंसमाप्यब्राह्मणान्भोजयेत्
इत्यग्निद्वयसंयोगविधिः अपकाशौचेतनेमादिनिर्णो होः
मः यजमानस्याग्नेर्भस्थानकोपासनिकस्यतु हो
मेपरव्यात्तपत्नीचपुत्राः शिष्यःस्नातस्तथा एतैरेवक

नेपकृत्हुतंतपमेवत अप्रम्संकटदंपत्योर्होमव्यत
त्विगादिना हुयोरप्यसमर्थांभवेद्गुतमनयर्पके सेद्धि
धीयजमानस्यादुर्दशात्यागकारकः अतंनिरोध
तीस्याद्यर्द्धलदनुत्या उन्मादेप्रसवेचात्रौकौर्वी
मामुद्गयान्वैमा कुर्याद्यरो अस्त्विकपुत्रोयवापत्नी
शिष्योवापिसहोदरः प्राप्यानुज्ञांविशेषेणजुहुया
वायस्यायविधिः एतद्धात्विग्मादिनानुवत्ताहूर्वैवाते रि
नोविषयं स्वयपक्षरागीनिसविवाकृत्वात् आचार्यः
स्मार्त्ताग्निः सूत्रमेत्रादिस्वायपत्नजुहुयाद्धिजः श्रौ
ताग्नि स्तत्रसुकुर्यात्समाप्यवाताग्नयंकुर्नेत् स्मार्त्ताग्नि
रामत्तोन्येषामभावेतक्रकादिषु आरोप्यपवच
नैतेषाति: इत्यजुहुयात्तेवयं अतीताकृतयंस्तवो
उनानिकृतानित्रविकाः घृतेप्राप्तरहितेस्ताकार्या

१७१

नीनि कार्याणि वित्त [illegible] जिन [illegible] हुताशिन्यस्तु कर्म
ते [illegible] वाद्य [illegible] तत्राप्यावीविनश्यति
मात्र [illegible] स्नानशौचे [illegible] त्राग्निसा ध्योदर्शपौर्णमा
साद्या नित्या नैमित्तिकाः काम्याः श्रौपासनाग्निसा
ध्याश्च सायं प्रातर्होमपार्वणाद्य [illegible] स्थालीपाकाद्यानित्य
नैमित्तिकाः स्मृतिचोदितान्काम्यांश्च असंभवतावदे
तत्सर्वं यावत्प्रपद्येत [illegible] चोपिपिंडपितृयज्ञश्रव
णाकर्म [illegible] कर्माद्यकर्मसगाच्छ्राद्धकर्मयत्न [illegible]
पद्येत [illegible] काम्य [illegible] महायज्ञात्
[illegible] एव [illegible] जेत [illegible]
[illegible] यज्ञानां [illegible] याज्ञवल्क्य [illegible]
[illegible] पासना [illegible] प्रातिपादनात् वे
दानाः श्रौताः श्रौपासनाग्निस्मार्ताः तिष्ठेत् [illegible] कर्म

होम एव न स्यात् [illegible] दानं [illegible] होनापि
यज्ञानां पितृयज्ञपर्वणां [illegible] होम [illegible] दिना [illegible] यज्ञ
प्रवर्तन [illegible] द्विवेदी [illegible]
काः [illegible] वर्तिरकर्तव्यात [illegible] नंतरं [illegible]
मासित्वात् [illegible] स्मार्त [illegible] कोऽपि
[illegible] चैव [illegible]
[illegible] जलपत्नीत् [illegible]
होमं [illegible] कर्माणि कुर्यादित्यर्थः [illegible]
६ [illegible] दाने [illegible] शौचं [illegible]
विधिः [illegible] दिका [illegible]
श्रादित्वात् [illegible]
१७१ [illegible] पवाद्य [illegible]
कारिष्यं [illegible]

१७४

विश्वाजिनदर्भ्यांमलंकृत्यां त्रायोमस्यानंकृत्वा सर्वेवदान्यसं
स्कृत्यस्कावसंमार्जनिंकृत्वाकेन विप्र रोन स्त्वम स्येवक्त्वर
माज्यपर्तिर्दिष्य मनोज्योतिरित्यस्याम देवो ग्निस्त्रिष्टुप्
मम द्वादशदिनस ेत्र प्रथमदिन संबंधानिक्रान्तस्य सायंमो
पासनस्य प्रत्यवायपरिहारार्थं प्रायश्चित्ताज्याहुति होमेवि
नियोगः इत्याज्याहुतिंकृत्वा रिक्तान्तहोमंचकुर्यात् एवं
मावाह्निक संबंधनिक्रान्तस्थानावाह्निकमेवकुर्यात् अत्रको
न्त्तत्वं प्रोक्षम्ह्यो दशरात्रात्क्रतुर्दहीन माज्यंजुहुयात्
मनोज्योतिर्जुषतामाज्यं विछिन्नंयज्ञमिमंदधातु याइ
ष्टाउषसो यानिमस्तानितनोति विश्वाचतेन स्वाहेत्याबि
होमेचैव प्रतिहोममेकइति स्थालीपाकान्तिकानित्यानि नष्ट
तदर्थं स्थालीपाकपायश्चित्तहोमपूर्वकं करिष्ये तत्रानन्वाधा
नंकरिष्ये इति प्रयोगः अथानध्यायापवादः स्मृतिर

तावत्सा अल्पजपेत्वन ध्यायेपर्वरायत्यन्तरजपेत् नित्यं
जपे च वाने वचक्रतो यारायतोपिचे नावध्यायोस्तिवेदा
नांग्रहणोग्रान्यस्मृतः देवतार्चनमंत्राणां नानध्याय स्मृ
तास्तदा नानध्यायेजपेद्वेदान् तद्ग्राह्येवविशेषतः पौरुषं
पावमानंच रुद्रसूक्तानियमास्तते स्मृत्यर्थसात् चतुर्दश्य
मूमीपर्वप्रतिपदि जितिश्रुतं वेदांगन्यायमीमांसा धर्मशा
स्त्राणिचाभ्यसेत् धर्मोपचिति मैत्रायणीयमंत्राणां पैर
स्वाराणांचनैत्यके जपे होमादिकार्ये तु नानध्यायोनवा
मंत्रे कर्मसूत्रणे नैत्यकेनास्त्यन ध्यायः संध्योपासन
एवच उपाकरणकर्मांते होममंत्रे शुचैवहि एकोद्दिष्टेचमैथि

१०७

कर्माणि च साम्प्रयवाश्रुतः अष्टकास्वपि चाधीयीत मासिकेनैव
विवाहादौ नानध्याय इत्कृतानां श्रुति स्मृतिरनुत्तराणां नतु
धर्मशास्त्रानन्येषु पर्वरायेन्नान्वेवर्जयेत् एवं धर्मः समासे

१८५

नकौपनिनोङ्गस्य चारित्रं ब्राह्मणा स्तिहिताद्वर्तिनस्त्वविराणां

तु विवृत्तिष्ता। अ थायनित्स्वानिरत्नाज्ञानविधातस्माद्दि

वेः। गावग्राह्यकद्धीरवेदाचाशुभिमृताः। आप्यन्त

नाशनोर्थे स्वात्मनावपातविमाशवेते। इत्यादु प्रमाणसाम्नाद्धः

[illegible] विधिः। सत्यापत्यसात् [illegible]

तावत् पन्तते। कथाविनदवाच्छ्वाया ह्लाविप्रयतः स

प्यान्त स्पष्टं [illegible] नीवस्पार्श्वानलकोपदेवित्

स्पृष्टाद्युनापरकाचादराजा संचाहृता [illegible]

निमित्वयादिर्धा पवक्तेन [illegible]

तच्चावसूपाति आनुवारापाकलव्रचामवसाङ्गवि धीय

ते स्पन्त्यन्ते आलङ्घानउत्तदेष्याकाव्या घताहृतं। आ

चारतातस्ययावदवहतः स्वयेद्वाख्यानरशति ॥ अन्तर्निताव

[illegible] षष्टिङ्गपानीतोदकपाकाकपानरसाभैः

वृष्या =

प्र [illegible] उष्णपादां संमयश्योत्याश्रितसाकं २ ४

स्पृष्ठाभूतश्रीचेरावितश्रयत्सरमाश्रितवं अग्निनाग्निनिविशेषः

उदकावनस्वला चर्या द्वादशावान्तुर्यादोलासत्निनादिभिः

स्पृश्चोत्सृष्टाग्निनाशकः स्वरराज्ञमसापिच्छः स्त्रीपाति

कर्मसानघः उत्तरपापिनातविना द्वादशाहेमलोप

स्थालीपाकचयस्य च पिण्डपत्रान्सरैचैवत्रसुपदवचयेष्य

व आग्निविच्छिप्तनष्टाग्निविशेषः विवाहाग्निसमार्यान्त्रि

तीमाज्ञद्युष्यत्यच्युते होमकालेव्यपेनशयुत्नद्वा

नामिष्यते अन्यावदुगन्तयत्र होमकालातयन्वतेत उ

भयोर्विप्रवासेवालोकिकाग्निर्विधीयते। प्रोषिते

तुपदापत्नीउभौगमाग्निसंविनेच्छ होमकालापदिद्याहृत्रा

वेलादोविकृष्यते यजमानश्चपत्नीचउभौप्रवसतोयदि

आहोमान्त्रानिवर्तेनाग्निनराधानमर्हतः कुर्णपरारो नि

दिष्टाग्निं स्वदारेष्टपदकल्पान्विजिते च्या प्रवसोकादीः

विप्रो सौ वृथैव नाचिरं स सोऽदिति कार्यं यानि तानि सितेन पि

१२६ त्रिरात्रं

न्यायं च सप्तरात्रः एकाजापत्यं प्राकृ: अथास्य प्राजापत्यन्त्रेणो

त्रैं एतेषु [illegible] तेषु नियतानी [illegible] यवजलद्व [illegible] मुख्य

इषभा [illegible] सवान् [illegible] प्रधानभाव यज्ञत [illegible] द्यजन [illegible]

[illegible] वा [illegible] स्याति [illegible] तीय प्रस्तान् [illegible] पवत्सामा [illegible] पात

मैं पुनरा [illegible] नामि स्वबीजिन शुचिरा [illegible] ज्ञा: [illegible] वर्दि

[illegible] चनादपरेण [illegible] यातिकाले [illegible] धानात्सम्यक्त [illegible]

[illegible] यति [illegible] यात [illegible] पन्नपा पुन

दि

[illegible] प्याति भोगव भ्रातल [illegible]

[illegible] वत्रपरिहारे [illegible] यत्र [illegible] प्रायश्चित्त [illegible]

[illegible] चान्द्रायण [illegible] गोमूत्र [illegible] व: कार्ति

वत [illegible] वा [illegible] सोऽव

रत्नवतो [illegible] चान्द्रायणपराकेन [illegible] प्राजापत्यं कृच्छ्रं

प्रतीयात्संदितं स्वचेत् अशेषैः प्राजापत्यप्रायश्चित्तेर्वायो सितं स्यादिति

नान्यत्तिक्त [illegible] समा चरेत् अन्यक्षु पुनराधानक्

नानवत्त [illegible] चरति [illegible] कालके [illegible] पुनरे मासस्ता

तिलकं [illegible] स्वात्वर [illegible] हिरण्य [illegible] विवे विप्र [illegible]

ताकुवनेर [illegible] तिलो भवेत् [illegible] स्वस्वार [illegible]

दाक्षिण्य [illegible] पदकार्य [illegible] वचनस्य [illegible]

[illegible] कि [illegible] क: [illegible] संज्ञा [illegible]

सहस्र त्रैमासिकं त्रैमासिकं वा [illegible] लब्धादेना [illegible]

[illegible] प्रसृतिकस्पर [illegible] उपवासमासिकं वा

[illegible] उपवास: पयोमहा [illegible] प्रमादाद्देशान्तरगतस्त्रिरात्रस्य

द्वादशाहकृच्छ्र प्राणायामः आसंप्राप्ताच्चतुर्विंशति पक्षद्वादश

रात्रात्यक्तं प्राजापत्यं विश्वजित्त्रिरात्रान् शतप्राणायामः आपत्रिरात्र

द्वात्रिंशदुपवास आचार्य [illegible] त्रिरात्रं आसंवत्सराकामाः

६०

१२७

परं प्रत्यक्षचकार्यं सर्वत्रयावत् [illegible] लक्ष्मी [illegible] वद्वयंदध्या
दित्याद्याः सर्वत्र [illegible] माप्त [illegible] वत्र [illegible] पुनरा
धाने [illegible] वस्तु [illegible] नाद्वस्य [illegible] माप्त [illegible] वा [illegible]
योगेष्टु [illegible] गादानंच पुनराधाने नित्य [illegible] विकाले
संस्कृत्याज्यं च पूर्ववत् चतुः कृत्वा [illegible]
गृह्णाति च औपासनेऽग्नि [illegible] डलपादे पूर्ववत् [illegible]
श्रोत्रियागारात् [illegible] हविर्भूतं [illegible] मूको
[illegible] श्रोत्रियागार [illegible] पर्यग्न्यादि [illegible]
ज्यं च पूर्ववत् [illegible] कृत्वा [illegible] पूर्णाहुतिं [illegible]
[illegible] धाने [illegible] आत्मा [illegible] पालिन [illegible] प्रयासमाने
देहं [illegible] पुनरन्वादधीत [illegible] वा [illegible]
बौधायनसूत्रे [illegible] त्रासं [illegible] पुनराधाने [illegible]
द्रुम [illegible] क्रमे कार्य एकः पाठ [illegible] कुर्यात् पुनराधाने

यजमानः स्वामी नोपस्थितः अग्न्याधायकस्य भार्या [illegible] स्यात्
[illegible] उपलेपनादिकं [illegible] भार्या [illegible] न्नाग्नित्वात् [illegible]
[illegible] श्रोत्रियागारादि [illegible] ज्जुहुते [illegible]
[illegible] पत्नी [illegible] स्वाविस्थातिनः पत्नी
स्थालीपाके [illegible] चरन्या [illegible] यजमान [illegible]
पत्नी [illegible] कार्यः पार्थिव [illegible] अतः [illegible] त्वाग्न्याधेयं [illegible] पत्न
[illegible] पत्न्या [illegible] वैश्वानराय कर्त्तव्यं [illegible] कृत्वा [illegible] पत्नी
[illegible] कृत्वा [illegible] गृहीत्वा [illegible] त्याग [illegible]
[illegible] सा [illegible] रति [illegible] अग्न्यागार [illegible] संसर्गेण
[illegible] भवेत् [illegible] पतिर्न तु संसर्गं कुर्यात् [illegible] चेत् [illegible]

१२८

[illegible] पुनराधाने पुत्र्यागारादि [illegible] निक
[illegible] अग्न्याधान [illegible] बीजानि [illegible]
[illegible] अग्न्याधानं [illegible] कालिका [illegible] स्यात्

नौ[illegible]विशारदयोः कन्यायोगो[illegible]त्यादेः सा[illegible]ने सं[illegible]रु[illegible]क्ष्मीर्दि
२८ ति [illegible]पपत्नी[illegible]ता[illegible]उपवेश्यावलपा[illegible]सि[illegible]त्वा[illegible]मि
समाप्य प्राच्या[illegible] इत्युक्ते द्वयं च [illegible]यासा[illegible]त्य
त्याच स्पाली स्थालीकं संकीर्त्य [illegible]विच्छेद[illegible]स्य
[illegible]स्तायांतरा[illegible]नतहिमलीम[illegible]
पत्र[illegible]वा[illegible]त्या[illegible]स्थालीपाक [illegible]
ज्ञा[illegible]त्य[illegible]पारि[illegible]पोपाला[illegible]
लीपाकलोपकानित[illegible]त्यवा[illegible]
[illegible]मार्ग[illegible]प्राप्य सिद्धं कारिष्ये [illegible]पा
[illegible]द्वयं[illegible]पार[illegible]स्यालीपाक[illegible]
कर्मों[illegible]त्यादिकं संकीर्त्य [illegible]
[illegible]पानेः[illegible]कारिष्ये तदर्थं विवाह[illegible]
प्राय[illegible]मे[illegible]कारिष्ये विवाहवदाधारान्तं कृत्वा[illegible]

त्रा[illegible]मिति पंचाहुतीर्हुत्वा स्योनैः स्थित्वा [illegible]मित्यादिभि[illegible]
आहुतिमंत्र[illegible]विश्यानेः प्रजापतीमिति[illegible]
हुत्वा समं[illegible]हृदयाज[illegible]कारिकोपि उपलेपादि
कं[illegible]कुर्यादाधारान्तं विवाहवत् विवाहोक्ताः पंचाहुतीर्हुत्वा ला[illegible]
[illegible]गृहप्रवेशनीयामाहुत्वा[illegible]हृदयांजन
[illegible]लाजाना[illegible]मिति लाजाना
[illegible]स्विष्टकृदादि[illegible]
[illegible]विधिः स्मृत्यर्थसारे [illegible]
कर्मप्रायश्चित्तविधः[illegible]संस्कारा[illegible]
[illegible]संस्कारा[illegible]याज्ञवल्क्य
[illegible]संस्कारा[illegible]
[illegible]पंच[illegible]
[illegible]

१२६

विकल्पस्त्वेषु यावत्कार्यो विप्रे वा चेत्सर्वात्मस्मृतिः अ
वश्यं नेष्याः इति सकलकीर्तिः उपलक्षणं पत्नयाश्चापि
स्पर्शप्रत्यर्पणेन भुक्त्यर्थं च तेन तत्र स्पर्शने
देवार्चनं कर्मसु तेष्वपि पातितं स्वपरे वृद्धयः विष्णुनैव इ
ति पुण्यात् घोरलक्षणं यत्तु सवर्णस्य संतानाद्यन्त्यपो
द्याववस्या चेत्ताः स्पर्शतः स्वापात्तेः परा वाच्या सर्वत्र
ति यावत् सौम्य स्वयं स्वेन तत्कुर्यात् यस्य पाराशिष्ट उक्ता
नैतत् इत्येतेन तु स्वयं परस्पराद्युक्तं संवित्तौ पलियाति

६८

स्वकर्त्तव्य तत्कुर्यात् विः कारिका प्रोक्ता कार्याश्च ता
स्पर्शकृतादेराचं यावत्सोदिति शातातपः गृह्यान्तर
पिवाल्के ज्ञातदारं वर्जं पूर्वाल्के पश्चात्कर्म वाच
वेष्टरापिवत्ते पापान्ताकौदिनाद्विदितं तत्कर्म सारीव ब्रो
पातिपदस्यान्ते वैश्वदेवेन तु स्पष्टिं रात्रिप्रागंतेन एवस्य

पश्यित्वाद्यमादितिमित्रे दिशाद्वानिकुर्यात् आपूतः [illegible]
निनिदग्धे होमवा [illegible] यस्य चापि [illegible]
[illegible] देवता [illegible]
[illegible] कुर्यात् [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] कालदर्शी [illegible]
[illegible] देवपक्षाश्च [illegible]
एकोद्दिष्टे कालत्रये [illegible] अ: एकस्मात् [illegible]
वैश्वदेवसम्मतेन [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] इति [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] बलिं हरेत् [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] बलिं हरेत् [illegible]
[illegible] बलिं [illegible]
[illegible] बलिं हरेत् [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] बलिं हरेत् [illegible]

[illegible] बलिं हरेत् [illegible]
[illegible] विश्वेभ्यो देवेभ्यः सर्वेभ्यो भूतेभ्यः
दिवाचारिभ्यः [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] दिवाचारि [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]

१८१

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

नैरं

पर्यन्तं दर्भैरास्तरणं कुर्यात् पूर्वपश्चिमभागे प्राक्संस्थं [illegible] तत्
मध्ये दक्षिणोत्तरं विश्वेभ्यः सर्वेभ्य इति पश्चिमे तदुत्तरे देवेत्यादि
नक्तंचारिभ्यादिनान्तेषु ईशान्यां तु वहिःक्षेत्रेभ्यो हुतोऽग्न्यैव
लिखेत् तस्यास्तृतीयभागान्ते आग्नेय्यां तु यं भुवि अपस
व्यं स्वधेत्यादिमन्त्रेण पितृतीर्थेन पितृयज्ञान्तरपवेषु
तस्या नैर्ऋत्यकोणावधि वायव्यकोणान्तं तत्या भूतवलि
मध्याल्लिखेत् तत्र मन्त्रः स्वाहाकारः प्राचीनावीतिपितृतीर्थेन
तत्त्वयोः [illegible] ग्रामशावलोऽचिरोऽग्नौ देवप्रणीतो ते दे
वत्वं वा पितृत्वं वा याज्ञवल्क्यहिलिखेद्धीः त्रिधा विभज्य
[illegible] पर्यग्निकरणं कार्यं [illegible]
[illegible] इति प्रयुक्तं तदनन्तरं वा [illegible]
[illegible] प्रातः [illegible]
याज्ञवल्क्योऽपि देवेभ्यस्तु हुतादन्नाच्छेषाद्भूतवलिं हरेत्

१०२

ऽन्नं स्मो स्वचांडालवायसेभ्योवलिं हरेत् स्वर्ण्ह्योनतोपि
नावैश्वदेवहोमेनकृत्वातदेवा [illegible] श्वान्नं भ्यो बलिं [illegible]
मपक्वेनक दासार्थं तदनंतर [illegible] श्वपाकेभ्य एवं चाण्डालवाय
सेभ्योवलिंहरेत् चण्डालात्सेभिपापरोगिपतितेभ्यः पश्चात्
नुः श्वानां च पतितानां च श्वपचां पापरोगिणां वायसानां
कृमीणां च शनकै निर्वपेद्भुवि अथ पक्वान्नाभावात्स्मृतिः

स्मृतिसारे पक्वान्नाभावे वासि च तंडुलान्नेव यौ सक्तवा पि
योदधि घृतं वापि क्षीरमूल फलापकं योजयेद् वैश्वदेवार्थ
लेवाप्यूख्याज्जले संभवे सात् पक्वान्नाविष्यप्यर [illegible]
[illegible] सर्वप्यावत् हविष्यस्यापि वैश्वदेवस्य [illegible]
यति यदुक्तं कृष्णपक्षे नदत्ता [illegible] स्वप्ना [illegible]
[illegible] ग [illegible] उक्तं यवसस्यापि [illegible]
सर्जयेत् यात्रः ब्रह्मचारि यतिभिर्वा विद्याग्र गुरु पोषका

द

ग:
यथोक्तः दीपाग्नौ [illegible] पृथ्वै भिक्षु [illegible] इति भूत
यज्ञः अथ पितृयज्ञः प्राचीनावीतं [illegible] स्वधा पितृभ्यः [illegible]
मंत्रेण [illegible] पाणिना शेषान्नं दादि [illegible]
क्षपात् कारिका अथ [illegible] पितृ [illegible] वैत [illegible]
वै स्वकं दे तिलैर्जलोदकेनोदकेन च [illegible] स्यात्
यत्र अदत्वा वायसाबलिं नित्यश्राद्धं समाचरेदिति इति
वैश्वदेवाख्यं कर्म कारिका कुर्वीतस्नातक [illegible]
कीर्भवेषर्दी स्मृतिसारे स्नातको ब्रह्मचारी वा [illegible]
की वैश्वदेवाख्यं कुर्यात् [illegible] विवाहाग्नेः [illegible]
व [illegible] नियमः गृहस्थो वैश्वदेवाख्यं कर्म प्रात
र्मनोर्दिने [illegible] इत्युपलक्षणं अथ मनुष्ययज्ञः

६०६

निवीती [illegible] सनकादि मनुष्येभ्यो हन्त इत्युच्चार्य संकल्प
विप्राय [illegible] दद्यात् अथ विधो [illegible] प्राग्ग्रासात् निविनं कंठलंबितं

अथश्राद्धं सत्पुरुषोद्देशेन पादोप्रदात्याचम्यासनादि

१८२ पचारस्तु परिकल्प्य नामगोत्रे उच्चार्य पितरः प्रीयन्तामिति

तृप्तोदकंतिपेत् स्कांदे नित्यश्राद्धं देवहीनं नियमादिवि

वर्जितं दक्षिणारहितं चैतद्दातृभोक्तृव्रतोज्झितं याज्ञ

वल्क्यः आवाहनं स्वधाकारं पिंडाग्नौकरणादिकं ब्रह्मचु

र्यादिनियमान्विश्वेदेवांस्तथैव च नित्यश्राद्धे त्यजेदेतानी

प्सितं प्रकल्पयेत् भोक्त्रभावे किंचिदन्नं उद्धृत्य विप्रेभ्यो यथा

शक्त्या निवेदयेत् उद्धृत्यान्नं संकल्प्य धाकारं कुर्यात् नित्य

श्राद्धमदैवं स्यात् अर्घ्यपिंडादिवर्जितं नावाहनं नाग्नौ

करणं न विसर्जनं श्राद्धादि नियमो नास्ति किंचिद्दत्वा विसर्जयेत्

एकमप्याशयेद्विप्रं पित्रर्थे पंचयाज्ञिकं नत्वा यदुपाकरणं

पिंडपाकविवर्जितं कुर्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा

स्कंदे अतीतायेसायमप्यर्वाग्भूत्वायामोदके सम्मा

पपरिकल्प्य घामिः प्राः श्राद्धप्रहरेसुधीः योगीश्वरं जयेत्

नेपा = इत्याहुर्जिनाः सर्वदेवताः अपकोग्रासः सोमोपितं जगात्

त्तिदेवानामरक्तभद्रः आतप्तहाणामेदजसर्वकामप्र

देश्वरेत् मध्यनाभिदेशयेत् स्वाहाकारवषट्कारनमस्का

राः दिवौकसां स्वधाकारां न्नुबुचाताः पितृणां स्वस्य चात्मा

धु = श्रीपितामहायनमः अकीलंडआपनयेतनमः आग्नेः

य्यां बलिभद्रायनमः दक्षिणायमाविष्णवे नमः नैर्ऋत्यां

निरक्षराक्षसेभ्यो नमः पश्चिमे सोमसूर्याभ्यां नमः वाय

व्यां मातृभ्यो नमः वरुणाय नमः उत्तरस्यां सोमाय नमः

रुद्राय नमः सर्वेभ्यो भूतेभ्यो बलिं सर्वे रुद्राय नमः ब्रह्म

ण्ये नमः ऊर्ध्वं अधो ब्रह्मणे नमः ततो वाजिश्रय महात

६८ तोयेमहता इत्यादिभिस्त्रिभिर्मंत्रैर्दद्यात् गोदोहनमात्रं

स्थित्वा तिथीनाकांक्षी दद्यात् पादौ प्रक्षाल्य पाचम्य गृहं प्रविशेत्

१८४

प्रयेत [illegible] बोधितव्य [illegible] [illegible] [illegible]:
[illegible] [illegible]:
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
नित्यवैनमार्जनं हुत्वा इमं मंत्रेण जलावगाहनं कुर्यात् इ
मं मे इत्यस्य [illegible] [illegible] जगती जलावगाहने
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]: एवम
[illegible] [illegible] पूर्ववत्कुर्यात् [illegible]: सं

घो:

प्रसा

१८५

प्रहे [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]: [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]: [illegible]
[illegible] [illegible]: [illegible]
[illegible] [illegible] क्रिया: [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] सर्वं [illegible] [illegible]: [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]

स्वतास्यात् अथ प्रयोगः धौतशुक्लाम्बरधरः आचम्य ति
१८५ थ्यादिकं संकीर्त्य ममउपात्तदुरितक्षयार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्य
र्थं स्मृत्युक्तदेवताप्रीत्यर्थं स्वकरविपितृतर्पणाख्यं ब्रह्म
यज्ञाख्यं कर्म करिष्ये आचम्य तत्र विशेषः मुखं बहिरंगुष्ठ
मूलेन निर्मृज्य उपस्पृश्य उपस्पृश्य शिर आहृत्य नासिके श्रोत्रे
हृदयमिति [illegible] स्पर्शनक्रमः अथ यज्ञोपवीतं कुर्यात् उपस्थ
आसनविशेषं तत्रैव वामचरणाङ्गुष्ठमारोपयेत् इति
स्मृतिसंग्रहव्याख्यायामुक्तः ततः सव्यकरधृतानेभागाग्र
दैवपवित्रस्थापयित्वा छिन्नमूलैः कुशैः पावितं ततस्त
येन नीचं प्रागग्राञ्जलिं कृत्वा एकैकं संदध्यात् यावाष्टसंख्या
संधिव्यस्तैर्विपादेन तोष्णुतिर्तीयेशं धत्वाशु भोपितप
यन्तिरणी आपाताननं समाहितमनसः मन्यत ततः ॐ
भूर्भुवोसीति त्रि [illegible] इत्युत्सृज्य अति व्याहृति आपोहिष्ठादिवा

दल

वानकार्यी ततः पवः अथ पूर्वोक्तः कुशापवः ततः सर्वा
[illegible]नसानीयां एवैव वारपठित्वा हुत्वा अग्निसंधेनंकरण
त्वामित्यर्थः हुत्वा यज्ञोपवीतीत यज्ञोप्रब्रह्मणः इत्युक्तावि
कृत्वा अग्रस्तावं वेदात् यदाग्नेहि ब्रह्मपञ्चांकरोति तदाम्नता
जप्यः स्यात् तत्पाकप्राप्ते आमेमनसा त्वायज्ञात्पयी
धीन दिवातनाधीते आचान्तर्पणं स्नान्तपर्यन्ते व
सताद्यादिर्मलूपा रत्नु आद्यार्पेतत्पर्पितासिन्दन् नामगोत्रे
समुच्चार्य तिलत्वीपूर्विभुसपतः अथवा आद्यशब्दोगो
णायावृत्त्या तर्पणं भवन्ति इति वस्त्रादीनाम साहितानां
मेवपित्रादीनां तर्पणमस्तु यतः शास्त्राचार एव प्रायशो
१८६ दृश्यते एवोपवीतत्वेनैवमानवे दृष्टो श्रोसन्दो पि
तृतर्पणं तपसोदीपादधः रवकाशाः सदेति अथ तर्पणा
साधनं स्मरणं एवमार अत्रमात्रधेनसत्त्वेन तदीनगुपाट

गोना सव्योनरातेरो याति [illegible] स्वयान्यर्थाव्योधि-

१८६ त्रि मनुशब्दः पश्चाद् ये पश्चाहितेकोनार्थः [illegible]

ल्वाः दक्षिणापितृतीर्थेन जलोसि चपयपावस्य द-

क्षिणेनैवचरद्र्धपात्रयितृतीर्थस्यनसंयतः [illegible]

जलदेयंनासव्यरोस्थापरवैव गोत्रनामस्व [illegible]

पेदकृहस्वशश्री श्री हरण केयाली [illegible]

येन पाणिनासहिरान्त [illegible] सेना [illegible]

[illegible] एवसव्यनान्यारधृत पश्चात्

नदक्षिणेनवचानैव नैकेवचारण [illegible] तव्यं तथा

[illegible] एकहस्तेननायेन [illegible] यांमित [illegible]

[illegible] देवता: [illegible]

[illegible] कर्त्तव्यानि [illegible] सव्य [illegible]

[illegible] नवाच [illegible]

नै उभाभ्यामपि हस्ताभ्यामुदकंयः प्रयच्छति द-

क्षतो याति [illegible] इति अयोनि

वैयो देवार्थितर्पणो इति कौचित नाविन्नर्पणे

तथ हस्तव्यस्येवविधानात् तथ्या [illegible]

विवाहकालेच पाणिनैके नदीयते तर्पणे [illegible]

वजलं दयं [illegible] इति वचनाविरोधशतीय

[illegible] वहवे: सव्यहस्तलग्नेतद्दक्षिणेन

[illegible] तथ्याच [illegible] सव्येनतर्पयेत् [illegible]

[illegible] देवान्मरीच्यादीन्

[illegible] देवतातर्पयेत्

[illegible] दक्षिणहस्तेन [illegible]

[illegible] वसिन्यावासि

[illegible]

१८७

त्रेतुकरावन योगी पात्राद्वाजलमादाय शुद्धपात्रांतरेक्षिपेत्
जलपूर्णो पिवा गर्तेन स्थले तु विवाक्षिपेत् ये चाहुत्वा नो दि
वेनातिलान्सम्मिश्रय तु जले अत्य पावा सहतेन मत्तु तपसा
आरभेत् नोदके पुन पात्रे पुन कुर्यात् कपाला वा नो वाति
स्थति तत्तोयं यद्दुर्भ्यां तत्प्रदीयते विस्तुः स्थलेस्थिता
जलेपूत्त करयं शेषुदकं नरः नो पाति स्थानेन तोयं पितॄणां
तृप्तिर्यकः असंस्कृत प्रमीतानि विषयमेनन यथा च कुशा
जिनः देवतानां पितॄणाञ्च जले दद्यात् जलाञ्जलिं असंस्कृत
प्रमीतानां स्थले दद्याज्जलं पुनः चैतानामस्थले न कर्तव्य
मिति अन एव गायत्रः यत्राभाविः स्थलं वा स्यात् उदकं दद
त्वा पितृन् तर्पयेत् अयथा त्वा यत्सर्वं न पद्मुमानास्यत
लारिनः आईवा [illegible] जले कुर्यात्तु परस्यान्च मनतत्र [illegible]
[illegible] वासास्थले [illegible] [illegible] मनत्रपार्यामी [illegible] स्रह

यज्ञेन यथा दानं देवता पितृतर्पणं जलमध्ये च कुर्वीत नः सु
खवत्रो न तु स्यात् व्यासस्त जलस्तुयो समाविक समाह
जपित्वे वतलः कुर्यात् देवार्षि पितृतर्पणं तत्रैवं तत्र जले मन्त्रैः
स्थलेवा दोवदान्ते यमः [illegible] परां कुर्यात् तस्य
लेहि वन [illegible] नतु [illegible] यात् [illegible] पितृ [illegible] वत्

मार्जन

[illegible] नः न पर्या [illegible] कुर्याद्वारि यतया कुर्वीत य
[illegible] यो र वं न स के ब्रजेत् [illegible] परा [illegible] लेच [illegible]
वा हि [illegible] कर्माणि [illegible] दर्भाः [illegible] यं
यं [illegible] दर्भैः [illegible] न पैता
रवड़ [illegible] पीप कल्पते [illegible] पात्र [illegible]
[illegible] विषयं अन्नामिकया [illegible] तर्जन्यां [illegible]

१८८

[illegible] द्विवर्या [illegible] स्वकृतेन [illegible] नाभवेन्नरः योगी दर्भ
पवित्रनामा ऽ वारां [illegible] तलेम्भक वच विमूषादाद्दितायकरोप

१८८

विश्वेचोत्तरोत्तरं तीर्थानामभावे तु स्वर्णरजताभ्यां वि-
तं तदभावे तु कुर्वीत दर्भैर्वै तेषामभावतः केवलेनैव
वैकल्पादेव दर्भादि विवर्जिताः दद्यात्करान्निपुराणानि पितृभ्यो
ऽपसव्येन पार्थिव: स्मृतिसारे सप्तम्यां रविवारे
च जन्मर्क्षे दिवसेषु च पुत्रजन्मनि सलिलं तर्पणं नैव कल्पये-
त् उद्धृतजलेनाप्यकर्मसत्वेन वा तर्पणानुपपत्तेः जल-
रिक्ते ताम्रपात्रान्तरे कार्यं सोदके गन्तोवा सबाहिर्विस्थलेवा
वा कार्यं नन्तवांनिलतर्पणं दृष्ट्वं भवेत् कात्यायनः
म घायुगादौ भरण्यां तीर्थपर्वविशेषतः तिलैस्तु तर्प-
णं कुर्याच्छ्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नतः एतच्छ्राद्धान्तरविषय-
व्यासः प्रेतपक्षे व्यतीपाते संक्रान्तौ तीर्थपर्वसु
विधिविद्धपितृपर्वावारे कर्तव्यं तिलतर्पणं निषेधश्चापि सव्य
योगेत्व मानतापितृरोरिच्चयतंति यस्तिलैस्तर्पणं कुर्यामात्मा ॥

ब्रह्महत्यासमं दत्तं यत्रतत्र हि तिलग्रहणादुपलक्षणं केवलं
मपितृतर्पणं तु कुर्यात् इत्यत्र तिलतर्पणं कार्यं तथा
च संवर्तः रविशुक्रत्रयोदश्यां सप्तम्यां निशि संध्ययोः
तिलतर्पणसंयोगात्कुलं क्षयं भवेत् स्मृतिसारे
भानुवारे भौमवारे नंदायां स्मृगुमघासु च त्रयोदश्यां तु स-
प्तम्यां भरण्यां कृत्तिकासु च अयनादित्रये चैव चतुर-
युगादिषु पिंडदानं सदा स्नानं न कुर्यात्तिलतर्पणं
मिति स्मृतिचंद्रिकायां विवस्वच्छुद्रास्याचैवानिलैस्तर्प-
णं मंजनं सप्तम्याचानकर्तव्यं [illegible] पाचैव भोजनं
वाम्ब्रतौ तिलं धृत्वा यः कुर्यात्पितृतर्पणं देवानामपि
[illegible] मातृगुरुव्योमयोरपि
नियुतांसांदपाणुतांजलीन् चीर्त्तीन पाणान्यान्सामेके
कमंजलिं एवमुक्तप्रकारेण प्राङ्मुखो भूत्वा देवतीर्थेन तु

१८९

पयेत्‌ एकवचनेनत्वस्यन्तु द्विवचनेनतर्पयेत्ता वहुवचनेनतर्पयेतु॥
अत्र पश्चात्‌ब्राह्मणतर्पणानंतरोयः पूर्वतिलोदकं दत्वा पश्चात्‌श्राद्ध
कारयेत्‌ प्रत्यहेनभवेत्‌ वैपरीत्येनतिलोदकं संग्रह
दर्शेतिलोदकं पूर्वपश्चाद्दद्यान्महालये मातापित्रोर्मृत
दर्शेनापश्चात्तु परहनि स्मृतः प्रतप्रश्रोत्रियस्य च भाव
वृत्सति तिलोदकामिति प्रत्यहं गांतिलदधान्नादि वृषविवरह
ति वर्गकस्य वा वाच्याम [illegible] वाल्हादि वनयोदिति ह्नर
तेः ततः परान्हिक वातिवर्त [illegible] उक्तवः स्मृती नद्युपोत्तल
दोहनाप्रान स्नात्वा तु तैः सुधीः स्नानवासेक्ष्य वाद्विस्नातस्य
पिडत्यशैतस्य श्राद्धमासिके सवत्सरं विमोके नवमयाहि
ततयेरां गान्धर्वः वस्तुवर्पयतिन्धानैः कृत्वा श्राद्धपरहते
पितृस्थानेचैवपयित्या [illegible] विरहश्चा पर पक्षः श्राद्ध
कर्मत्वोयोनितयेपिततपितृन्‌ अन्तस्नाः पितादत्तमस्य पार्व

पा

सत्वोजांतिते स्नात्वानीरसमासा चंडपादि गयकु [illegible]
संतर्पयेति पितृन्सर्वान्नत्रान्वावस्त्रंच धारयेत्‌ नैवश्राद्धदि
नेकुर्यात्तिलैस्तोपितृतर्पणं श्राद्धं कृतपरे हितत्तर्पणं
कारयेत्‌ इतिश्राद्धदिनतर्पणविचारविः अथयज्ञश
श्रादुसूत्रवाय्यज्ञोपवीतिप्रकारादिनविंशेनाः
त्रीनेतेकामानि त्रीणि विदेवताः शुक्लानिलैस्तर्पयेत्‌ अ
थमनसाग्निविप्रावहुकाया [illegible] अपतीवितीऽरह्नः
त्वः यातावतिस्त्रजनीअत्य [illegible] पानीप्रयेनतर्पयेत्‌ अथ
प्रविवाविवरूदिः पूर्वकृत्‌ अत्रवौदुरसितैस्तु नये वैलासनकादी
स्वसम्यत्र्यव्यातर्पयेत्‌ अथाचार्यादिकं सनकसनंदन्‌
सनातनचेच्छसनातनः कपिलश्चासुरिश्चैव वोढुः पंच
शिखस्तथेति अथप्राचीनावीतीदक्षिणाभिमुखः
सव्यं जानुंन्यास्यचित्तयोतिवाचयेः पितृतर्पणंकुर्यात्‌

१९०

पा

१९० देवस्तर्पयेत् तत्प्रयोगः ॐ अग्निस्तृप्यतु विष्णुस्तृ
प्यतु प्रजापतिस्तृप्यतु ब्रह्मा तृप्यतु वेदास्तृप्यंतु दे
वास्तृप्यंतु ऋषयस्तृप्यंतु सर्वाणि छंदांसि तृप्यंतु ॐ
कारस्तृप्यतु वषट्कारस्तृप्यतु व्याहृतयस्तृप्यंतु सा
वित्री तृप्यतु यज्ञास्तृप्यंतु द्यावापृथिवी तृप्येतां
अंतरिक्षं तृप्यतु अहोरात्राणि तृप्यंतु सांख्यास्तृप्यं
तु सिद्धास्तृप्यंतु समुद्रास्तृप्यंतु नद्यस्तृप्यंतु गि
रयस्तृप्यंतु क्षेत्रौषधिवनस्पतिगंधर्वाप्सरसस्तृप्यंतु
नागास्तृप्यंतु वयांसि तृप्यंतु गावस्तृप्यंतु साध्या
स्तृप्यंतु विप्रास्तृप्यंतु यक्षास्तृप्यंतु रक्षांसि तृप्यंतु
भूतानि तृप्यंतु एवमंतानि तृप्यंतु अथ निवीती भूत्वा
लं दिव्यांजलिं दद्यात् ३० सनकस्तृप्यतु सनन्दनस्तृ
प्यतु सनातनस्तृप्यतु विश्वामित्रस्तृप्यतु वामदेव

स्तृप्यतु अत्रिस्तृप्यतु भरद्वाजस्तृप्यतु वशिष्ठस्तृ
प्यतु प्रगाथास्तृप्यतु पावमान्यास्तृप्यंतु क्षुद्रसू
क्तास्तृप्यंतु महासूक्तास्तृप्यंतु सनकस्तृप्यतु स
नंदनस्तृप्यतु सनातनस्तृप्यतु कपिलस्तृप्यतु
आसुरिस्तृप्यतु वोढस्तृप्यतु पंचशिखस्तृप्यतु अ
थ प्राचीनावीती सुमंतुजैमिनिवैशंपायनपैलसूत्रभाष्यभा
रतमहाभारतधर्माचार्यास्तृप्यंतु जानंतिबाहविगार्ग्यगौ
तमशाकल्यबाभ्रव्यमांडव्यमांडूकेयास्तृप्यंतु गार्गीवाच
क्नवी तृप्यतु वडवा प्रातीथेयी तृप्यतु सुलभा मैत्रेयी तृ
प्यतु कहोलं तर्पयामि कौषीतकं तर्पयामि महाकौषी
तकं तर्पयामि पैंगं तर्पयामि महापैंगं तर्पयामि सुयज्ञं
६८५ तर्पयामि सांख्यायनं तर्पयामि ऐतरेयं तर्पयामि महै
तरेयं तर्पयामि शाकलं तर्पयामि बाष्कलं तर्पयामि सु

१६२

[illegible] मि श्रीरत्नाकर[illegible] महोदधि[illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] कूष्माण्ड
[illegible] जल[illegible] [illegible]
[illegible] नरक [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] मर्यादा [illegible]
[illegible] [illegible] कोटि [illegible] निवासिनः [illegible]

[illegible]भुवनाल्लोकान्दिव्यन्ततिलोदकं येकेचास्मत्कुले[illegible]
[illegible] नोऽच्छिन्नविधिभ्योऽन्नि
दकं ए[illegible]संस्थान[illegible]दत्तोदकेस्थ[illegible]ल एवद[illegible]तं भ
वतिस्वयमेव गत्वैवाप्यवृचोदेशो[illegible]दीपेत्तर[illegible]कं [illegible]
न्यत्रापि[illegible]पेयत्तापिन्द[illegible]जायते [illegible]
[illegible]तर्पयेदवहंद्विजः [illegible]
मयं पित्र्यकर्मपरपत्नय[illegible]वद्यते कारिका [illegible]
यज्ञोप[illegible]पादनादिदृ[illegible] [illegible]
वाब्रह्म[illegible]समसंभवे देशो[illegible]दान[illegible]
ते प्राग्[illegible]देव[illegible]कर्मरताः [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]तर्पणाद
१६३ वकि[illegible]ने: [illegible]वाब्रह्म यज्ञोप[illegible]
[illegible] चंद्रिकायां यदि[illegible]तर्पणात[illegible]ब्रह्म[illegible] [illegible]

स्वामतुष्ययज्ञं वैतनः स्वाध्यायमाचरेदिति यस्य पंच
१६२ महायज्ञाः प्रवर्तंते गृहाश्रमे नन्विह सर्वलोकीर्थाति सदाति
ष्ठंति शौनकः पंचयज्ञान्परित्यज्य योमोहान्नाकरोति गृहाश्रमी
तस्य नायं च न परो लोको भवति धर्मतः एतेभ्यः पंच
यज्ञेभ्यो यद्येकोपि विहीयते मनश्च प्रायश्चित्तमस्य प्रा
यश्चित्तं विधीयते एवं ह्यु सूक्तापि प्रमादादहरेकं ति अहं
मितं तमात्रिरुपोष्य चत्वारो वारुणीर्जपेत् एकाहं होमस्याहं
वा निवृत्ते तु च सर्वतः चतस्रो वारुणीर्हुत्वा कार्यं लिंग
मंत्रे च तः अकृत्वान्यमंत्रं पंचाध्यायकादिव उप
वासेन शुद्धिः स्यादत्र मंत्रे मनसीह स्मं संग्रहे वैदिकानां
नित्यानां कर्मणामतिपातने स्नानकप्रतिलोपे प्रीत्याय
श्चित्तं भोजनं इति ब्रह्मयज्ञः अथोपाकर्म तत्रेदं स्मृ
तत्रं अथातोऽध्यायोपाकरणमोषधीनां प्रादुर्भावे

श्रवणेन श्रावणस्य पंचम्यां हस्तेन वेति अत्र कालत्रयमुक्त
तं श्रावणमासस्य श्रवणे कार्यं अथवा तन्मासे हस्त
युक्तायां पंचम्यां कुर्यात् यदा तन्मासे ग्रहणाद्योषधयो
भवंति तदा भाद्रपदे श्रवणेन तत्र कार्यं तथा च कारिका
अग्रहस्यौषधयस्तस्मिन्मासे च न भवंति चेत् तदा भाद्र
पदमासि श्रवणेन करोति वा दिति तथा च स्मर्यते नभ
श्रावणायो वापि ह्युपाकृत्य यथाविधिः वेदारंभं प्रकुर्वी
त तच्छ्रंन्यथा दोषदा भवेत् यदा मासद्वयेपि उपाकर्मकालाला
भस्तदा चाढमासे कार्यमित्याह सत्यव्रतः यदि मासद्वयेन
स्याद्वाचाढे तैत्तिरीयकाः बह्वृचः श्रवणे कुर्युहस्ते कर्कटे
रवौ च गिरापि सिंहे रवौ श्रावणे तत्कन्यायां प्रोष्ठपादिके
आषाढे कर्कटे वापि वेदारंभं द्विजातयः अत्र बृहस्पतिना
विशेष उक्तः नर्मदातारम्भगोत्थकार्तव्यां ... कर्के

१८३

दैसंस्थितेभीनात् यजुकुर्यात् कदित्यादुत्तिविकीर्ते श्राव-
णस्यां [illegible] [illegible] विघ्नात्मन्तु द-
[illegible] अपरं च श्रावणीयमा-
मासी [illegible] त्त्वतोयादि [illegible] दयिकी [illegible]
दयिकी भवेत् [illegible] दयिके [illegible] श्रावणे [illegible] का-
व ह्वचाः श्रावणे ऽर्कपुर्ग्रह संक्रांतिवर्जिते इतीयजुकौ तत्रैव
व्यवस्था गार्ग्यः [illegible] संक्रांतिग्रहणायं भवे-
त् उपाकर्म न कर्तव्यं [illegible] दोषकृदिति [illegible]
[illegible] योगे [illegible] [illegible] [illegible]

श्रवणे

यत्कर्म उत्तराषाढसंयुतं संवत्सरकृतो प्रायश्चित्त [illegible]
देवतस्य [illegible] वा [illegible] श्रावणाः पौर्णमासी
[illegible] यदा भवेत् तर्हि [illegible] दयिकी या [illegible]
दयिकी काचित् ग्रहसंक्रांतिसहिता [illegible] पर्वकाराः [illegible]

म दे

मात् यत्र विद्यात् उपाकर्म यजुर्ध्यायजुः सामशाखिभिः उ-
पाकर्म [illegible] स्वर्गिरौवे देवानामिति स्मृतेः उपाकर्म पू-
र्वाह्निकं कुर्यादिति सामगैः अपराह्णिकं कार्यं [illegible]
यत्ते मलपदेशे [illegible] न उपाकर्म पराह्णिकमिति के-
वलः उपाकर्मोत्सर्जनं च वनस्थानामपीष्यते धार-
णाध्यायनांगत्वाद् गृहिणां ब्रह्मचारिणां स्मृतिसार-
समुच्चये यत्नीयवान् कर्तव्य श्रावणी गुरु शुक्रयोः
मौढ्येपिवा [illegible] वाल्ये नित्यत्वात् कर्म चोदितं गुरुभा-
र्गवयोर्मौढ्ये वाल्ये वा [illegible] अधिमासे सं-
पिलमासादि [illegible] [illegible] [illegible]
मविज्ञा [illegible] कार्यं [illegible]
त्तैरमात्तैश्च [illegible] कर्मिदं कार्यं [illegible]
[illegible] प्रकुर्वीत [illegible] प्रामाण्यात्

श्रावण्य

६

तिथ्यादिकं संकीर्त्य अधीतानां अत्र येक्ष्यमाणानां च

१९४ स्यानां छुतावि छेदको प्रायोबस्ताहुत इत्यत्स्वावितंवा

तार्वतो छुवसंवरणागिमलो पाविलांविनं इत्यकत्त्वावितो

सर्तानां भी सुवर्णावि चहनादिभिः प्राणादिकैः मु

नीनां अनुज्ञात यातयामत्वं तत्परिहारार्थं सर्वेषां छं

दसामाप्यायनार्थं सवीर्यत्वार्थं चतन्वोपकर्मरव्ये

वेदस्याध्ययनाधिकारार्थं इत्यादेः अकृतस्यानां विदवां वा उ

नर्त्लिस्ना र्थं चिपावद्धीतमंत्राणां विसीनयंर्थं हवत्तो

यासनया श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानुयावत्फलप्राप्त्यर्थं

कर्म॰ उपाकर्माख्यं कर्म करिष्ये उत्सर्गाख्यं प्रयोगः उल्लेखवन्ता

योपिप्रन्त्रिषो पनानि कैसाउनंपराकालो संवोर्यम

याक्रियमाणोउपाकर्म होमेन्वाधानं करिष्ये देवता

परिग्रहार्थं मंत्रमिक्रित्रयाहितेन्ताम्बित्यादि चतुष्पात्रे को

प्रधानदेवतावदेव सावित्री ब्रह्माणं श्रद्धां मेधां प्रज्ञां

धारणां सदसस्पतिं अनुमतिं छंदास्यृषीन् आज्यद्रव्येणा

त्याज्यमग्निं अघृणास्तव्याम् अग्निं शक्तिं नपादिरूपेंद्रं च

ग्निं मित्रावरुणौ अग्निं आपः अग्निं मरुतः अग्निं दे

वब्रह्मवर्मणिणि अग्निं इंद्रासोमौ इंद्रं अग्नितक्तः सोमं

पवमानं पवमानसोमं अग्निं संज्ञाम्नं दाधिसक्तुद्रव्येण

सर्वस्थासारस्विष्टकृतमग्निं परमानं यज्ञोपवीतेन ने अस्त्र

हवनेनकृच्छ्रमित्यादिना प्रायश्चित्त इति संकल्प्य सामिधावन्ना

वाधायाज्यसंस्कारांतं कृत्वाज्यं दधिसक्तुनां पर्यग्निक

रणं कृत्वाज्यात्सुवेनो सामित्पात्रांतिः प्रोक्षणांतं कृत्वा यसामि धा

रणांतं चान्वार ध्वा शिष्य स्थित्य कां ततो साविभ्यां दें

६९ वाभिमंत्रिताज्यं कृत्वाग्निमीले इत्यस्य वैश्वामित्रोमधुच्छंदा

ग्निर्गायत्री प्रधानमंत्रकर्मणि० केतुश्व क्रमेत्रावरुणी

१६५

स्तुत्यो नरा सूर्या त्र्यनुष्टुप् अत्रोपनिषच्छंदो योक्तिनेन्नस्या
र्थः उपनिषत् रहस्यं गोप्यमित्यर्थः धर्मे रहस्यरूप
नित्यादित्यमरः उपनिषद्वा [illegible] उपनिषत् त्वमग्ने
शौनको [illegible] दाग्निर्जगती [illegible] शंयु
नपकूपद्धजगती ३ सोमस्य [illegible] विश्वामित्रो गाथि
त्रिष्टुप् [illegible] भार्गवो जमदग्निर्मित्रावरुणौ गायत्री
[illegible] देवो [illegible] ४ [illegible]
[illegible] त्रिष्टुप् [illegible]
त्रिष्टुप् ५ [illegible]
नी [illegible] त्रिष्टुप् ६ [illegible]
[illegible] अनुष्टुप् [illegible]
६ ७ [illegible] अनुष्टुप् मा
विदित्यस्य [illegible] स्वकरावः प्रगाथाः

हूहती ८ आग्नेया [illegible] अग्निरनुष्टुप् स्वा
दिष्टयाय [illegible] छंदः पवमानः सोमो गायत्री ९ [illegible]
[illegible] सोमो [illegible] अग्ने [illegible]
त्रिष्टुप् १० [illegible] आंगिरसः संवनन [illegible]
ष्टुप् २ कारिका [illegible] शाकलो बास्कलो [illegible]
[illegible] शाकलः [illegible] बाष्कलाचार्ये संहिता [illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible] ते [illegible]

मि विश्वामित्र [illegible] कर्म [illegible] ततः [illegible]
[illegible]
[illegible] नकार्मीति [illegible]

६९ [illegible]
[illegible]

नेवास्यात् अत्र दधिसक्तुप्राशनं कृत्वोपवीतपरिग्रह

१९६ णं कुर्यात् संग्रहे अप्राशने दधिसक्तूनामुपवीतपरिग्र

हः माजिनैर्दंडसंबंधो भवेदिति एतन्नेच्छन्ति गालवः

यज्ञोपवीतमजिनं वाग्निकृत्वा तदुत्तरं च शाकुलेद

वाग्नौ स्वयं तु देवानृषीन् पितॄंश्च तर्पयेद्धारयेद्धि

मिश्रासिद्ध एवं सामिध्यो गुरुः दधिसक्तुकृत्वा [illegible]

वीतादिकृत्वा दत्वा च धारयेत् ततः प्राजापत्यं कुर्यात

तत्र कारिका [illegible] धीति [illegible] अ

[illegible] कुर्वीत [illegible] अ[illegible]

[illegible]

[illegible] संप्रवक्ष्यते [illegible]

[illegible]

[illegible] अग्न[illegible]

लां अनुलीतयेति ततः गायत्रीं त्रिरुक्त्वा वेदारंभं कुर्यात् कारि

का सव्याहृतीं जपेत् पूर्वं सावित्रीं ब्रह्मयज्ञवत् त्रिरभ्यसेत्

तोंकारं व्याहृतीश्चात्र कर्मणीति ततः एवं गायत्रीं वदेत्।

ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सत्... ॐ भूर्भुवः स्वः अग्न आयाहि २ ॐ भू

र्भुवः स्वः अग्नवस्तामीयः [illegible] २ ततो वेदादिमारभेत्।

अग्निमीळे इति सूक्तमनुवाकं ततः अग्निर्वै देवाना

मवमो विष्णुः परमः अथ महाव्रतं एष पन्था एतत्कर्म

अथातः संहिताया उपनिषत् विदा मघवन् विदा गातु

ब्रह्मस्य पंचविंशतिसमिधे अन्यः अथ पैलस्य समाम्नाय

स्य समाम्नायः समाम्नातः अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि पं

च संवत्सरमयं मयरसतजभनलगसंमितं गोः ग्मा

१९७ वृद्धिरादैच् इषे त्वोर्जे त्वा अग्न आयाहि वीतये शंनो

देवीरभिष्टये अथातो धर्मजिज्ञासा अथातो ब्रह्मजि॰

१९७ ब

ह्मणो नवमे [illegible] चैत्रे वा तत्त्वकोऽप्रमाणं वदेत्
मन्त्रब्रह्मचारि विविधयोर्विशेषज्ञः [illegible] मौञ्जी
यज्ञोपवीतं चर्मदण्डं धारयेत् कटिसूत्रं चैव वल्कलं च
[illegible] व्यासः उपवीतं नवं वस्त्रं कौपीनं [illegible] मेख
लां धारयेदजिनं दण्डं [illegible] दिति एतद्द
ण्डादि पालाशं नवीनं परित्यज्य कालेऽत्र प्रायश्चित्तं
होमशेषं समापयेत् यदा कर्मद्वयमेककाले चेत् तदोत्स
र्जनं कृत्वा पश्चादुपाकर्म कुर्यात् आवश्यकर्मणः फलमाह
कात्यायनः अध्यायानामुपाकर्मोत्सर्जनं विधिवद्द्विजैः
क्रियते [illegible] भवेत् दोषदं सत्यं
उत्सर्जनं वेदानामुपाकरणमेव च [illegible] वेदज्ञानप्यत
फलमाप्नोति मानवः कारिका अत्र यदा [illegible]
[illegible] रहस्यं च धीयते यत्त्वं सर्वं मधीते सो प्रारभेत [illegible]

णि समाप्तौ चाधीयानाम् षण्मासादि वर्जयेत् [illegible]
नो स्नात्वोपवासेन मन्त्येन तस्यानुमन्त्रये [illegible] परमा
मासात्परं तत्त्व धीयते उपाकर्म [illegible] त्सर्जनं [illegible]
ध्यायोत्सर्जनं मध्ये पौर्णमास्यां वि धीयते उपाक
र्मादिके [illegible] कृतिर्विकृतिः [illegible] उपलेपादि पूर्ववा
दिति प्रयोगः पूर्ववत् उपलेपादि परिस्तरणान्तं [illegible]
कारिका [illegible]
संस्कार्य [illegible] नवाङ्गपाद
[illegible] पर्यन्तं [illegible] होमेन्वा
धानं कारिष्ये [illegible] पूर्ववत् [illegible]
[illegible] प्रधानहोमः पूर्ववत् [illegible]
[illegible] कुर्यात् [illegible]

यजुर्वेदादिवेदारंभं कुर्यात् तत्पक्षकारिकायां वेदाद्यारंभ
सांकृत्यादि शेषकर्म समापयेत् वेदारंभस्य विधिः तत्रेदं सू
त्रं ओं भूर्भुवः स्वरिति व्याहृतयः सावित्रीं चान्विरभ्यसेत् अस्यार्थः
पूर्वमोंकारं ततस्तिस्रो व्याहृतयः समस्ताः ततः सावित्री

मनन्तरं पंचविरभ्यसेत् चतुर्थः प्रणवं व्याहृतीर्वा स्वार
सार्थः तृतीयवचनं पक्षो कूर्चं ग्राहयामीति कण्ठलग्न
मेरुर्वासनं तृतीयामिति तद्वेदानां पिता होतृकर्मकपात्र
तीयवचनं पक्षो कूर्चशोभनवातासन वाचिद्भूयादित्यव
मर्थः अन्नवासवसानीयामित्यर्थः अथ वेदारंभ
अग्निमीळे इत्यादि सूक्तमनुवाकं वा पठेत् ततः सावि
त्रीं देवानामवसानं विसृजेत् अथ महाव्रतं एवमस्या
एतत्कर्म अध्यायानः संहितापाठ उपनिषद् विद्यास्या
वादिवः महाव्रतस्य पंचविंशति साम्नि धेयः अध्येतस्य

माम्नायस्य समाम्नायः समाम्नातः अथातो शिक्षां प्रवक्ष्यामि
पंचसंवत्सरमयं मयरसतजभनलगसंमितं गौ ग्मा वृद्धिरा
दैच् इषे त्वोर्जे त्वा अग्न आयाहि वीतये शन्नो देवीरभिष्ट
ये अथातो धर्मजिज्ञासा अथातो ब्रह्मजिज्ञासा नमो
मलवाय इति त्रिकत्वा प्रणवं वदेत् ततो होमशेषं समापये
त् अध्यायान्तरेण गत्वा स्नात्वा ऋषीन् पूजयेत् कारिका
अध्ययनीरम्यशां गत्वा नित्यवगाह्य तन्नीं गले उपकर्मणीरत्वो
तस्मर्गे गौतमादींश्च सप्तैव त्रयीन्दर्भमयान्कृत्वा पूजयेत्
पर्यन्ते ततः बौधायनोपि गौतमादीन् त्रयीं सप्त कृत्वा
दर्भमयान्पुनः पूजयित्वा यथाशक्ति तर्पयेद् गृहमाव्रजेत्
अथ तत्र ऋषिपूजनं तिथ्यादिकं स्मृत्वा अस्माकं सकल
पापक्षयार्थं ऋषिपूजनकर्तव्य फलप्राप्त्यर्थं उत्सर्ज
नांगतया ऋषिपूजनं करिष्ये इति संकल्प्य षोडशोपचारैः

१९९

तर्पयेत् कश्यपोऽत्रिर्भरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ गौतमः
जमदग्निर्वसिष्ठश्च सप्तैते ऋषयः स्मृताः सप्तऋष
यः ... ष्ठः सर्वपापव्यपोहनं
... तात ... कृतं पूजामंत्रः ... वि ... रगि
दर्भे दशाङ्गुल ... चतुरंगुलमग्रं ... मेकां
गुलं ... प्रवादे ... वा ... जय
ते ऋषयः ... तर्पयेज्जाविवीतवा ...
तपायम ... पंचाष्टके ... वस्त्रोपवीतयो
... वा ... दत्वाग्नौ ... चाक्षत
... तर्पयित्वाय ... वेदोक्तविधिना ... वे
दाद्दृष्टि ... तर्पणं ... सर्वसर्व ...
... प्रवक्ष्ये ततः सावित्र्या ... विशुद्धये तत्
पयेत् कारिका सावित्रीमग्न्याद्याद्देवता ... पयेद्यमान्

२००

सावित्रींतर्पयामीतितर्पयेत् जयंतत्वाग्निमीलादि
मंत्रैस्तर्पणमब्रवीत् अथ ... तर्पणं कर्यात्
कारिका ब्रह्मयज्ञांगकं ... तर्पणं ... दित्यामीलादिति
अथ यमतर्पणं ... पापक्षयद्वारा धर्मराजप्री
त्यर्थं यमतर्पणं करिष्ये इति संकल्प्य दक्षिणामुख
उपवीती देवतीर्थेन तिलसहितजलैस्त्रिभिर्यमायनमः
यमं तर्पयामीति तर्पयेत् एवमुत्तरत्रयत्रोयं यमं
धर्मराजं मृत्युं अंतकं वैवस्वतं कालं सर्वभूतक्षयं
औदुंबरं दध्नं नीलं परमेष्ठिनं वृकोदरं चित्रं चित्रगुप्तं
१४ स्मृतिसारे चतुर्दशैते मंत्राः स्युः प्रत्येकेन नमोऽस्तु
नाः एकैकेन त्रिभिस्त्रिभिः ... जलीन् यज्ञो
पवीतिना कार्यं प्राचीनावीतिना ... देवत्वं च पितृ
त्वं च ... उपाकर्म ...

र्गः प्रान्तरे(व)तु गोभिलोपि अध्यायानामुपाकर्म कुर्यात्का
२०० लेयथाशास्त्रके सर्वाह्नेतुविसर्गस्यादितिवदविरोधिङः
थदोत्सर्जनं पूर्वस्यात्तदेवोपाकर्म परस्तात्स्याता
मेवत्रीयपत्तेनत्यपूर्वाह्ण एव च अध्यवकादिका मन्त्रा
रभ्यधर्मामासा षडंगानि चाधीयन्ते शुक्ले वेदानधीया
न्कृष्णे सेंगानीति केचन कर्मप्रधानमिदं कोचिल्लौकिके
न्नौ प्रवर्तन्ते इत्युत्सर्जनं कुर्यात ध्यायः यमः प
क्षद्वये चतुर्दश्यामष्टम्यां चित्रयन्त्या प्रतिपत्तिर्यंच
वत्पयापत्तांन्नयोरपि मध्याद्वेष्वश्रुणा स्यचनाधीयीत
कदाचन युगादिमन्वादिलक्षणं श्राद्धप्रकरणोवक्ष्यते
गर्गः रात्रौ यामस्तूयादर्वाक्सप्तम्यां स्यात्त्रयोदशी प्रदो
षः सत्ताविज्ञेयोवेदाध्ययनवर्जितः गोभिलः रात्रौ तु
नवनाडीश्चतुर्थीयादिदृश्यते प्रदोषोऽसत्त्वविज्ञेयो वे

दाध्ययनवर्जितः स्मृत्यंतरे च चतुर्थीयाममात्रा लसा र
द्वयामात्तु सप्तमी त्रयोदशी प्रदोषस्या यामद्वयादिविरोधी
गर्गः अध्यायानामुपाकृत्य श्रावण्यां श्रवणेनवा यावन्मा
सं पूर्वरात्रौनाधीयीत कदाचन मासतेवापि श्रावण्यां
पौर्णमास्यामुपाकृत्य मासं प्रदोषेनाधीयीत प्रदोषः
पूर्वरात्रः आत्रेः प्रातः संध्यात्रिनाडी स्यात्तावत्संध्या त्रि
नाडिका सायंप्रातःसंध्यायाश्च नाडी यीत कदाचन वृद्ध धी
मनुः अनन्ताद्दशरात्रं स्यात् प्रावृषेचनमुपास्थिते नाधीयी
न्द्विजो नित्यत्वादनाकालिकं तु च उपाकर्मणि रिवेदान्त
मन्तु मादि स्याद्भवेत् उत्सर्गेध्यायने द्वितीये च्यादीना
दिनं आरम्भपक्षस्य वेदस्य तन्मा मेवात्प्रयं भवेत् पक्षा
पंचमात्रासु स्तंत्रास्त्रावाहा ए न अनध्यायांस्तान्नैवार्चत्वा
रापक्षादिनौ मनुः उत्सर्गे च पमाध्यायेत्रानध्यायकं

श्री

२०१

वेद घोरसाध्ययनादौ न पाठिरण्यादिनमेवता विश्वा
मित्रः समाप्य वेदस्याह च तत्र वेदाध्ययनं च रेत् स्वाध्याया
योऽहनी ये ह विनसेकामाना स्थिति: पुरारो स्वाध्या
दीकातिकीर्त्यं च व कालुरामे ३ गन्तेन [illegible] नाधीयीत
द्वितीयाश्च मन्वादिषु युगादिषु ३ अयनाया प्रवृत्तदन्तभाव
गते नाधीयीत त्रयायाविंशद्दश स्वैवसायपि च गा
र्ग्यः शुचावूर्जन पस्येष्वपा [illegible] चायाय व पुत्रेय चान्द्र
मास्याः द्वितीया स्वा प्रवदति मत्स्य [illegible] स्वाम्यपुत्र
मृतो पञ्चस्या द्वितीयापानि संहिता [illegible] भरता
मतपरणाख्यते नाधीयीत द्वितीये [illegible] वयनावषु
गादेषु अयने द्विय चवा विषुवा कृतयेत स्वा [illegible]
स्त्रकार्यत्वा [illegible] दशुकामेषु च [illegible] विषुव
दिवनये विषुवे चैव नाधीयीत च पादेयः विश्वामित्रः

नृसिंह

तोऽशीर्षक्रमशो भानोस्त्वाध्यायं परिवर्जयेत् पूर्वोक्तसाद्धि
त्रिदिनं यद्विवाध्ययं चामरोति चतुर्द्विसाम्यसे येषु वाणि २
च मध्यं चाभिः क्रमात् पञ्च तत्सिद्धाभिः सायमन ध्याया
स्य तत्परां स्वाध्यायस्याकृतनध्याये मुहूर्त द्वित यावि धि
स्यात् किं चिदपि न प्राप्नुयात् नध्यायस्य प्राप्ये न स्वाध्यायादि
वसे चानध्याय त्रिरपि मुहूर्तं द्वयाद्युपरि किं चिदपि स्याद्यन
नध्यायं प्राप्नुरित्यर्थः बौधायनोऽपि प्रथम ध्यायादिन्ना
प्राप्य पित्वा ध्यायादिनो द्वितीयम मुहूर्तादुपरि नामित्तं विषुव
नध्यायः विषुवयनं ध्याय प्राप्नुरित्यादि विकल्पयन्ते गर्गः अ
नध्यायं निषिद्धे चैव वेतदिकतनाडिका तान्निमित्तादिव
सं सर्व पारसाधमनकरेत [illegible] ध्याय परस्पष्टवे पुरुर ध्या
योऽभवान्नोत्री चतुर्दशी तन्तामारभ्य षोडश [illegible] रक
रः यावत्प्रराति वैनाव द कालं [illegible] विद्वा [illegible] मिदं [illegible]

४

नांसन्निपातो यदा भवेत् तदा श्राद्धमन्नाद्यमिति
२·२ वेदविदो विदुः यमः यावत्तु प्रजीवेत्तावत्पुत्रेणडोज ८
वे नवश्राद्धमासिके च चान्नाद्यं श्राद्धं भवेत् सोऽपपा
दास्यैकाह ज्येष्ठेपित्राद्विजीयेन आश्विने दशम्यांशि
मा कठयपिदाद शांश्राद्धे नमः श्योम पन्नाः स्मृताः
श्राद्धमन्नाद्यं प्रकरणं अथ यमतर्पणं भैरवपौर्णिमा
रेच भौमः स्त्राविभि स्मृति यमतर्पणाय ऋयान्सर्वपापैः
प्रमुच्यते दीपोत्सवचतुर्दश्यांकार्यं च यमतर्पणं म
ममत्त्वं × मपापक्षयद्वारा धर्मराजप्रीत्यर्थं यमतर्पणं करिष्ये द
क्षिणाभिमुखं वडपवित्र्यपडवीतीदर्भवती ऐनतिलसहि
तैर्जलैः त्रिभिस्त्रिभिर्ये वापत्ये यमं तर्पयामीति तर्पयेत्
एवमन्नत्र यन्तो यमं तर्पयामि धर्मराजं तर्पयामि
मृत्युं तर्पयामि अन्तकं वैवस्वतं कालं सर्वभूतक्षयं

औदुंबरं दध्नं नीलं परमेष्ठिनं वृकोदरं चित्रं चित्रगुप्तं १४ इति यम
तर्पणं अथ भीष्मतर्पणं स्नात्वाचम्य मम संवत्सरसंचित
दुरितक्षयद्वारा परमेश्वरप्रीत्यर्थं भीष्मतर्पणं करिष्ये इति सं
कल्प्य तिर्काति त्ररापितीर्थेन तर्पयेत् वैयाघ्रपद्यगोत्राय सांकृ
त्यप्रवराय च अपुत्राय ददाम्येतज्जलं भीष्माय वर्मिणे भीष्मा
य प्रदास्यामि सलिलोदकं भीष्माय नमः भीष्मं तर्पयामि अथ
श्रवणाकर्म: तत्र श्रावण्यां पौर्णमास्यां स्नात्वा पूर्वाह्णे वृद्धि
श्राद्धं कृत्वा दिवैव नवं कलशं यवसक्तुभिः पूरयित्वाग्नेः पूर्वा
त्वोशिरोतिद् घाति वैकंकती दर्वीमिति धायव रोडाशीय
व्रीहीन्नवं वत्तपात्रं पुरोडाशं कपालं च संस्कृत्य प्राच्यां दिशि प्रा
देशं वल्ल्यर्थं चिपरिगट स्वाहा नायव घातास्त्रव पेदेत्वा
संस्कृत्याज्येन कपालस्थं शाकलत्वा अप्यात्तमित्ते हर्षेय प्र
गातायस्याति प्यादिकं स्वत्वा ममपुत्रादीनां योगक्षेमार्थं

समस्तपापक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नित्याधिरूपश्रवणाक
२·२ र्म करिष्ये इति संकल्प्य सामिद्ध्यमादायाग्निमन्कामरिराडुक्ता
देवतापरिहारार्थं रसमिन्नग्न्याहितेष्वौ च चतुर्थीत्र्याज्यपत्नांतेर
न्यंतमुक्ता अग्निचतुर्वीरं चरु द्रव्यराग्नौम्यात्मकं तं पुरो
ग्र= डाशं चाग्निप्राशयेन वाजिदेवता धान्याद्द्रव्येरा श्रोषेर
राग्निः स्वस्कृतनामित्यादि पूर्वपात्राणि धान्यानंतरं कृत्वा पुरो
डाशदेवतानां पंचानां निर्वापप्रोक्षणोत्तरं संस्कृत्वावधा
नादि पूर्ववत् तंडुलानि द्विधा कृत्वा तत्रैकेन भ मो पु
रोडाशं चमन्यच्चरुं श्रपयेत् पुरोडाशभागं स्वपाकीं चिर
सिरीकाक्रस्माजिने पत्न्या चूर्णीकारयित्वा पूर्वपात्रोदके
स्वेरापिपृशोत्विती पूर्वं प्रतप्ताभिरद्भिः परिश्राव्यापिंडी
कृत्य पूर्वमुपहितं कंकपालं दत्वा रक्तरागौ तोपो धवकरश्मा
ल्पां तंडुलानोप्याकपाले पुरोडाशानि धायाज्यशेषमात्रं

कूर्माकृतिं कृत्वा तत्पूर्ववैमर्थ्ये मध्ये दक्षिणभागे स्थाली
नि धायाज्येन्नस्व धानानां पर्यग्निकरणं कृत्वा ज्येष्ठ
त्रोऽभ्यंति धानासु त्रिः प्रोक्षणमाज्ययोग्यासनं कृत्वा आज्यस्रुक्
स्रुवसंमार्जनं कृत्वा पुरोडाशोपरि स्थितभस्मादि नरागौ
तोपो धवकरं पुरोडाशाभिविधा योदग्धृद्धात्स्यवर्हिः मासा
द्योत्तरपात्रांतरे स्थितलौकिकाज्ये पुरोडाशं निमज्जये
ततः स्रुवदुग्धं तं कृत्वाग्नेनयेत्यादिभिश्चतसृभिः प्रत्यक्षं
चरुं हुत्वा अग्ने नयेत्यादि चतस्रः सामान्यतयोग्नावित्वसु
पु प्रधान चरुहोमे विः षोदृशीतापामरीषस्वेनोपस्तर
णय स्वेनोपस्तीर्यकृत्तं पुरोडाशमवदाय स्वेनैवाभि
४·१ रभिघार्यक्वचिनायप्रोमायस्वाहा इति मंत्रेणाजुहोति
उपत्तरराशिचर्यादन्यः करोति स्वत्कारः पत्रादिभ्यो
दद्यात् शंनोभवंतु वाजिनः इत्यस्य वासिष्ठो वाजिना त्रिष्टु

पू अक्त्वा धानाश्चांजलिनाज्यहोमेच कृत्वा नैकदेशान्तरिस्कु
त्तोदि समापयेत् इति श्रवणाकर्म: अथ सर्पबलिः स्वयंक
र्म दिवेव साह्नि व्रीहि यव यवान्यतरतंडुलानि मित्रिसक्तु
भिः नव कलशं गृहे सर्पबलिप्रदानपात्रा धनं वैकं कृत्वा वी
मपि संभृत्य तदुभयं नव शीक्यानि धान्यापि निवेश्य गृ
हा पेतया प्राच्यां दिशि प्राचिदेशं परिगृह्णाति तत्र तामि
त्रे सूर्ये निम्लोचादि संस्कृत्याममभायुप्रि वसन्तु इति तत्र
समन्त्रस्य भोमान्ते दिशादिव्यादिक्ष्वसर्वेषु संभाविता वा धा
परिहार्या वराप्रमेष्य अश्रीत्व र्यं नित्या विधिरूप सर्पबल्या
स्वयंकर्मकारित्वे शौनकस्मृतौ दर्विमादाय कलशाहितसक्तु
भिः सर्वं गृहीत्वा गृहे ततः प्राच्यां दिशि शुद्धोपकल्पिते
देशाद्यावद्राद्रूर्पदेवजनेभ्यः स्वाहेति दर्व्यः स्थलमक्तु
रत्र प्रदीप्यस्य सर्पजनेभ्य इदं उपाभ्युपस्थानानि वलयोर्ह

सर्वह्नि विचार्य दातव्याः ततः परिदानपर्यन्तं अन्नान्तानं र
वलिमंत्रैरनववेषु: ततः ये सर्पा इति मंत्रैः सर्पान्त्वम
स्थुपर्यक्त्वांजलिं सर्पाणां पिता ये भ्रातरिस्तायो दिव्याः
पदिश्यास्तेभ्य इमं बलिं महार्षत्र स्वय इमं बलिमुपाकरोमि
ततो वलिप्रददितरां कृत्यस्य पश्चादुपविश्य वसुपो
षिमंत्रं जपेत् सर्पोसीर्यन्नां सर्पो राजाधिपति रक्षन्
नमस्त्वा त्वायसे सूर्पन् सर्पान्ये तेन देवास्त्वायिमाभ्येत्तु र
त्वायसं तः सूर्पान्नाहिंसिषुः एवं तं परिददामि कारि
का वालिप्रददितरां कृत्वात्वयि मा संतं त्वायि सन्तः सर्पामा
हिंसिषु वलिप्रददितरां कृत्वा पश्चादुपाविश्य सर्पोसी
त्यादिकमंत्र उपास्यतं स्ता कृत्वा देत्र शौनकः मंत्राहि शि
प्रत्यन्तं सर्पोसीत्येवमादिकं जपित्वा य दावं तित्य वसं
वो धान्यदर्व्यंतर विरोधः अथ पञ्चादि नाप्रदाने ध्वांवि

श्रुपतेपरिददामीति प्रकारेण पुत्रादीनांकार्यं एवंस
२५ वित्रींत्वेपरिददामीति कन्यानां एवमन्यदात्वेपरिददामी
तिभार्यायाः नेनत्वात्मनः प्रेवात्मनितेपरिददामीति
यदात्रयात्यकरोतिचित्तस्यनाम्गृह्णीयात् कारिका
गृहीत्वान्नाम्वात्मानंततः परिददातिमः एवंपकु
र्वीतवेदोह्यगृहीत्वानाममापदे यनेनप्रकारेणाप्रत्य
वरोहणापर्यंतंसायंप्रातर्बलिंहरेत् नमस्कारादिपरि
दानांतंक्रियात् अप्येवाश्वयुजीप्रतिपदमारभ्यपौर्णि
मांविप्रत्यवरोहणांक्रियते तस्मादवसानिशुद्धाप्रत्य
क्षिप्यांगहित्वेष्वेः स्थापितः प्रातःसायंकालइति अ
श्वयुजीकर्मः तदाश्विन्यापौर्णमास्यांभवेत् निवे
शानमलंकृत्य कारिका उत्पर्याप्तद्यतेषांतस्मांकरोति
करोत्ययोति सर्वेगृहस्थानांतिस्मृत्वाविकारः उपलेपादि

प्रातर्होमांतंकृत्वावृद्धिश्राद्धंविधायति एवमादसंवी
र्तयनपत्नीपुत्रादिसहितस्यन्ततपादितवितसंस्करणे
पुरातनवर्णानांपरमेश्वरप्रीतयेविद्यार्थेत्वं
चाश्वयुजीकर्मकरिष्ये इतिसंकल्पान्वायात्वंचंद
प्यंतमुक्ताथपात्रपात्रे चरुद्रव्येणाएवंतावत्कर्माणक
र्मेत्यादिपूर्णपात्रांतंचाब्धानंकृत्वाप्रत्यगग्नेपर
र्वितपायपवित्रेपाणिश्रूर्पपश्रुपत्नयेत्वाजुष्टंनिर्वपा
मीतिचरुश्रवतुरोमुष्टीन्निर्वपेत् तंपत्नीदृढनंजवणा
नादिचकश्रपयांत्तंस्यात् कारिकांच चरुश्रपयणपर्य
तंत्रैव पात्रादिपूर्ववदिति पपसोज्यंदिपूर्णाश्रपणानंकं
नामान्यपूर्विकार्यात् आज्यसंस्कृत्यपश्चात्तस्याज्ये
नसहपर्याग्निकरणंस्यात् आज्यात्तरतोस्हितस्यात्रैः
मोद्वरणांभवेत् कारिका इध्मायेधारणांतस्यादाज्याड

२८

वौसमादिकामिति अथाज्यभागांतं कृत्वा सदस्यादिभिरन्वार

ब्धः स्रुतहोमं कुर्यात् ॐ पशुपतये शिवाय शंकराय पृषा

तकाय स्वाहा पशुपतये इदं न मम उपस्तरणाभिघारणे

यदित्य करोति कवेराणि वदानं द्ववत्वात् कृतं मेपूर्यंतां

पूर्णमेवोपसंस्तरणानकायस्वा हेति पृथवान —— के

मञ्जलिनाजुहुयात् कथं यजमानोंजलिं कृत्वा अन्य उपस्त

र्णकवेरोव पृषातकोंर्द्धं वदाया अभिघारयेदिति हविर्द्वितीयेकदे

शोभ्यां स्विष्टकृतं कृत्वा होमशेषं समापयेत् इत्यश्वयुजी कर्म अथा

थाग्रयणं तदाश्वयुज्यामेव कुर्यात् अनेके पाकयज्ञास्तत्कर्त्त

व्यतान्यथेन तल्लकालत्वात्समानतंत्रं कुर्यात् का

लांतरमप्याह अमावास्यायां पर्वणि तदलाभे कृ

त्तिकादिविशाखांतेषु नक्षत्रेषु तत्पत्रमनक्षत्रेष्वाग्र

यणं कुर्यात् तत्र क्रमः प्रातर्होमानंतरं संकल्पाग्नु

स्य: स्नातः कृत्वा तिथ्यादिकं संकीर्त्य मम जरारोगनि

वृत्तिश्रीयशोन्नप्राप्तिद्वारा परमेश्वरप्रीतये नित्य

विधिरूपमाग्रयणाकर्मादिति संकल्प्य तत्रान्वाधा

नं करिष्ये देवतापरिग्रहार्थमित्यादि वक्तव्यंतत्र

त्वा इंद्राग्नि विश्वान्देवान् द्यावापृथिव्यो चरु द्रव्येणास्वि

ष्टकृतमित्यादि पूर्णपात्रनिधानांतं कृत्वा पावि

त्रवतिस्मृ पंच चतुरो वा यवव्रीहिमुष्टीन् निरूप्य

प्रोक्षणाज्यभागांतं कृत्वा चरुं जुहुयात् यदेकका

ले कर्मद्वयं करोति तदाश्वयुजीकर्महोमं कृत्वाग्रयण

होमं कुर्यात् चरोरवभृतं वदानं द्ववदा परिस्तरणमित्या

दिविधिभिश्चतुरवत्तं जुहुयात् ॐ जुष्टं चरुभिः सजूर्विं

धाभिः सजूरिंद्राग्निभ्यां स्वाहा इंद्राग्निभ्यामिदं ॐ

सजूश्चरुभिः सजूर्विधाभिः सजूर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा

विश्वेभ्यो देवेभ्यः इदं ॐ सजूर्ऋतुभिः सजूर्विधा
२·७ भिः सजूर्द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यां
स्विष्टकृतं च कुर्यात् चरोरेकदेशं सर्वोपाणौ नि
धाय प्रजापतये त्वा ग्रहं गृह्णामि मह्यं श्रियै मह्यं
यः सम्भवाय अनेन मन्त्रेणान्नमभिमृश्य
भद्रान्न इति मन्त्रेणादद्धिरोणन प्राशयेत् श्रीरस्तु
ॐ भद्रान्नः श्रेयः समनैष्ट देवास्त्वयावसेन
समशीमहित्वा स नो मयोभूः त्वावाविशेह प्राश्नाम्यवद्धि
यशेषं चतुष्पदश्चात्तिप्राश्याचमनं च सर्वेपि वेशान्तस्था
नेषु एवोपविश्य प्राणापानौ सीदति नाभिं स्पृशेत् ॐ प्राणानां
ग्रन्थिप्राशान्त दहनं ब्रवीभ्य मासि सर्वानासि प्रविष्टः समे
जरारोगमपनुदच्छरीरादमाय ये धीमां स्यामहं
दुः पत्नीत्यमन्त्रकं मध्यमतु विशेषं प्राश्नाति प्रायश्चि

त्तादि समापयेत् इत्याग्रयणं अथ प्रत्यवरोहणं तत्र मार्गशी
र्ष्यां पौषमास्यां पौर्णमास्यां वा कुर्यात् त्रिविधानि वेश्मन
मवेक्ष्य फलसहितं धान्यं तदाप्तिर्भिन्नं पायनार्थक
टं संपाद्य भास्वत्प्रभामित्ते उपासनाग्निं रक्षेत्यादि
स्मृत्वा मम स्त्रीपुत्रादिसहितस्य जलस्थलचरसर्पवाधा
निवृत्त्यर्थं हेमन्ते शय्यासौख्यार्थं परमेश्वरप्रीत्यर्थं
नित्यचरुसंयुक्तं प्रत्यवरोहणाख्यं कर्म करिष्ये तदंग
नान्दीश्राद्धं करिष्ये पुनात्वित्यादि कृत्वा सामिध
यमादाय चाक्षिपमाणे त्वमु एव होहणे होमद्रव्यन्ता
परिग्रहणं पर्यग्निं कृत्वा धानं च सुष्यति तमुक्त्वा कोष्ठेत्तना
यत्नेत्यादि ... ति धानानां कृत्वा प्रधाने रे
वत्यो स्वस्तरस्त्वतराद्यहीरकस्य शीतल स्योनेरस्यश्रोह
पयासि वरस्थापणाज्य संस्काराद्याज्यभागान्तं कृत्वा

तु=

१·८

२·८

स्तादिभिरन्वारब्धोवदान धर्मेणपायसात्स्वराय
डोंत्रपक्षेतपदाजाहिपूर्वैरग्नाचापरेऽयाय सदाचवा
रुरागिरिमाः सर्वाश्च राजवो धवीस्वाहा नवे श्वेत
श्वाम्यागारोहिज घातांकिंचनः श्वेताय वैदावीय
स्वाहा इतिद्वैपायसाजुहोति कृत्वाऽथयत्रस्वेनापेद
मित्युद्दिश्यत्र तत्र कम्पते: प्राजापत्येस्यामेषया
त्र इत्यग्नेर्भीदस्यमाराणांजापत्वा शिवातेःस्य
माम्बहेमंते सबध्यामतसा ध्यापतु ततोग्नेः
पश्चात्पलालवार्षिकंशयनार्थंकटस्त्वयमास्तीर्य
स्वापुत्रादिसमेतत्तत्रासितावास्योनाश्पृथिवीत्र्यचं
जपेत् शीतकोऽपि श्यामयतिइत्यापाग्मंत्रर
वश्येत् कुताश्राद जपेत्तत्र हेमंतशाव स्यमत
साजपं संविध्यंतस्य कुचाः शिवावः स्यमनामेव इत्ये

तस्यापिमंत्रस्य मनसाजप माचरेत्त पश्चिमेग्नेपला
लाचेरस्यांत्सशयनोचिते पार्श्वाशोभनामास्तीर्य
तत्रासित्वायस्या स्तरं जहत्वसम्याम्योनापृथिवी
भवकरमादिकाम्यति एस्मन्नतिमंत्रोञ्चन्नसाहस्त्रीवा
लकवानीरजः स्योनापृथिवीत्यादीन्कच्चस्त्वपयत
पर्यन्तान्मंत्रान्जपेयुः ततस्तत्रप्राग्निराव दक्षुखो
दग्निरापपार्श्वेशयेत गृहीरागोनंतरं यथाज्येष्ठ
मस्त्रीपुत्रादयस्तत्रैव शयीरन् ततस्तस्यपासी
त्वात्रतोदेवाइत्यचांत्रिर्जपित्वा पुनरपित्रयेवशापि
त्वोत्तरस्यामासित्वास्मे एवंच चौर्जीय पादसरु
अपित्वाऽनन्तरपितृयेवशायित्वोत्तरस्यामासित्वोदकुमु
खास्तस्याएवंच चेतन्नीयं पादतक शिवः नंत
रविशाल्कसुगोहोममशावेसमापयेत् तानायस्याइवमो

२०९

स्यः सापित्वोद्दिते सूर्ये कृत्वा नित्यक्रियां सोपविशि
स्वस्त्ययनानि च जपेत् उदुत्यं चित्रं नमो मित्र
स्य सूर्यो नः आ नो भद्राः स्वस्ति ना मिमीतां इति
तानि ज्ञापितासंस्कृतान्यथो गः सौरसूक्तानि नि
चार्यः सप्तदिवत्यसूक्तानि सूर्यो नः पञ्चकमत्र उ
दुत्यत्रयोदशर्चं चित्रं षड्चमेवच नमो मित्रस्य
त्रिसूक्तं चादशर्चं प्रवक्ष्यते अथ स्वस्त्ययनानि
हृत्वा नो भद्रा दशर्चकं परावतो यो दधिवन्नस्तु
कोसन्नस्सवाचाकं स्वस्ति ना मिमीतामिति पञ्चर्चं
प्रचक्षते सूर्यो न इति पञ्चर्चस्य सूर्य ऋषिः सूर्यो ज
गती जपे विनियोगः उदुत्यामित्यस्य प्रस्कण्वस्ति ऋषिः
पकारणेकं चित्रमित्यस्याङ्गिरसकुत्सऋषिः
प्रुक्तं नमो मित्रस्येति द्वादशर्चस्य सूर्यो मित्रपा

सूर्यो जगती द्वयोस्त्रिष्टुप् आ नो भद्रा इति दशर्चस्य गो
तमो विश्वेदेवा जगती पञ्चम्याः सप्तमी च
जगत्यः षष्ठी विराट् स्थानानि शेषे विनियोगार्थ
स्तुप् जपे विनियोगः परावत इति सप्तदशर्चस्य सूक्त
स्य वामदेवो विश्वेदेवा जगती अन्त्ये द्वे त्रिष्टुभौ
अत्र सप्तदशानां सूक्तानां सत्कारणं तच्च
शेषं पदेषु अत्र स्वस्त्ययने जपित्वा अग्नेनोज्जा भो
दिशत्सूर्य सरणं वह्निः जैनी विप्रा भोजानिर्णा
भो वा हि रक्षन्त्या उपस्थाप्यवाचनक्रियायामिति स
विदो विद्धिरिति इति स्वस्त्ययनानि अथ भोजन
विधिः स्मृतिः सापंसाचाहुजानि नाम शतं श्रुति
३६ चोदितं नानरामोजनक्रियादीनि तत्र समानविधिः
हस्तौ पादौ प्रक्षाल्याचम्य प्राङ्मुखः अन्यदङ्मुखो

२१०

जीत संग्रहे आयुष्यं प्राङ्मुखो भुंक्ते यशस्यं दक्षि
णामुखः श्रीकामः पश्चिमे भुंक्ते न कदाचिदुदङ्मु
खः उदङ्मुखत्वनिषेधः पुत्रवतामेव तथाच पुत्र
वान्न गृहे नित्यं ताम्श्री यादुत्तरामुखो सोमवारे त
थाभ्यंगवर्जयेत् सदा वृद्धैः शिरोवेष्टवयो भुंक्ते
यो भुंक्ते दक्षिणामुखः इत्यत्र दक्षिणामुखत्वनि
षेधो जीवन्मातृविषयः स्वासने उपविश्य भूमौ पा
दौ प्रतिष्ठाप्य तत्र भुंजीत वाग्यतः पृथ्वीपात्र संग्रहे
आसने पादमारोप्य भुंक्ते कृत्वा ब्राह्मणः क्वचित् मुखे
न चान्नमश्नाति तद्रक्षणो मांसभक्षणं स्मृतिसारे
शुद्धपात्रे ससंस्कृतमन्नमात्र भार्यादिदत्तं कृपापा
णिर्मणिकाचनपाणिर्वा भुंजीत संस्कारदुष्टं
त्रिपादुष्टं स्वभावदुष्टं लशुनादिनास्त्रियासहभुंजीत

विवाहवर्ज्यं नाशिष्यैः सहभुंजीत पर्यन्तामय
भाद्यपत्नी भोक्तव्यं कन्यादानं संस्पृश्य भार्यापत्नि
योषिति आचम्य गायत्र्या अभ्युक्ष्य संपन्नमिति
चित्रायै चित्रगुप्ताय दद्यात् ततो हस्तं प्रक्षाल्य
... ततोऽन्नं ...
भो बलिं दद्यात् तत्र मंत्रः चित्राय स्वाहा चित्रगुप्ता
य स्वाहा धर्मराजाय स्वाहा चित्रायै स्वाहा
चित्राय चित्रगुप्ताय धर्मराजाय च बलिः इति पार्श्व
चैतद्बलिकार्ये भोजनादौ बलिं कृत्वा ...
भोजनं ... प्राणाय स्वाहा ...
नु आचम्य भोजनं ... तथाचारेण प्रति
मंत्रः ततो हस्तं प्रक्षाल्य ...
पाय ... ब्रह्माविष्णुरुद्रेभ्यो ...

त्र:

१६६

श्रिः

[illegible]

[illegible]

[illegible] पाणिस्तुते हस्त [illegible] ल्यगंडूषय:

२२२ [illegible] हराः [illegible] वा प्रापतद श्रीविक्रान्ता [illegible]

[illegible] पालयेत् स्वांदे हस्तय [illegible] गंडूषयः पिब

[illegible] वितरं देवि [illegible] पात्र [illegible]

[illegible] कोडवा [illegible] रिको [illegible]

[illegible] भिव्रका [illegible]

[illegible] पावन [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] कुर्वन्ति [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

रि [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

१६६ [illegible]

[illegible]

[illegible]

२१३

[illegible] यावत्तावत् [illegible] भक्षेत् [illegible] डुग्ध

[illegible] स्थः [illegible] जः [illegible]

[illegible] पीत्वा

[illegible]

[illegible]

[illegible] शीर्षकृच्छ्र [illegible] चरेत् [illegible]

[illegible] शिवावि [illegible]

[illegible] पिबेद् [illegible]

[illegible]

[illegible] पात्रे [illegible]

[illegible] पाप [illegible] सर्पि [illegible]

[illegible]

[illegible] त्रिः [illegible]

[illegible]

[illegible] याज्ञवल्क्यः [illegible]

[illegible] शुचिः [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] भार्यायां [illegible]

[illegible]

[illegible] चान्द्रायणं चरेत् [illegible] पीत्वा [illegible]

[illegible] समाचरेत् [illegible]

[illegible] चान्द्रायणं चरेत् [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

भुक्तपत्नी: शेषभोजनं [illegible] यत्र वनं यस्स्वकृत
पर्यायभे पुने [illegible] वा [illegible] फलं तस्य
जीवन्ती पञ्च पाणि [illegible] यच्च भूत्का [illegible]
ने प्रशस्तां [illegible] तस्य गोमांसमेहरां
एकपंक्त्युपविष्टानां विप्राणां सह भोजने यद्
कोपि त्यजेत्पात्रं शेषमन्नं न भोजयेत् मांसाद्
पक्वं [illegible] भक्षयेत् ग्रासशेषं तु पाव
स्यात् शीतं [illegible] पिबेत्तु च नप्रसारितपादस्तु
[illegible] भोजनं बहुत्वा [illegible] तामध्यतस्त्वा [illegible]
[illegible] भोजनं [illegible] चान्न
विवर्जितं [illegible] कलापं [illegible] णि
[illegible] निरी [illegible] चापयेत् [illegible]
[illegible] पात्रीय [illegible] नापवेत्तं [illegible]

विज: सव्येन पाणिना नैक हस्तेन वा जलं [illegible]
पादावार्जितं पिबेत् [illegible] परकोट्वं पा
त्रमेव [illegible] कालि [illegible] पि वेद [illegible] पाणिना
विद्यमाने च [illegible] पिबेज्जलं जीवमानो
[illegible] रात्रौ विल्वं च पकरा
संकापत्रचापि वर्जयेत् [illegible] धात्रीफलं च स
म्यां रविवारे [illegible] धात्रीपालेन
[illegible] तीर्थपरचैव वर्जानि
[illegible] वकमूलकं च हन्नीत [illegible] श्री
फलं च [illegible] धात्री [illegible] पदादिभि: शिर:कपाल
मं [illegible] तिलास्तथा पादि [illegible] गा
मिश्रम [illegible] वर्जयेत् मौनेनैव यस्तु भुंजीत
उंकु [illegible] सुरापाने [illegible] मुलाग [illegible]

२१५

रत्नवीति [illegible] भिनिता [illegible] नावापि [illegible] मेन सलिलेनवा
द्वारे [illegible] पंक्तिभेदः प्रकीर्त्तितः सूर्यग्रहे
[illegible] चंद्रग्रहे [illegible]
[illegible] विना [illegible] आदि कृत्वा [illegible]
[illegible] भोयात् [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] सूर्यग्रहे च [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
त्या

२१६

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

न्ये: पवित्रं श्रीकरं परं [illegible] सर्व [illegible] मुख [illegible]

२२६ करं परं ताम्बूलं दापते [illegible]

पित्तं [illegible] तत्र तयो [illegible]

[illegible] पापसम्भवः [illegible]

[illegible] विनाशिनी [illegible]

[illegible] ताम्बूल [illegible]

[illegible]

[illegible] ताम्बूल [illegible]

[illegible]

[illegible] शाकं [illegible]

[illegible]

[illegible] तत्र स्यात् लक्ष्मीविवर्धते [illegible]

[illegible]

[illegible] याव

ति नर्कं प्रायः प्रातःकाल फलानि पिबन् [illegible]

मः त्रिशिपर्णानि सिकं मद्यं तत्र स्यात् लक्ष्मीविवर्धते माता

पित्रोः दायः श्राद्धं [illegible] ताम्बूलं चर्वयेत् [illegible]

पितृ [illegible] पञ्चपर्णानि गतौ [illegible] चूर्णं च [illegible]

गुडे तैलं [illegible] शाकं [illegible] सर्व [illegible]

[illegible] ताम्बूलं भद्दशा [illegible] एकासने [illegible] निषेधः

ताम्बूलौ [illegible] चैव [illegible] कांस्यपात्रेण

[illegible] कुर्वीत कदाचन [illegible] मन्त्रो [illegible]

[illegible] पत्र [illegible] एते [illegible]

[illegible] पदः ताम्बूलं श्रीकरं भद्रं [illegible]

ग्राहा

२२७

मिकं स्वस्पप्रदानात् लाया: श्रियं [illegible] कलं वि
पर्यक्तम [illegible] तव्यं [illegible] न [illegible] प्रदान
ब्धेरि [illegible] च प्रवर्त्तते: एकस्य [illegible] रा [illegible] :
फलं भवेत् [illegible] ति [illegible] राधिकं नव [illegible] वाति
एकाधि [illegible] : [illegible] फले: [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] भोजनाच [illegible] ति
[illegible] : [illegible] वापि: [illegible]
[illegible] [illegible]
र [illegible] सेवा वदीति [illegible] : यत्न: शि
लास्थापि [illegible] [illegible]
ति [illegible] मंत्र [illegible] कं प्रति [illegible]

[illegible]
[illegible] [illegible] भवेति
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] इति [illegible]
[illegible] [illegible] भोजनं [illegible] न [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] : सर्वा [illegible]
वि [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
हित्ते [illegible] यजमानै: [illegible] तत्र प्रयोग:

२१८

२१८

१९८

२१६

देतोजं [illegible] भूमिः [illegible] पापान्त्य [illegible]
[illegible] च स [illegible] वरुणात् [illegible]
[illegible] पालयक [illegible] लीक [illegible]
वस्यमाणा तया: [illegible] वक्र [illegible]
मुण्यादिव: [illegible] चोनल [illegible]
केमाहू [illegible] वाहृतलीया [illegible] द
मि: [illegible] कौ [illegible] णपाः [illegible]
[illegible] परो तस्मै: [illegible] कान [illegible]
लिपितल [illegible] भिः एवके [illegible]
सम्मारयेत्व [illegible]
वा [illegible] विदोविन्दु: [illegible]
नरस्यात [illegible] भूक्तीर्थवा यवे [illegible]
लोघतासमि [illegible] इतिरिणस्तत्व्या मध्याद्दिर च [illegible] न्को

मि:स्वा [illegible] मासी मिक्वि
[illegible]
[illegible] मि:
[illegible]
[illegible] यो [illegible]
[illegible]
धा= मध्या [illegible] हादादि [illegible] व
प्रेष्यात्तरोविश्रा: [illegible] विश्व [illegible] यित्वा
धा: [illegible] विज्ञेय मन: [illegible]
[illegible] वकल [illegible] ना [illegible] — — — [illegible]
[illegible] नयेत्न [illegible] वकल [illegible] :
४४. प्राति [illegible] — — [illegible]
यन्त [illegible] स्वर्धा [illegible] पर्यन्त [illegible] एकानि

२२०

[illegible]

छरतः

[illegible]

त्रिष्टुप् [illegible] वि० [illegible]

२२१ [illegible]

[illegible]

[illegible] पायसाज्यहोमे वि० [illegible]

२८ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] होमे वि० [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

मेधातिथिऋषिः गायत्री आज्यहोमे वि० समुद्रादूर्मि

[illegible]

[illegible] त्रिष्टुप् छंदः [illegible]

[illegible] होमे वि० [illegible]

[illegible]

वि: आपो गावो देवता अनुष्टुप् छंदः [illegible] गाय

त्री आज्यहोमे वि० [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

५२८ [illegible]

[illegible]

यच शाकल्यप्रोक्तविधानाय [illegible] लाजान्

२२२

[illegible]रानव्याप्ति[illegible]येकदा [illegible]

नौदनं गंधोदकं[illegible] [illegible]

[illegible] का

[illegible]पवालि[illegible]प्या [illegible]विहुपक[illegible]

सं [illegible]तत्तवे[illegible]पंच[illegible]वालिम्[illegible]

[illegible]येद[illegible]पादनु[illegible] घृतोदनं[illegible]

पृष्ठतःमाणि [illegible]कारेणा[illegible]

[illegible]शान[illegible]माल[illegible]चविनिवे[illegible]

दिशामाश्रित्यावि[illegible]चानिवेदयेत् दध्योदनं[illegible]

[illegible]वायव्ये[illegible]भन्त्रस्यमां[illegible]

वायव्यं[illegible]दत्तव्यं[illegible]

सर्वे[illegible] मंडलान्[illegible]

[illegible]वालिहरेत् [illegible]

[illegible]

३६

[illegible]नमः [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible]वो: [illegible]विलि[illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]: [illegible]देवता त्रिष्टुप्छंद:

[illegible]विनियोगः [illegible]

[illegible]

[illegible] ओं[illegible]

[illegible] [illegible]: [illegible]

[illegible]देवता [illegible]ष्टुप् छंद: [illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [illegible] यदि[illegible]

[illegible]

२२३ द्विज [illegible] सर्वे [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] मानवा: [illegible]

मू: [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] गुल

वितताराम [illegible] बाहितस्थिता मानहीनाधिक: कुंड

[illegible]नेकभयदंभवेत् [illegible] स्थंडिले कुर्यात् स्थंडि

ले [illegible] होमं कृत्वा [illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible] होमयेत् संकल्पं विधायाभ्युदयिकं [illegible]

[illegible] कृत्वा [illegible]

[illegible] [illegible]

विधि विधाय होमं समाचरेत् तत्पश्च [illegible]

[illegible] [illegible] देवतानां [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] पुन:

[illegible] [illegible] गृह्णीयात् [illegible]

२२४ [illegible] [illegible] [illegible]

उदङ्मुखो [illegible] [illegible]

लक्षणं हेमाद्रौ प्रागुक्तरेणात्र समाधुदङ्प्रवणं समन्वितं
चूतपल्लवसंयुक्तं पल्लवस्त्रगुणान्वितं पंचरत्नसमायु
क्तं पंचगव्यपूतं तथा स्थापयेत्कलशं कुंभं स्नातं विलि
प्तं [illegible] विनायकस्यथा[illegible] इति मंत्रेण [illegible]ः स्मृतः प्रादेश
मात्रा [illegible] कर्कस्य समिधः प्राक्संभव दधि [illegible]
[illegible]ः शांतिदेवं होमयेत् एवमष्टौ यावत् [illegible]
[illegible] मंत्र होम[illegible]ः यजमान[illegible]
[illegible] यथासम्भोग[illegible]ः [illegible] विधिः [illegible]
[illegible] विंशति [illegible] कोष्णैः शांतिके [illegible]
[illegible] ह्यादिमात्रतो [illegible] पविनाहोमतन्त्र [illegible]
[illegible]ः फलमेव शांतिके पौष्टिके चैव [illegible] वि
[illegible] पनवप्रहतयः [illegible] कारपंडौ
[illegible] शाकुर्यात् [illegible] पारि [illegible]

)

[illegible] रजतेन [illegible] ताम्रेण लोहेन [illegible] मार्गेण
[illegible] केन कोष्णेन [illegible] मार्गस्य संस्कारविधि
[illegible] गंधैर्मंडले [illegible] [illegible]
[illegible]ः [illegible] [illegible]
[illegible]ः होमः [illegible]ः
[illegible]ः [illegible] द्वादशांगुलो [illegible]
[illegible] द्विगुणा[illegible]ः [illegible] अंगुल [illegible]

हुरु = [illegible]ः षडंगुलो [illegible] नवांगुलः [illegible]
[illegible] अंगुलो [illegible]ः [illegible]
[illegible] अंगुल [illegible]ः [illegible] दारा [illegible]
[illegible] पद्माकारो [illegible]ः [illegible]ः दिवा
 [illegible] होमाय [illegible] द्विध [illegible]ः ।
[illegible] यावत् [illegible]ः

२२५

[illegible] वरदः किरीटी [illegible] ॥
२ [illegible] किरीटी [illegible]
[illegible] प्राणी [illegible]
[illegible] प्रशान्तः ३ पीताम्बर [illegible]
रीटी [illegible] दंडधर [illegible]
[illegible] ४ [illegible]
[illegible] किरीटी [illegible] देव गुरुः प्रशान्तः [illegible]
[illegible] ५ [illegible]
[illegible] किरीटी [illegible] प्रशान्तः [illegible]
[illegible] किरीटी [illegible]
[illegible] प्रशान्तः [illegible]
[illegible] नीलाम्बरो नीलवपुः किरीटी [illegible]
[illegible]

[illegible] ८ [illegible]
[illegible] किरीटकी [illegible]
[illegible] ९ [illegible] मूर्त्ति [illegible]
[illegible]
[illegible] मंडलानि वर्तुलमंडलम् [illegible] त्रिकोणं
मंगारकाय [illegible] पंचकोणं
[illegible] धनुराकारं [illegible]
[illegible] मध्ये [illegible]
[illegible] प्राची [illegible]
[illegible]
[illegible] पश्चिम [illegible]
[illegible] प्राची [illegible]
[illegible]

७

२२६

चारादित्यचैवोद्याटत्वादिवौ नवग्रहमखे होमानन्तरः १
२२६ कार्यं [illegible] प्रयोगः गर्भाधानादिषोडशेति
के शुभकर्मके कार्ये [illegible] माराद्याविवृयादिनवग्रह [illegible]
[illegible] द्वारा परमेश्वर प्रीत्यर्थं ग्रहयज्ञं करिष्ये इत्युक्त्वा
विनायकमातृकयोः प्रतिपदोक्तप्रतिमा [illegible]
[illegible] धूपोपहार [illegible] द्विरागदीनि [illegible]
[illegible] निर्मित [illegible] प्रतिमा [illegible] वस्त्रादिमलय्य [illegible]
पुष्पमाला [illegible] धूपदीप [illegible] नैवेद्या
दिव्यकल्पद्रव्याणि वा संभरेत् कामेष्टु [illegible]
भावात्प्रतिपदोक्तद्रव्याणि संभरेत् एवं यथाधिकारानं
भारान्संभृत्य होम [illegible] कृति [illegible] चार्यवृत्तं
यात् नवग्रहाणां प्रत्येकं दशाहुतिपदेष्वाचार्य [illegible]
राद्युतार् मध्ये पंचाशदाहुतिपद [illegible] ऋत्विग्भ्यः

ग्रहशौ

धंग्रहानाहुतिपर्यंतं ग्रहाभिज्ञः [illegible]
य: नेहृद्वं विष्णुपायो [illegible]
नत्रो यमेवुः [illegible] जमान [illegible]
गुलप्रमाणो [illegible] काष्ठ [illegible]
तन्दुलैः [illegible] दलम [illegible]
लेषु च प्रागुक्त [illegible] लादि ग्रहपीठ [illegible]
[illegible] तत्र क्रमः [illegible] पीठ
नः [illegible] सिते
सोमः [illegible] गायत्री [illegible]
पीठे [illegible] गंगं [illegible]
पुरं [illegible]
२४७ पोज [illegible] कुंभ [illegible]
[illegible]

२२७

[illegible] पंचदशाः [illegible]
[illegible] स्वतीर्थमिम [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] आप्यायस्व [illegible]
[illegible] इति दधि [illegible]
[illegible] गंधद्वारां [illegible]
[illegible]
[illegible] देवस्य त्वा [illegible]
[illegible] सविता [illegible]
[illegible]
[illegible] गंधद्वारामिति
गंधं [illegible] इमं [illegible]

धयोनुष्टुप् =

[illegible]कुंभमंत्रयेत् तत्तोयस्याङ्खां प्राचीमास्थापयित्वा दक्षि
णवामपार्श्वयोरधिदेवता प्रत्यधिदेवता स्तदंभिङ्खां
स्थापयेत् तदभावे पूर्वादितनादिशा वाहयेत् आह्वानी
नामंत्रैः भूर्भुवः प्रजापतय ऋषयः अग्निवायुसू
र्यप्रजापतयो देवता गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् छंदांसि
भूरादित्यमावाहयामि भुवरादित्यमावाहयामि
स्वरादित्यमावाहयामि ॐ भूर्भुवस्वरादित्यमावाह
यामि आकृष्णेनेति हिरण्यस्तूप ऋषिः सविता त्रिष्टुप्
[illegible] आदित्यं प्रत्यधिदेवता कश्यपगोत्र
कलिंगदेशोद्भव [illegible] पद्मासन [illegible]
[illegible] सिंदूरवर्ण [illegible] माल्यानुलेपन [illegible]
रत्नखचितसर्वांगाभरण [illegible] तेजो [illegible] त्रिलोक [illegible]
शाक [illegible] देवतामयं [illegible] तेन [illegible] जपेत्

२२८

कोपशोभिते नत [illegible] वाहनेन मेरुं भद्रा [illegible]
वेद्रा गच्छ [illegible] रूपमकाणिका [illegible]
नांशाङ्कुरवीवन्हि [illegible] वि [illegible] सिहत्रा [illegible]
यामीत्यादित्यमावाहयामि महाद्रुमाणिपी [illegible]
पिदेवसर्वत्रिमावाहयामि पूर्ववत् [illegible]
स्यमं धाति [illegible] विणायची इमंमंत्रं [illegible]
[illegible] केशांपिंगल [illegible] वरुणा [illegible] सं
ज्ञसप्तार्चिसंप [illegible] धरवरद [illegible] दिशा [illegible]
गिमावाहयामि [illegible] पार्श्वे [illegible] पिदि [illegible] ॥ =
मावाहयामिपूर्ववत् [illegible] सदाशिवं [illegible] हुश =
इमंमंत्रमुच्चार्यपिशिलोच नोपेतं पंचवक्त्र [illegible] कपा
[illegible] खटांग धारिणं चंद्रमौलिं सदाशिवमा [illegible]
[illegible] ईशानमावाहयामि भूः सोममावाहयामि [illegible] सर्व

सु [illegible] प्यायस्वेतिगौतमः सोमोगायत्री इमंमंत्रमुच्चा
र्य भगवन्सोमधिष्ण्याधिपते [illegible] शरीरा [illegible] नय
मुक्ता [illegible] शीतचबल [illegible] भुजंगदावरद
[illegible] वर [illegible] सर्वाणि [illegible]
कार [illegible] यसमस्तलोकाप्यायनकारदेव [illegible]
[illegible] नमस्ते [illegible] धवलोज्वल [illegible] पद्मकोश [illegible]
नेनदश [illegible] वाहनेन [illegible] गर्भ [illegible] "ब्रा =
[illegible] हपञ्चाग्नेयदलस [illegible] टिकप्रभा [illegible]
[illegible] चतुरस्रं पीठो [illegible] मावाहयामि
[illegible] तव्याहत्युच्चारणाबीजं [illegible]
महत्यस्यमेधाती [illegible] इमंमंत्रमुच्चार्य [illegible]
धारिणीः श्वेतवर्णाः करवाहनाः पाशाकलशधारिणी
[illegible] भूषिताः सोमाधि [illegible] मावाहयामि ब्रा

२२९

वामपार्श्वे यत्तसमस्तव्याहृत्युच्चारणानंतरं गौरीर्मिमाये
त्यस्य दीर्घतमा उमा जगती इमं मंत्रमुच्चार्य श्वेतवस्त्रकम
लदर्पणकमंडलुधारिणीं त्रिदशार्चितां सौम्यप्रत्यधिदे
वतां उमामावाहयामि अथ दक्षिणदले व्याहृत्युच्चारणा
नंतरं अग्निर्मूर्धा दिवि विरूपांगारको गायत्री इमं मंत्रमुच्चार्य
भगवंतं अंगारकोऽन्त्याकृते भरद्वाजगोत्रावंतिदेशेश्वर

ग=

ज्वालाङ्गजोपमाङ्गं धात्रीसुतं कर्मणि शान्तिकं मूलगदाखड्ग
धारिणं रक्तांबरमाल्यानुलेपनं प्रवालाभरणभूषितं तेन स
र्वंगदुरालोकदीप्तेन मस्तकेन च मेरुं क्ष्मजपताकोप
शोभितेन रक्तमेषवरस्थवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नाग
च्छ समित्स्कंदाग्न्यधिदेवत्यं प्रदक्षिणा बलमध्ये रक्तचंदनप्र
तिमां दक्षिणाग्न्यं रवौ त्रिकोणपीठे चोपस्थितं स्कंदाधिदे
मावाहयामि अथ दक्षिणे व्याहृत्युच्चारणानंतरं स्योनापृ

थिवीभवानि ष्यिर्मूर्धा गिरा गायत्री इमं मंत्रमुच्चार्य कमल
वर्णं दिव्याभरणभूषितं चतुर्भुजं सौम्यवपुकं दंडाक्ष
सूत्रशांबरांरक्तपात्रसस्यपात्रौषधिपात्रप द्मोपेतं वरां
गाढ दिग्भागभूषितं एवं गता मंगल काधिदेवतां भू मि
मावाहयामि अथ वामपार्श्वे व्याहृत्युच्चारणानंतरं कुमारे
क्षितितर मित्यस्य गन्हसमदृ स्कंदां त्रिष्टुप् इमं मंत्रमुच्चा
र्य षडाननं रक्तशक्तिवंदकविभूषितं रक्तांबरधरं मयूरवाह
नं कुक्कुटध्वजपताकाशोभितं स्वरूपं चक्रभुजिमंगलं स्कंद
धिदेवतं स्कंदमावाहयामि अथ प्रागुत्तरदले व्याहृत्यु

च्चारणानंतरं उद्बुध्यस्वाग्ने बुधः सौम्यो बुधः त्रिष्टुप् इमं मं
त्रमुच्चार्य भगवन् सौम्य दंतो सर्वज्ञानमयात्रिगोत्रमग
४३. धदेशेश्वरं कुंकुमवर्णं मधुपुच्छं चतुर्भुजं खड्गखेट
गदावरदानांकितपीतांबरमाल्यानुलेपनं मकरवाहन

२३

यालंकृतासर्वांगिविष्णुंध्यात्वेतिमंत्रेणसंपूज्यपीतध्वजापता
कोपशोभितैर्वस्तुःसिंहरूपैमावाहनेनमेरुंप्रदक्षि
णीकुर्वन्प्राणधारिसहस्रेरुपास्यांसहपद्मेशानदल
मध्येस्वर्णप्रतिमायांदेवंगुरवंवायुकोणपीठेप्रति
ष्ठितायांपीठमावाहयामि मध्यादिशाद्यान्पार्श्वयो
रथिदेवताप्रत्यधिदेवतायोरावाहनमंत्रेण इदंवि
ष्णुःसहस्रशीर्षा कौमोदकीपद्मशंखचक्राणिपीतंब
रभुजंसौम्यादिदेवंविष्णुमावाहयामि प्राच्यादिदे
वंपुरतःप्राचीदस्योउत्तरदलेवाहयेत्ततोरुद्रंहंसाननध्ये
स्वगंधसमदोहःस्यात्त्रिष्टुप् इमंमंत्रमुच्चार्यचतुर्
वक्त्रंकृष्णस्यंसमस्तदेवतानांयोगीरसगात्रांसिफरदशे
ष्वरांप्रकृष्टवर्णमहायोगदीनेतचतुर्भुजंदंडकमंडल्वक्षस्र
ग्वरदांनोकितपीतांबरमाल्यानुलेपनभूषणरागमयो

सर्वांगीयसमस्तदेवयाधिपतेनमस्तेसंनध्रुपीतध्व
जपताकोपशोभितेनारितमहाहंसवाहनेनमेरुंप्रदक्षि
णीकुर्वताण्येह्यस्मिन्सहपद्मोत्तरदलमध्येस्वर्ण
प्रतिमायांदक्षिणकोणपीठेप्रतिष्ठितायांपीठ
मावाहयामि तदक्षिणपार्श्वेवाहयेत्ततोरुद्रमुक्तं
तीत्र्यस्यगंधस्यमदेंद्रस्त्रिष्टुप् इमंमंत्रमुच्चार्यचतुर्दंत
गजारूढंवज्राङ्कुशधरंप्राच्याधिपतिंनानाभरणभूषित
पत्नीसहितमिंद्रमावाहयामि वामपार्श्वेवाहयेत्
ततोब्रह्माणस्यत्र्यस्यगंधस्यमदोब्रह्मात्रिष्टुप् इमंमं
त्रमुच्चार्यपद्मासनस्थंजटिलंचतुर्मुखंअक्षमालास्रुवपु
स्तककमंडलुधारिणंहंसाजिनवाससंपार्श्वस्थितहंसवा
हनंसावित्रीसहितंदेवंब्रह्माणमावाहयामि प्राग्दलेवाहयेत्त
तोरुद्रस्यकंत्र्यस्यगंधस्यमरुद्रःत्रिष्टुप् इमंमंत्रमुच्चा

४४८

२३१

भार्गवसमस्तदैवत्यपूजा

ॐ भगवन् भार्गवगोत्र भोजकटदेशोद्भव रजतोज्ज्वलांगकांते
चतुर्भुज दंडकमंडलुहस्त वरदानांकितभूषालंकारमाल्यानु
लेपनवस्त्राभरणाद्यैः शोभितसर्वांगसमन्वितनीतिशास्त्रनिपुणा मे
तेन मस्तके सत्त्वप्रभृता ध्वजपताकोपशोभितेन शुक्लाप्पमाहि
तेन रथेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ शुक्राणी द्वाभ्यां सह पश्च
पूर्वदलमध्ये वज्रात प्रानमा प्राङ्मुखी पंचकोणपीठे पि
ति भृगुपूजार्थं त्वामावाहयामि मध्ये त्रिकोणपार्श्वे व्याहृत्य तं
तेरं शुक्राणीमाशिषस्य दत्वा कापिरिद्रावणीपंक्तिः इमं मं
त्रमुच्चार्य संतानमंजरीवरदानधरद्विभुजां शुक्राधिदेवता
मिंद्राणीमावाहयामि वामपार्श्वे व्याहृत्यनंतरं इंद्रवीणा वि
ष्णवेन दत्वस्य मघवंदा इंद्रो गायत्री पूर्ववत्प्रत्यावाहनं
पश्चिमदले व्याहृत्य तत्त्वं ततः ग्रामाग्नितारिस्य पत्नीरि
शान्तिकासि इमं मंत्रमुच्चार्य भगवन् शनैश्चर अभयवरदकरतलन

श्रीः

वकाश्यपगोत्र सौराष्ट्रदेशोद्भव कज्जलाभनीलांगकांते चा
तुर्भुज चापशक्तिशूलतर्जनीकपाणि व्याकिन नीलांबर
माल्यानुलेपन नीलरत्नाभरणालंकृतसर्वांगसमसंभृ
वनयौवनगर्वतेन मस्तके सन्नद्धनीलध्वजपताकोपशो
भितेन नीलगृध्ररथवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ
प्रजापतिविश्वमार्गस्य रूप सप्तपार्श्वे मदले मध्ये कालायस
प्रतिमां प्रजामंडलस्थे चापाकारपीठे अधिदैवत सुरजार्थं त्वा
मावाहयामि मध्ये त्रिकोणपार्श्वे व्याहृत्य तदनंतरं प्रजापतये
स्याहिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् इमं मंत्रमुच्चार्य यज्ञोप
वीतिने नहिंसकंजटिलं मालमेरुकस्तवक कमंडलुसहितं च
तुर्भुजं शनैश्चराधिदेवं प्रजापतिमावाहयामि वामपार्श्वे
व्याहृत्यानंतरं यमाय सोमा वित्तस्य पत्नीव मीतत्रिष्टुप्
इमं मंत्रमुच्चार्य ईश्वरपितृदंडहस्त रक्ताक्षदंष्ट्रापाशधरसव

प्रत्यधि देवत

२०१=

प्रत

२३२

२३२

रीं गलिग्धास्तूर्वाभरणभूषितं शनैश्चरप्रत्यधिदेवं यम
मावाहयामि प्रत्यग्दक्षिणादले [illegible] हस्तनं [illegible] काय [illegible]
त्यस्य वामदेवो राहुर्गायत्री इमं मंत्र [illegible] [illegible]
विनियोगस्य हस्सि [illegible] दवपे [illegible] गोत्र वर्वरदेशोद्भ
रकालमेघ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] खड्ग=
[illegible] [illegible] मालया [illegible] लपत [illegible] [illegible]
[illegible] सर्वाङ्ग [illegible] ति पंतमस्ते [illegible] [illegible] ध्वजप
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] नमः प्रदक्षिणा [illegible] ताकोप
[illegible] [illegible] कालो [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
कप्रतिमां दक्षिणा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
त्यामावाहयामि [illegible] दक्षिण [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] कारूप [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
मंत्र [illegible] करालवदनं [illegible] पाशदण्ड [illegible]
[illegible] [illegible] प्रत्यधिदेवं कालमावाहयामि [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
२३३ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

२३२

लोऽग्निर्माश्चित्रिष्टुप् इमं मंत्रमुच्चार्य पद्मासनस्थं जटिलं च व
[illegible] मालाक्र [illegible] कमंडलुधरं [illegible] नवास
[illegible] दिव्य [illegible] मावाहयामि
[illegible] रुद्राय [illegible] भास्कराय [illegible]
[illegible] इमं मंत्रमुच्चार्य [illegible]
[illegible] देवतां [illegible] मावा
हयामि [illegible]
[illegible] पीठे पूजयेत् [illegible] मः [illegible]
[illegible]
[illegible] देवता [illegible] छंदः इमं मंत्रमुच्चार्य [illegible]
[illegible]
माला [illegible] मावाहयामि [illegible]
[illegible] इमं मंत्रमुच्चार्य [illegible]

[illegible]
[illegible]
हयामि [illegible]
[illegible] इमं मंत्र उच्चार्य [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] मावाहयामि [illegible]
[illegible] इमं मंत्रमुच्चार्य [illegible]
[illegible]
[illegible]

४६२

२२४

त्रि हुं गायत्री इयं मंत्र ऋषये नीलोत्पलाभं नीलाम्बर
धारिणं चन्द्रकोपीतां हिल जम्बुद्वीप [illegible] रामावाह
यामि [illegible] वाहयामि अनंतरं [illegible] वाहयामि
[illegible] नमो [illegible] इयं मंत्र ऋषये श्वेत
कौशेय [illegible] कोपेतो दक्षिणे [illegible] हस्ता [illegible]
[illegible] दक्षिणे एकास्यं [illegible] परस्य [illegible]
पीडुकार [illegible] धारिनारा [illegible] पत्नी देवी [illegible]
[illegible] वाहयामि [illegible] कुबेरं नैऋत देवतामावाहन
इति वर्तुल दले [illegible] प्राग्दलान्त [illegible] द्वितीये [illegible]
[illegible] तत्र प्राग्दलाग्रे व्याहृत्यनंतरं [illegible]
[illegible] स्वर्गवासा सहस्राक्ष वज्रपाणि शची प्रियं गजवाहनं
मिंद्रमावाहयामि आग्नेयदलाग्रे व्याहृत्यनंतरं [illegible]
[illegible] पिंगलाक्षं [illegible] त्रिष्टुप् इयं मंत्र ऋषये रक्तवर्णं

[illegible] सर्वतो [illegible] सप्त [illegible] स्वधा [illegible]
[illegible] पाणिं स्वाहा प्रियं मेषवाहनमग्निमावाहया
मि दक्षिणदलाग्रे व्याहृत्यनंतरं [illegible] यमाय [illegible] इयं मंत्र
ऋषये [illegible] दंड धरं महिषवाहनं [illegible] प्रियं यममा
वाहयामि नैऋत्य दलाग्रे व्याहृत्यनंतरं [illegible]
[illegible] गायत्री इयं मंत्र ऋषये नीलवर्णं
[illegible] कालिका प्रियं [illegible]
मावाहयामि पश्चिमदलाग्रे व्याहृत्यनंतरं [illegible]
[illegible] त्रिष्टुप् इयं मंत्र ऋषये [illegible]
[illegible] नागपाश धरं मकरवाहनं पद्मिनी प्रियं वरुणमावाह
यामि वायव्यदलाग्रे व्याहृत्यनंतरं [illegible]
वायो त्रिष्टुप् इयं मंत्र ऋषये धूम्रवर्णं ध्वजदंड धरं [illegible]
गवाहनं जगत्प्राणाख्यं [illegible] प्रियं [illegible] वाहयामि उत्तर

दलाग्रेत्वावाहयेत्तदनंतरं वायव्यं सोमस्य सर्वदिग्दलस्य: सोमोगायत्री

२३५ छंमंत्रमुच्चार्यत्वयावाहयामि सोमं [illegible]

दलाच्चित्तिरोगिणिप्रियं कुबेरमावाहयामि ईशानदलाये

आवाहयेत्तदनंतरं [illegible] ईशानं [illegible]

मंमंत्रमुच्चार्य स्फटिकवर्णवरदाभयं [illegible]

त्रयं रवं [illegible] वाहये गौरी [illegible] यमीशानमावाहयामि

[illegible] इत्यादिलो

[illegible] कपालान्नामतो मंत्रैः प्रसूजयेत् सर्वेषां लोकपाला

नां चंदनविलेपनं रक्तपत्राणि पुष्पाणि दद्यात् धूप

धूपकं दीपं च रक्तं संयुक्तं नैवेद्यं समधृतोदनं [illegible]

[illegible] कुर्यात्तो होमं समाचरेत् [illegible]

[illegible] गंधपुष्पाणि: [illegible]

[illegible]: हरिद्रा [illegible]

लोचवरमलं हुत्वा तवे [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] हविष्यमन्नं

[illegible] गुडौदनं [illegible] क्षीरो

दनं [illegible] दध्योदनं [illegible] घृतौदनं [illegible]

[illegible]

[illegible]

२३६ [illegible]

[illegible]

२३६

श्रीयाच सूर्यादिग्रहमंडलस्य समिधो होमाय कार्यावृ
क्षैः स्निग्धाः सरलाः सत्वचा [illegible] प्रादेशमात्रा
[illegible] प्रादेशान्नाधिका न्यूनाश्च न [illegible]
[illegible] समिधा [illegible] होमकर्म [illegible] एकैक
स्य [illegible] विंशतिर्वा होम [illegible]
[illegible] एवमुक्तसामग्री [illegible]
[illegible] इति [illegible] अथ होमप्रकारः उपलेपनाद्यग्निस्था
पनान्तं कृत्वा [illegible] देवताः प्रधान
देवताः समित्तिल [illegible]
[illegible] कुर्यात् [illegible]
[illegible] प्रधानहोमं कुर्यात् [illegible]
[illegible] कुर्यात् [illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible] कुर्यात् [illegible]
[illegible] कुर्यात् [illegible] बलिदानप्रकारः [illegible]
[illegible] सपरिवार [illegible]
[illegible] बलि [illegible]
[illegible]
[illegible] एवं
[illegible]
[illegible] बलि [illegible]
[illegible] बलिदान [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

२३७

[illegible]

४

[illegible]

२३८

दृष्ट्वा संतु गवां मध्ये वसाम्यहं ॥ गोदानमंत्रः ॥ शंखस्त्वं प्रथम

२१८ सर्वाणां मंगलानां च मंगलं । विष्णुना विधृतो नित्यमतः

शांतिं प्रयच्छ मे ॥ शंखदानं ॥ धर्मस्त्वं वृषरूपेण जगदा

नंदकारकः ॥ अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः शांतिं प्रयच्छ ॥ वृषभ

एषणा=दानं हिरण्यगर्भगर्भस्थं [illegible] दानं [illegible]

वासुदेव=यस्मात्तं [illegible] प्रदानात्तु प्रजापतिः विष्णुस्ततः शांतिं ॥

वस्त्रदानं [illegible] विनायककारकः

श्रीसूर्यवाहनं यस्माद्दत्तः ॥ हयदानं यस्मात्त्वं पृथिवी

सर्वा धेनुः केशवसंनिभे सर्वपापहराणि त्वमतः शांतिं ॥

कुसधेनु ॥ यस्माद्यज्ञकर्माणि तथा पीनानि सर्वदा ॥

लोहलांगुलीकानि तस्मात् ॥ आयसदा ॥ यस्मात्त्वं सर्व

यज्ञानामंगत्वेन व्यवस्थितः ॥ धान्यं [illegible]

ममः ॥ छागदानं [illegible] पापकरं

[illegible] सुवर्णदानेन [illegible] ॥ सुवर्णदानं दुर्गाप्रद

[illegible] सर्वदुःखविनाशकं त्वमतः

दुर्गा [illegible] ॥ तैलं [illegible]

८ [illegible] यस्मात् ॥ यस्मिन् [illegible] कालेवि

[illegible]

[illegible] धेनोः [illegible]

[illegible] मन्त्रः ॥ भोज्यदानं [illegible]

[illegible] लक्ष्मीर्यत्र

[illegible] व्यवस्थितं [illegible]

[illegible] मंत्रः ॥ [illegible]

देव[illegible] विसर्जनं [illegible]

[illegible] यस्मात् [illegible]

[illegible] इति

१३८ मेः देशेयं [illegible] मातिनीनाः अथ यानि

नक्षत्राणि पुष्यानि [illegible] दिनानि शास्त्रे [illegible]

केन [illegible] काले इति लग्न [illegible] रवेः ग्रहाः

अथ [illegible] कन्यादिवा [illegible] कालतः शुद्धि

दिनानि युते [illegible] विष्णुः [illegible] कारयेत्

गुरौ [illegible] पंचम [illegible] शुभदं सदा शुभ जयादि [illegible]

[illegible] गजः शुभः [illegible]

[illegible] कारयेत् अथ [illegible] यां

[illegible] कारयेत् [illegible]

अथ [illegible] कन्यायाः [illegible] सर्वा

[illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]

मेकारयेत् [illegible] पुरतः

[illegible]

[illegible] विरुद्ध फल [illegible] गंधं [illegible]

[illegible] गुरु [illegible] होमं [illegible] करिष्ये

इति संकल्प्य [illegible] चतुष्को [illegible]

पूजयेत् [illegible] पीतवस्त्र [illegible]

मितं [illegible] स्थापयेत्

आवाहनं [illegible]

[illegible] देवता [illegible]

लव- [illegible] पानाव [illegible]

[illegible] विचाधि

नै- [illegible] पानाम

[illegible] [illegible]

१.१. [illegible] चतरा

[illegible] आवाहयामि अथ [illegible]

कुशपुष्पाणि पत्रपालाशसमिधो गुडूच्यपामार्गविष्णुक्रान्ताशंखपु
ष्पी नाम्ना सहदेवीविष्णुक्रान्ता सर्वौषध्यः शतावरी को
ष्ठमांसी हरिद्रे कुष्ठं शैलेयचंदनं वचा कर्चूरमुस्ता
सर्वौषध्यः प्रकीर्तिताः सर्वासामलाभे तु ग्रामत्स्लोष्ठ
शस्यते पाडोवधीरितिमृदो राजवल्लीः कुंभाद्वो विनोदिपन्
चरल्याप्यदिकं पूर्वम बाह्न नवग्रहमखे अग्न्यसम्यतोका
ष्ठकंभैस्थापयेत् तेष्वाच कुंभेन्द्राकडपात्रस्वयदा जिघृ
णातिमंत्रः वज्राग्रावात्याचितिमंत्रेणास्त्रवाडुति योजय
ते स्पृष्ठाद्भूर्भिमंत्रेणास्पृशे घ्राणिपाजयेत् स्योना
पृथिवीतिमंत्रेण मृदः कुंभो विनोदिपेत् स्योनाभिया
तिथिर्भूमिर्गायत्री गोरोचनं पंचरत्नं पंचवृदाद्यञ्चरत्न
पा नदीउभयतोयानां वालुकाश्रीफलमेवच रत्नंच
कुंपलवांमंत्रानवकृत्यहंसवेडनाः निदिपेत्कुंभमध्येन्तु १

स्पृष्ठाद्भूर्भिरित्यस्य ... वेदः कृत्वा पात्रि विष्णुः मनासिंधुनियोजयेत्

ततो होमं समाचरेत् अत्र चन्द्रमा सिमोऽकृत्वा पायसं घृ
तसंयुतं ब्रीहि स्वाजेनाम्नि च मंत्रेणास्य बृहस्पते अत्राउ
तीनां शतत्रसाग्रहोमं कुर्यात् अन्याविधिः ततो होमावसा
नेत्वमाभिषेकं तु कारयेत् शोनकोपि दरस्तुत्वंमेन
स्पृष्ठाभिषेकं तु कारयेत् अन्याभिषेकः इद्रन्नासाने
ना स्वापः प्रवहन्तः अपा पंचपिवेश्वियमपद
त्यापयोसः अपामार्गविनस्यादपडुवस्मसेव एवा
योग्नाविनमस्तं स्वादतेनाभिर्मीतानिभिते सम्रे स्वादिन्दा
विश्वस्यानेः अश्विनोसरसदं पं अश्वावनीसामवती
यावतीचाया एपिवेशानृद्धासया अन्नसन्तासि पवीविन
स्पृशः त्वावंताभि द्रुसेरुहंसहोऽगिदृज्ञानास्त्रस्तामत्यदस्त्वमे
तैः हृवमाडि अग्नाभिषेचयेत् तेमंत्रः पद्धादवहलवे
देवास्यश्चप्रमावयं आग्निर्भीतमस्मादेकाशिषिवाजेनवां

२४२

हरः परिजाग्रयादित्यमग्नौ सिव कुमारावयं सर्वे मानसमादे
वेश्ये · वह्निमेवदत्तायेयन्तागार्यावादि [illegible] यच्छुद्रेव
दर्पणोऽनेककुमारवयं यदेकस्याधिकारीति स्थावयं
नो न्यालीयदाणे [illegible] शतिकरो हि शवम् [illegible] वत्स्यानो
भुंक्त · यत्रैके शोकदोषार्यपत्नीमंते पद्मनक्त्रीते ललाटकरा
पोरद्वीपापुत्रे भगवदंदा सत्वधाता शतधार [illegible] पाव
मानं सूर्य [illegible] नैवन्तानार्णे विन्ने कृपावमान्य: पुनंतु ने
भगवत्कपीरा राजा [illegible] स्वयं बृहस्पतिः भगवत्कुरु बाहु
[illegible] भगवान [illegible] पयो: विष्णुः [illegible]
विष्णुमहेश्वरः [illegible] गन्धाप [illegible]
दुः [illegible] भगवत् [illegible] विनायाय ते [illegible]
[illegible] तेन [illegible] वतराः [illegible]
वधना धनदाता [illegible] शिवः [illegible] देवबाला:

[illegible] कीर्तिर्लक्ष्मीधृतिर्मेधा [illegible] प्रज्ञा [illegible]
बुद्धिर्लज्जा [illegible] शान्तिः तुष्टिः कान्तिः [illegible] ः [illegible]
मामभिषिंचंतु धर्मपत्न्यः समाहिताः [illegible] आदित्यश्चंद्रमा भौम
बुधजीवसितार्कजाः ग्रहास्त्वामभिषिंचंतु राहुः केतुश्च
[illegible] ः देवदानवगंधर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः
[illegible] यो मनवो गावो देवमातर एव च देवपत्न्यो द्रुमा नागा
दैत्याश्चाप्सरसां गणाः अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो
वाहनानि च औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये
सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः एते त्वा
मामभिषिंचंतु सर्वकामार्थसिद्धये [illegible] भिर
चार्य [illegible] नमस्ते गिरिजानाथ
[illegible] बृहस्पते [illegible]
जीवो बृहस्पतिः सूरिराचार्यो गुरुरंगिराः वाचस्पतिर्देव

२६२

मंत्री [illegible] कुर्यात् [illegible] दा [illegible] : [illegible] त्यथा [illegible]
[illegible] सकलमना [illegible] स्त्रपेयद [illegible] न्सपाते
[illegible] हो मं [illegible] वा [illegible] एवमेव पावनमपि [illegible]
[illegible] खवादि [illegible] सहिता [illegible] प्रतिमा [illegible]

१०३

[illegible] चावि [illegible] सावलाद्रि [illegible] पत्र [illegible] सहितं
[illegible] स्वपद [illegible] कवृक्षपत्राणाम [illegible] पंचप
[illegible] पंचपल्लवान् [illegible]
[illegible] : [illegible] त्याति [illegible] प्यानुजनि [illegible]
[illegible] कर्वप्रमाण [illegible] मृदीरं [illegible] मंडला
[illegible] मान्त्रं [illegible] : [illegible] मात्रा [illegible]
[illegible] : मृतं [illegible] मात्र [illegible]
क [illegible] तरे [illegible] प्रमाण [illegible] पत्रादिभिः [illegible] :
[illegible] पत्र [illegible] प्रकारम् [illegible] कदलीफलानां

[illegible] फला [illegible] : मातुलिंगफल : खंड [illegible]
[illegible] श्रीफल : [illegible] विडुयो : [illegible]
[illegible] द्विफल [illegible]
त्रिफल [illegible] फल [illegible] दाडिम [illegible]
[illegible] पुत्रा [illegible] वाना [illegible]
[illegible] बीजपूर [illegible] फलानाम [illegible]
मूलानां [illegible] मान्य [illegible] नाम [illegible] शाकः [illegible] : पंच
प्रमाण [illegible] पत्रैः [illegible] मात्रा [illegible]
[illegible] मंजरी [illegible] : तिलसक्तु [illegible]
[illegible] : पंच [illegible] कदलादीनां [illegible] प्रमाणा [illegible]

१२३

[illegible] खंड [illegible] : हरि [illegible] :
[illegible] : हरि [illegible] : [illegible]
[illegible] : [illegible]

२४३

गवयान्नितक्ष्मानाग्रिप्रितत्सीराद्यैः वत्सस्यंपयुद्ध्यादि
तत्स्मान्तन्दाहन्ते दधिसंस्कृतयाग्रेस्थालाजाशायुषि
त्रोमिता: पृथुकान्नमायाणस्तुः संककावीपितपायिदाः
गुडांपलंकृसरान्तस्याघृतकरपिनपापहतः ब्राह्मणीजे
धिमात्रास्तुकुन्दमोचामन्त्यायवाः तं इलास्सुत्तदुधाक
निकोद्रवान्मांसस्मिता: गोधूमरक्ताकमलमाषुहिनः
मुद्गावत्ता नीलाःप्रवस्मानसुःसर्वपाकुन्नमारणाः मु
निःप्रमाणौचलवरामरीचाश्रुन्नापियिधुशान्तेः नयमाणा
स्यांप्राक्रंचनस्यंचधूवतुर्नें कोष्ठीमदकत्लद्विपत्ताक
दिया: श्राद्धावीगास्त्राः प्रक्ता: समृद्धिस्थानेपक्वान्नः
वैन्योकुलिप्रमाणौ न्यपाधिचांलेतरां स्ववराणिकाव्य
रितामुक्तास्वैवत्तस्प्रभा वतुरूपातिरिक्तावतसजिह्वाप्रकीर्णि
ताः स्ववर्णावातराणिटिधामच्यमाकनकाल्पता एकोवैवी

वारुणी

तपाजिहकूसायास्याद्वाशीलिताः स्वमास्वतोदग्निवायु
तीरित्वाहिगणोचरे ईशानवायुरूपा तज्जिह्वा हतोनलद्व
व्रुत्मान्त विवाहेजितकाम धर्मायज्ञकर्माणि उत्तरावीप
नयनेदक्षिणापितृकर्मसु प्राचीदानसर्वकार्येषु आग्नेयी
शांतिकर्मसु ईशानी चामिकार्येषु एताद्धोमस्यलक्षणं
क्रमेणः प्रदक्षिणावर्तःकारुद्ध्वप्रभो भावह: शांति
वालतरा प्रथमा ज्वालतरा क्षुधेहे होमेकड्रात्रयप्रोक्ते
स्वपीहंसीच भुवरी मुलारीकसंकोचीतुकाकालीचैव
कालिनितजनीका हाष्टगीसा परिकीर्तिता कामेचा
रिकाक्त्यैवभुषुकरीषु प्रयुक्सने शांतिकेचयराक्षस्
स्वपीहंसीप्रयार्यस्तने रात्रौ उद्दालाहरां कृष्णाग्नेविवर्णि:
स्वराणाविः पुरवालार्कः कुंकमादुरिसातिभा: स्ववरा
तन्योवरी: प्रेमचलाः परिकीर्तिता: मदाद्विराणायक

शां: ७ हंसी

२८४

कृपां कृत्वा भान्नाशीतैः शिखाः शुभदायकं मानस्य वा
स्यापि विशेषतः अथ दीपविधिः हृदयान्तमानस
दीप्तौ यावत्स्याद्यो यदि वेत् तावद्दीपं तत्र सदीप्य
पुरतो यत्र गीयते पूर्वं प्रदीपं पश्चात् [illegible] प्रदी
पं पतनाशायैव प्रदीपं [illegible] दीप
पुरतो वरतो एकदीपः सदा [illegible] वा दीपो [illegible]
[illegible] विदीपे [illegible] विशेषतः [illegible] घृत
[illegible] सद्दीप्यादेव [illegible] तैला[illegible]
तैलवत्सदा [illegible] ऊरुवकोऽत दीपं तैलेन
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] विनादीपं [illegible]

तीर्थ

घृत= [illegible]

[illegible]
कैश्चालीको ज्ञानदुर्लभाः [illegible] विशेषतः
[illegible] विशेषतः [illegible] दीपः प्र
शाम्यति [illegible]
[illegible] दीपं नरः [illegible] भोजयेत् [illegible]
[illegible] दीपहीनं [illegible]
[illegible] दीपः सदा [illegible]
[illegible]
[illegible] दीपं
[illegible]
[illegible]
इति दीपविधिः अथ [illegible]विधिः [illegible]
[illegible]
[illegible] नरकं [illegible] फल

५२४

२४५

वे अंगतो देवदेवेश मध्यभागे स्त्रियश्च । स्त्रियःस्मो
त्पद्यते भस्मद्वैधो छिद्रस्तब्धौ मातावा भ्राता
वा पितृव्यो वापितामहो यापि वा । सन्त्येव पुरुषे स्त्रीवस
निर्दोषायनेत्यजेत् देवीविजेपुत्रैवंकृतकोयत्नित्स्वपदं
पूर्वशीर्षे भविदा पुत्रदी हि तोस्त्रुस्वसंपदः पादैभ्रमप्रवलाचि
त्ताहादितिपुन्यपोनरे सिंगरेच्चा शीरा दर्वे स्वापस्त्रदत्ति तो
नया प्रवासे मेधेवं वनेकुर्यादुष्टकाशिरः स्वहायांशर
वनेतिसमन्य पत्नी चवर्जयेत् नपाचसमर्यते आत्म
शय्यासनं वस्त्रज्ञा यी पत्न्यंकमंडलु आत्मनः शुचिरेना
तिपरेवालसमाचरेत् नभार्यादर्शनेस्त्रीयानोकवास
लिंगं विशेत् सद्गुशय्यां स्थितः शेते रिक्ता शय्यां विवर्ज
येत् डपानहौ वेराप्रदंमंतुपात्रेत येवच नांहसादीनित
वेणी संगं पेस्यापयञ्छुली पानिकानिचपुष्पाण्यानि

ॐ

विदतु लेपनं अतसीपरिहराप्यीनित्यंकंकतुधारिर
प्रनष्टदीपयः संगं करोति मनुजोऽपि यावज्जात्मदरिद्रत्वंभवे
नैतान्नसंशयः आर्द्रपादाशयानारीपत्नेसंगं समाचरेत्
आपुर्व्यं हरते भर्तुः स्नातारीतस्कंव्रजेत् कंचुकेन समं नारी
भर्तृसंसर्गमाचरेत् त्रिभिर्वर्षैर्भ्रमध्येवाविधवाभवानिय
वं नालपत्रमिलत्कर्णादायितामेपुनं चरेत् पंचमेसप्त
मेवर्षे विधवासिजायते पादलग्नेनतुकेवडाक्षिरेना

५

इनं नया वो परोक्षं वानिर्षे छिंयोगे च न दो ष भाक् नर
नस्त्रानाद्यो भार्ये स्मात्रिधौ तोपगच्छति घोरायांभुराह
त्यायांपितृभिः सहगच्छति नरकस्तानात्रयोनारी प
तिनैवोपविदाति भुनीरुकोऽत्कालीस्वाञ्छकरीचपुनः
पुनः नरकालोपगामीनप्राप्नोतिपरमांगति मातृ
संप्रभवः पुत्रः पितृणां स्वर्गदो भवेत् कुंकुमं चांजनं चैव

[illegible]

२४६ नुष्याहारैर्नासिंदूरं धौतवस्त्रं चताम्बूलं सयोगोत्सवभावात्
हः नमस्कृत्यपदौ भर्तुः पश्चाच्छय्यां समाविशेत् सा
नारीसुखमाप्नोति न भवेद्दुःखभागिता ताम्बूलेन
दि सुखं [illegible] संमान्विता प्रतिमासं [illegible] संयुक्ता [illegible]
योगं समाचरेत् विना ताम्बूलवदनं [illegible]
नं दुःखं च [illegible] पा [illegible] वर्जये
[illegible] बालां रजस्वलां [illegible]
दुपरि वर्जयेत् विजयोदि [illegible] रोगिणीं च तथा
स्त्रियं व्रतस्थां च वर्जयेत् रतिकाल विनाः स्त्रीभिः शयनं
परिवर्जयेत् मासे पूर्णे न यारौत्ति [illegible] पदास्त्र
न मासं संख्याप्रमाणेन भर्तुः [illegible] ती [illegible]
पं= [illegible] धारयेत् [illegible] फलं चैव तु
नैदोषो [illegible] मान [illegible] सम वेलायां

[illegible] पर्यंकान् [illegible]
[illegible] एव [illegible] शय्यां [illegible] भोजी [illegible]
त्रीनिपुरीषकः अल्पमैथुनकारी च [illegible]
[illegible] शाकं [illegible]
[illegible] एतद्वचनं [illegible]
[illegible] धीन [illegible]
[illegible]
[illegible] कृतं [illegible]
[illegible] वैद [illegible]
[illegible] कापि [illegible] कमेव [illegible]
४१७ [illegible] दिशि रोधः परिवर्जयेत् [illegible]
[illegible] कपिलो मुनि [illegible] लीक [illegible]
सुखं शायिनः ता [illegible]

२४७

शयं वा तु विज्ञातारी शुचिः स्यादशुचिः पुमान् दिवा नि
द्रां न कुर्वीत स्त्रियं चैव न सेवयेत् आयुःक्षयकरी निद्रा
स्त्री चैव प्रणयनाशिनी मनुः ब्राह्मे मुहूर्ते यानिद्रा सा पु
ण्यक्षयकारिणी तां करोति द्विजो मोहात् पादकृच्छ्रेण
शुध्यति सूत्रे दक्षिणे कर्णे पुरीषे वामकर्णके धार
येद्ग्रस्तं मैथुने चोपवीतवत् कराग्रस्तानलेचा
रि विपर्ययमिति केचित् इति शयनविधिः अथ पिंड
पितृयज्ञः कारिका एकाग्निरपि कुर्वीत पितृयज्ञं सडुत्त
न्ते अथ दर्शे पराह्णे तु प्रज्वाल्योपासनं ततः एकाग्निः पिं
डपितृयज्ञं कुर्यात् सदामावास्यायां भवति तस्य प्रयोगो
वक्ष्यते अपराह्णे औपासनाग्निं प्रज्वाल्य प्राग्दक्षिणा
ग्रकैर्दर्भैः परिस्तीर्य तत्सर्वं दक्षिणा प्राग्दक्षिणाग्रैकारि

पा: मा

स्तुः अथ ग्रे शिखात्मा वा यो वा दर्भाग्रे पी दीर्घ चरु स्था
ल्यादिपात्राण्येकैकशः सादयेत न पर्यैव प्रोक्षणकः प्र
ज्वाल्य न परिस्तीर्य दर्भैः प्राग्दक्षिणाग्रकैः अग्ने प्राग्
न्तरे दक्षिणस्य उत्तरतो पि वा प्राग्दक्षिणाग्रकान् संस्तीर्य दर्भ
मेषु यथाक्रमं चरुस्थाली उपवेष्य कमण्डलुवे साक्षके
प्राग्दक्षिणान् पात्राणि सादयेदेकशः क्रमादिति तत्र
पात्रक्रमः सूत्रे उक्तः चरुस्थाली शूर्प स्फ्योपोलूखल
मुसल स्रुव पूयक कृष्णाजिन कसाछि मेक्षणाक कमंडलु नीति द्दा
अस्यार्थः प्रोक्षणी चरु अपराय स्थाली चैव स्था
ली सुवा शाकस्य सादनं ... एवं नयन्ने नाहि ख्या:।
कुशाः स्यादा छिन्नाः एवं पात्राण्यासाद्य स्थाल्यां हू
४१२ तं चरुं होता श्रोक्षिप्य दक्षिणास्यां हत्वा पितृं ...
याद्यावान्नाश्यात्कृष्ण पै स्थाली ... पाश्रीहि ... धूरयि ...

म्र:

२४८

नांसरणंहूर्यैपृतिर्दक्षिणावृत् ततःशूर्पेस्थालीकटेप्रादीप छ=
हस्ताङ्गुलेमेखलं स्थालीं धायमानस्थालीमानव्रीहिंस्त्र
द्विःप्रक्षाल्यताववहन्यात् ततोदक्षं दाद्दीरान्नोकारं
द्रचरुं स्थालीव्रीहिरणंप्राणीनिम्देजोन्यपरिशान्तांनिदध्या
त्कुस्थाजिनडलृत्वलिकंत्यनरान्यत्न्यवहन्यादिति
त्रिनसमीपेतिसूनीत्यग्निसुंकादे अथारणाकालेवाग्नवोयन्नीति श
सुनीति मदग्निसंदहिरागनआरु सन्नवशूर्पेस्थालीनिधा
यव्रीहीभिराहरयेत् मांसूर्पाणीम्देपात् निरुजोनिछा
सः अल्पोपरिनतान्डपिलेदेश्या शूर्पेपरिशान्तांछकटेनि
दध्यात् स्पष्टमन्यत् अथसंकृत्फलीकृतांसंडुलान्सकृ
न्प्रक्षाल्यपचेत् अथैयरूपाणान्याग्नेयीदिशंमुलकृती
त्वाभ्रुचौदेशेस्थापयेत् समंतः येरूपाणिप्रानेमुचंमा
अस्मासंतः मधयाचरंती एताभ्योभिप्रेभयंदयति

दोलोकान्गणुदान्वसात् एकोग्निरितिश्रणीतिसंतः
एतद्द्विवन्युरितीयस्मादवगिपहस्ताशतीसपेनः लेखा
आग्नेयीसंस्थाडलिखनामभ्युदयसहृदाछिस्रेखस्ली
वविलीनान्यभगुत्सूतंकवलीनबाधवायामासिच्यारे
दीतिरसानःकुशांगुलिदध्यात् अथव्युवागतेनान्येनअ
भिघारितंस्थालीपाकमुदगुद्वासपुनरभिघार्य पश्चि
मदेशेआस्तीर्णबर्हिषितिधायआग्नेयाभिमदेशेअ
न्वावेदयतः कुशानास्तीर्यनिकुचरुस्थापयेत् इत्यर्थः
अत्रसूत्रादिवार्हिषीरेखास्तरणोविनियुज्योत्वात् अथाज
माध्यज्ञानेसोपिवार्हिषाकशिग्चअत्रैर्दहिरान्तानि
यथाचीनावीनीत्रसीभिधमग्नावाधायावदानसंपदो
मेदुवोन्नुचरुभवदायमेनैवकुर्यात् सोप्यापितेम
तेस्वधामत्यनेनमंत्रेणअनरूपतरणामिहेन्वा अभ

येकव्यवाहनाय स्वधा नमः इति द्वितीयाहुतिं जुहुयात्

२४९ स्वाहाकारेणाविहोमः स्यात् तत्र यहे अग्नये कव्य

वाहनाय इति मंत्रः पूर्वं सोमाय पितृमते स्वधा इत्यादि मंत्र

स्यात् यज्ञोपवीती च भवेत् एवं मंत्रपदद्वयं स्यात्

मेदसामग्नौ हुत्वा प्राचीनावीती रेखायां पिंडदेशे कु

शानास्तीर्य तेषु अपः सिंचेत् शुंधंतां पितरः

ये ते षु रूपाणि प्रतिमुंचमानाः असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति

परापुरो निपुरो ये भरन्ति अग्निष्टांल्लोकात् प्रणुदात्यस्मात् इति पिंडान्निदध्यात्

एवं मित्रराभ्यां निदध्यात्

यत्र यो द्वितीया तां जीवति तस्मै न दद्यात् उष्णकाले पूर्वं

मंत्रेणाग्नौ स्वाहाकारान्ते पिंडान् जुहोति अत्रापि

तर इति पिंडं बहिरग्नेः स्वधया यस्मिन् दद्यात् पितरः

मंत्रमपि पठेत्

ऽ

यत्र पितृ यज्ञे वा यस्मिन् मेदन्त इति शुद्धं मंत्रं यज्ञोप

वीती चरुपात्रमवघ्राय तत्र पात्रेषु शेषाद्यं पात्रे २ २

नि निदध्यात् पिंडपात्रमद्भिः प्रक्षाल्य तेनोदकेन पूर्ववत् सिंचेत्

दिपिंडांश्च धन्तां पितर इत्यादि मंत्रेण सिंचेत्

उभयकृत्वा पूर्ववत् सिंचेदिति मंत्रेण दर्भवाणी दीयान्यांज्यापिंडपरिस्तृ

णीयात् तेन मंत्रेणांजनमपि पिंडपरिस्तरणं अंगुलप्रमाणादक्षिणा

दत्वा पूजां कृत्वा तदेव पिंड शेषान् विकीर्य नमो वः इत्य

पसव्यायोपवीत्य अथ पिंडान् प्रवाहयेत् परेत नो पितरः

मि: सोम्यासो गंभीरेभिः पथिभिः पूर्विणेभिः दत्त्वास्मभ्यं

पुनरावरोह भद्रं रयिं च नः सर्ववीरं नियच्छतेति अथाग्निस

मीपं गत्वा अग्ने तमद्येत्यनेन यदन्तरिक्षं पृथिवीमिति मं

५५० त्रेणनत्स्य एवं जपेत् यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं

पितरं वा जिहिंसिम अग्निर्मा तस्मादेनसो गार्हपत्यः

२५०

प्रमुंचकुकेरोनुमासमेनेत्वसं अथवीरमेधत्तापिच ऐशो
मध्यमपिंडमादाय अथत्तापितर इत्येवेन पत्नीप्राशयेत्
अथ अत्रपितरो मादयध्वं इत्यादि पश्चाद्यमस्त्वा
चसत्य इत्वापिंडे अभ्यर्चयामि प्रणीतोवा स्वोपाहि पश्व
मेघहे पिंडस्तु गाजावि प्रेभ्योदधादगोजलेपिवति
गार्हपत्यपदस्मै हुलोपत्याय विद्योवैदुः पार्वणेहोमे
अग्नेनलपचेत्यादिके नास्त्येव दत्तादाने चैतं अथाक्रमेण
पिंडपितृयज्ञे अग्निमाधानानंतं कृत्वा विप्रपादप्रक्षालनादिस्मृ
प्राप्यमेव इतिग्रहाग्नौ पिंडपितृयज्ञः अथ अथ ब्राह्मपयो
गिवचनसंदर्भो लिख्यते अथ क्षुवि प्रसमुत्पत्ते यस्या
विधिदिने एकादश्यां कुर्यात् अथ श्राद्धं दर्शेविशेषतः
आपोशानकरो विप्रसंकल्पयः समाचरेत् तस्य भवतीति
श्राद्धं पितरो नोपात्ति कृते अमदग्निः स्वल्पकस्मिन्

पंत्यत्कापिंडा आरात्प्रदक्षिणा अथाकामेवाग्निवा
विनायपरिवेषणं विसर्जितो मनसोत्थ मण्डलः अथ
नेन रूपं विप्रप्रदक्षिणा इव स्वालिवा चनकाविना पि
अथ सव्यत्यकाग्नेः कर्म अवोताव्यालो व्याहृति स्वहा स
वंयग्रयस्म भूयाद्गो भ्रीनामस्मान्नः पर पश्चाद्रूपविंडाजीवे
क्रमी होमः सेतानितः हेमाद्रौ श्राद्धं जीवा पितृष्वपि
अंसवाजानुदक्षिणं यानि दक्षिणस्यास्त्येन कर्तव्यमग्रे
दक्षिणतो वासिनोः देवं चाभिदक्षिणादिः समपादं ज्ञात्वा

रों

मूर्ध्नि त्रिसवा सप्तदश वा गाणं वसु पैतृके अन्यत्र
दक्षिणजानुसंप्रागवादेव प्रदक्षिणं पश्चापबावीमस्वा हो
देवं कुर्यात् इत्यादि आश्वलायन संप्रदायेनानुगवा
दिक्षु आवापितृकर्म भवनीति कारणानि तावर्णः
यानिकाचिद्यत्नेन श्राद्धं देवानी पीतं दवके विटकोषे

१२७

तन्त्रैव-

[illegible] देवके विधिस्मृतः पित्र्ये [illegible] यथा

सुधीः दक्षिणे चैव देवानां सर्वदा श्राद्धकर्मणि बौधायनः

देवानां [illegible] पित्र्ये [illegible] मूलको [illegible] पितृ

कार्ये [illegible] युग्मत्वे [illegible]

[illegible] आसना [illegible] तिथिसमन्वितः

[illegible]

[illegible] शस्वः [illegible]

[illegible] पिंडदाना [illegible] पिंडो [illegible] काले

[illegible] कर्मणि [illegible]

[illegible] श्राद्धकर्मणि [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] श्राद्धारम्भे [illegible] पादशौचेन [illegible]

मै [illegible] पिंडदाने [illegible]

दि: [illegible]

[illegible]

[illegible] प्रति पिंड [illegible] सर्वे [illegible]

[illegible] पिंडपात्र [illegible]

[illegible] पित्र

[illegible]

[illegible] स्वयं [illegible]

[illegible]

[illegible] कार्ये [illegible]

[illegible] श्राद्ध [illegible] पिंड [illegible]

[illegible] कार्ये [illegible] श्राद्ध [illegible]

[illegible] कर्माणि [illegible]

185

विनिर्मौः कामन्तो पाविवर्जितैः भविष्यत्कामे वाद्रिक्ष्यम्

२५२ पाच्चश्राद्धकारिणी ये श्राद्धिपांगेसा कृत्वा [illegible]

[illegible] श्राद्धादनंत सौम्ययादत्तं श्राद्धकर्मणि श्राद्ध [illegible]

श्रा स्यमेश्वर्यं पंचलभेत्तु शुभं नामान्तके य [illegible] श्राद्धनदया

न्तरत्रवासतो भमता पितरस्तस्य दीनाननश्राद्धवत्सरो

गृहीणीचैवस्त्र [illegible] श्राद्धपाकं समारभेत [illegible] पन्नोकु

चपाकेषु पुनः [illegible] समाचरेत् नारायणः [illegible]

रोश्च वातवामिकोद्दिष्टं कोचित्कचित्त देशाचार [illegible]

रात्मत्वद्वाविधिवचार: पितृव्यभ्रातृमातृ [illegible]

पार्वणास्या एकोद्दिष्टकर्तिव्यातादप [illegible] पार्वणं [illegible]

पु: पचुषा: सामगो: पूर्वमयो उक्तं पार्वण: [illegible]

वा: श्राद्धं वेरावैश्वदेवास्तु यामनः [illegible]

तै: कृ सपत्नाष्टकादशौ [illegible]

धीयते पाता: श्राद्धं [illegible] विरिति [illegible] र्थ: गजच्छायावि

ने लक्ष्मागजच्छायेत्यर्थः कृप्यपद्ले इति समान्यो [illegible]

तिमासंसर्वदा [illegible] सपद्ले [illegible] श्राद्धकर्तव्यमित्यर्थः मद

पारिजातके [illegible] धर्मवित् [illegible]

चैकमेकतिसंत्रा [illegible] लनैः हेमाद्रौ दत्तिसाग्न

[illegible] श्वानाच्चादीवाग्रहोपवा [illegible] दीर दृषा

६= केशा चापाहते विश्वामित्रः श्राद्धकर्तान्वद्द [illegible] संध्या

वोपासनेहाने [illegible] श्राद्धं चक्रीयामा [illegible]

न [illegible] वचनमुपलक्षणं पाराशरः [illegible] पालपन्नाशे ग्रा=

क्षरा पूर्ववासरे निमंत्रयीतनान्मक्तयानि [illegible]

नि पूर्वके कात्यायनः [illegible]

१२३ पृष्ठोति यजी [illegible] ब्रह्मचारिचवा [illegible] मंत्रयेत् [illegible]

[illegible] एकैकं पंचधा [illegible] प्राप्नुयाद्वरोविधि [illegible] यत् [illegible]

१५३

वौधायनश्च पितृश्राद्धे कोऽस्या वितेव यः [illegible] दत्वा [illegible]
यथा [illegible] पार्वणे सर्वत्र देवस्य [illegible] सकृदा [illegible]
द्यन्ते [illegible] कालस्त्र येवन्न फरिस्न
लोचन [illegible] रूखवा: आद्यन्तादशेन [illegible]
देवा: प्रकीर्तिता: दर्भा [illegible] जिना मैत्र्या ब्राह्मणा [illegible]
मया [illegible] विशेषा [illegible] पुनः [illegible] पिंडद
[illegible] ब्राह्मणो [illegible] पाकं [illegible] कर्य [illegible]
यत्नत: पितृदेवक्रिया [illegible] पाक [illegible] दातृकर्म
फल [illegible] संग्रहे [illegible]
ता: सर्व एवं क्रिया [illegible] आह्निकं [illegible]
[illegible] अमर: [illegible] श्राद्ध [illegible]
[illegible] श्राद्धे विवाह [illegible]
[illegible] पितरो [illegible] पादप्र

९=

देवे=

९७=

[illegible]

[illegible] विप्रा [illegible] द्विजान्
[illegible] पितृरोगता: [illegible] देवे पित्र्ये च
[illegible] देवा [illegible] पितरः [illegible]
[illegible] दकैः [illegible] पादाभिषेचनं [illegible]
मुख: कुर्यात् [illegible]
[illegible] आदित्याभिमुख: कुर्यात्
[illegible] पादाभिषेचनं [illegible] विवाहादौ [illegible]
[illegible] मुख: कुर्यात् [illegible] पादाभिषेचनं
[illegible] मुख: [illegible]
[illegible] मुख: [illegible]
[illegible] मुखे श्राद्ध [illegible]
हि [illegible]
[illegible]

४५२

२५४

मेव वेदर्भाः पात्रेचा यस्तान्निक्षिपेत्‌ पुनरग्नौ चत्वारो कृत्वादा
हूतिपितरस्तस्या श्राद्धे पितातस्यामाता सापत्नजननीन
स्या मातामहाः सपत्नीकाश्चात्म पत्नीस्ततः परं सुत भ्रा
तृपितृव्या श्च मातुला श्च सभार्यकाः दुहिता च स्वसा
भ्रातृ दौहित्रो भागिनेयकाः पितृस्वसा मातृस्वसा श्व
श्रुरो गुरुरुच्यते एतेषु पितरस्ती वेति परोच महालये
मातामहत्रितय सपत्नजननी मातामहादित्रयं सस्त्री
स्त्री तनया दिनाथ जननी स्वभ्रातरस्त्रीस्वयः ताता वात्म
भगिन्यपत्य धव युग्जाया पिता सद्गुरुः शिष्या प्ताः पि
तरो मातुलपार्वि श्चोती र्थेत घातपीठ पितरो मातरस्तथैव
स्त्रीभि मातामहाः सह पत्नी पुत्रश्च दुहिता पितृव्यभ्रातृ
मातुलाः भगिनी मातृष्वसा च दौहित्रश्च सपत्नीकाः
पितृमातृष्वसारश्च पत्नीपुत्रादिभिः सह श्वशुरो गुरुः

२४

वक्ष्याम्यथ श्राद्धदिने वैश्वदेवविनिर्णयमुच्यते मत्स्य
पुराणे उच्छेषणां तु तत्तिष्ठेद्यावद्विप्रा विसर्जिताः ततो वृ
त्ते गृहबलिः कुर्यादिति धर्मो व्यवस्थितः अग्नि पितृकर्मणि भविष्यपुराणे श्राद्धं
कृत्वा तत्कार्या ब्राह्मणांश्च विसृज्य च वैश्वदेवादिकं क
र्मततः कुर्यान्निराधिपेति वक्ष्ये विशेषमत्रापि शीघ्र संप
न्नतामितिवैश्वदेवक्रियाततः श्राद्धक्रियां ततः पश्चात् वैश्व
देवं समाचरेत् तत्र न्यूनदापि पदार्थान्तरं तत्
द्वानोपशान्तिमात्रः वैश्वदेवं ततः कुर्यात् वैश्वदेवमतो पितृ
कर्मणीति कूर्मपुराणे निवृत्ते पिण्डदाने पश्चाद्
तत्रैव मन्त्रवत् वैश्वदेवं प्रकुर्वीत तत्रैव बलिवैश्वदेवं
पैठीनसीरपि श्राद्धानि वर्षाणि देवं चैव वाकित्ततः

४२४८

कुर्याद्विशांत्तरी दया तत्काले देवं न यानि अत्र कं
श्राद्धमध्ये पि वैश्वदेवादिकं कार्यमिति शास्त्रान्तरे

२५५

पूर्वोक्तं अतोऽस्य ब्राह्मणोद्देशेन वैश्वदेवाहुतिरस्त्वाद्वि
श्राद्धशेषभोजनादूर्ध्वं कुर्यादन्ये यथादिश्य द्विजोत्तमान्तं
मुक्त्वा इति अत्र वैश्वदेवाभावे आशौचादिकारणवशात्कारणा
न्तरं वैश्वदेवाहुतीः कुर्यादिति पुष्करोक्तवत्सि अतो हुत्वा
त्वा वृत्तयज्ञादिवत्स्वस्मिन्नेव केवलं कृत्वा श्राद्धं
वै श्राद्धान्तके पितृकर्तव्यता प्रतीयते अपरे तु तस्यै
वैश्वदेवं कल्पयन्ति तत्रैवं भविष्यपुराणे पिण्डाग्र
तर्पणांविधिं वक्ष्ये लिङ्गादिष्वप्रधानतः वैश्वदेवं तु कुर्यात्
स्त्रियः श्राद्धे ब्राह्मणे चैव बलिशब्दात्यं कुरुते तत्रैव येना
दग्नये चैव यामे सौम्याय तिलिपितृभ्यः जानीयात् बलिर्बलि
श्राद्धकर्मणि सर्वदेति अनेनाविकिरदानान्तरं
कृते वैश्वदेवादिकं कुर्यादित्यर्थाद्भवतीत्युक्तं इत्युक्तं
श्राद्धदं पयमध्ये वैश्वदेवावि धानं विस्तरं स्मृत्यागुसारतो

तस्य पारिवाभिर्बोधव्यं अस्मिन् नरसिंह विवरणे वृत्तिकन्ना राघवणे
विप्रविसर्जनानन्तरं वैश्वदेवादिकं कार्यमिति तत्तोऽन्ते हवलिकु
र्यादिति पर्यन्ताश्वावास्यमरुजि यन्म ऋग्वाके गृह्य हरितेन
त्तमपादवाडसोरिरशाच्या श्राद्धान्ते एव वैश्वदेवादिवाणी गोणी ...
तत्राहिताग्नीनां श्राद्धान्ते वैश्वदेवः पश्चादेवेति श्राद्धो
ह्योग्याद्धीरणोक्तः पक्वान्नकर्मणि कृत्वा वै वैश्वदेवं तताग्निकाः
पिण्डयज्ञं ततः कुर्यात्ततोऽन्वाहार्यकं बुधः इति पक्वान्नकर्म
दर्शो हूयते सार्यो: दर्शं गोभिर्मत्वा धाता दर्शं तन्त्वन्नशेषान्तरं
वैश्वदेवं अत्र पिंडपितृयज्ञान्वाहार्यकं पद दृष्टव्यं कर्म
कर्मेति आश्वलायनोऽपि श्राद्धान्ते गोबलीनां वैश्व
देवं सात्त्विकः एकादशाहि केशवान्ते त्र सांविके तृ श्री
यतो इति तस्मादाहिताग्नीनां श्राद्धान्ते वैश्वदेवः भवति श्री
मुखादुत्थान इति अग्निवानस्परिकी हो श्राद्धावादिविषये

२५६

दि देवाहव्यं नेगस्त्रानिकव्यानि पितरस्तथा इत्येतद्ध
हितानित्वयानिरमेरण इह्यं तस्मादितरथा मंतेष्व [illegible]
वेश्वारावेभवति मंत्रयथा दोष ध्येवेश्वदेवतात्पदे [illegible]
वार्थैषयस्याकएवभवति अनएवयोगाहिः पित्रर्थ
निवेदेत्याकेवे श्वदेवार्थमेवच वैश्वदेवतामित्रयेनदा
र्थावेश्वदेवकामिति अयथामः वैश्वदेवा येभवंतिपा
दिनवेश्वदेवा येनभवंतीति पदीकस्तीत्यादि पितृत्वा
कालकृतस्यवैश्वदेवकरणिनियः आस्करसिद्धवश्राद्धपि
त्रस्यानीपत्रिष्ठते तन्त्वंव तत्राहि श्राद्धानापि वैश्वदेव
रणपत्नेहत्यएवायदोषसृति मेव यदुदशानपरिकास
नेहविन्तन्तादृष्टं श्रीनत्यागोहानेनतसेव प्रीति [illegible]
त्कावादितिपारित्यक्तकाश्यादीमिकत्का त्वोत्पित्र पि
श्राद्धशेषेरणा पिवैश्वदेव प्रतीयते अतएववत्तुर्वि

हिति:

शानिमते शेषमनुपत्रांनैवैश्वदेवं क्रियामनः श्रा
द्धक्रियांद्रशेषेरणवैश्वदेवंसमाचरेत् यदाहम्र्क शेषा
भाव मतादापादेवएषभूणकः नेवेश्राद्धशेषेरणवितिनिय
मः क्कचिदस्तितस्मा श्राद्धांतेवैश्वदेवकरणपत्ने श्राद्ध
शेषधाकाभाकांतरणवाहेश्वदेवोभिवतीति प्रतीयते
स्मृतिसंग्रहे वश्रावादोस्यचानेनप्रेवृक्काति पर्व
रिण महालये वापिंडांतेवैश्वदेवोविधीयते इति श्रा
द्धदिनेवैश्वदेवानिरायः वैश्वदेवः स्नानदानेजपहोमं
स्वाध्यायेपितृकर्मणि सपविधीसदर्भौवाकरौकुर्वीततान्य
थेति एवरामरजतादिकंवा धार्यं आयांतिराण्यौविस्तरं वादर्य
ववरणोडका अथश्राद्धश्राद्धादितनिषेधश्राद्धनिर्णयः

५४७ स्मृतेः निन्यश्राद्धंनकुर्वीतप्रसंगाच्छ्रसिधाति श्राद्धं
तरेद्धमेतत्स्मिन्नियत्वात्तेनतणपर्येर अतएवसमर्पते द्वौ

श्राद्धादिनिष्पत्तौ नानिमित्तस्य रेः पक्क्रिया तेनैव तस्याग्नि
२५७ श्रिः आहिताग्नेर्विद्यमाने इति यत्तु श्राद्धदु
मित्यश्राद्धकार्यमेव तन्तु श्राद्धद्वयं तद्भावीति समानो
मि कृत्वाविदि श्राद्धद्वयानेव च: प्रति सर्व: क्रियते काल
दर्शौ मित्यस्य चौ … स्यानित्यमासिकयोरपि दर्श
स्य चोदकुंभस्य दर्शमासिकयोरपि नित्यस्य चाह्निक
स्यापि वृद्धिकाह्निकयोरपि पुण्याह्निकयोरपि आम
न्वाहाह्निकयोरपि अन्याह्निकस्य चालम्भ योगोभुवि
हितस्य च संयन्ते देवताभेदाच्छ्राद्धद्वयस्य मानरादाने
मनीतिनियश्राद्धविधि: अथ प्रवासविधि: तत्रकौ
… रिका अभयं वो भयं वोस्तु मन्त्रेणाग्नेरासतं गृहे प्रव
सेतु पतिः … ग्रामान्तरं प्रत्येन मनसा ध्यायेदकुर्या
त् तत्र … गृहाणी … आहिताग्निर्गृहा

१०५

माविभीत … वपघास्त्वेवोस्मास्तु च अभ्याय … गोपत्री
रिषदिति प्रपद्येतं गृहानहं सुमनसः प्रपद्ये वीरघ्नो वीर
वत: सुवीरान् इरावतो … स्मिन्नारा … ग्ध
मनाः संविशान्ति शिवं शग्मं शंयोः शंयोरिति …
… विद्धि मम … तनदेह … पद्ये …
… पतिरिव … प्रवास … हरयीति
अथ एवकारिका आगत्य ज्वलयेदग्निं तेनैवोपपत्ति
मन्त्रे गृहमित्यादि मंत्रेण गृहन्तो … ततः गृहानहं
सुमनसः इत्यनेन प्रपद्यन्ते जपेन्नारीरिति … शिवं श
ग्मं … प्रवासादेत्य … परिगृह्य आशीरस्तु न:
अंगाद् … प्रवासे …
१४८ … मंत्र …
त्रहत्यश्च … कालाग्नि …

सात्र

१५८

प्राक्दुष्करसाकालेनुकर्मैतिक्कमुदाहृतं हृतेपारिपासमा
रोपेनियमाः प्रागेवोक्ताः इति प्रवासविधिः अथनां
दीश्राद्धं मनुः नांदीश्राद्धं पिताकुर्यादाधेयारोग्रहेषु
धः अतऊर्ध्वं प्रकुर्वीत स्वयमेव कृतादिकं मातृश्रा
द्धं पूर्वेद्युः कर्माहे पैतृकंस्मृतं ततोमातामहानां च
वृद्धौश्राद्धत्रयंस्मृतं स्मृत्यंतरे पूर्वाह्णे मातृकंश्राद्ध
मध्याह्ने पैतृकंस्मृतं ततोमातामहानां च वृद्धौश्रा
द्धत्रयंस्मृतं वृद्धमनुः सलाभेभिन्नकालानां नांदीश्रा
द्धत्रयंबुधः पूर्वेद्युर्वै प्रकुर्वीत पूर्वाह्णे मातृपूर्वकं कोल
[illegible]त्रीये केवलास्तकर्म येन्नृत्याद् प्राचीदेशमानरः
अन्वष्टकासुमध्ये च तानि पूज्याः कदाचन हेमाद्रौ
नांदीमुखे विवाहे च प्रपितामहपूर्वकं नामसंकीर्तयेद्वि
द्वानन्यत्रापि पितृपूर्वकं मैत्रेयपक्रमः सूत्रकारिकायां

नांदीश्राद्धक्रमोनोक्तः अत्रविरोधपरिहारः सिंह[illegible]
दीपिकायां मांगल्येवृद्धिपूर्वे शब्दपोत्सर्गप्रतिष्ठासम
रवारंभेष्वाद्भुतमसंक्रियास्वयनेनांदीमुखारव्यात्पूर्वपि
तृन् गर्भाधानजातकर्मादिक्रियासु तन्नयाचो[illegible]हकार्याविधि
[illegible]पितृतृप्तिरनोपरि[illegible]वर्जयेदिति
मातृणांपितृप्रथमेन्निकर्मादिवसे[illegible]नामयं[illegible]
श्राद्धविधिः परेद्युर्भवेन्मातामहानामप्य पूर्वेद्युर्विदधीत
[illegible]मिदंपूर्वाह्णमध्यान्ययोः पश्चात्[illegible]भवेत्सहपांवा
दिक[illegible]सर्वापरेद्युर्विकर्मदिनेत्तरादिने प्रागेपूर्वाह्णे
[illegible]पितृभ्यः पिताद[illegible]संस्कारकर्मसु गर्भाधानपुंस
वनसीमंतोन्नयनजातकर्मनामकरणाद्येमोच्यते या
ज्ञवल्क्यः पुंसवनसीमंतेन चौलोपनयनविवाहेषु चानल
[illegible]श्राद्धं कुर्वीत द्विजो[illegible]मि

प्र

२५९

तेके पुंसवने कर्मण्यन्ते चौले तोपनयने गोदाने तु नान्दीवाहे
नांदीश्राद्धं पुरा देते अन्नजातकर्मादिषु प्रतिक्रमेणासमा
वर्त्तनांतलाये यप्रभृति कुर्ताहित एव कार्यं द्वादशाः क्रि
यमाणानामेकस्यान्ते तत्सहजं नांदीश्राद्धं भवेद्वा के
मेमंत्राः पृथक्पृथक् २ यदापि श्राद्धे जीवति तदा सतः
कर्षतां नांदीश्राद्धं कुर्यात् तथाच वृद्धौ च तीर्थयात्रायां सत्
त्रांते च पतितेन तस्या एष्य एवापिना द्यान्तोर्द्यात
तेस्वयं तथाच स्मृतिः उद्वाहे पुत्रजनने पित्र्येष्ट्यां सौमिके
मखे तीर्थे ब्राह्मणे प्राप्ते आनीति सुखजीवतः पितुः उद्वा
होद्वितीयादिविवाहे अयमस्त्वं पुण्यान्च्यां प्रतिष्ठ
पुण्यात्तिरस्कृपदात्तिनामनुपचारो वार्त्तिलाप्य हृते
कारिका प्राङ्मुखवर्ज्योपवीतीस्यात् उपचारः प्रदक्षिणाः
तिलकार्ये यवैः कुर्यात् पुण्यान्त्वंतिमंत्रकान् ऋजवः

मूलास्तेक देकार्येच सर्वदा गंधादीनां दानेद्विर्द्विस्यात्
पूर्ववत्सर्वं विशेषो लिख्यते सप्ताहे नांदीमहोत्सव
दाने द्वादशपर्वाद्यंतकर्मसु पूर्वाभिमुखः कुर्यात् द्विजपादा
भिषेचनं सत्यवसुसंज्ञिकानांदीमुखा विश्वेदेवाः इदं
वः पाद्यं स्वाहानमः शुद्धयवोदकं विप्रपादक्षिपेदाराति
पेत्र अमुकमातामही प्रमातामही आपितामहाः नांदीमु
खानांदीमुखाः भूर्भुवः पाद्यं स्वाहानमः एवं पितृवर्गस्य
च मातामहवर्गस्य च प्रयुंजीत भवंत्वादि त्वरोविशेषः
अस्यकारिका नांदीमुखाः पितरः प्रियंतामितिमंत्रकः
पित्र्यर्थं च प्रविशेषाः सदर्घ्यान्ति वेदयेत् इमंमेव वदेन्म
न्त्रं पितामहपदान्वितं तदर्घ्यमुपविशेषाः सकृदर्घ्यविनि
वेदयेत् प्रपितामहस्ययुक्तं मंत्रमुक्तमेव तु तदर्घ्यमु
पविशेषाः सकृदर्घ्यं निवेदयेत् अथवा वा तेषु तथा मातृवर्ग

पिता=
य=

२६०

मातामहवर्गयोः अनयोः स्थितीनां तत्र तत्र संप
मंमातृवर्गस्य देवताः पितृवर्गस्य विश्वे मातामह
वर्गस्य चेति सिद्धं अर्घ्यार्घ्यदानं उक्तप्रकारेणादेवा
नामर्घ्यं दद्यात् पवित्रकुशाकृतं पवित्रं अर्घ्यं दत्वा भुग्ग
त्वे यवोसि सोमदेवत्य इति यवावापः [illegible]
भुग्ना [illegible] स्वाहा शब्दः स्वाहाग्र्याद्यर्घ्यं
घ्यान्निवेदनं अन्यपूर्ववत् नादीमुखाः पितर इदं वो
अर्घ्यं स्वाहा नमः अग्र्ययाम्यवदद्यात् मंत्रस्वाहस्या
त् मंत्राद्यन्तेश्वराहस्तां गंधादीन्दद्यात्तर्पणासि
मः अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा नमः सोमाय पितृम
ते स्वाहा नमः इति वा क्रमः अन्यपापापीतांगु देव्या
उत्थाय कव्याहत्यादि यावत् पर्यन्तं पूर्ववद्देवेन मधुवाताद्
वैस्याकेउपास्मैगायतानर इति पञ्च चर्चा वर्यन्त अस

ममीमदंतेति च अथ यकारिका संपन्नं वचनात्तस्यादाचान्ते मुहि
मनास पौनकः अनदोषणा किं कार्यमिति पृच्छेद्विजा
नय तत्र शेषैः सह भोक्तव्यमिति प्रत्युक्तो पूर्वकं अथ पिंड
दानं भविष्यपुराणे पिंडनिर्वपणं कुर्यान्नवा कुर्यान्नरा
धिप वृद्धिश्राद्धे महाबाहो कुलधर्मानवेक्ष्य तु तत्र यत्राप
तो पिंडदानमास्तिकं ममतादृ सारेण पिंडविधानं विधीय
यन्ते गृह्यसंग्रहे अथ पात्रान्ते भुवि प्रेक्षु पिंडान्दद्याच्चत्रा
विधिः वदरीफलसंमिश्रान्माङ्गुरवादेवतीर्थेन कार्य
कार्यां द्विजभुक्तावशेषसम्पन्नं गोमयेनोपलिप्य तत्र
प्रागग्रकोन्दर्भानास्तृणीत ततः परं पृषदाज्यं च कुर्वी
त दद्यादग्नि सर्पिषा पृषदाज्यन संमिश्रमन्नं कार्यं
यो दृष्टां यो वेत्र एकैकस्यो नाम गोत्राद्येत्रोपिंडो नानिर्वपे
त् उक्तमंत्रैस्तु पार्वणोक्त एव अन्यत्र नाम्नात्रयेभ्यः

१६६

२६२

पितृभ्यः स्वाहेत्येवमिरयात्रीणि [illegible] कारः कारिकायां
[illegible]पानुमंत्रणादि स्यात्तद्व [illegible] किंचन: [illegible]
पः हुत्वा पिंडाननुकुर्वीत्तापिंडयत्रम धोमुखवामि [illegible]
तरमयन: नोदासयेद्व प्राणान् [illegible] दिन तया
व [illegible] प्रकीर्या [illegible] पात्रा [illegible] पितृः [illegible]
हादिरणादतो पन्द सर्वा विसर्जयेत् कारिका [illegible] सप
मंत्रेणाविप्राणा [illegible] विसर्जनासीति गृह्यसंग्रहे [illegible]
[illegible] कर्तव्या [illegible] कर्मणि संवत्सनामरूपाणि
[illegible] पाति [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] पात्राणि [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] भाष्या [illegible]
[illegible] पदिवा [illegible] हादो [illegible]
[illegible] दोमुखवापितृ [illegible] आचार्यः [illegible]

तामहा चैव [illegible] पितृादय [illegible]:
पितृादयस्तथा [illegible] वाचनीयास्तु [illegible]
छित्वेरिति अत एव पितरो [illegible] दीमुख शब्दा [illegible]
पूजनीयाः अत एव हि मात्रे [illegible] वक्ता [illegible]
दीमुखसंज्ञिताम् इति [illegible] पुराणेपि हिता: पितुः
पितामह [illegible] प्रपितामहाः त्रयो [illegible]
ते पितरः संप्रकीर्तिताः इति [illegible] परे [illegible]
दीमुखास्तिति [illegible]
[illegible] पूजनीयास्त — [illegible] तस्मा
[illegible] विधानम् [illegible]
१६५ [illegible] नदीतटे [illegible] हरेत् [illegible]
[illegible] खनने [illegible]
[illegible] गायत्री [illegible] कात्यायन [illegible]

२६२

इंसंवसिंचोत्रुष्टुप् ॥ प्रवृद्धिमुखगो गायत्र्याश्छन्दः [illegible]
नीदपिंत [illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible] [illegible] स्तुप् ॥ [illegible]
[illegible] [illegible] नोवायामित्रः [illegible]
पोवकत्यारिष्टुप् ॥ [illegible]
१ [illegible] [illegible] पा [illegible] गायत्री [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] ऋषिः [illegible]
१ [illegible] विः ॰ [illegible] ॰ [illegible]
[illegible] [illegible] ॰ [illegible]
[illegible] विष्णुर्छायद्भमनोशीत्यनुष्टुप् ॥ [illegible]
[illegible] [illegible]
स्तइति [illegible] मामनामिमित्यस्य मंत्रः सोमः पवमा

नोगायत्री [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] ऋषिः [illegible]
१ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] विष्णुर्छायद्भमनाशीत्यनुष्टुप् ॥ [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] इदंविष्णु
र्विचक्र इति मंत्रस्यामेधातिथिऋषिः विष्णुर्देवता गायत्री
छन्दः सकलहरिसेवायामनयोर्जपे विनियोगः ॥ ॐ ॥
इदंविष्णुः इदंसर्वं विष्णुर्व्यापकः विष्णुकाम [illegible]

५६६

२६२

मयाभ्यास [illegible] रिक्षितिं २४

[illegible] यो [illegible] नि [illegible]

[illegible] पदस्थान

[illegible] पादयो [illegible] पदश्च पादद्व

[illegible] वसस्य [illegible]

[illegible] हृदय [illegible] पृथिवीस्य [illegible]

[illegible] ऋषिः पृथिवी देवता [illegible] छन्दः [illegible]

[illegible] विनियोगः पृथिवीत्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुनाधृता [illegible]

[illegible] पवित्रंकुरु [illegible]

यनमः [illegible] नमः [illegible]

कायो [illegible] कमायः कोणे [illegible] नमः

[illegible] मेधेश्वाग्निमूर्त्तयेनमः ॐभूः पादाभ्यांनमः ॐभु

वःजानुभ्यांनमः ॐस्वःगुह्यायनमः ॐमहः नाभि

मंडलायनमः [illegible] शिरसे स्वाहा [illegible]

[illegible] धीमहि [illegible] धियोयोनः

[illegible] प्रचोदयात् [illegible] नमः ॐभू

[illegible] ॐभुवो [illegible]

[illegible] ॐस्वः [illegible] ॐमहः [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ऋषिः [illegible] देवता गायत्री छन्दः

[illegible] ऋषिः [illegible]

२६४ [illegible] २५५

[illegible] ॐभूः

ॐभुवः ॐस्वः ॐमहः ॐजनः ॐतपः ॐसत्यं ॐ

तत्सवितुर्वरेण्यं० ॐ सा पौरुषेयी तत्सोऽस्मत्प्रसन्नो भवे

 देवः यः सविता सर्वेषां प्राणिनां तस्य प्रेरणयैव प्रेरणा

या स्वस्वकर्मसु प्रवृत्तिः सर्वस्य प्रसविता तो अस्माकं धि

यः कर्माणि धीरितिकर्मनामः धर्मादिविषयबुद्धीर्वा

प्रचोदयात् प्रेरयति तस्य सवितुर्देवस्य अभिमत

दातुः सर्वस्य दीपकः तेजोरूपस्य कस्यान्तस्य वा वे

दवेदान्तप्रसिद्धभावाः पापभयवर्जनात् भर्गस्तेजो

वयं धीमहि ध्यायाम् किंलक्षणो भर्गः वरेण्यं व

रणीयं संभजनीयं ॐसूर्यश्च० सूर्यः अहरभिमानी

देवता मन्युपतयः क्रोधाभिरुद्राः मन्दयानत्वात्

अस्य जगतः एता देवताः मामामन्युकृतेभ्यः क्रोधात्

भीतितेभ्यः पापेभ्यो रक्षन्ता यदह्ना रात्र्या इत्यादि

[illegible]

ला

पापर पवादसंबन्धमपवादिकया हस्ताभ्यां आत्मपरना

इत्यादि पद्भ्यां तज्जनितामादि उदरेण भक्षणा

दि शिश्नागमनादिकालक्ष्मीसेवनादि एतेषां

रिकपापं तत्फलादित्यकाल एवलुंपतु विनाशयतु

यत्किंच मम पूर्वजन्मनि संचितं कर्मणाः आप

च्छरीरात्मने नेदवचवलपन् इदमहं दुःखावस्थितं

मानसा आत्मवत्याम आविर्ता ग्रोनि स्थाने सूर्य ज्यो

तिषि अमृतस्वरूपिणी आत्मानं जुहोमि आपः पुनंतु

अग्निरुक्तो व्याख्यातः पूर्ववत् अग्निरिति उपस्थाप

नं ॐ आपोहिष्ठा० व्याख्यातं हे आपः यूयं हि निश्चितं

अस्माकं मयोभुवः —— वयं स्थः सुखभवय सपदि

 रुद्र नाम तास्मान्नः अस्मान् ऊर्जे अन्नाय बलाय

वा [illegible]गित्तनितामः [illegible]धान चक्ष महे महते रणाय

२६६

रसे प्रवयन्तु ७ इदमापः० हे आपः मामपि इदं पत्पापं हेनो
दृश्यन्तं गात पापं प्रवहन्तु प्र — अस्यन्त्र नमाय च मे
न्यत्र मया कृयं सर्व वजन्मानि तादि कं प्राकृतं — रापं
आपद्यमानत्यातिके मायि दुरितं दुःस्वप्नं रतेप्रापयन्तु
प्रति — सेवंक हृंतदपि प्रवहन्तु वाभ्यस्यन्तु यदहंस्म
कृहः सत्पशेपथोपेडंत अपि च भस्तव चि मनद्रोहा
दि सर्वपापं प्रवहन्तु ८ आपो० हे आपः अद्य अत्र इमे
वन्प्रसादादन्वचारिषं संध्यादीनि कर्माणि अनुचरा
मि करोमि यतो भुवे दूस्तेन स्पृयं संपस्माहि संगता
अहमस्मि हे अग्ने अद्योजानन्तकं पयस्वान् इस्तवान्
आगमि आगच्छ आगत्य मामायोवर्चसा प्रवसृजे
ने संसृज्य संयोजय ९ समापा० अहं आपो देवी
अवसे स्तरागीयन्त पेरापिबाकुव — इयमाविलन्तमाः

नदपसः सत्काषीत्ततन्त्वर्मीणा प्रति प्रातिस्त्ववंती दि
वातकं च अहोरात्रं निस्त्ववती : वैरायकानः समानुजी
यकमप्युक्तः ऋतं च सत्यस्य० ऋताद्बृहसाभ्यसस्य
— त्र आमित्रान् नपसः अधिउपरि तुरतमा
नसंयपा पर्यसंकल्पं तन्पवाचिकं पपा वमापवरां
— — भ्याअन्त्यदशास्त्रियमभ्यमंजातं समुद्रोपतं ध॰
सर्वपुराणसहितो वेदो जायत नतोन पर रात्रीअजा
यतततः समुद्रो अर्णवः समुद्रादर्णवादधि अजायत
ततः समुद्रादुपरि संवत्सरः लवत् घादि सतकपरः अजा
यतः कालोजायत अहोरात्राणि विदधत् भवतं मि
षतस्य भूमानस्याविश्वस्य सर्वस्य वशी सर्वस्येति — सो
धाता यथा पूर्वं सूर्याचंद्रमसौ वकल्पयत् चमन्त
न्दिवं पृथिवी अन्तरिक्षं अथ्यास्वः सर्वस्य कथा

२६७

२६७

मैपुनरप्येवं ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः ॐ जनः
ॐ तपः ॐ सत्यं आपः पवित्राणि भूतानि गृहाण्याकुरु
षोत्तमः पयस्मान्मा प्रजानि विऊर्ध्वायां स्वरूपसंसारत्रिः
पापानि कृत्वा पवित्राणि परिपक्वानि पारिपक्वाणि विश्वे
रिवकृतान्नानि वामालापयनमेव करोति यः सपुरु
षः अस्मात्तापत्रयाद्विमोचनं करोति हे उदुत्यं जातवेद
यतः त्वं प्रत्नं रुद्रस्त्वं विष्णुस्त्वं वषट्कारः आपो ज्यो
तीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोम् एतस्य मन्त्रस्य आपस्त्व
मयम् अमृत पायाल प्रतापः हंसवत्पाव २ उदुत्य
मित्यस्य प्रस्कण्वस्य सूक्तस्य उदुत्यं अरुण को
तवः प्रतापकाः किरणाः त्यं देवं देवदानं प्रापकं
दैः हुत्तिज भूमिवशापयाति किल तत्प्रत्यग्जात
नवेद संज्ञानानि भूतानि वेत्ति जातवेदाः अथवा

जातानि एनं विदुरिति जातवेदाः ओतं वेदो धनं यस्मिन्नि जा
तवेदाः अथवा जातानि वियो वा ज्ञानं प्राप्नोति जातवेदः
ज्ञानवेदस्त्वं देवं चापि मनन्दानारदीपयितारं किमर्थं
विश्वाय दृशे सर्वस्मै दर्शनाय ८ अप त्ये० अरुक विश्व
चक्षसे विश्वदर्शनाय सर्वं चापि तस्तु नित्यं करोमि यानि
सूरउदितेन नक्षत्रेणु नक्षत्राणि अक्तुभिः सह अपयान्ति
नश्यन्ति केवलापवयस्थाने तेनायवः तस्कराः प्र
सिद्धा अदृश्याति श्रयाति न कुतः २ अदृश्रमस्य० अस्य सूर्य
स्य केतवः प्रतापकाः रश्मयः किरणाः जनान् जनं
जनान्प्रति अदृश्राविशोभिता अदृश्यं दृश्यन्ते केतवः
उपासकानां पापेभ्य आत्मानो अग्नयः शोभ यथा दी
प्यमाना अग्नयः सर्वे दृश्यन्ते ३ तरणि० हे सूर्य त्वंवि
श्वदर्शनः सर्वदर्शनीयः तरणिः उपासकानां पापेभ्य

स्मारयितासत्वज्योतिष्कृदसि ज्योतिषांकर्तासित्व
२६८ यद्वानेदवादीनांकृतिकासि विश्वं सर्वंदीप्यतेरोचन
यथाभवतितथाप्रकाशयसि समन्तात् शोभसे ॥ ५ ॥ प्र
त्यङ् हे सूर्यदेवानांविशः प्रजाः प्रत्यङ् देविसंमुखः
सन् उदयं करोषि मानुषान् प्रत्यङ् उदीषि संमुखः सन्
उदयं विश्वं स्वर्दृशे स्वर्गदर्शनाय विश्वप्रत्यङ् सर्व
मभिमुखः सन् उदेषि ५ वर्ग ९ येनापावक• हेपा
वक— हे ङ्· पवने ऽशोधक येन वरुण अनिष्टनिवारकः
सूर्य येन चक्षसा प्रकाशेन भुरण्यन्तं जनाननुपश्यसि भु
रण्यन्तं गच्छन्तं रश्मिसमूहं पश्यसि तथाविधं पश्यन्
मः ६ विद्यामि• हे सूर्य द्यां विपृथ्वीलोकं विशेषेण
गच्छसि पृथु विस्तीर्णं रजः अन्तरिक्षं च याति किंवा त्व
पि किं कुर्वाणः अक्तुभिः रात्रिभिः सह अहानि

मानः निष्पादयन् पुनः किं कुर्वन् जन्मानि जातानि
भूतानि पश्यन् ७ सप्तत्वा• हे सूर्य हे देव हे विचक्षण
विशेषेण द्रष्टः सप्त हरितः हरिद्वर्णा अश्वाः त्वा
रथे वहन्ति अश्ववाससहस्रपरीः शीलाः हरिमंडक ह
रणार्थमयः ... रथेन ... शीलेन मनशीलमंडलेन त्वा
वहन्ति प्रवर्धयन्ति किंलक्षणं त्वा शोचिष्केशं शस्यानी
यो द्वी किरणोपेतं ८ अयुक्तसप्त• सूरः सूर्यः सप्तसव
रोतिशीलाः शुन्ध्युवः शोधकाः रथस्य नप्त्यो याप्यमश्वः
अयुक्त युङ् किंलक्षणाः रश्मय रहसात्त भवत्याग
मनशीलस्य मंडलस्य नास्य कृति शोदसालिंगव्यत्य
युः नप्तारः स्वाभिः स्वयुक्तिभिः भैः स्वयं योजनशी
२६९ लैः सूर्यो याति यथा रत्नमः ९ उद्वयं• वयं ज्योतिः सो
पौ जातमसः अन्धकारात् उत्तरं उत्तरं पश्यन्तः उत

२६९

न्म ऊर्ध्वप्राप्नदेवत्वादैवंवपुमध्ये द्दैवदानादिगुणात्मकं सूर्यं उत्तमज्योति: परब्रह्मस्वरूपं अगन्मा गमेवाम १९ उद्यन् ० हे मित्र महः प्रमीयते :परस्थान आरु ह्यासम र्प्यतेजोयुक्ता :सूर्य: अद्यास्मिन्दिवसे उद्यन् उ त्तरांदिवं आरोहयन् ममहृद्रोगं नाशाय चक्र्ान्यैन् हरिमाणं हरिद्व्याधि:तंनाशय ११ शुकेषुमे० हेस्र्य यत्तत्वसादान्ममहरिमाणं नीलवर्णं व्याधिंशुके

सारि= पुपीतेषुरोपणाक्रान्त् कारिकात्त् एषासि वयं दृश आरोपयाम: अपिगहारिद्रवेषुमे हरिद्रा वृक्ष वुमम हरिमाणं सर्वो व्याधिं नयंतिदध्मसि द्वि द्व्या: निस्रयंतक्कंचामः १२ उद्गात् ० सर्वमात्मा दित्य: :उच्च: सूर्य :विश्वनिन्नहसा सर्वेणावलेन सहउदगात् उदयंप्राप्नकि सर्वंयन् द्विषंतं दवमा ... तं

जंतंमसरंधयन् वशीकुर्वन् अहस्त्वयंप्राप्तवत् ---- तैर्द्विषंतैर्द्विषत्तरैस्तेमान् द्यन्तंपुनिवशागमते मेवंवशाग च्छथ १३ ---- आख्यातंविद्वेदांसि पञ्चद्यु: प्रका शकं वेद हितं देवानां हितकारेभ्य -- उज्ज्वलं सौरं तेज: उत्रसन् उदगच्छन् वयं पश्यन् अविकलेंद्रिया सत: प - वन्त पश्याशरद: शतं ... पश्यन् १४ सविता पश्चा तात् सविता सर्वाण्युत्तरात्ता दध:तन्नस्माकं पश्चा त् सविता नोस्माकं रत्ता सविता स्माकं पुरस्ता त् सविता स्माकं अधरात् सविता स्माकं सर्वस्मिन् अ देशे सविता भवतु इत्यर्थ: नोस्माकं सविता सर्व तातिं सर्वार्थं नां वित्तारं तत्रवस्रका भिषयतु सविता दे वा नोस्माकं दीर्घमायु: सविता ददातु इति सं ध्यो

५१०

पाख्यानं इति श्रीमहोपाध्यायक ... हंवीर ...

२७०

यां कृष्णभट्टीसमाप्तं इदं पुस्तकं लिखायै ---- शाके १५ मदु --- त्यासंवत् शते उदगायने फाल्गुन मासे शुक्लनवमी --- गौमवारे नक्षत्रान्तरे स्थिते चंद्रे मीनराशिस्थिते दिवाकाले लिखित --- त्यारौदिडलवा ग्रामे

यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते १ शुभं भूयात् ॥

[illegible]रिका